ORI
Dub
919.11
Sch/Bor
58163

00058163

BOMBAY BRANCH
OF THE
ROYAL ASIATIC SOCIETY
TOWN HALL, BOMBAY.

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 26 March, 2016

BORNEO.

BESCHRIJVING VAN HET STROOMGEBIED VAN DEN BARITO

en

REIZEN LANGS EENIGE VOORNAME RIVIEREN VAN HET ZUID OOSTELIJK GEDEELTE VAN [redacted]

door

DR C. A. L. M. SCHWANER.

op last

van het Gouvernement van Nederl: Indie gedaan in de Jaren 1843–1847.

met Platen en eene kaart

1^e DEEL.

58163

Nx-d-22

[illegible]

Uitgegeven van wege het Koninklijke Instituut voor de taal- land en volkenkunde van Nêerl Indie

Te AMSTERDAM, bij
P. N. VAN KAMPEN.
1853

Dut 7141
Sch/bor
58163

00058163

VOORREDE.

De verdienstelijke man, die het eerst de reis van Bandjermasin door het hart van Borneo naar Pontianak gelukkig volbragt heeft, Dr. C. A. L. M. Schwaner, *is in Maart* 1851 *te Batavia overleden.*

De Natuurkundige Vereeniging in Neêrlandsch Indië, waarvan hij de voorname oprigter was, heeft in den tweeden jaargang van haar Tijdschrift eenige regelen gewijd aan zijne nagedachtenis. Het korte levensberigt, dat ons daar gegeven wordt, zal men hier gaarne overgenomen zien.

«C. A. L. M. Schwaner, *Doktor in de Wis- en Natuurkunde,* »*Lid der Natuurkundige Kommissie in Nederlandsch Indië, en* »*dirigerend Lid der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch* »*Indië, werd geboren te Mannheim in het jaar* 1817. *Na zijne* »*studiën in Duitschland volbragt en zich in betrekking gesteld te* »*hebben met 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden,* »*werd hij in* 1841 *benoemd tot Lid der Natuurkundige Kommissie* »*in Nederlandsch Indië, en vertrok hij nog in hetzelfde jaar naar* »*Java. De weinig bekende natuurkundige rijkdommen van Borneo* »*deden het Indische Gouvernement besluiten Schwaner op te dragen,* »*het eiland Borneo in verschillende rigtingen te doorreizen. Inder-* »*daad, van deze, men mag gerustelijk zeggen* ontdekkingsreizen, »*liet zich veel verwachten voor de uitbreiding der geographische,*

»geologische, mineralogische en zoölogische kennis van dit uitge- »strekte eiland. Na zich te Batavia en te Buitenzorg tot deze »belangrijke reis voorbereid te hebben, vertrok Schwaner in 1843 »naar Borneo en verbleef daar tot 1847, in welk jaar hij naar Java »terugkeerde om zijne wetenschappelijke verslagen uittewerken.

»Na zijne verslagen aan het Gouvernement ingediend te hebben, »werd hem in het laatst van 1850, door het Bestuur dezer gewesten, »op nieuw eene zending naar Zuid-Oostelijk Borneo opgedragen. In »dien tijd trad hij in het huwelijk, een huwelijk dat zoo spoedig »door den onverbiddelijken dood werd vernietigd. Op het punt om »weder naar Borneo te vertrekken, werd Schwaner door hevige »koortsen aangetast, welke op den 30sten Maart 1851 te Batavia »een einde aan zijn leven maakten.»

Schwaner heeft zich door zijne reizen een onvergankelijken roem verworven. Door het werk, dat thans het licht ziet, heeft hij zelf zich het schoonst gedenkteeken gesticht, welsprekender dan de lof, dien het nageslacht hem brengen kan.

De ondergeteekende zal het tweede deel van dit werk, dat tevens het laatste zijn zal, met enkele aanteekeningen besluiten, waartoe het meêgedeelde hier en daar aanleiding geeft.

Dr. J. PIJNAPPEL, Gz.,

Secretaris van het Instituut.

HET

STROOMGEBIED VAN DEN BARITO.

Geographie.

Het stroomgebied van den Barito is het oostelijkste, en tevens het uitgebreidste en belangrijkste der Z. kust van het eiland. Het strekt zich met deszelfs vertakkingen uit over eene oppervlakte van ten naasten bij 1900 □ G. M., eene oppervlakte, die, met eene smalle basis, aan de Z. kust 3° 33′ ZB. eenen aanvang nemende, naar de binnenlanden toe, in breedte toeneemt, tot dat zij, op 0° 10′ ZB, hare grootste uitbreiding bereikt, en aldaar ten W. 113° 20′ L., ten Oosten 115° 50′ tot grenzen heeft. Van hier af wordt zij weder smaller en dringt met haren noordelijksten uithoek tot op 1° NB. [1]) door. In het noordelijkste gedeelte wordt dit stroomgebied begrensd door eene centrale bergmassa, van waar de waterscheidende bergketens, die het geraamte van Borneo vormen en het in vier hoofdafdeelingen scheiden, straalvormig uitgaan. De in ZO. rigting loopende keten vormt over hare geheele uitgestrektheid de oostelijke grens van het stroomgebied, terwijl de zuid-westelijke straal, slechts met zijn noordelijk gedeelte de afscheiding tusschen dit stroomgebied en anderen daarstelt. Het grootste gedeelte der westelijke grens wordt gevormd door ondergeschikte landruggen, die de takken van den

[1]) De geographische breedten zijn afgeleid uit de schetskaarten, niet uit observatiën.

Barito van die der Kahaijan scheiden, zonder ergens eene noemenswaardige hoogte te bereiken. Reeds op 1° 40′ ZB. verliezen zij zich in het hierna te beschrijven vlakland. De centrale bergmassa bereikt hare grootste hoogte in de beide bergen Apo Borau en Batoe Tebang. In de zuidwestelijke hoofdketen vindt men naar evenredigheid harer lengte slechts weinig hooge bergmassa's. Deze bergmassa's, wier toppen zich in de as der waterscheiding verheffen, zijn op grooten afstand van elkander gelegen, en worden door lage en dikwijls afgebrokene heuvelrijen verbonden. De belangrijkste dezer begmassa's zijn: in het noorderlijk gedeelte de Batang Lissong en Batoe Ajau of Batoe Andan; in het midden: de Saing Bong, de Goenoeng Katem, de G. Tanger, de G. Tangking Sokê en de G. Melihat; en in het zuidelijk deel: de Bahiangan, Satoi en Pomaton, waarmede de geheele keten een einde neemt, nog slechts eenige lage heuvels naar het Westen verspreidende, welke gedeeltelijk de waterscheiding vormen, tusschen eenige zijrivieren van den Barito en den stroom Soengi Maloeka die onmiddelijk in zee uitloopt, en reeds tot het zoogenoemde Tanah Laut behoort.

Door deze, vooreerst slechts beknopt behandelde grenzen, wordt een terrein ingesloten, waarvan men in het algemeen kan zeggen: dat het van de zuidkust af naar het Noorden en naar de hoogten, die het ten Oosten afsluiten, zich langzaam en gestadig verheft. De rijzing van den grond is echter in de zuidelijke en voornamelijk in de ZO. streken, slechts zeer gering, ja kan eerst van 2° 20′ ZB. af als eene positive beschouwd worden, daar die strandlanden bij elken vloed aan overstroomingen zijn blootgesteld, en juist hierdoor toonen, geene volstrekte verhevenheid boven de oppervlakte der zee te hebben. Uit eene gedane berekening blijkt, dat eene oppervlakte van 160 □ G. M. bij zulke dagelijksche overstroomingen onderloopt. Van de genoemde breedte af rijst de grond, soms in zacht golvende zandhoogten, op zandbanken gelijkende, tot boven de oppervlakte der zee. Overigens is ook deze verhooging in het algemeen zeer gering te noemen, want bij aanhoudenden regen, vooral gedurende den Westmoesson, ondergaan nog 420 □ g. m. meer, door verzameling en opstopping der afstroomende watermassa's, eene zoetwateroverstrooming. Uit deze berekeningen volgt, dat, gedurende het natte saizoen, 580 □ g. m., of meer dan 1/3 van het geheele stroomgebied, met water bedekt zijn. Uitgestrekte moerassen en het vormen van binnenmeren, in deze naar het Noorden doordringende laagten, zijn

de natuurlijke gevolgen dezer waargenomen daadzaken. Het eigenlijke hooge land begint aan de grenzen van dit laag land, te gelijk met de heuvelachtige formatien, die zich over het overige gedeelte van het stroomgebied, dus over 1320 □ g. m., uitbreiden. Zoo als ik reeds bij andere gelegenheden gezegd heb, zijn deze heuvels noch tot zamenhangende rijen, die vlakten en dalen insluiten, verbonden, noch verschillen zij veel door afwisseling van hoogte en gedaante. Zij vormen eene opeenhooping van ronde of langwerpige gewelfvormige massa's, die meestal zeer steile hellingen hebben. Uit dien hoofde ontmoeten deze hellingen zich dikwijls onder zeer scherpe hoeken, waarvan het ontstaan van diepe en steile rotskloven een noodwendig gevolg is. Uitgestrekte en breede dalen zijn eigenlijk in dit gedeelte van Borneo niet te vinden; daarentegen worden, bij zulk eene gesteldheid van den grond, rondom den voet dier heuvels niet zelden moerassen en poelen aangetroffen.

De heuvels verheffen zich in het algemeen niet boven de 200 à 300 voet; eerst daar, waar zij de waterscheidingen naderen, nemen zij in hoogte toe, en geven aan de landstreken dikwijls een meer bergachtig karakter.

Behalve de genoemde hoofdtoppen in de waterscheiding van het stroomgebied (want op vele plaatsen zijn het, gelijk uit het voorgaande blijkt, deze heuvels alléén, die de grenzen er van daarstellen), verheffen zich onderscheidene belangrijke bergmassa's en korte bergruggen, gelijk eilanden, boven dit heuvelland. De voornaamste hiervan zijn gelegen in het noordwestelijk, oostelijk en zuidoostelijk gedeelte.

In het Noorden heeft de Batoe Boendang de aanzienlijkste hoogte. De geographische ligging zijner hoofdmassa is op 0° 36′ NB. en 114° 36′ OL., en de hoogste top bereikt 4500 voet. De van het N. N. O. naar het Z. Z. W. loopende rug van dezen berg vertoont zich als van een gescheurd en ingesneden, en vormt aan zijn Z. Z. W. uiteinde eenen onbeklimbaren rotskam, waarop tevens de hoogste top gelegen is. Oostelijk sluiten zich aan dezen berg nog verscheidene meer ondergeschikte hoogten aan, waarvan de G. Mandoengoh en de G. Simoewang de voornaamste zijn. In het Zuidoosten verbindt hij zich met den G. Toho, een bergketen, die in eenen vlakken afgebrokenen boog naar het Oosten gerigt, en slechts, door de uit het W. afstroomende rivieren, tot op 0° 23′ NB. doorloopt, en zich daar in het vroeger beschreven heuvelland verliest. Westelijk is de Batoe Boendang door eene rij afgeronde, hooge heuvels verbonden met

eene in Z. W. en Z. rigting loopende en van vele vertakkingen voorziene keten van bergen, waarvan eenige zich door zeer in het oog loopende en wonderlijke vormen onderscheiden; steile ruggen, loodregte, op ruïnen gelijkende, rotswanden dragende, horens en steile kegels zijn aan de hoogten van dit gedeelte des stroomgebieds eigenaardig. Tusschen deze hoogten vindt men bergvlakten, die zich verscheidene Eng. mijlen ver uitstrekken. De belangrijkste bergen in voornoemde rij zijn: Boekit Sakka, Batoe Maliho, G. Mantoeloe, G. Kloembai en G. Kapok.

Westelijk volgen op deze bergketen weder andere gelijksoortige, die tegen het Zuiden de afscheiding vormen tusschen de verschillende zijrivieren van den hoofdstroom. Allen behouden zij dezelfde reeds genoemde Z. W en Z. rigting, en sommige van hen bereiken eene aanmerkelijke hoogte. In dit opzigt verdienen in het bijzonder genoemd te worden, de Menangin en Njeroboengan. Hoe meer westwaarts deze bergen gelegen zijn, dat is, hoe meer zij tot de Z. W. hoofdwaterscheiding naderen, des te grooter hoogte bereiken zij, en des te treffender vertoont de landstreek het karakter van een wild bergland.

De G. Toho begrenst deze, in het hart van Borneo gelegen bergen aan de oostzijde; want om het oostelijk gedeelte van zijnen voet zijn het nog slechts enkele kegels, die, boven het heuvelland uitstekende, de opmerkzaamheid des reizigers tot zich trekken; de voornaamste hiervan zijn: de G. Bahan, de G. Bangahan, de G. Andai en de G. Baloh. Van 114° 20′ O. L. af, tot aan de waterscheiding, is het land regelmatig heuvelachtig. Ten Noorden van den G. Boendang ziet men eveneens, zoover het oog reikt, slechts laag, soms door moerassen afgewisseld heuvelland, en slechts in het N. W. strekt zich deze centrale hooge massa uit in bergachtige golvingen, tot aan de Batang Lissong en Batoe Andai, beiden in de waterscheiding gelegen. Hare zuidelijke grens is 0° 20′ NB., en verder zuidelijk opgaande vindt men, met uitzondering van de G. Oesang, geene noemenswaardige hoogten meer. Van de G. Sakka waargenomen, vertoonen zich nog ver in het Z. W. de bergen Longa Koembang, Melimang en de Bendai Oendoh, die, als op zichzelf staande toppen, boven de heuvels uitsteken.

De reeds genoemde Saing Bong, welks hoofdmassa zich in de oostelijke hoofdwaterscheiding op 0° 2′ N.B. en 115° 22′ O.L. verheft, dringt in W. Z. W. rigting in het stroomgebied van den

Barito door, en verdient als hoogere bergketen hier vermeld te worden. Naar het Z. volgen nu nog een aantal bergen, die, ofschoon zeer nabij de waterscheiding gelegen, en meestal evenwijdig met deze loopende, toch nog binnen het Barito-gebied begrepen zijn. Het zijn: de Boroi, Loemboet, Zoekan, Akendreso, Liang Oedang, Dehaok, Okok, Banabo, Loemoel, Boelan, Moentoehing en Langemonte.

Op 0° 10′ Z. B. en 114° 40′ O. L., wordt de eentoonigheid van het heuvelland op nieuw afgebroken door eene 800 voeten hooge bergreeks, die verscheidene toppen heeft, in W. Z. W. rigting loopt, en G. Pararawen genoemd wordt. De Pararawen is de laatste verhevenheid, die men zuidwaarts in het westelijk gedeelte des stroomgebieds aantreft; van zijnen voet af worden de heuvels steeds lager en vlakker, en verliezen zich eindelijk in het laagland.

In het Z. O. vormen de G. Babaris de voornaamste verheffingen van den grond. Zij bestaan uit eene aaneenschakeling van vrij hooge bergen, en loopen in W. Z. W. rigting, op weinige mijlen afstands evenwijdig aan het Z. W. uiteinde van de oostelijke hoofdwaterscheiding. De zuiderbreedten 3° 36′ en 3° 17′ en oosterlengten 115° en 115° 24′ bepalen hunne grenzen. Aan hunnen westelijken voet sluit zich een gordel van laag heuvelland aan, dat naar het stroomgebied langzamerhand vlakker wordt, en eindelijk in het laagland uitloopt. Uit deze heuvels verheffen zich, op sommige plaatsen, weder enkele lage bergen en korte ketens, waarvan de G. Dommer, de Boekit Sapeeloe en de Boekit Dambin de voornaamste zijn. In het midden der oppervlakte, waarvan hier boven de grenzen zijn aangegeven, kronkelt verheven en majestueus zuidwaarts de Barito.

De Barito-stroom, want op dezen naam geven hem zijne grootsche eigenschappen een onbetwistbaar regt; ontstaat uit de vereeniging van 2 armen, die aan de noordelijkste grens van het stroomgebied, op de beide voornaamste bergen der hoofdwaterscheiding, de Batang Lissong en de Batoe Ajan, ontspringen. Op eerstgenoemden heeft de Soengej Belatong, de westelijke arm, op c. c. 1° 6′ N. B. en 114° O. L. zijnen oorsprong, op laatstgenoemden, slechts weinige mijlen oostelijker, de Soengej Moerong.

Wat hunne grootte en andere eigenschappen aangaat, hierin zijn zij elkander gelijk. Zij vereenigen zich, na 3 dagreizen zuidwaarts gestroomd te hebben, op 0° 16′ N. B. en 113° 58′ O. L., om onder den gemeenschappelijken naam van S. Moeroeng, loodregt op de

vroegere, dat is, in eene zuiver oostelijke rigting, hunnen loop te vervolgen. Zich dikwijls noord- en zuidwaarts krommende, meermalen van zijne rigting afwijkende, doch steeds er toe terugkeerende, blijft de, door de opname van vele en voorname zijrivieren reeds belangrijk geworden stroom, dier oostelijke rigting getrouw, tot dat hij, op 0°.21′ 30″ N. B. en 114°.18′ O. L. zijne tweede en laatste hoofdkromming zuidwaarts aanneemt. Hier verliest hij den naam van S. Moeroeng, om dien te verwisselen met S. Barito of S. Doésson, terwijl hij hier tevens voor grootere en dieper gaande schepen bevaarbaar wordt.

De S. Moeroeng vormt over zijne geheele uitgestrektheid de grensscheiding tusschen het vroeger beschouwde centrale hoogland en deszelfs westelijk en zuidelijk gelegene heuvelformatien. Van zijnen oorsprong tot aan zijne oostwaartsche hoofdkromming, is de S. Moeroeng bijna ontoegankelijk. Tusschen loodregte rotswanden ingesloten stort hij zich bruischende en schuimende over de rotsmassa's en rolsteenbanken, die zijnen loop trachten te stuiten, en vormt meermalen hooge en laag uitgestrekte watervallen. Gedurende zijne oostelijken rigting is hij reeds rustiger en voor djoekongs bevaarbaar; slechts enkele watervallen, eilanden, rotsmassa's en zand- of rolsteenbanken maken, van tijd tot tijd, zijnen loop onrustiger. De belangrijkste en gevaarlijkste watervallen, die men daar aantreft, zijn: Boenoet en Hattas, en de rotseilanden, die men ontmoet, zijn: Noesa Pangon, N. Djaw, en N. Aso, die, op tamelijk gelijken afstand van elkander, boven de golven uitsteken. De gesteldheid van den grond dwingt den S. Moeroeng tot veelvuldige, en dikwijls onder zeer scherpe hoeken in elkander overgaande krommingen, in wier bogten groote draaikolken ontstaan, die bij hoog water eene voor praauwen onoverwinnelijke kracht verkrijgen.

Gedurende het eerste derde deel zijner oostelijke rigting, is de omringende landstreek, vooral aan den linkeroever, bergachtig; want de reeds vermelde, aan het centrale hoogland evenwijdige bergketens, dringen met hunne uiteinden tot hiertoe door. Verder oostelijk eindigen deze bergketen reeds op grooteren afstand van de rivier, en slechts laag heuvelland, hier en daar afgebroken door moerassen, waar het zich dan met diepe bogten verder in het land terug trekt, omgeeft beide oevers.

Na zijne tweede en laatste verandering van rigting, heeft de Barito gedurende zijnen verderen zuidwaartschen loop, geene aanmerkelijke

afwijkingen van deze hoofdstrekking meer. Met vele, min belangrijke krommingen, vervolgt hij zijnen loop tusschen 114° 42′ en 114° 58′ O. L., tot op de Z. B. van 2° 40′. Hier verdeelt hij zich in 2 mondingsarmen, waarvan de hoofdarm, in Z. Z. W. rigting voortstroomende, op 3° 35′ Z. B. en 114° 33′ O. L., den naam van Barito behoudende, in zee stort, terwijl de westelijke arm, eene Z. W. ten Z. rigting aannemende, onder den naam van Kwala Moeroeng, reeds op 3° 26′ Z. B. en 114° 13′ O. L. zijne monding heeft. Voor dat deze arm in zee uitloopt scheidt zich op den linker oever nog een tak van hem af, die zich evenéens in zee stort, en den naam van Kwala Lopak draagt. Ofschoon deze laatste, zoowel bij zijne afscheiding, als daar, waar hij in zee stort, tamelijk breed is, is hij evenwel ongeschikt voor de passage van groote schepen, daar hij in het middelste gedeelte van zijnen loop smal en veelvoudig gekronkeld is. Het door deze beide armen gevormde delta staat op eene van het O. Z. O. naar het W. N. W. gerigte basis, heeft zijne grootste lengte en N. N. O. strekking en beslaat eene oppervlakte van 38 □ g. m.

Zoo lang de Barito het, zijne oevers tot op 0° 45′ Z. B. begeleidende, heuvelland doorstroomt, zijn zijne bogten en kronkelingen korter en menigvuldiger, dan daar, waar hij, het laagland doorstroomende, slechts weinige hindernissen ontmoet, die in staat zijn, hem eene geregelde afvloeijing te beletten. Zijne oevers zijn hoog en steil, en dikwijls, vooral in de bogten, verheffen zich uit zijn bed steenmassa's en klippen. Van het Noorden naar het Zuiden gaande, heeten de zich opvolgende rotsen: Batoe Koelit, B. Pahoetoes, B. Menjambong, B. Merong, en B. Maijan. Uit de omstandigheid, dat zij in de nabijheid van een der beide oevers liggen, volgt, dat zij der scheepvaart niet hinderlijk zijn. Slechts de Batoe Pahoetoes, een den stroom over zijne geheele breedte doorsnijdend rif, belet bij lagen waterstand de doorvaart van groote schepen, en bij zeer hoogen waterstand ontstaan er boven zulke geweldige draaikolken, dat het niet raadzaam is, zich met praauwen in hunne nabijheid te wagen. Slechts bij middelbaren waterstand en bij bekendheid met het vaarwater, kan dit rif zonder gevaar gepasseerd worden. De overige der genoemde riffen hebben allen, vooral bij hoog water, hunne draaikolken, doch deze zijn zoo onbeduidend, dat zij de gemeenschap te water niet hinderlijk zijn. Bij de rivierbogten, en voornamelijk in de nabijheid van groote zijrivieren, zijn de naar

binnen springende hoeken des oevers aan de rivierzijde omkleed met met detritus-banken, die in dit gedeelte van den stroom reeds uit fijnere rolsteenen en zand bestaan. De vorming van eilanden doet zich in dit gedeelte van den Barito nog niet bepaaldelijk voor, en eerst aan het uiteinde rijst een enkel eiland, Poeloe Satoe op, dat echter meer beschouwd kan worden als een door de werking van den stroom van den regteroever afscheurd stuk.

De eentoonigheid des oevers, veroorzaakt door gelijkheid in vorm en hoogte der omgevende heuvels, wordt van tijd tot tijd door enkele hoogere toppen, en daar, waar de heuvels zich dieper in het land terugtrekken, door moerasvorming afgebroken. De hoogste der heuvels, om wier voet de Barito zich heenslingert, is de G. Sëlingong, de oostelijkste top van den Pararawen. De G. Bantan (180′), op den linkeroever gelegen, vormt de zuidgrens dezer afdeeling, en verdient als de eerste hoogte, die men bij het opvaren der rivier ontwaart, hier vermeld te worden. De rivierbreedte bedraagt bij het begin der zuidwaartsche rigting 450′; steeds toenemende bedraagt zij bij het binnenkomen in de laaglanden 700′. Het verval tusschen deze beide punten is 69′, hetgeen, daar de afgelegde weg 137750 toisen of 145 E. M. lang is, overeenkomt met een verval van 0,084′ op de 1000 voet.

Het laagland binnengetreden zijnde, wordt de stroom aanvankelijk nog door droog en hooger gelegen land omgeven, doch spoedig neemt dit een einde; het oeverland wordt moerassig en blijft deze eigenschap tot aan zee behouden. De loop is minder bogtig, het oprijzen van eilanden in het bed der rivier wordt veelvuldiger, en het zand der banken fijner. Nabij de monding zijn de hoeken van den oever (Rantans) door modder en moerasbanken omgeven. De door de rivier gevormde eilanden zijn de volgende: Poeloe Soengsang, Poeloe Tandjong Djawa, P. Baijor, P. Limbing, P. Pedjabang, P. Babas, P. Koeningan en P. Pako. In den oostelijken mondingsarm zijn de eilanden: P. Andjer, P. Loempa, P. Halalak, P. Kambang, P. Tambang en P. Kagit gelegen, in den westelijken vindt men: P. Koepang en P. Prangas. De breedte der rivier neemt zoodanig toe, dat zij daar, waar de scheiding in 2 armen plaats heeft, welke plaats Kwala Andjaman genoemd wordt, reeds 1739′ bedraagt: terwijl zij bij de monding van den Barito 2300′ bereikt, en in den Kwala Moeroeng slechts weinig hiervan verschilt. Het verval bij het doorstroomen van dit beneden gedeelte (254604 toisen of 268 E. M.) is 74′, of wel 0,048′ op de 1000 voet.

Hiermede hebben wij in korte trekken de belangrijkste eigenschappen van dezen hoofdstroom beschreven, terwijl hier nog bij kan aangemerkt worden, dat het voor groote schepen bevaarbare gedeelte, langs den stroomdraad gemeten, 392354 roeden of 412 E. M. lang is, met eene rijzing van 143′, boven de oppervlakte der zee. De geheele loop van den Barito, van zijnen oorsprong af tot aan den mond zal c.c. 570 E. M. bedragen.

Hoeveel de Soengej Kapoeas Moeroeng door hare vereeniging met den westelijken mondingsarm van den Barito eene zijrivier is geworden, bezit zij eigenschappen en kenteekenen eener oorspronkelijke zelfstandigheid, die haar eene afzonderlijke beschouwing waardig maken, en uit dien hoofde zal zij later nog op zich zelven behandeld worden. Wat de overige zijrivieren van den Barito aangaat, kan vooreerst worden opgemerkt, dat de belangrijkste er van op den linkeroever worden aangetroffen. De grootere afstand, waarop de hoofdstroom zich van de oostelijke waterscheiding verwijdert, verschaft de rivieren aan die zijde eenen langeren loop, en tevens door rijkeren toevloed, eene grootere ontwikkeling, terwijl dit op den westelijken oever niet plaats heeft. Hier is het slechts eene smalle landstreek, die den Barito van den Kapoeas Moeroeng scheidt, en die voor de vorming der zijrivieren van eerstgenoemden nog minder beteekenend wordt, door dat de waterscheiding veel nader bij den Barito gelegen is, dan bij den Kapoeas Moeroeng. Ten gevolge hiervan vindt men dan ook langs den regteroever van den Neder- en Middel-Barito geene enkele eenigzins noemenswaardige zijrivier. In het bovengedeelte, waar de afstand tusschen beide rivieren aanmerkelijker is, en de waterscheiding meer in het midden is gelegen, worden de zijstroomen op den regteroever belangrijker, gelijk de rivieren Djaloi, Mansahoe, Laoen, Bakanon, Ja-an, Pendreh, Limmo, Hiang, Matarem, Madoewit en Meilaun bewijzen. De S. Djaloi is de voornaamste van allen. Zij vereenigt zich met de S. Moeroeng, in de bogt, gevormd door diens overgang van eene zuid tot eene oostelijke rigting. Bij de zamenvloeijing zijn beide even belangrijk, en ook de lengte van haren loop zal weinig verschillen, wat echter de bevaarbaarheid betreft, verdient de Djaloi den voorkeur, ofschoon ook zij vele en hooge watervallen vormt, waarvan de Riams Ramboi, Sibilit en Hossah de belangrijkste zijn.

De S. Djaloi ontspringt in de bergketen, door de inlanders met den algemeenen naam van Kaminting bestempeld, uit de uitge-

strekte moerassen, die haren voet omgeven. De gewigtigste, zoo al niet de grootste, harer zijrivieren zijn de Boesang, de Na-au en de Mohat.

De overige vier regter zijrivieren van den S. Moeroeng, gedurende zijne oostelijke rigting, ontspringen allen op weinige dagreizen afstand van hunne monding in het lage heuvelland dezer streek, en stroomen in noord-oostelijke rigting naar de hoofdrivier toe.

De S. Pendreh en de S. Limmo vloeijen, door den G. Parawen van elkander gescheiden, in eene oostelijke rigting den Barito toe. De eerste, 7 dagreizen lang, ontspringt in laag gebergte uit onzigtbare bronnen, want reeds als niet geheel onbeduidende rivier komt zij uit eene rotsgrot te voorschijn. De S. Tarajoh, haar zuidelijke arm, ontspringt, even als de S. Limmo, op den Goenoeng Montej. De S. Pendreh neemt in het vervolg van haren loop verscheidene belangrijke zijtakken op, waarvan de voornaamste zijn: de Berioi, Boemban, Boengawok en Sapoeloe.

De S. Limmo is even lang als de voorgaande rivier, en ontspringt, gelijk reeds gezegd is, op den Boeroek Montej. Hare belangrijkste zijrivieren zijn de Sabajan, Sekako en Kahoengan.

De rivieren Hiang, Matarem en Madoewit zijn slechts weinige dagreizen lang. Zij ontspringen op de lage heuvels, die de grenzen uitmaken tusschen het hoogland en de laagten, terwijl haar loop grootendeels door moerasland gaat.

De S. Meliamo, waarop ik later nog moet terugkomen, is de uitwatering van de ½ dagreis van de rivier verwijderde Danau Madara.

De overige regter zijrivieren, die zich ten zuiden van 1° Z. B. in den Barito storten, zijn niets dan afwateringskanalen van het moerassige land, waaruit zij ontstaan zijn.

Van de linker zijrivieren van den Barito zijn er eenige van het grootste belang, zoowel wat hare lengte en bevaarbaarheid aangaat, als den invloed, dien zij hierdoor op het verkeer, en dien ten gevolge op de geschiedenis en ontwikkeling der volken uitoefenen.

Hunne volgorde in belangrijkheid is deze: S. Negara (eigenlijk S. Bahan), S. Martapoera of S. Kajoe Tangi, S. Tewej, S. Mantalat, S. Patai, S. Karrau, S. Aijo, S. Lahej, S. Lauoeng, S. Halalak, S. Boemban, S. Baboat, S. Soho en S. Beribit.

In het centrale hoogland ontspringen, het in haren loop doorsnijdende, de rivieren Baboat, Beribit, Soho en Boemban.

De S. Baboat komt uit de bergen Menaugin en Njeroboengan

en vloeit den Moeroeng toe in een smal, zich zuidwaarts in de lengte uitstrekkend dal. De bergen, die haar omgeven, vooral bij het bovengedeelte, behooren tot de hoogste verhevenheden van het centrale hoogland.

De S. Beribit komt uit het gebergte Mantoeloe, en vloeit den Moeroeng in oostelijke rigting toe.

De S. Soho heeft haren oorsprong op eene lange, van het N. O. naar het Z. W. loopende keten van hoogten, bekend onder den naam van Poepoengdirai. De rigting van haren loop is Z. O.

De S. Boemban ontspringt in den Goenoeng Maliho, en doorstroomt het hoogland eerst in Z., dan in O. en eindelijk in Z. O. rigting. Haar rivierdal is breeder dan dat van eene der overige hier bedoelde zijrivieren des Moeroengs, terwijl het, uit een statistiek oogpunt beschouwd, tevens het belangrijkste van allen is. Omstreeks 4 dagreizen lang, is deze rivier alleen gedurende de eerste voor kleine praauwen bevaarbaar, daar aanzienlijke watervallen (de grootste is de Riam Batoe Boelan) het verder opvaren onmogelijk maken.

Uit de op elkander gedrongen ligging en den korten loop dezer zijrivieren is het gemakkelijk na te gaan, dat de haar toevloeijende zijtakken niet anders dan zeer gering kunnen zijn, en derhalve eene verdere optelling niet verdienen.

Het centrale hoogland wordt in het Oosten en N. Oosten begrensd door den S. Lauoeng, die ter plaatse, waar de zuidwaartsche hoofdkromming aanvangt, zich in den Barito stort. Zij ontspringt uit de moerassen, zich uitstrekkende tusschen de heuvels, die ten Noorden van het hoogland en van de hoofdwaterscheiding gelegen zijn, stroomt eerst in Z. O., dan in zuidelijke rigting, en, na zich om den oostelijken voet van den Goenoeng Boendang gekronkeld te hebben, met vele bogten naar den Barito. Hare oevers zijn heuvelachtig, en kenmerken zich door eenige, zoo al niet hooge, dan toch opvallend gevormde kegelbergen. Watervallen en stroomversnellingen zijn hier menigvuldig en voor groote praauwen is de rivier slechts tot op eenen dagreis van haren mond bevaarbaar. In haren bovenloop zijn vele eilanden en rolsteenbanken. De geheele lengte van de Lauoeng bedraagt 10 dagreizen. Als regter zijrivier verdient alleen vermelding de S. Topo, die, den G. Toho doorbrekende, de wateren van het oostelijk hoogland afvoert. Op den linkeroever daarentegen vindt men vele belangrijke zijrivieren, als: de Doewang, Ossah, Tahoedjang en Marowej. Deze ontspringen allen even

eens uit moerassen, hebben watervallen, en zijn slechts op korten afstand bevaarbaar.

De S. Topo is slechts eene dagreis ver bevaarbaar. Spoedig neemt zij het karakter van eenen bergstroom aan, heeft steile en rotsachtige, en, bij het doorstroomen van het gebergte Toho, woest romantische oevers. De S. Topo en hare zijrivier, de Toetjoe, dringen tot digt in de nabijheid van de S. Boemban door. Beiden ontspringen op hetzelfde gebergte als deze, en worden dikwijls tot weg van communicatie tusschen haar en den S. Lauoeng gebruikt.

De S. Tohop heeft hare bronnen in de waterscheidende hoogten van het Oosten, is evenwel slechts 2 dagreizen ver bevaarbaar en stroomt in W. Z. W. rigting naar den Barito toe.

De Lahej ontspringt op eenen afstand van 7 dagreizen uit het waterscheidende gebergte. Gedurende haren aanvankelijken, zuidwaartsch gerigten loop bespoelt zij den voet der noordelijkste takken van den Saing Bong, die de waterscheiding tusschen haar en den S. Tewej vormt. Zich vervolgens Z. W. wendende, treedt zij het lage heuvelland binnen, dat haar tot aan de monding bijblijft. Zij is sterk kronkelende, terwijl haar bed door den doorbraak van smalle landtongen aan vele veranderingen en verlegging onderhevig is. Na 1½ dag opvarens bereikt men den Riam Rahaden, die de geheele breedte der rivier beslaat. Hier boven heeft men weder een goed vaarwater. De voornaamste zijrivieren zijn: de S. Parri, de S. Inoe en de S. Sawian, allen op den linkeroever.

De S. Tewej, die een zuiver oostelijke rigting volgt, ontstaat uit de vereeniging van 2 bronrivieren, waarvan de noordelijkste, mede S. Tewej geheten, uit den Goenoeng Katem, of liever gezegd, uit eenen N. W. tak van dat gebergte ontspringt, de zuidelijke, de S. Kawensie uit den G. Sawai. Menigvuldige beletselen trachten den afloop harer wateren te stuiten: bergketenen moeten doorboord, heuvels ondergraven worden, om haar tegenwoordig bed te vormen, en ontelbare bogten en watervallen zijn het gevolg dezer omstandigheden. De voornaamste dier watervallen zijn: de Riam Meroi, Tampeng, en Ampon besar. De steile en hooge oevers der Tewej zijn bezet met lage heuvels, waar tusschen zich grootere rotsmassa's vertoonen; b.v. de Batoe Matjoeah, en de Batoe Mansaroh. De beide Tanah Datan vormen 2 andere in het oog vallende formatien van den Tewej-oever. Zij bestaan uit eene opeenhooping van hooge, zeer steile en rotsachtige, eigenaardig woeste

bergtoppen. Gedurende haren loop door deze formatien vormt deze rivier vele en groote watervallen, en. is voorzien van eene menigte rotsachtige ondiepten. Oostelijk van de Tanah Datan worden de heuvels weder lager, en hebben zachte glooijingen, een kenmerk, dat zij tot den voet van den Goenoeng Katem behooren.

De zijrivieren van de Tewej zijn velen in aantal, doch meerendeels klein en onbeduidend. Die van den regteroever ontspringen grootendeels uit den Saing Bong, nabij de bronnen van verscheidene zijrivieren des vroeger reeds behandelden Soengej Lahej, waardoor eene gemeenschap met den laatstgenoemden gevormd wordt. De linker zijrivieren hebben hunnen oorsprong meerendeels uit het weinig eigenaardigs vertoonende heuvelland tusschen den S. Tewej en S. Mantalat. Ook hier geeft de onderlinge nabijheid der bronnen aanleiding tot veelvuldige gemeenschap tusschen die beide rivieren. De voornaamste dier zijrivieren zijn: de Benangen, Meah, Kias en Loeang.

De S. Benangen ontspringt uit de lage hoogten van de oostelijke hoofdwaterscheiding, stroomt in oostelijke rigting naar den regteroever des S. Tewej, en vereenigt zich met die rivier daar, waar derzelver N. W. in eene O. strekking overgaat.

De S. Meah, aldus genoemd om de roode kleur zijner wateren, is eene linker zijrivier, die haren oorsprong op den Goenoeng Lomboet heeft. Zij, zoowel als de S. Benangen, zijn verscheidene dagreizen ver bevaarbaar.

De S. Kias, eene vrij onbeduidende zijrivier des S. Tewej, ontspringt even als deze op den Goenoeng Katem, is bij hoog water ééne dagreis ver bevaarbaar, en kenmerkt zich door vele watervallen.

De S. Loeang, die uit het Z. O. komt, is even groot als de Tewej. Zij ontspringt, op 3 à 4 dagreizen afstands van hare monding, uit eene grot van den G. Tanjar, uit welke zij reeds met tamelijke kracht te voorschijn komt. Tot hiertoe is zij voor kleine vaartuigen geschikt. Het bergland harer bronnen verlatende treedt zij de lage heuvelformatien binnen, die haar tot haren mond bijblijven.

De S. Mantalat heeft haren oorsprong uit den Goenoeng Isat nabij de oostelijke hoofdwaterscheiding, loopt evenwijdig aan den Tewej, en is 10 dagreizen lang. Watervallen en stroomversnellingen heeft zij niet. Hare oevers zijn omgeven door heuvelland, waarin zich tusschenbeide hoogere toppen verheffen, waarvan de voornaamste zijn: de G. Bioentong, de G. Tawan, de G. Saliwej, de G. Manipa en de G. Iugai. Hare zijrivieren zijn talrijk.

De S. Aijo ontspringt uit den berg Kasale, nabij den S. Karrau; zij kan 3 dagreizen ver worden opgevaren, doch verder op heeft zij vele watervallen, waarvan de voornaamste de Riam Boei is, die door steenkolenlagen gevormd wordt. Zij neemt, voornamelijk op den linker oever, vele groote zijrivieren op.

De S. Karrau heeft, zoo als reeds gezegd is, haren oorsprong nabij de bronnen der Aijo, en stroomt den Barito in eene Z. W. ten Z. rigting toe. Gedurende haren benedenloop is het haar omgevende land laag en heuvelachtig, en staat in den west-mousson onder water. De menigte der in de rivier liggende boomstammen belemmeren de scheepvaart. Hooger op, waar de Karrau ook den naam van S. Ketap draagt, zijn de oevers zacht golvend, ofschoon ook hier nog tusschen de hoogten uitgestrekte moerassen worden aangetroffen. De voornaamste zijrivieren vindt men regts; zij zijn: de S. Djoe en de S. Pako of Pakau. Beide ontspringen uit de hoogten, die de waterscheiding tusschen de S. Karrau en de Negara rivier uitmaken.

De S. Patai, op de zoo evengenoemde hoogten haren oorsprong vindende, bereikt den Barito in W. Z. W. rigting. Ook deze rivier is gedurende haren benedenloop door laag, gedeeltelijk moerassig of zandig, of met de overblijfselen van verwoeste bosschen bedekt land omgeven. De tot dit gedeelte behoorende zijtakken zijn talrijk, doch onbeduidend; slechts de S. Siang, die zich met den Patai op korten afstand van haren mond aan den regteroever vereenigt, maakt hierop eene uitzondering. In haar middengedeelte doorloopt zij een vaster terrein; het land is, zoo al niet bergachtig, dan toch hoog en droog, doch de rivier zelve is nog zoo onbeduidend, dat zij nog slechts voor kleine djoekongs bruikbaar is. Behalve den S. Siang behooren nog de Serapat en de Djamo tot hare voornaamste zijrivieren. De laatstgenoemde doorstroomt het land tusschen den S. Karrau en den S. Patai, doch heeft hare bronnen niet zoo ver oostelijk. In haren bovenloop door heuvelland omgeven treedt zij weldra de moerassige laagten binnen, die zich om de mondingen van de rivieren Patai en Karrau uitstrekken. Grootendeels in W. Z. W. rigting stroomende, verandert zij deze in eene zuidelijke om den Patai te bereiken. In dit laatste gedeelte van haren loop scheidt zich nog een smalle tak van haar af, om zich tegenover den kampong Tjamparan in den Barito te storten.

De rivieren Karrau, Patai en Siang staan met elkander in het

naauwste verband zoowel, door de overeenstemmende eigenaardigheden van het terrein, dat zij doorloopen, als ook door de veelvuldige toenaderingen en gedeeltelijke anastomosen hunner zijrivieren.

De S. Negara, de belangrijkste linker zijrivier des Barito, is reeds vroeger door Europeanen bezocht geworden. Hierdoor zijn hare merkwaardigste eigenschappen en verhoudingen bekend geraakt, eene omstandigheid, die mij, bij de vele nog onbekende gedeelten des eilands, vooreerst van haar onderzoek deed afzien. In de aanmerkingen op de kaart ter plaatse van den Negara is het voornaamste, dat men tot nu toe van deze rivier weet, opgenomen.

De S. Martapoera of S. Kajoe Tangi, somtijds ook S. Bandjermassin genaamd, voert de wateren van het Z. Ooster deel des stroomgebieds den Barito toe. Zij ontstaat uit de zamenvloeijing van de S. Batoe Api of Riam Kanan, somwijlen ook met den naam van S. Mataraman beteekent, en de S. Karang Intan of Riam Kiri, en heeft eene groote dagreis lager haren mond. Tot daartoe is zij gedurende het grootste gedeelte des jaars voor groote vaartuigen bevaarbaar. De rigting van haren loop is zuiver westelijk, hare oevers zijn laag, gedeeltelijk moerassig, en worden door den vloed overstroomd. Nog slechts weinige mijlen van haren mond verwijderd, zendt zij in. N. W. t. westelijke rigting eenen smallen zijtak, Antassan Kween genoemd, naar den Barito af, en vormt hierdoor met dezen laatsten het eiland Tatas.

Door verscheidene doorgravingen, ter plaatse van hare hoofdkrommingen, is de loop des S. Martapoera geregelder gemaakt. De S. Batoe Api, die in N. N. O. rigting uit de oostelijke hoofdwaterscheiding komt, is nog gedurende 5 dagreizen voor kleine praauwen en djoekongs bevaarbaar, hoewel zij reeds in dit gedeelte verscheidene, niet geheel onbeduidende watervallen vormt. Met veelvuldige kronkelingen baant zich deze rivier haren weg door laag heuvelland. De voornaamste harer zijrivieren zijn: de S. Mangkau, op den regter en de Amoniapon besar en Procang op den linkeroever.

De S. Karang Intan heeft eenen veelkorteren loop en geringeren watertoevoer, dan de Batoe Api. De Goenoeng Babaris maken de waterscheiding tusschen beide rivieren uit. Nabij den Goenoeng Bahiangan ontspringende, stroomt de Karang Intan eerst W. Z. W., doorbreekt het gebergte Babaris, in de Pintoe Karang Intan in eene westelijke rigting, en neemt dan eene N. W. strekking aan, om zich met den Batoe Api te vereenigen. Hare oevers zijn berg-

achtig, hare kronkelingen talrijk, terwijl zij slechts tot op éénc dagreis van haar vereenigingspunt zonder gevaar door middelmatige schepen kan worden opgevaren. Hare reeds hier eenen aanvang nemende watervallen zijn groot en aanhoudend. Zijrivieren van eenig belang bezit zij niet.

Reeds meermalen is door reizigers de vraag geopperd, of men den S. Kapoeas Moeroeng als eene zijrivier van den Barito, of wel als eene op zich zelve staande hoofdrivier moet beschouwen. De geologische gesteldheid van de landstreek harer benedenloop levert een niet te betwijfelen bewijs, dat zij zich vroeger zelfstandig in de zee stortte. De aanslibbingen echter van den Barito zijn, naarmate zij de aanvulling der nader te beschrijven zuidelijke hoofdbogt vormden, en haren zuidkant, de zee terug dringende, vooruitbragten, tot de monding der Kapoeas Moeroeng genaderd, hebben haar in hare verdere uitbreiding van de zee afgesneden en eindelijk met den westelijken arm des Barito doen zamenvloeijen. Op deze wijze werd de Kapoeas Moeroeng van hare zelfstandigheid beroofd en in den grootsten zijrivier van den Barito veranderd.

De Kapoeas Moeroeng, wier loop op verre na niet de lengte van dien des Barito heeft, ontspringt op c.c. 0° 20′ Z. B. en 133° 35′ O. L. uit hoog heuvelland, dat zich door geene bijzondere eigenschappen kenmerkt, en den vorm van langwerpige, zacht afgeronde ruggen van 1000 voet hoogte vertoont. Van hare bronnen af stroomt zij in Z. O. rigting tot op 1° 15′ Z. B.; vervolgt van hier haren loop op 30 à 26 E. M. afstands evenwijdig aan den Barito, en stort zich op 3° 2′ Z. B 114° 18′ O. E. in den Kwala Moeroeng. Hare kronkelingen zijn welhaast ontelbaar te noemen, en eerst bij haren uitmondingsloop worden de stroomrigtingen minder bogtig en regelmatiger. Het bovenste gedeelte van haren loop kenmerkt zich door eene menigte watervallen en stroomversnellingen, die dikwijls de geheele breedte der rivier beslaan, en den doortogt voor groote vaartuigen gevaarlijk maken. De voornaamste dezer watervallen zijn de Riams: Bahora, Rotjak, Koetoes Kala, Boenoet, Koras, Battong, Niapon, Soemat, Baboi, Tamboeroeng, Batoe Boengai, Bantang Noendok, Batoe Goetoer en Taren.

Tot aan de grenzen van het hoogland zijn de oevers hoog en steil. Langs de hoeken der krommingen zijn tot ver in de rivier reikende zand- en rolsteen-banken gelegen, die in het drooge jaargetijde het doorkomen der praauwen bemoeijelijken. De boven aangegevene gren-

zen van het hoogland bereikt hebbende, treedt de rivier het laagland binnen, dat zich slechts gedurende het drooge saizoen boven den waterspiegel verheft, doch voor het grootste gedeelte des jaars onder water staat, en moerassig wordt; eerst bij het einde van haren loop verheft zich het land in de onmiddelijke nabijheid harer oevers weder eenige voeten. De Kapoeas Moeroeng noemt te gelijkertijd snel toe in breedte en diepte, en heeft bij haren mond eene wijdte van 4000'. Eilanden vindt men in deze rivier weinig, alleen nabij hare bronnen en digt bij hare monding, waar de rivier ook S. Mantangai genoemd wordt, doen zij zich voor. Daar zijn het boven den waterspiegel uitstekende rotsmassa's, zoo als de Noesa Toembang Pari; hier danken zij hun bestaan aan opeenhoopingen van zand en modder, zoo als de eilanden Pahain, Planka, Kanamis en Tello. De onregelmatigheden van het rivierbed en de voortdurende veranderingen, waaraan het door instortingen der oevers, door het doorbreken van smalle landtongen enz. onderhevig is, zijn bij de Kapoeas Moeroeng bijzonder in het oog vallend.

De zijrivieren dezer rivier zijn talrijk, doch ten gevolge der geringe uitbreiding van haar stroomgebied bereiken slechts weinigen onder haar eene belangrijke uitgestrektheid. De voornaamste dier zijrivieren is de Kawattan, die zich op den linker oever in haar uitstort. Op deze volgen, wat belangrijkheid aangaat, de regter zijrivieren Sirat en Taren.

De noordelijkste, de S. Sirat komt uit het Westen, is bij haren mond even breed als de Kapoeas Moeroeng, doch kan ten gevolge van de groote menigte harer watervallen, slechts 2 dagreizen opgevaren worden. Reeds gedurende den eersten dag ontmoet men de watervallen Oekie, Palantih en Boeloe. De Sirat ontspringt op lage bergen, die de waterscheiding met de boven-Kahaijan-rivier daarstellen; hare zijrivieren zijn zeer onbeduidend.

De S. Taren is nog minder belangrijk en heeft eenen nog korteren loop, dan de voorgaande rivier. Dezelfde stroomrigting als deze volgende, is zij slechts tot op ½ dagreis van hare monding voor kleine praauwen bruikbaar. Hare bronnen zijn in de nabijheid van den berg Morimang.

De S. Kawattan, die bij haren mond bijna dezelfde breedte heeft als de Kapoeas Moeroeng, komt uit het Noorden, waar zij digt bij de bronnen des S. Bakanon. eene kleine zijrivier der S. Moeroeng haren oorsprong heeft. Zij voert het grootste deel des waters af van

de landstreek, gelegen tusschen den midden-Barito en de boven-Kapoeas Moeroeng. Zij is 6 tot 8 dagreizen stroomopwaarts bevaarbaar, en is daardoor, gelijk wij later zullen zien, voor den Barito en de Kapoeas Moeroeng van groot belang.

Na deze optelling der voornaamste zijrivieren van den Barito blijft ons alleen nog over melding te maken van de belangrijkste Antassans, Troessans, Anastomosen en Danaus, die in zijn stroomgebied worden aangetroffen.

In het algemeen moet men onder de benamingen Troessan en Antassan geene door menschen handen daargestelde doorsnijdingen van groote rivierkrommingen en daardoor bewerkte regeling van het rivierbed verstaan. Verreweg de meeste dier kanalen zijn hun aanzijn verschuldigd aan de onophoudelijke werking van het water, dat de haar in den weg staande hindernissen tracht op te ruimen. De eerste kiem tot hun ontstaan wordt gelegd door de jaarlijksche overstroomingen, als wanneer de stroom, niet langer tusschen zijne oevers ingesloten, ook niet meer gedwongen zijnde de kronkelingen van het rivierbed te volgen, maar vrij over het land heenstroomende, de rigting aanneemt, waartoe de natuurlijke eigenschappen van afvloeijend water aanleiding geven. Op deze wijze graaft hij zich een spoor, dat bestaan blijft, wanneer hij door het vallen van het water verpligt is tot zijn vorig bed terug te keeren. Bij eene volgende overstrooming zet hij het begonnen werk verder voort en graaft zich dieper en breeder in, tot dat eindelijk deze insnijding haren waterspiegel op dezelfde hoogte heeft, als die in den stroom, en nu ook bij middelbaren waterstand een gedeelte waters door den nieuwen Antassan loopt. Slechts in die weinige rivieren, aan wier boorden reeds sedert eeuwen de beschaving haren zetel heeft, en handel en bedrijvigheid heerschen en eene snelle gemeenschap wenschelijk maken (zoo als b. v. Martapoera), zijn de bestaande Antassans ontegenzeggelijk het gevolg van kunstdoorgravingen, of door kunst vergrootte uitspoelingen. Op welke wijze overigens deze kanalen ontstaan zijn, mogen zij doorgravingen zijn of doorbraken van het smalste gedeelte van door eene groote rivierbogt ingesloten landtongen, steeds blijven zij, wanneer men er gebruik van kan maken, den reiziger welkom, uithoofde van de belangrijke tijdsbesparing, waartoe zij, door verkorting van den weg, aanleiding geven.

Men vindt deze Troessans en Antassans slechts in dat gedeelte van het stroomgebied, waar de rivieren het heuvelland verlaten hebben,

en de uit losse steen- en aardmassa's bestaande laaglanden zijn binnengetreden.

De voornaamste Antassans van den Barito zijn: de A. Baloi, de A. Tallong en de A. Damoe.

Al de Antassans der Martapoera zijn, zoo als wij reeds gezegd hebben, door kunst daargesteld. De belangrijkste er van zijn: A. Benoa, A. Dongo, A. Benteng en A. Sonor. Ook de A. Kween, die de N. O. zijde van het driehoekige eiland Tatas uitmaakt, heeft misschien eenen overeenkomstigen oorsprong met die, welke langs de Martapoera worden aangetroffen.

Dat ook de Kapoeas Moeroeng in haren benedenloop dergelijke natuurlijke Antassans bezit, is duidelijk uit de vele bogten, die haar kenmerken, waardoor de reeds aangegevene voorwaarden voor de vorming van doorbraken in hoogere mate aanwezig zijn.

Bij eenige inboorlingen van Bekompai, eene groote, tegenover den mond der Negara gelegene negorij, bestaat het gevoelen, dat het tusschen deze rivier en den Kwala Andjaman gelegen stuk van den Barito, het gevolg is eener door kunst aangelegde doorgraving. Is dit waar, dan zoude zich, vóór dat deze verbinding was daargesteld, de Negara als zelfstandige rivier in zee gestort hebben, en dan had de Barito aan deze met éénen mond zijne wateren toegevoerd. Dat de Negara-rivier zich, even als de Kapoeas Moeroeng, vroeger in zee stortte, is boven allen twijfel verheven. Bij het eerste ontstaan echter van het tegenwoordige delta werd de vroeger eenige mondingsarm des Barito eene dubbelde; door de aangroeijing er van werden deze uitlooparmen verlengd, en hebben eindelijk, in hunne langzame doch onophoudelijke uitbreiding naar het zuiden, de monden beider genoemde rivieren bereikt en deze zelven in zijrivieren veranderd. Het gevoelen intusschen, dat hier, in het reeds bestaande land, door kunst eene doorgraving zoude zijn daargesteld, wordt door niets geregtvaardigd; maar, als het uitvloeisel eener overlevering omtrent de eertijds onverbondene monding der Barito- en Negara-stroomen, strekt het mede tot ondersteuning der hypothese omtrent de vorming en het ontstaan van dit gedeelte des eilands.

De beschouwing der Danaus sluit zich onmiddelijk aan die der Antassans aan. Onder Danau moet eene binnenlandsch gelegene verzameling van water op de diepste plaats van een moerassig terrein verstaan worden; ook zij worden slechts in de laaglanden en in de onmiddelijke nabijheid der rivieren aangetroffen. Hun ontstaan staat

dikwijls in het naauwste verband met de vorming der Antassans. Dit heeft plaats wanneer de nieuwgevormde Antassan zoo veel vermogen verkrijgt, dat hij in staat is het grootste gedeelte der watermassa af te voeren, en dus het eigenlijke rivierbed wordt. De beide monden nu, waardoor het oude bed met het nieuwe verbonden is, verzanden allengs, het hierdoor afgesnedene gedeelte kan het water, dat het door den toevloed van zijrivieren opneemt, niet in dezelfde mate naar den hoofdstroom afvoeren, de oevers worden moerassig, en de vorming van den Danau heeft eenen aanvang genomen. Ten gevolge echter van de voortdurende ophooging, die het rivierbed en de oeverkanten door het bezinken van zand en modder ondergaan, wordt de rivier hooger, dan het haar omgevende land, en vloeit op en tusschen eene soort van dijken, die met zachte glooijingen in het laagland te niet loopen. Elke hooge waterstand heeft hierdoor ten gevolge, dat het rivierwater in den Danau afvloeit en dien vergroot; de moerasvorming strekt zich verder uit, en de aan overstrooming blootgestelde oppervlakte wordt hoe langer hoe grooter. Deze verklaring van het ontstaan der Danaus en der uitgestrekte moerassen, die men nabij de rivieren aantreft, berust op eene menigte naauwkeurige waarnemingen, en maakt het te hulp roepen van vulkanische werking, waardoor op de door haar veroorzaakte verdiepingen van den grond Danaus ontstaan zouden zijn, onnoodig. De aanwezigheid van balken en fondamenten op den bodem van sommige Danaus en van hunne verbindingskanalen met den hoofdstroom is een bewijs, dat, ten gevolge van het steeds lager worden des omringenden lands der rivier, eertijds bewoonbare streken nu in moeras verkeerd zijn.

De Danaus hebben geene bepaalde oevers; de grond daalt onmerkbaar tot op zijne grootste diepte, en de voortdurende veranderingen van den waterspiegel hebben even zoo talrijke vergrootingen of verkleiningen van de Danaus ten gevolge.

De planten op den drassigen grond ontkiemende (laag kreupelhout enz.) worden in den Danau zelven medegetrokken, en verliezen zich langzamerhand onder den waterspiegel. Daar waar een Danau voortgaat met nieuw terrein te verslinden, zijn het afgestorvene wanden van reusachtige boomen, die, hunne verdorde en verbleekte takken in de lucht verheffende; die sombere en woest romantische omgeving der Danaus vormen.

Het water der Danaus en hunner afwateringen heeft, in massa beschouwd, de zwart blaauwe kleur van inkt, en kaatst de beelden met

spiegelhelderheid terug; in een glas geschonken is het zeer klaar en heeft den tint van lichtkleurige Madera. Deze kleur verkrijgt het door opname van organische deelen uit den moerasgrond en den dezen bedekkenden plantengroei; naarmate het langer hierop staan blijft, iets, dat bij hooge waterstanden soms verscheidene maanden voortduurt, wordt de kleur donkerder.

Wanneer, door aanhoudende droogte, de waterstand in de rivier tot een minimum gedaald en de Danau zoo ver mogelijk leeg geloopen is, terwijl van het terugblijvend water nog een gedeelte verdampt, dan gaat, hetgeen tot nu toe een meer was, in eenen moeraspoel over.

Het gezigt, dat de Danaus den beschouwer aanbieden, is treffend, ja, eenig in zijne soort, te noemen. De somber zwaarmoedige, eigenaardig geheimzinnige natuur stemt de ziel tot sprakeloozen ernst, alles is dor en levenloos, terwijl zich boven den zwarten waterspiegel slechts nu en dan eenige visschen en krokodillen verheffen, de eerste met luchtige sprongen insekten trachtende te vangen, de laatste met verraderlijke bedaardheid op hunnen prooi loerende. Enkele witte reigers zitten op de takken van het lage kreupelhout, of wiegen zich op den bladerloozen kruin van den reusachtigen Balangiran-boom, terwijl eenige valken in wijde kringen de lucht doorklieven.

De voornaamste Danaus van den Barito zijn: De D. Kalahiën, D. Masoera en Medara, D. Ganting, D. Babai, D. Kambat, D. Boeroeng en Talaga of het meer van Pamingir, waarop ik later nog terug zal komen. Buitendien zijn er nog een aantal op Danaus gelijkende moeraspoelen in de landstreken, die door de rivieren Karrau, Siang en Patai bewaterd worden. Van dezen is de Danau Maijier of Menteng de voornaamste.

Uit het naauwe verband tusschen de vorming van Antassans en Danaus is gemakkelijk af te leiden, dat zich langs de Kapoeas Mooroeng een belangrijk aantal van Danaus moet bevinden, eene gevolgtrekking, die men ook inderdaad bewaarheid vindt.

De nabij elkander gelegene Danaus zijn veeltijds door kanalen verbonden, die meerendeels, gelijk de Danaus zelven, als de verzande overblijfsels van vroegere rivierbedden moeten beschouwd worden. Daar verscheidene dezer kanalen bij hoog water voor kleine praauwen bruikbaar zijn, geven zij gelegenheid om den zoo veel langeren weg langs de rivier, die daarbij op dit tijdstip dikwijls eenen sterken stroom heeft, te vermijden, en dragen dus bij tot spoedige gemeenschap. Gedurende het droogo saizoen echter zijn al deze kanalen ondiep, en voeren

boomstammen met zich af, zoodat de doorvaart niet langer mogelijk is. De Danaus Kalahiën, Masoera en Medara zijn door een zoodanig kanaal verbonden. Zoo ook de Danaus Ganting en Babai.

De tot den Barito behoorende Antassans Poening en Noenoek, eveneens slechts in den regentijd bruikbaar, kunnen ook voor overblijfselen van een gedeelte des voormaligen beds worden aangezien.

Voor dat ik van de onder den algemeenen naam van Antassan begrepen verschijnselen afstap, moet ik nog opmerken, dat ook somtijds de toenaderingen van kleine zijrivieren in de laaglanden, zoowel van den Barito als van de Kapoeas Moeroeng, gemeenschapswegen daarstellen, waarvan de inlanders veelvuldig gebruik maken. Als voorbeelden hiervan kunnen aangehaald worden: de verbindingen van de S. Boentoek met de S. Limbing, van de S. Baijor met de S. Aijo, enz.

Eene geheel andere werking, dan die, waaraan de zoo even beschrevene vormingen hun ontstaan verschuldigd zijn, hebben de Anastomosen, of de verbindingen, die tusschen de 3 grootste rivieren van Borneo, van den hoofdstroom namelijk met zijne beide zijrivieren Negara en Kapoeas Moeroeng, plaats vinden, en door de inboorlingen somtijds eveneens met den naam Antàssan bestempeld worden. De grootste zijn thans die, welke van den Barito bij de Kwala Andjaman uitgaande hem met de S. Negara en de Kapoeas Moeroeng verbinden: zijne beide mondingsarmen namelijk. Ook de S. Mangkatip, die zich thans op 100 mijlen afstands van den mond des Barito op zijnen regteroever van hem afscheidt, moet voor eenen vroegeren mondingsarm worden gehouden, die na verloop van tijd verkort en gedeeltelijk aangevuld is geworden. Aanvankelijk stroomt zij in Z. Z. W. rigting en verdeelt zich op de helft harer lengte in 2 armen, waarvan zich de eene onder den naam van S. Mantangai Z. W. waarts wendt, en in de Kapoeas Moeroeng stort, terwijl de andere eene Z. t. Westelijke rigting aanneemt en in de Kwala Moeroeng valt. De S. Mangkatip vormde, toen het verder zuidwaarts gelegene land nog niet ontstaan was, met de S. Mantangai eene der hoofduitwateringen van den Barito, en haar zuidelijke tak, die nu in de Kwala Moeroeng valt, stortte zich zelfstandig in zee, en stond tot den Barito in dezelfde verhouding, als nu de Kwala Lopak tot de Kwala Moeroeng. De nog tegenwoordig bestaande, breede uitmonding van de Mantangai in de Kapoeas

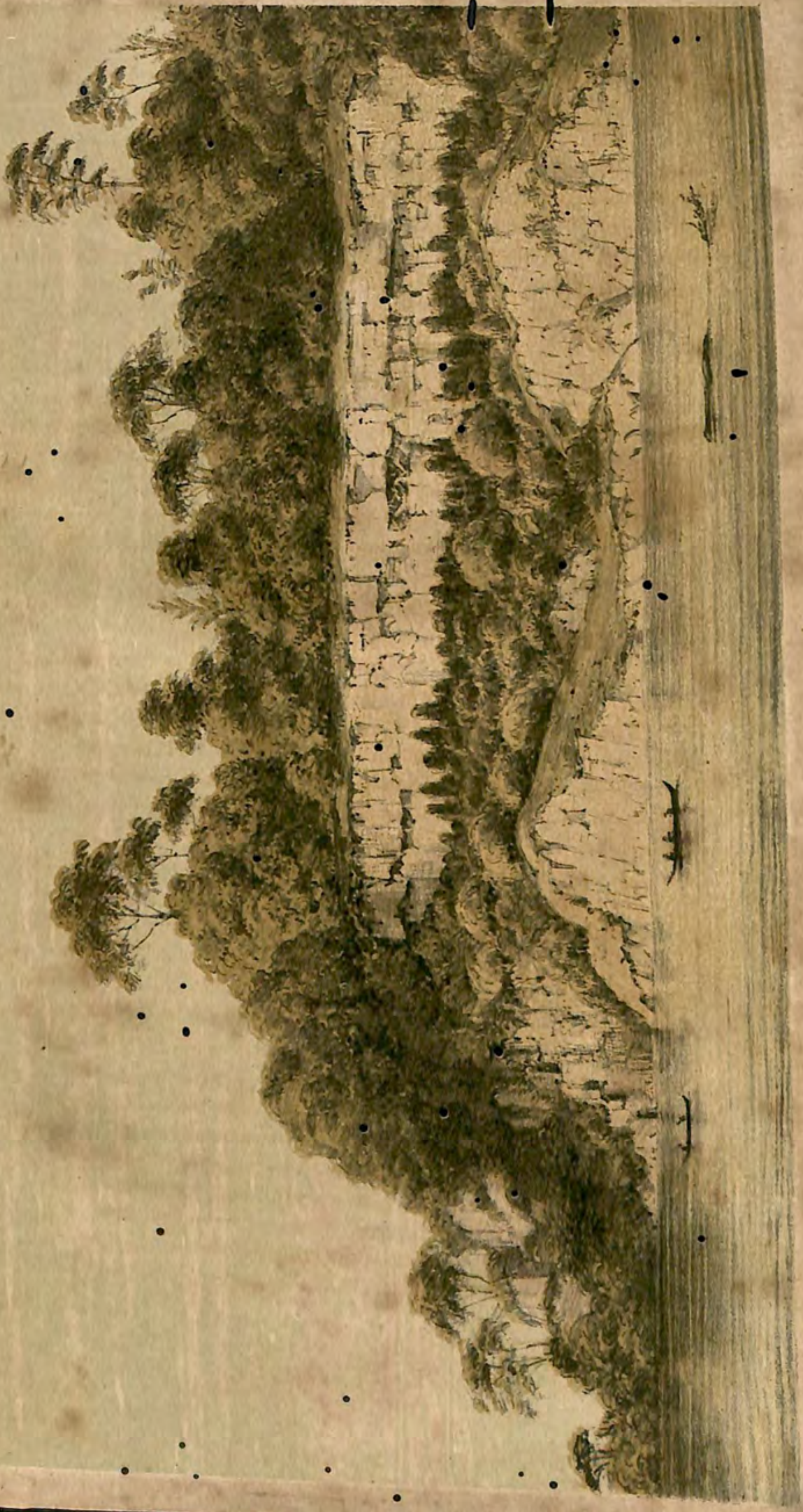

Moeroeng, en de reusachtige afmetingen der laatste, beneden bedoelde monding, bevestigen dit denkbeeld, en geven ons de overtuiging, dat de nu plaats hebbende verdeeling van den Barito in 2 uitlooparmen, en zijne vereeniging met de Kapoeas Moeroeng, slechts eene juiste herhaling der verhoudingen van vroegeren tijd zijn.

De betrekking, waarin de S. Pamingir tot den Barito en de Negara staat, is geheel overeenkomstig met de zoo even beschrevene.

Daar de gesteldheid van het stroomgebied, wat het water en de verdere daarmede verbonden omstandigheden aangaat, zoo naauw met andere natuurverschijnselen verbonden is, zal ik, om herhalingen te vermijden, bij de behandeling dezer laatste daarop terug komen, en nu overgaan tot eene algemeene geologische beschouwing van het terrein.

Geologie.

De hoogte, welke door de bergen binnen en op de grenzen van het stroomgebied bereikt wordt, is in vergelijking met de hoogste punten op de Borneo omringende eilanden gering, daar zij niet meer dan ten hoogste 4500′ bedraagt. Het grootste gedeelte van het stroomgebied bestaat uit sedimentaire formaties van geringen geologischen ouderdom. De plutonische opheffingen bepalen zich tot enkele punten, en worden in meer zamenhangende massa's slechts in het N. en Z. oostelijk gedeelte aangetroffen.

In het Noorden, dat is in het noorder gedeelte der Z. W. hoofdwaterscheiding, in de bergen Batoe Lissong en Batoe Andan, in de noordelijke en N. W. hoogten van het centrale hoogland, onder welke ook de bergen Menangan en Ngeroboengan begrepen zijn, schijnt de ongelijkheid van den grond door granietopheffigen veroorzaakt te zijn, want de van daar ontspringende zijrivieren der S. Moeroeng voeren de zamenstellende bestanddeelen dier rotssoort in groote hoeveelheid af.

De *glimmer* of *mika* heeft eene zilverwitte of graauwe kleur, en de kwarts-kristallen zijn zeer groot, waaruit men de gevolgtrekking kan maken, dat de graniet, uit wiens ontbinding zij voortgekomen zijn, van eenen zeer groven korrel zijn moet. Behalve dezen graniet vindt men nög rotsbrokken van *dioritischen* aard. *Trachytische conglomeraten* en *porphierachtige trachyt breccïën* doen zich in tamelijk groote hoeveelheid aan den zuidelijken rand van het hoogland voor. De draaikolken en watervallen der rivieren, die dat gedeelte door-

stroomen, bewijzen zulks. *Lava* en *slakachtige steenen; amethisten, kornalijnen* en *jaspis*, die gewoonlijk in *vulkanische amandelsteenen* t' huis behooren, heb ik dikwijls aangetroffen.

De dom- en kegelvormige hoogten, zoo als de Goenoeng Bahan, de G. Bangahan en de G. Oesang, hebben de gedaante dier bergen, welke uit dergelijke steenen bestaan. De Goenoeng Boendang bestaat voor het grootste gedeelte zijner massa uit *dioritische* steenen.

Door zoodanige plutonische en vulkanische steenen zijn de sedimentaire formatiën, die het de ruimten tusschen de hoogere bergen aanvullende heuvelland vormen, opgeligt geworden. Zij bestaan uit lagen van weeken geelachtigen *zandsteen*, afgewisseld door verschillend gekleurde *kleilagen* en bedekt met *conglomeraten* en *zandlagen*, waarin zich, even als in den zandsteen, dikwijls groote massa's *versteend hout* vertoonen. Het hout is tot kiezel geworden, meermalen door kool zwart gekleurd, doorschoten met chalcedonaderen, en sluit ook zwavelkiesdeelen in zich.

In het oostelijk deel dezer landstreek komen ook *kalkrotsen* voor. Zij vormen vele holen, die de woonplaats der *hirundo esculenta* zijn. Een merkwaardig verschijnsel zijn de *zoutbronnen*, die op vele plaatsen van het hoogland uit den grond opwellen, en waaruit de inboorlingen door verdamping gedeeltelijk het noodige zout weten te verkrijgen. Het zouthoudende water komt uit de spleten van sommige steensoorten vele voeten van onder de aardoppervlakte te voorschijn; en wordt in met hout bekleede putten opgevangen. De lagen dezer *tertiaire* sedementaire formatie, althans wat de klei en zandsteenlagen aangaat, waar tusschen nog somtijds lagen van *bruinkool* voorkomen, rijzen en dalen zeer onregelmatig, en dragen de duidelijke kenmerken van groote storenissen en geweldige opheffingen. De geologische toestand dezer landstreek, de van een gescheurde en zonderling gevormde bergen, en de geognostische aard hunner steensoorten, doen met vrij groote zekerheid tot het besluit komen, dat hier in vroegeren tijd vulkanische krachten moeten gewoed hebben, zonder dat men overigens kan aannemen, dat daardoor een, gedurende eenigen tijd werkende vulkaan zoude zijn gevormd. Geene enkele omstandigheid heb ik waargenomen, die tot het voormalige bestaan van eenen werkenden vuurberg zoude kunnen doen besluiten. De overleveringen der hier woonende volken zwijgen geheel over den vroegeren vulkanischen toestand hunner landstreek, en maken noch van vuurbergen, noch van aard-

bevingen of andere vulkanische verschijnselen gewag; ja zelfs zijn dergelijke verschijnselen, die toch anders zoo zeer geschikt zouden zijn om der levendige verbeeldingskracht dezer volken een ruim veld te openen, hun geheel onbekend. Wij moeten derhalve aannemen, dat de vulkanische tijd tot de vroegste wordingsperiode des eilands te huis behoort, of wel, dat de aanleiding tot deze wording zelve van vulkanischen aard geweest is.

In haren verderen loop bestaat de waterscheiding, tot op 2° 30' Z. B., even als het zich westelijk aan haar aansluitende heuvelland, uit sedimentaire lagen, die, zich tot geene groote hoogte verheffende, nu en dan door *dioritische* en *porphyrische* opheffingen zijn afgebroken; kunnende de hoogere toppen alle beschouwd worden als uit zulke plutonische formatien te bestaan. Lagen van *zandsteen* en *plastische klei*, op vele plaatsen uitgestrekte *bruinkolen* lagen en aaneengeschakelde of laagsgewijs verdeelde massa's van *kleigchtigen spherosideriet* insluitende, zijn de voornaamste en meest verspreide. Hierop volgen weinig minder uitgestrekt fijn schilferachtige, donker groenkleurige *kleilagen*, en eene uit koralen bestaande *kalkformatie* begeleidt den voet der hoogten, al hare bogten en kronkelingen volgende langs den geheelen boog, waarmede zij zich aan het lage land des stroomgebieds aansluiten. De bruinkolen zijn in het algemeen van zeer digte en gelijkvormige zamenstelling, zuiver donker zwart, en dragen meestal geene sporen van vroeger hout geweest te zijn. Voornamelijk zijn zij te vinden in de breede, uit langwerpige, zacht afgeronde hoogten bestaande landstreek, die hier de waterscheiding vormt, en komen in de kloven der rivierbeddingen te voorschijn. Dikwijls zijn deze rivierbedden diep in deze schoone kolen ingesneden, en de rotsmassa's, waarover de bruischende stroom zich heenstort, zijn van gelijken aard.

Treffend en indrukwekkend is het gezigt op deze landstreken. De koolzwarte massa's, die in zijn bed oprijzen, met eenen zilveren mantel van schuim bedekkende, ijlt het kristalheldere bergwater voorwaarts; steil en trotsch verheffen zich de glinsterende rotsen, die het insluiten, en de donkere schaduw van het zich over de randen heenbuigend woud doet in de kloof eene eeuwigdurende schemering heerschen. Ook bij deze lagen is regelmaat noch orde in het rijzen en dalen te vinden, bijna elke heuvel heeft te dien opzigte zijne eigenaardigheden.

Deze formatiën zijn overdekt met lagen van *gerolde steenen*, *zand* en

klei, die de diepten aanvullen, den rug en de afhellingen der bergen omkleeden, zich aan den vrij liggenden rand der kalkformatiën aansluiten, en in horizontale lagen, in een gedeelte der laaglanden, het bassin van het stroomgebied vormen. Deze banken van gerolde steenen, dikwijls onder eene diepe laag van zandachtige klei begraven, bestaan voornamelijk uit *kwartsbrokken*, en zijn meermalen door een ijzerhoudend, kleiachtig verbindingsmateriaal tot ééne vaste massa gemaakt. Zij zijn het, waarin aan den bovenloop van den Barito goud gevonden wordt, en waaraan de waterstroom de goudkorrels onttrekt, dezelven afvoert en op de zandbanken, verder stroomafwaarts, laat neervallen. Ook bevatten zij, en nog meer de hen bedekkende kleilagen, op sommige plaatsen (b. v. aan den Telokh Gaudis): brokstukken en grootere kogels van kleiachtige spherosiderieten, waaruit de inboorlingen, zoo als wij later zullen zien, door smelting ijzer verkrijgen.

Eigenaardig en op zichzelven staande verheft zich aan den oever des Barito de G. Bantan en eenige mijlen ten noorden van hem de G. Bahai. Deze bergen zijn van gelijken geognostischen aard. Zij bestaan uit lagen van wit, meer of minder fijn kwartszand, afgewisseld door zeer fijne, witgraauwe lagen van plastische klei, waar tusschen bruinkoollagen verspreid zijn, in welke duidelijk de hout formatie zigtbaar is, aangezien zij zich als bitumineus hout voordoen.

Van 2° 30′ Z. B. af verheft zich de Z. O. waterscheiding tot hooge toppen en uitgestrekte bergmassa's. Vele onder hen bestaan uit massive rotssoorten, als *dioriet*, *serpentijn*, *gabbro*, *glimmer* enz., waaraan zich westwaarts de reeds vroeger beschrevene zandsteenvorming met hare klei-, ijzer- en bruinkolen-lagen aansluiten. Hierop volgt weder de kalkformatie met hare versteeningen, en eindelijk de losse steenen, die het vlakke land vormen. Dit vlakke land bestaat van boven uit eene aan humus rijke tuin- of teelaarde, welke rust op eene meer of min dikke laag van gele klei, die op hare beurt weder gedragen wordt door eene wijduitgestrekte conglomeraatlaag, goud en diamanten bevattende. Deze losse steenvormingen bedekken de oppervlakte van het heuvelland en verspreiden zich tot ver op de hellingen der hoogere bergen, terwijl zij zich westwaarts verliezen in de moerassige laagten, die het diepste terreingedeelte des stroomgebieds vormen. Deze laaglanden bestaan uit eene, meer of min van water doortrokkene en met plantensoorten

en diergelijke overblijfselen vermengde, donkerbruine, zwart of blaauwachtige klei (rivier- en zee- aanslibbingen), die ter diepte van 6 à 8 voet op eene vettere en verharde, lichtere kleilaag rust, somtijds door zandlagen doorschoten is, en lagen van groeiaarde, zoo als zij nog aan het zeestrand wordt aangetroffen, in zich sluit. Gelijk gezegd is, ligt deze geheele formatie beneden den hoogsten waterstand der zee, en wordt dagelijks bij den vloed onder water gezet.

Op eene gelijke wijze is het westelijke door de Kapoeas Moeroeng doorstroomde gedeelte van het stroomgebied zamengesteld. Tusschen de kalkformatiën, die hier dikwerf de oevers van de rivier vormen, zijn lagen van vuursteen, van knobbeligen vorm en getakt verspreid. De zandsteenformatie heeft hier eene groote uitbreiding gekregen, en veroorzaakt de vele watervallen, welke in den bovenloop der rivier gevonden worden. De bruinkolenlagen naderen dikwijls tot digt bij den oever en vormen op vele plaatsen de oppervlakte van den bodem. Zand, klei en goud bevattende conglomeraatlagen bedekken deze formaties, zoowel in de laaglanden, als daar, waar deze zich tot heuvels en lage bergen verheffen.

In het vervolg van dit verslag zal ik gelegenheid hebben op enkele geologische détails uitvoeriger terug te komen, en de wijze te beschrijven, waarop de inboorlingen gebruik weten te maken van de nuttige delfstoffen, die in den schoot der in hare hoofdtrekken geschetste formatiën begraven liggen. Deze schildering echter is toereikende om er het gevolg uit te trekken, dat de gedaante van dit gedeelte des eilands, voor dat de aanspoelingen eenen aanvang hadden genomen, geheel anders was, dan tegenwoordig, en dat zij, van den tijd harer eerste vorming af, tot nu toe, aan voortdurende veranderingen onderhevig is geweest.

Daar de aanslibbingen overigens nog niet al de uitbreiding verkregen hebben, waarvoor zij vatbaar zijn, en de natuur nog steeds werkzaam is, om in het Zuiden nieuw land te vormen, kunnen ook de thans bestaande vormen niet blijvend zijn, en de verre toekomst zal weder andere verhoudingen tusschen land en water daarstellen. De lijn, langs welke zich de kalkformatie uitbreidt, moet beschouwd worden als de vroegere kusten van Borneo aan te geven. De kalksteenen immers dragen de onloochenbare kenmerken eener kustformatie; het zijn reusachtige koraalbrokken en opeenhopingen van verbrijzelde schelpen, vermengd met de stekels van echinodermen enz., die, op vaste steenlagen rustende, den omtrek van het hoogland volgen, en denzelven

overal, zelfs in de diep inspringende bogten en aan de vooruitstekende punten, vergezellen. Dit aannemende, is de helft van het eiland ontstaan door aanspoelingen, die den diepen zeeboezem, welke tot nabij den aequator in het eiland indrong, aangevuld hebben. In dezen inham waren dan eenige vlakke eilanden, zoo als de Goenoeng Bantan en de G. Bahai, en eenige tot grootere hoogten oprijzende, zoo als de G. Pararawen, verstrooid. In deze voor alle winden en sterke stroomen beschutte, en alle voorwaarden tot de vorming van nieuw land in zich vereenigende baai, konden dan ook de, zoowel uit het land, als door de zee aangebragte aanslibbingen, in betrekkelijk korten tijd, zich vestigen en uitbreiden.

Deze mijne, op geologische verschijnselen gegronde, veronderstelling is in overeenstemming met de beschrijvingen van den vroegeren toestand des eilands, zoo als zij in de overleveringen der inwoners voorkomen.

„Voor vele jaren, zoo luiden deze verhalen, was het eiland zeer klein, en het grootste gedeelte van het land was door de zee bedekt, slechts de toppen der bergen Pararawen en Boendang staken boven den waterspiegel uit, en strekten den voorvaderen van het tegenwoordige geslacht tot woonplaats. Deze bergachtige eilanden waren door duizenden van klippen omgeven. Te dier tijde nu gebeurde het, dat eene praauw, door vreemdelingen bemand, de kust naderde. De eene helft der bemanning werd wegens de menigte dreigende klippen met schrik vervuld, en toonde de levendigste begeerte om deze onheilspellende kust niet naderbij te komen; de andere helft intusschen, aangevuurd door de voorstelling van de schatten en den kostelijken buit, die op deze eilanden te veroveren waren, was van tegenovergesteld gevoelen. Het kwam tot twist en bloedigen strijd tusschen de beide partijen, die slechts eindigde met de geheele vernieling der schepelingen. Het vaartuig dreef, een spel der golven, tusschen de klippen rond, kwam het land nader bij, en bleef, bij het vallen van het water, op het droge zitten, waar het na verloop van tijd in steen werd veranderd, en nu, als Batoe Benama (*Benama*, schip) aan den oever des Barito eene rots vormt, die nog heden ten dage boven den Kampong Tawan te zien is."

Daar een gedeelte der volgens de verhalen der eilanders in vroegere eeuwen met water bedekte landstreek zich thans tot op vele honderd voeten boven den zeespiegel verheft, moet, dewijl hier aan geen terugwijken der zee kan gedacht worden, eene plutonische of vulkanische werking worden aangenomen.

De geologische natuur van dit heuvelland, de aard der steensoorten, waaruit het is zamengesteld, de lagen van zandsteen, klei en bruinkool, en de hellende ligging dezer lagen, geeft aan de traditie over den vroegeren toestand des lands zeer vele waarschijnlijkheid.

De geringe zamenhang, die men tusschen al deze vormingen waarneemt, toont genoegzaam den oorsprong der bestanddeelen, die tot opvulling van de oorspronkelijk diepe baai gediend hebben. Die weeke zandsteenen, die klei- en koollagen, konden den vernielenden invloed van het nederstortende en stroomende water geenen krachtigen weerstand bieden. Het meerendeel der kloven zijn geene gewelddadige vaneenscheuringen van den grond, maar zijn door uitspoeling ontstaan. Eveneens hebben de heuvels aan de werking des waters hunne afgeronde vormen te danken.

De rivieren en beken stortten hunne met detritus bezwangerde wateren in den zeeboezem uit, en lieten dien daar bezinken, totdat de grond zoodanig was opgehoogd, dat hij bij ebbe droog bleef; de aan de kuststreken eigenaardige plantengroei tierde op dezen grond en beveiligde hem door een groen bekleedsel voor eene nieuwe vernieling, terwijl de overstroomingen, nieuwen grond aanvoerende, den bodem meer en meer verhoogden.

Op zoodanige wijze ontstond, de plaats der zee innemende, het vaste land. Daar de aanvoer van berggrond, vooral bij hoogen waterstand, gedurende welken tijd voornamelijk de zijrivieren er mede gevuld zijn, steeds voortduurt, houdt de landvorming, in de gedaante van deltas en banken, aan de zuidelijke grenzen van het stroomgebied nog dagelijks aan. De noorderrand der voor de rivieren zich uitstrekkende banken verhoogt zich en sluit zich aan het reeds gevormde land aan, terwijl de zuidelijke grens steeds verder in zee vooruitgeschoven wordt; en deze aangroeijing zal voortduren tot daar, waar de zee, haar paal en perk stellende, het materiaal van hare wording aan andere landstreken toevoert.

Intusschen wordt niet al de aan het hoogland ontrukte detritus tot in zee medegesleept; een gedeelte er van bezinkt in het rivierbed zelf, en dient tot ophooging van den rivierbodem, en, bij overstroomingen, ook van de oevers. Het bezinken van den detritus echter staat in het naauwste verband met zijn specifiek gewigt en zijne grootte, en met de voortdrijvende kracht van den stroom. Hierdoor ziet men de zware afbrokselen en gerolde steenen reeds in den bovenloop der rivieren door nederploffing de zoogenaamde Karangans vormen,

terwijl slechts het fijnere slijk, over de geheele stroomlengte, medegevoerd, de zee bereikt. De tegendrukking evenwel van de zich tegen de vrije uitstrooming van het water verzettende zee, is de oorzaak van het ontstaan der eilanden in het benedenste gedeelte der rivieren, zooals zij dan ook bij allen aanwezig zijn. Door deze tegendrukking wordt de stroomsnelheid, en hierdoor ook het voortstuwend vermogen en de draagkracht der rivieren verminderd, en zij laten een gedeelte modder bezinken, waardoor deze moerassige eilanden gevormd worden.

Uit het voorwaartsdringen van het land volgt tevens de verlenging van al de rivieren, die het doorstroomen. Naarmate de rivieren eene grootere lengte van laagland doorloopen, wordt haar verval geringer, en kan de zee bij vloedtijd verder in dezelven opstijgen en haren invloed dieper landwaarts doen gevoelen. In den Barito wordt de vloed tot bij Moewara Poeloe waargenomen, terwijl de invloed der zee, door opstuwing van den stroom, gedurende den regentijd tot bij Pamingir, en gedurende den oost-moeson nog tot Boentoek, op 214 Eng. mijlen van de monding, merkbaar blijft. In de Negara doet zich de zee tot bij Margasari, en in de Kapoeas Moeroeng tot aan den kampong Takison duidelijk gevoelen.

Daar, zooals ik reeds gelegenheid gehad heb op te merken, een groot gedeelte der laaglanden bij elken vloed onderhevig is aan zeer uitgestrekte overstroomingen, is het niet te verwonderen, dat zij doorsneden zijn van eene menigte kanalen en slooten, waardoor het water in het land binnendringt, en daarentegen bij het invallen der eb ook weder wordt afgevoerd. Opmerkenswaardig is de kleurverwisseling, die het water ondergaat, door langer boven den met eenen naar de omstandigheden verschillenden plantengroei bedekten moerasgrond te blijven stilstaan. Klaar en helder het land instroomende, keert het met de eb troebel en donkerbruin van kleur tot den stroom terug, bezwangerd met al de uit het vergaan van organische stoffen voortkomende bestanddeelen, die door oplossing aan de aarde onttrokken kunnen worden. Rust en stilstand, benevens den invloed der brandende zonnestralen, vermeerderen het ontbindend en oplossend vermogen van het water. Deze zich dagelijks herhalende werking is tweevoudig in hare gevolgen, en heeft eene goede en eene nadeelige zijde: de eerste, door dat zij alle tot verrotting overgegane zelfstandigheden opneemt en wegvoert, voordat zij de atmospheer

met pestdampen kunnen vervullen; de andere, doordat zij juist hierdoor aan den grond die stoffen onttrekt, die alleen geschikt zijn denzelven vruchtbaar en voor voortdurende bebouwing geschikt te maken. De natuur brengt hier de vruchtbaarheid van den grond aan de gezondheid der lucht ten offer.

Voor dat ik van dit onderwerp afstap, kan ik niet nalaten een even merkwaardig als aantrekkelijk verschijnsel aan te halen, dat in de uitmondingsarmen der rivieren dikwerf waargenomen kan worden: namenlijk het eigenaardige *geluid door het water voortgebragt.* Deze sirenenzang komt uit de diepte voort, soms vol en krachtig, gelijk orgeltoonen, soms zacht en smeltend, als de melodië, die het zachte koeltje den snaren der eolusharp ontlokt. De natuurkundige verklaring van dit verschijnsel is niet gemakkelijk. De toonen schijnen zich onder het vaartuig, en wel over de geheele oppervlakte, die met het water in aanraking is, te ontwikkelen. Sterk en aanhoudend, als het vaartuig door roeijen wordt voortgedreven; kort en afgebroken, wanneer het, stil aan den oever liggende, door den golfslag slechts eene schommelende beweging verkrijgt.

Wrijving van brakwater over een vast ligchaam schijnt derhalve eene oorzaak voor het ontstaan van dit verschijnsel te zijn. De inboorlingen schrijven het, misschien niet ver bezijden de waarheid, aan de vermenging van het zoete met het zooveel zwaardere zeewater toe. Hoe verder de zee in de rivier kan opklimmen, des te verder landwaarts in kan deze raadselachtige watermuzijk worden waargenomen.

De geheele landstreek, die door den Barito en zijne zijrivieren doorstroomd wordt, is met een aaneengeschakeld woud bedekt. De weinige uitzonderingen hierop zijn, wat hare uitbreiding betreft, te onbeduidend, om met de ontzaggelijke woudmassa, die haar omgeeft, te kunnen worden vergeleken. Allang-allang velden komen slechts voor in het zuidoosten, langs de oevers der S. Batoe Api en S. Karang Intan, als ook in het gebied der Patai- en Karrau-rivieren. Daar de inboorlingen bij den landbouw voortdurend van plaats verwisselen, worden dezelfde velden (ladangs) slechts weinige jaren achtereen gebruikt, om dan weder voor langen tijd verlaten te blijven, en deze zijn daardoor in de gelegenheid om op nieuw met bosch bedekt te worden. Dit nieuwe woud bereikt echter nimmer de ontwikkeling en uitbreiding van de oorspronkelijke en nog onaangeroerde bosschen. De grond wordt bedekt met struikgewas of lâag kreupelhout, afgewisseld met allang-allang, en in bergachtige

streken dikwijls vervangen door uitgestrekte groepen van wilde pisangboomen. Het oorspronkelijk woud zelf echter, zoo als het in de wildernis voorkomt, bereikt niet ten volle de grootsche majesteit en trotsche weelderigheid, die de wouden van Java ten toon spreiden. De boomen staan er niet zoo digt op elkander, de dezen bedekkende en verbindende slingerplanten zijn niet zoo veelsoortig en talrijk als daar. Het loofdak is minder digt en laat hier en daar een' zonnestraal door. Dit alles heeft echter meer betrekking op de wouden van het hoogland en van het gebergte, daar zij in de laaglanden digter en weelderiger zijn. Hier worden de reusachtige boomen door eene menigte klim- en slingerplanten overtrokken en verbonden met een bijna ondoordringbaar weefsel; als een levende muur verheft zich aan de oevers der rivieren het woud uit de golven. Groepen van athletische stammen, op hunnen kruin weder nieuwe wouden van ontelbare parasiten dragende, steken boven het donkere en vochtige loofdak uit, en verbreken in zachte golvingen de eentoonige omtreklijn dier wouden, terwijl zij den naar vasten en droogen grond verlangenden reiziger bedriegelijk met de hoop vleijen van weldra heuvels en lage bergen te zullen aantreffen. Op de, zich ver in den stroom uitstrekkende moerasbanken, tiert de *Kompai*, eene hoog opschietende grassoort, die door haar lichter groen liefelijk tegen het donker groene oeverwoud afsteekt, en in de golvende vlakten een deel van den stroom bedekt.

Gelijk overal op de aarde, hebben ook hier de verschillende hoogten van den bodem boven de oppervlakte der zee, en de veranderingen in zijnen geologischen toestand, een wezenlijk onderscheid in de vormen van den hem bedekkenden plantengroei ten gevolge. Op iedere dagreis toch, die men zich door de laaglanden verder van het moerassige zeestrand verwijdert, en de heuvelachtige en eindelijk bergachtige binnenlanden naderbij komt, ziet men nieuwe plantenvormen te voorschijn komen en de vroegere verdringen; eene afwisseling van vormen, die den botanicus even veel genoegen, als rijken buit voor zijne wetenschap, moet verschaffen.

Dr. Korthals, in Nederland, heeft in eenige verhandelingen de belangrijkste eigenaardigheden van den plantengroei in een gedeelte der landstreek, welke het onderwerp mijner tegenwoordige onderzoekingen uitmaakt, beschreven, weshalve ik, ten einde herhalingen te vermijden, naar den arbeid van dien geleerde meen te kunnen verwijzen.

Het aantal verschillende boomsoorten, waaruit de bosschen bestaan,

is verwonderlijk, doch tot nu toe zijn er slechts weinige onder, die, wat hunne bruikbaarheid voor verschillende doeleinden aangaat, genoegzaam bekend zijn, en door de inboorlingen nuttig aangewend worden.

Slechts enkele boomsoorten worden tot timmerhout gebezigd, hetgeen, zoo als wij later zullen zien, niet zoo zeer is toe te schrijven aan het gebrek van andere tot huisbouw geschikte houtsoorten, dan aan de eenvoudigheid van dien bouw zelven, voortvloeijende uit hunne geheele levenswijze, en het hiermede verbondene geringe aantal hunner huisselijke benoodigdheden.

In het algemeen echter kan men aannemen, dat de moerassige benedenlanden, ofschoon bedekt met hooge en zich trotsch verheffende bosschen, minder sterke en tot den bouw geschikte houtsoorten opleveren, vooral wanneer deze, tot balken verwerkt, aan den onmiddelijken invloed van de vochtigheid des bodems en de veranderingen van weêr en wind moeten worden blootgesteld, dan de wouden van het hoogland.

Terwijl hier de boomen meestal grootere digtheid van vezel en hardheid vertoonen, zijn zij daar zachter, poreuser en minder zwaar en hard. Voornamelijk zijn het de *Tjinga*, *Boengoer*, *Belangiran*, *Anglai* en *Katjang Boelan* soorten, die door de inlanders tot verschillende doeleinden geveld worden. De *Boengoer* en *Belangiran* leveren het beste bouwmateriaal, terwijl het gebruik der anderen zeer gering is. In de stranddistrikten zijn de *Nipah-* en *Nibong-palmen* den bewoners van zeer groot nut en maken met den *Rotan* de eenige bouwstoffen uit. In de droogere en hooger gelegene streken wordt het sterkste en tevens duurzaamste timmerhout geleverd door het *Kajoe Oelin;* hierop volgen in deugd de *Bangkirai*, de *Tjemara Goenoeng* en *Kajoe Rassak* soorten, terwijl buitendien nog vele andere schoonere houtsoorten voorkomen, die tot gevesten voor krissen, klewangscheden enz. gebezigd worden. Zoo als wij later zullen zien, is de *Rotan* in zijne verschillende soorten en verscheidenheden een der voornaamste voortbrengselen der bosschen, van de laaglanden zoowel als van de hoogere streken. Hij komt zeer menigvuldig voor, en veroorzaakt door zijne ranke en doornige takken grootendeels de ondoordringbaarheid dier wouden. Uit al het voorgaande blijkt genoegzaam, hoe weinig nut de inboorlingen van den rijkdom hunner bosschen weten te trekken; doch men kan gerustelijk aannemen, dat er onder de ontelbare soorten der daarin voorkomende boomen vele

zijn, die nu nog onbekende hoedanigheden bezitten, en op veelvuldige wijze nuttig zouden kunnen aangewend worden, en dat zij, wanneer men ze eens beter zal hebben leeren kennen, een voornaam handelsartikel uitmaken, en in de huishouding van Borneo eene belangrijke rol zullen spelen. Ook nog andere nuttige voortbrengselen komen in deze bosschen voor. Hiertoe behooren de in het wild groeijende eetbare vruchten, bladen, wortelen, de sago enz., die het eenige plantenvoedsel van geheele volkstammen uitmaken; de verschillende harstsoorten, die men onder den algemeenen naam van *Damar* en *Getah* kan zamenvatten; vruchten, waaruit de inboorlingen olie persen; bladen, waaruit zij verwstoffen verkrijgen, touw en kleedingstukken vervaardigen, vergiften en geneesmiddelen trekken enz.: dit alles gedeeltelijk voor eigen gebruik, gedeeltelijk voor den handel bestemd.

Deze voortbrengselen der wildernis zullen zeker met eene menigte nieuwe vermeerderd worden, als wij eenmaal beter er mede bekend zullen zijn, en de inboorlingen zelven door hoogere beschaving tot krachtiger werkzaamheid zullen worden aangedreven: eene onuitputtelijke bron van welvaart en rijkdom zal zich openen, als eens de sluijer zal weggenomen zijn, die thans nog het digte woud omhult.

Het dierenrijk.

De voortbrengselen uit het *dierenrijk*, die rivieren en meren, boschachtige poelen, moerassen, heuvels en bergen bevolken, zijn, vooral in de lagere klassen, oneindig talrijk. De met trotsch geboomte bedekte laaglanden strekken tot verblijf aan een onnoemlijk aantal soorten van insekten, met de verschillendste vormen en kleuren prijkende, deels zich in het water bewegende, deels er over heen zwevende, gedeeltelijk over den grond kruipende, gedeeltelijk bloemen en bloesems omfladderende. Vele hunner strekken den inwoners tot nut, andere weder tot last en kwelling. Onder de nuttige wil ik slechts de *bijen* aanhalen, aan wier ijverige werkzaamheid de handel misschien het grootste gedeelte van den honig en het was te danken heeft, denzelven door de eilanden van den Archipel aangebragt. Nog andere insekten dienen den inboorling tot voedsel. Talrijk intusschen zijn de kleine kwelgeesten, die den mensch met hunne stekels vervolgen, door hunne beten de nachtrust ontrooven, of zich voeden met het hem afgezogen bloed. De ontelbare menigte muskieten, *Njamok*, die in het laagland

van Moeroetas des nachts, en over dag in het gebergte rondzwerven, kwellen de menschen bijna ondragelijk, en maakt in de huisselijke inrigting bijzondere beveiligingsmiddelen noodzakelijk. Eene soort van bloedegels, die bij duizenden op de struiken van het vochtige woud leven, zuigen zich behendig aan den voorbijganger vast, en bedekken zijn ligchaam met nablocdende wonden, die meermalen tot smartelijke zweren overgaan.

De klasse der visschen wordt bij de voor hunne ontwikkeling zoo bijzonder gunstige terreinsgesteldheid door eene niet minder groote menigte van soorten en individuen vertegenwoordigd. Verscheidene hunner zijn voortreffelijk van smaak, en maken een voornaam voedsel der inlanders uit, terwijl zij gedroogd een artikel van ruilhandel zijn, weshalve de vischvangst vooral in het drooge saizoen het grootste gedeelte der dagelijksche bezigheden inneemt.

De amphibiën, om dezelfde reden als de visschen in groote menigte en veelsoortigheid over het geheele land verspreid, strekken den inboorling minder tot nut, dan tot last. Het aantal van *vergiftige land- en waterslangen* is groot, en de in verschillende soorten voorkomende *krokodillen* maken vele slagtoffers. Zij vervullen de rivieren van de bron af tot aan den mond; ieder meer, elke moeras, elke poel is hun een welkom verblijf; de menigte, waarin zij overal worden aangetroffen, en de rampen, die zij, helaas! zoo dikwijls den inlanders berokkenen, hebben er toe bijgedragen, dat zij in de mythen en overleveringen, ja zelfs in de godsdienstleer van het volk eene groote rol spelen. Slechts enkele amphibiën worden door hen als voedsel gebezigd. Sommige slangen, schilpadden en kikvorschen maken echter bij hunnen eenvoudigen maaltijd eene uitmuntende toespijs uit.

De nu volgende, hoogere klassen, die der *vogels* en *zoogdieren*, staan in veelsoortigheid en aantal verre bij de zoo even behandelde ten achter; hoewel ook bij hen tropische rijkdom en verscheidenheid van vormen niet te loochenen is, en de ontwikkeling van sommige soorten eene overwegende meerderheid heeft.

Intusschen blijft het eene meermalen waargenomene daadzaak, dat gedurende geheele dagreizen zich slechts enkele vogels en bijna volstrekt geene zoogdieren vertoonen. Slechts weinige vogels worden door den inlander gegeten, en maken daarom eenen tak van hunne jagt uit. Het meeste belang voor hem heeft echter de vrij algemeen voorkomende *hirundo esculenta*, wier veelgezochte nestjes de welvaart uitmaken van de plaats, waar zij gevonden worden. Van sommige

vogels wordt de stem en de vlugt als waarzeggend teeken geraadpleegd, terwijl weder aan anderen goddelijke vereering wordt toegebragt. De zoogdieren, vooral de grootere, zijn nog minder talrijk. Het meerendeel overtreft eene kat in grootte niet, en onder de grootere kunnen alleen de *rhinoceros*, de *banteng*, verscheidene *hertensoorten*, het *wilde varken* en de *beer*, benevens eene *langstaartige kat* gerekend worden. De hoogste zoogdierenfamilie, die der *apen*, treedt hier eensklaps aan het einde der dierenrij in volkomenheid op. Op bijna al de zoogdieren wordt door de inboorlingen, welken zij tot voedsel strekken, jagt gemaakt; het meest geliefkoosde vleesch is dat der apen, herten, varkens en van eenige knaagdieren, hetwelk een hunner voornaamste spijzen uitmaakt. Ook de klasse der zoogdieren levert eenige soorten op, die in de bijgeloovige begrippen des volks hunne rol moeten spelen.

De zoölogische verhoudingen van het land zijn door den Heer Dr. S. Müller uitvoerig en grondig behandeld geworden.

Klimatologie.

De kuststreken van het stroomgebied kunnen, ofschoon zeer warm, als gezond worden beschouwd, waartoe de dagelijksche afspoeling der geheele landstreek door den vloed het hare bijbrengt. De organische ligchamen, die door hunne ontbinding de lucht met schadelijke dampen zouden kunnen bezwangeren, worden hierdoor zeewaarts gevoerd, terwijl geene indijkingen den vrijen uitloop der rivieren zelven belemmeren of haar dwingen zich uit te storten in de stilstaande brakwaterpoelen, elders der gezondheid zoo schadelijk door de dampen, die zij uitwasemen.

De temperatuur verheft zich op de warmste uren van den dag (c. c. 2 uur) tot 90° en 92° Fahrenheit, en is des ochtends bij zonsopgang gemiddeld 72° 8', des middags 87°, bij zonsondergang 81° en des avonds, om 10 uur, 73° 6' F.

Niet zelden wordt gedurende een onweder, hetgeen meestal kort na den hoogsten thermometerstand plaats heeft, eene der gezondheid hoogst nadeelige verandering van temperatuur waargenomen, terwijl de thermometer 13°—14° F. daalt, waarna meermalen weder eene langzame klimming aanvangt.

De gezondheids-toestand der hooger gelegen binnenlanden laat eveneens niets te wenschen over, zoodra namelijk de vreemdeling het

acclimatisatie-proces, waaraan bijna ieder nieuw aankomende onderworpen is, slechts eens heeft doorgestaan. Dit acclimatisatie-proces bestaat in hevige koortsen, die door verwaarloozing niet zelden den dood na zich slepen, of althans zeer hardnekkig kunnen worden, en een veeljarig lijden veroorzaken. Ik heb personen gekend, die reeds langer dan 2 jaren onder de gevolgen eener zoodanige ziekte gebukt gingen. De oorzaak van vele ziekten moet men hier voornamelijk zoeken in het inwendig zoowel als het uitwendig gebruik van water. In de binnenlanden namelijk hebben de rivieren, door hunnen sterken stroom, geene gelegenheid, om de chemisch en mechanisch opgeloste, vreemde bestanddeelen, zooals vooral de fijne modder, die haar allen eene min of meer troebele, melkachtige kleur geeft, af te zonderen en te laten bezinken, hetgeen eerst dan plaats heeft, wanneer zij zich in langzamen en onafgebroken loop door de laaglanden naar zee wenden. De onzuiverheid des waters maakt het voor den kustbewoner, die in de binnenlanden reist, hoogst onraadzaam zich te baden, en is de aanleidende oorzaak van vele ziekten; want daar de inlander de gewoonte heeft van zich na het bad nooit af te droogen, en tevens verzuimt, om van tijd tot tijd zijn ligchaam met zeep of dergelijke vette middelen te reinigen, droogen de fijne modderdeeltjes op zijne huid op, verstoppen de poriën en beletten dus de, vooral in tropische gewesten, voor de gezondheid zoo onmisbare transpiratie. De huidziekten, die bij de bewoners der binnenlanden zoo menigvuldig zijn, kunnen even als hunne koortsen en buikziekten waarschijnlijk hieraan toegeschreven worden. Ziekten van den geest en tering heb ik meermalen bij hen waargenomen, doch venerische ziekten, hoewel in de hoofdsteden der kust zeer algemeen, zijn nog niet tot in de binnenlanden doorgedrongen.

Hoewel de temperatuur in de bovenlanden door de grootere nabijheid van den evenaar eenigzins hooger is, is de warmte daar minder drukkend, dan in de zuidelijke laaglanden, terwijl tevens de nachten er kouder en frisscher zijn.

De *daauw* en *nevelvorming* wordt door de natuurlijke gesteldheid van het stroomgebied zeer bevorderd, waarvan de uitgestrekte moerassen, de eindelooze wouden, de heete dagen en koele nachten de oorzaak zijn. Want terwijl over dag de grond en de aangrenzende luchtlagen door de gloeijende zonnestralen verhit worden, stijgt de met waterdampen bezwangerde lucht omhoog, en vormt in hoogere streken door condensatie die massa's wolken, die aanvankelijk in Cirri-vorm,

zich tot Cumuli, en eindelijk tot Cumulo-strati bijeenpakken, en, zich steeds uitbreidende, tegen den middag reeds het geheele uitspansel bedekken. De sterkere afkoeling van den grond gedurende den nacht veroorzaakt de in droppels neêrslaande daauw, die bij zonsopgang in duizende parels op grashalmpjes en bladeren schittert. De daauwvorming heeft meerendeels in zoo rijke mate plaats, dat en grond en planten des morgens dikwijls even vochtig zijn, als anders na een sterken regen, terwijl de bergbronnen des morgens rijkelijker water leveren, dan gedurende het overige gedeelte van den dag. Wanneer daarentegen na den opgang der zon de bodem, die sneller verhit wordt, dan de met waterdampen verzadigde luchtlagen, zijn vocht uitdampt, doch dit door die verzadigde lucht niet meer kan worden opgenomen, dan is de nevelvorming hiervan het onvermijdelijk gevolg. Ten gevolge van dezelfde oorzaak vormen de rivieren 's ochtends nevelkolommen, die, van eene hoogte gezien, soms tot op grooten afstand den stroomloop aangeven.

Vooral gedurende den regenmoeson heeft, wegens de dan plaats hebbende verzadiging der lucht met waterdampen, deze nevelvorming bijna dagelijks en dikwijls wel vele uren achtereen plaats, en hullen graauwe dampen geheele landstreken in een' digten sluijer. De hooge bergen worden reeds weinige uren na zonsopgang in wolken gehuld, en zijn tegen den middag bijna geheel onzigtbaar, terwijl zij eerst tegen den avond weder opklaren, en in donker blaauwe, scherpe omtrekken hunne vormen vertoonen.

In de kustlanden zijn de moesons duidelijk kenbaar en scherp van elkander afgescheiden. Zij stemmen, wat hunnen aanvangstijd en duur aangaat, met die op Java overeen, en bezitten dezelfde eigenaardigheden. Doch hoe meer men zich van de kusten verwijdert, zoo veel te meer verliest zich die scherpe afscheiding, tot dat eindelijk in het centrale hoogland bijna geene regelmaat meer te dezen opzigte te bespeuren is. De standvastige windrigtingen worden hier meermalen door plaatselijke omstandigheden gewijzigd. In weinige uren ziet men ze alle streken van het kompas doorloopen, terwijl windstilten dikwerf afgewisseld worden door hevige stormen en orkanen, en wervelwinden niet zelden voorkomen. Deze regelloosheid en onbestendigheid der windrigting vindt in den vorm en de gesteldheid van het eiland hare gedeeltelijke verklaring. Van ieder punt van den bijna ronden omtrek, wordt de zeewind met tamelijke kracht het centrale hoogland toegevoerd. De winden ontmoeten zich dan daar

onder allerlei hoeken en rigtingen, de sterkste luchtstroomen oefenen hunnen invloed uit op de zwakkere, en dwingen ze naar andere zijden uit te wijken. Op deze wijze worden de rigting en kracht van den eenen wind door den anderen gedeeltelijk vernietigd of ontbonden, of met haar vereenigd, waardoor een volslagen gemis van alle regelmaat ontstaat. De gesteldheid van den grond, waarover die winden heenstrijken, strekt tot nog verdere vermeerdering dezer wanorde. Nu eens stuiten zij op enkele zich in het vlakke land verheffende toppen; dan weder worden zij door uitgestrekte bergmassa's gebroken, of door lange bergketens van hunne oorspronkelijke rigting afgebragt.

De aan iederen moeson eigene wind oefent echter, versterkt door den in gelijke rigting waaijenden zeewind, ook eenigen invloed uit; want in het drooge jaargetijde zijn de oostelijke winden, en in den regentijd de weste-winden menigvuldiger.

Hetgeen hier omtrent de windrigtingen in de binnenlanden is opgemerkt blijft zonder invloed op den regen, en in het algemeen mag men aannemen, dat het aantal der regendagen dat der drooge dikwijls overtreft. De hoofdaanleiding hiertoe is de vochtigheid der in beweging gebragte luchtmassa's, die van de zee over de moerassige en onder den invloed der zon uitdampende laaglanden naar het hoogland toegevoerd, bij het bereiken dier boschrijke bergen verpligt zijn, zich met groote snelheid tot op vele duizend voeten hoogte te verheffen, waardoor zij, eene lagere temperatuur aannemende, de in hen opgenomen dampen condenseren, en meermalen in geweldige regenbuijen over het land uitstorten. Deze regens gaan meestal vergezeld van sterke elektrische ontploffingen, terwijl overigens elektrische ontladingen in den vorm van weerlicht tot de dagelijksche verschijnselen behooren. De regendroppen vallen meestal in groote menigte uit eene aanzienlijke hoogte neder, en in het algemeen zijn de binnenlandsche regenbuijen dikwijls aan wolkbreuken gelijk, en laten in betrekkelijk korten tijd onmetelijke massa's water nederstorten. De verandering, die kort na die regens in den toestand der rivieren plaats grijpt, levert ons hiervoor het grootste bewijs. Rivieren, die vele honderd voeten breed en overeenkomstig diep zijn, zoo als de S. Moeroeng, de Tewej, de Lahej, Lauoeng e. a. zwellen in weinige uren dikwijls 12—14 voet R., terwijl hare kleinere zijtakken in de kloofvormige dalen dikwijls 18—20 voet boven den gewonen waterstand rijzen, en menigmaal uren lang op die hoogte blijven staan. In watervallen

stort zich de regen langs de steile hellingen der bergen naar beneden tot in de kloven, waardoor de rivieren hare wateren, vermengd met meêgevoerden berggrond, en vol ontwortelde boomstammen, in wild opbruischende golven den hoofdstroom toevoeren. Volgen zoodanige regens zich met korte tusschenpoozingen op, dan duurt deze toestand der rivieren dagen, ja weken lang, voort. Zij klimmen nog hooger, en eindelijk zijn zij niet meer in staat, om de haar toegevoerde watermassa's langer op te nemen, en treden zij buiten hare oevers, waarvan alles vernielende overstroomingen en verbreking van alle gemeenschap de gevolgen zijn. Aan zulke omstandigheden alleen kan de aanwezigheid van zoo vele en zoo groote rivieren, als niet alleen het stroomgebied van den Barito, maar geheel Borneo kenmerken, toegeschreven worden. Hij, die zoodanige natuurwerkingen gezien en haar naar behooren zijne aandacht gewijd heeft, vindt niets raadselachtigs meer in het bestaan van zoo vele reusachtige rivieren en van hare uitwerkingen, die zich openbaren in landvergrooting, eilandenvorming, wedervernieling van het reeds daargestelde, verbreeding der rivierdalen en afspoeling van de uit losse rotssoorten bestaande heuvels. Heeft de regen in het binnenland geheel, of althans voor eenigen tijd, opgehouden, dan treden de rivieren even zoo spoedig binnen hare oevers terug, en in voortdurende afwisseling zijn zij nu eens aan 't vallen, dan weder aan 't rijzen. Slechts bij lang aanhoudende droogte kan dit vallen zoo belangrijk worden, dat de hoofdrivieren eene zeer geringe diepte aannemen, en de kleinere zijtakken geheel uitdroogen; eene doorgaande verandering in het aanzien dier rivieren is hier het gevolg van, en hij, die ze voor de eerste maal gedurende den hoogen waterstand bezocht heeft, en in de drooge maanden voor het eerst terug ziet, vindt zich, als het ware, in eene geheele andere landstreek verplaatst. De kampongs, die vroeger zich onmiddelijk boven den oever verhieven, ziet men thans 15—20 voet boven zich, en, in plaats van door water, door welig opschietend groen omgeven. Met veel moeite, langs hooge en slingerende trappen, bereikt men de huizen, voor welker ingang men eenige maanden geleden met een vaartuig was aangekomen. In de rivier zelve verheffen zich eilanden en banken, van wier bestaan vroeger geen spoor was aan te wijzen, terwijl andere, die vroeger bestonden, nu verdwenen zijn, door dat zij, als met den eenen of anderen oever verbonden voorkomen. In plaats van met afgeronde bogten, gaan nu de verschillende stroomrigtingen onder

scherpe hoeken in elkander over, en daar, waar de reiziger met groote en zwaar beladene praauwen tegen eenen sterken stroom moest opwerken, ziet hij nu vrouwen en kinderen dien stroom doorwaden, en in de langzaam voorbijglijdende golven lustig rondspelen. Ook deze toestand der rivieren belet in haren bovenloop de gemeenschap door middel van groote vaartuigen; in haren benedenloop daarentegen, in de nabijheid der zee, komen de groote contrasten van hoogste en laagste waterstand niet meer voor, daar het verdere voortdringen der zee, bij laag water, dat, hetwelk anders uit de binnenlanden toestroomt, vervangt, en daardoor de storing van gemeenschap en handel belet.

Na deze algemeene topographische, hydrographische en physische beschouwingen van het stroomgebied des Barito, die genoegzaam zullen zijn, om er zich in deze verschillende opzigten een duidelijk beeld van voor te stellen, zal ik overgaan tot de politieke en statistieke beschouwingen, waartoe het in deszelfs verschillende deelen aanleiding geeft. Bij de behandeling van dit onderwerp zal ik dan ook meermalen in de gelegenheid zijn, om op eenige in het bovenstaande slechts vlugtig aangeroerde zaken uitvoeriger terug te komen; vooral dan, wanneer zij ons de vroegere geschiedenis en ontwikkeling der bevolking leeren kennen, of in haren tegenwoordigen toestand ingrijpen.

Het rijk van Bandjermasin.

Het rijk van den sultan van Bandjermasin ligt voor het grootste gedeelte in het stroomgebied van den Barito, dringt met zijn zuidelijk deel slechts weinige vierkante mijlen in de zoogenoemde Tanah Laut door, en omvat, in eene uitgestrektheid van 5775 □ Eng. m., het geheele zuid-oostelijk deel van het hierdoor bepaalde terrein. Het rijk van Bandjermasin wordt in het oosten over zijne geheele lengte, van den 0° 50′ Z. B., en 115° 50′ O. L. v. Gr. tot aan den Goenoeng Pamatan, door de oostelijke waterscheiding van de landen der oost- en gedeeltelijk ook der zuidkust afgesneden. Van den Goenoeng Pamatan af loopt de grens in eene schuinsch opklimmende rigting naar de rivier van Martapoera, snijdt deze rivier binnen den negorij Bandjermasin, gaat op haren regter oever over en bereikt langs den regter oever van den Antassan Kween den Barito. Dezen stroom op zijnen linker oever volgende, gaat zij noordwaarts tot aan den mond der S. Pamingir. Hier den

Barito verlatende, wendt zij zich op den regter oever der Pamingir landwaarts in, volgt den noorderrand van den Danau Talaga, en bereikt de monding eener kleine Anastomose, die van de S. Sapoedjoer met de Patai, welke haar noordelijk voert tot aan haren uitloop in de Patai. Deze rivier op haren linker oever tot nabij haren oorsprong volgende, loopt zij daarna in N. O. en eindelijk in eene noordelijke rigting oostelijk van de bronnen der Aijo en Karrau; zich ten Zuiden van den G. Tangor met de westgrens vereenigende, bepaalt zij het rijk van Bandjermasin.

Dit rijk is een der rijkste en meest bevolkte van geheel Borneo; door de heerlijke rivieren van Negara en Martapoera besproeid en door hare menigvuldige zijtakken doorsneden, biedt het overal, hetzij te water of te land, gemeenschapswegen aan, en bezit hulpmiddelen tot het bereiken van hooge ontwikkeling en beschaving, aan weinig andere rijken in die mate gegeven.

Doch te vergeefs zoekt men naar de schoone vruchten, die deze voordeelen, bij eene verstandige aanwending, hadden moeten voortbrengen; te vergeefs zoekt men bij de bevolking nijverheid, welvaart, tevredenheid of beschaving; edele denkwijzen en streven naar verbetering en vooruitgang zijn ten eenenmale bij de heerschers onbekend, die nu reeds langer dan 240 jaren den schepter zwaaijen over een land, dat door zijne voor overzeeschen handel zoo voordeelige ligging gedurende een bijna even groot tijdsverloop met vreemde en beschaafde natiën in veelvuldige aanraking kwam, en voortdurend in de gelegenheid was om hunne beschaving en industrie te leeren kennen, wanneer deze handels-betrekkingen niet voor eenigen tijd afgebroken waren door met moord gepaard gaande plundering, of door bedriegelijke verlokking der vreemdelingen, van de zijde der Vorsten.

Daarentegen zijn menigvuldige bewijzen aan te voeren, dat vóór de invoering van het, slavernij en ondergang na zich slepende, Mohammedaansche geloof, onder Hindoeschen invloed, de bevolking talrijker, de materieele rijkdom en de intellectueele ontwikkeling, de handel en de nijverheid veel grooter en algemeener waren, dan thans, en dat dus onder de regering der Sulthans het rijk voortdurend in alle opzigten is achteruitgegaan, en noch steeds daalt.

Veelvuldig zijn de overleveringen, die van den vroegeren gelukkigen toestand van het rijk en der bewoners spreken, terwijl zij ons over het geheimzinnige ontstaan der dynastie het volgende mededeelen, waarbij men moet in het oog houden, dat de vroegste geschie-

denis van Bandjermasin tevens die van het geheele stroomgebied is.

Omtrent de vroegste geschiedenis van deszelfs bewoners, vóór dat de vreemdelingen aankwamen en zich met hunnen invloed hier vestigden, zijn de berigten zeer onvolledig. Langs de rivieren of in de bosschen verspreid, en in groote en kleine kampongs vereenigd, leefden zij, zonder eenige kennis van den landbouw, slechts van hetgeen de natuur hun met milde hand toereikte. De aangelegenheden van den stam werden door de oudsten en wijssten geregeld, misschien overeenkomstig met de thans nog onder de *Dayaks* der binnenlanden heerschende, nader te beschrijvene adats. Deze oudsten voerden mede het volk aan op de strooptogten en in de oorlogen waarin zij bijkans onophoudelijk met hunne naburen leefden.

Uit de duisternis dezer tijden treedt het eerst de naam van eenen Orang Kling (Hindoe) te voorschijn. Hij heette Lembong Mangkoerat, en was waarschijnlijk de stichter van de eerste kolonie in Zuidelijk Borneo.

Met groote schatten voorzien, met veelvuldige kennis uitgerust, zoo luiden de verhalen, kwam hij van Java op Borneo's kusten aan, en, den Barito opvarende, zette hij zich neder te Amontai, aan de oevers der Bahan. Waarschijnlijk werd hij door het zoeken naar hoogen en droogen grond aan de boorden eener tot handel en scheepvaart geschikte rivier, zoo diep de binnenlanden ingeleid.

Door zijne zoo even genoemde eigenschappen viel het aan Lembong Mangkoerat niet moeijelijk, zich weldra de achting en de gehoorzaamheid der omringende bevolking te verwerven, en dien invloed allengkens uit te breiden in de geheele landstreek van den Beneden- en Midden- Barito en van den Negara-stroom. Noch edele geboorte, noch den inboorlingen bekende, uitstekende daden, twee voorwaarden, die, even als nu, ook in vroegeren tijd in den uitgestreksten zin moesten aanwezig zijn, om zich de onbeperkte heerschappij over hen te kunnen verschaffen, kwamen den kolonist te hulp, om zich als werkelijken gebieder te doen erkennen. Het blijft dan ook te betwijfelen, of men hem het doen van dergelijke pogingen kan toeschrijven, en veel meer bestaat er reden om aan te nemen, dat het zijn doel was het volk aan de Hindoe-heerschappij op Java te onderwerpen, voor welke veronderstelling zijne latere met veel takt en oordeel uitgevoerde handelingen krachtig pleiten.

Aan het volk de voordeelen opsommende, die de gevolgen zijn van

eene maatschappelijke, door wetten geregelde en beschermde en door de magt eens wijzen en onpartijdigen gebieders bestuurde zamenleving, wist hij het zoo zeer van de waarheid zijner voorstellingen te overtuigen, dat men met ongeduld van hem eischte, zulk eenen gebieder aan te wijzen.

Om niemands naijver op te wekken en zijn eigen doel het best te bevorderen, noemde hij hun eenen reeds vroeger met eerbied beschouwden-boom, den Kajoe Oeringin (*waringie*), als het geheimzinnige, met hemelsche vermogens begaafde middelpunt der regering, en zich zelven als den in de toekomst zienden middelaar tusschen dien goddelijken boom en het volk. De schrandere Hindoe maakte dus op eene scherpzinnige wijze tot bevordering van zijn oogmerk gebruik van het aan ieder indrukwekkend voorwerp ziel en leven gevend bijgeloof des volks. Door dien boom aan te wijzen vermeed hij het scherpe contrast tusschen onderdaan en heer, dat het aan vrijheid gewende volk bij de keus eens werkelijken gebieders wel eens te hinderlijk had kunnen schijnen; en van de onderwerping der menigte dus beter verzekerd, bereidde hij ze langzamerhand tot gehoorzaamheid aan een menschelijk opperhoofd voor.

De Kajoe Oeringin werd tot opperhoofd uitgeroepen en gehuldigd; men behing hem met de teekenen der opperheerschappij en offerde onder zijne schaduw.

Vastberaden ging Lembong Mangkoerat gedurende deze boomregering op den ingeslagen weg voort, maar met zachtheid en tot zegen van het volk hield hij de teugels des bewinds in handen. Doch de vreugde aan het volk door den reusachtigen, maar zielloozen heerscher verschaft, was van korten duur. De boom begon te kwijnen en te verdorren, en stierf.

Radeloos ijlde de bedroefde en ontstelde schaar zijner vereerders tot den wijzen leermeester, om hem dien rampspoed te melden, en hem te bewegen, dien door het schenken eens nieuwen gebieders te lenigen, of geheel weg te nemen. Lembong Mangkoerat vermaande hen tot geduld, maar tevens ook om in wouden en op bergen, langs rivieren en Danaus, een' mensch op te zoeken, wien de merkwaardige wijze zijner verschijning zou aanduiden, als den door God gezonden Opperheer. Naar alle rigtingen verspreidde zich daarop de van haren heer beroofde schaar.

Aan den Patti Mado Astana, den broeder van Lembong Mangkoerat, was het voorbehouden de gelukkige vinder van het

gezochte kleinood te zijn. Op den waterspiegel van eenen stroom zag hij uit het witte schuim eene maagd verrijzen, heerlijk en betooverend door ligchaamsgestalte en gaven des geestes. Onder luid galmende jubelkreten en met ongeveinsde vreugde werd deze maagd, die men, zinspelende op haren oorsprong, Poetri Djoendjong Boehi noemde, door de haar leed vergetende menigte als Vorstin begroet en gehuldigd.

Lembong Mangkoerat wees aan de jonge Vorstin de oevers der Soengei Tjandi, welke rivier nog heden ten dage beroemd is, en aan wier wateren nog eene bijzondere kracht wordt toegeschreven, in de nabijheid van Amontài, tot verblijfplaats aan; daar werd zij in eene ruime met palissaden omgevene woning (waarvan thans nog de overblijfselen aan de S. Tjandi moeten te vinden zijn) met zorg gekoesterd en bewaakt.

Onder hare wachters en dienaren behoorden ook de beide zonen van den Patti Mado Astana, Lokmarata en Botmarata genaamd. De door de ontdekking der Vorstin beroemd gewordene naam huns vaders, gepaard aan hunne beminnelijke eigenschappen, verwierf hun de opmerkzaamheid en de genegenheid der jeugdige gebiedster. Bij de vele kenteekenen, die het bestaan dezer gevoelens verraadden of althans deden vermoeden, kwam op zekeren dag het ondubbelzinnigste bewijs. Men zag Poetri Djoendjong Boehi na een levendig, doch zacht gevoerd gesprek met de beide jongelingen, hun met teedere gebaren uit hare woning Melatti-bloemen toewerpen. Den waakzamen Lembong Mangkoerat bleef niets van dit alles verborgen. Vol vrees, dat zijne tot nu toe zoo gelukkig uitgevoerde plannen door die teedere betrekking tusschen de Vorstin en zijne neven den bodem zoude worden ingeslagen, begreep hij, dat tot derzelver verdere verwezenlijking het leven der jongelingen gevorderd werd. Zij stierven beide als slagtoffers hunner liefde door de hand huns ooms, terwijl kort daarna hun door smart verteerde vader en hunne troostelooze moeder hen in het graf volgden.

Om zoodanige rampen voor het vervolg te voorkomen en eene erfelijke dynastie te stichten, raadde Lembong Mangkoerat nu het volk aan, der jonkvrouw eenen echtgenoot te geven, door hooge afkomst en edel bloed die onderscheiding waardig. Doch, noch in de landen aan de S. Bahan gelegen, noch in de naburige streken, was een persoon aan te wijzen, die aan deze voorwaarde voldeed; men wierp dus het oog op het rijke, onder het bestuur van aloude beroemde vorsten bloeijende Java, en Lembong Mangkoerat

genoot de vreugde, zijne zoo standvastig nagejaagde oogmerken tot hunne verwezenlijking te zien naderen. Door hem aangevoerd trok nu een gezantschap naar het hof van Madjapahit, om den veelgeprezenen gebieder van dit rijk te verzoeken, hun eenen telg van zijn bloed te schenken, die, vereenigd met Poetri Djoengdjong Boehi, de regering van hun vaderland op zich nemen, en de stichter eener dynastie zoude zijn. De vorst van Madjapahit ontving hen met welbehagen, doch weigerde hun verzoek in te willigen, daar hij den eenigen hem overgeblevenen zoon wegens zijne kreupelheid ongeschikt achtte, om aan hun oogmerk te beantwoorden; eindelijk echter werd de grijze vorst door smeekredenen en prachtige geschenken overgehaald om aan hun verzoek een gunstig oor te verleenen, en met zijne toestemming voerde het gezantschap den aan armen en beenen mismaakten prins over zee naar Borneo. Toen de gezanten na eene gelukkige reis in den mond van den Barito waren aangekomen, stortte zich in eens de ten koste van zoo vele opofferingen verworven prins over boord, en verdween in den bruischenden stroom. De in hunne verwachting bedrogene gezanten wierpen, na lang en vruchteloos zoeken, op die zelfde plaats het anker uit, en treurden in diepen rouw zeven dagen en zeven nachten lang; toen echter de achtste dag verrees, zagen de bedroefden den waterspiegel in wonderlijke beweging opborrelen; de zachte toonen eener onzigtbare gamelan vergezelden dit verschijnsel; plotseling verhief zich de doodgewaande en veelbeweende prins, doch thans schoon en welgemaakt, gezeten op eene gong, uit de golven.

Aan boord van het vaartuig teruggekeerd en jubelend ontvangen, werd hij nu, zonder verdere ongevallen, door de gelukkigen naar Amontai gebragt.

Daar ontving hij de hand van Poetri Djoengdjong Boehi, en zwaaide den schepter onder den naam van Pangeran Soerja Nata. Hij werd de stichter van een rijk en de stamvader der vorsten van Bandjermasin. De gong, waarop hij uit zee verrezen was, verkreeg den naam van Gong Mana, en moet zich nog op den huidigen dag onder de vorstelijke schatten des sultans bevinden.

Pangeran Soerja Nata verwekte bij Poetri Djoengdjong Boehi twee zonen: Pangeran Ganga Wongso en Pangeran Arja Wongso, die na den dood hunner ouders de regering gezamenlijk waarnamen.

Pangeran Ganga Wongso huwde te Amontai, en gaf de uit

dezen echt ontsprotene dochter Poetri Kala Wande aan zijnen broeder Pangeran Arja Wongso tot vrouw.

De draad der geschiedenis wordt hier eensklaps afgebroken, en de overlevering heeft ons noch den naam, noch de daden der latere vorsten bewaard. Dit alleen is met zekerheid bekend, dat de regering in regelmatige opvolging in handen van het oorspronkelijke vorstenhuis bleef; dat door spoedigen dood zich in korten tijd vele gebieders opvolgden, en dat onder hunnen schepter vrede en welvaart het volk gelukkig maakten.

De traditie neemt den draad der geschiedenis weder op met de vermelding, doch zonder den naam te noemen, eener zeer jonge vorstelijke moeder, die eenen eenigen zoon had, en vervolgt van dien tijd af, in onafgebroken zamenhang, het verhaal der gewigtigste gebeurtenissen, welke tot heden toe hebben plaats gevonden.

Genoemde vorstin werd door een ongelukkig toeval van haar kind gescheiden, om er later op eene niet minder wonderbare wijze weder meê vereenigd te worden. De overlevering luidt aldus: Met zekeren arbeid bezig wordt de moeder herhaaldelijk door de ondeugendheid van haar kind hierin gestoord; in toorn ontstoken grijpt zij eenen stok, om zijne ongehoorzaamheid te straffen. Zij had het ongeluk het kind eene wonde aan het hoofd toe te brengen, en daardoor in zijn' gemoed een' diepen en onverzoenlijken haat en afschrik tegen haar op te wekken. Hoe jong ook, besloot de koene knaap te vlugten, waarin hij door den rijken, doch kinderloozen Anakoda Laba, wiens vaartuig zeilreê tot het vertrek naar Java voor Negara lag, geholpen werd. Anakoda Laba bragt den knaap heimelijk naar Java behandelde hem daar als zijn' eigen zoon, en liet hem bij zijnen dood zijn geheel vermogen na. De toen reeds tot man opgegroeide Akar Soengsang, (dus was de naam hem door zijnen pleegvader gegeven), vond in die nalatenschap, behalve verscheidene schepen, nog eenen grooten rijkdom aan goud en andere kostbaarheden, en wendde dezelve aan tot het drijven van eenen uitgebreiden en winstgevenden handel. Zijnen geboortegrond had hij later nooit meer betreden, en daar zijn pleegvader hem alleen mededeelde, hetgeen op zijne vlugt uit het ouderlijk huis betrekking had, was bij hem iedere herinnering aan zijne hooge afkomst uitgewischt; toen hij eens op een zijner handelsreizen naar Amontai gevoerd werd, en tot het behartigen zijner belangen zich aldaar eenigzins langer moest ophouden.

Door zijnen uitstekenden ligchaamsbouw, door zijnen, niettegen-

staande zijn jeugdigen leeftijd, zoo ondervindingrijken geest, en niet minder door zijne groote rijkdommen, trok hij weldra dermate de opmerkzaamheid der Amontaijers en hunner van kind en gemaal beroofde Vorstin tot zich, dat men hem met hare hand het hoogste gezag over land en volk opdroeg.

Verheugd over deze eervolle onderscheiding, stemde Akar Soengsong dadelijk hierin toe, trad met de Vorstin in den echt, en, onbewust van hunne bloedschendige vereeniging, sleten zij vele jaren in een gelukkig, doch onvruchtbaar huwelijk. Op zekeren dag ontdekte de teedere gade toevallig het lidteeken op het hoofd van haren gemaal, en op hare vraag vernam zij van hem, hoe hij die wonde gekregen had, en welken invloed zij op zijn verder levenslot had uitgeoefend. Het gehoorde, in verband met den naam van Anakoda Laba, liet der ongelukkige vrouw geen twijfel meer over omtrent de oorspronkelijke betrekking, waarin zij tot haren echtgenoot stond. Vol schaamte en rouw ontvlood zij zijne omarming, en bij den raad der oudsten verzocht zij om straf voor den door haar gepleegden gruwel.

Eene zoodanige misdaad was vroeger niet bekend, en dien ten gevolge was er in de adats ook geen gewag van gemaakt; men vergenoegde zich met den echt te ontbinden, en de bedroefde vrouw zonder verdere straf te laten gaan. Zij verbande zich vrijwillig uit de zamenleving en trok zich in stille afzondering terug. Zij deed de gelofte, haren zoon nimmer weder te zullen zien, doch vervulde hare pligten als moeder, door hem meermalen in geschriften nuttige lessen en wijze vermaningen te doen toekomen.

Akar Soengsang trad weldra op nieuw in den echt en verwekte vier kinderen: Pangeran Dipa Negara, Raden Tomonggong, Raden Pingalang en Poetri Kalarang. Poetri Kalarang huwde met een Daijaksch opperhoofd, en kreeg eenen zoon, Pangeran Samatra genaamd.

Zijn einde voelende naderen, bestemde Akar Soengsang, met voorbijgang zijner eigen kinderen, den zoon zijner dochter tot zijnen troonsopvolger; wierp hierdoor den fakkel der tweedragt in den schoot zijner familie, en ontvonkte eenen langdurigen en verwoestenden burgerkrijg.

De door huns vaders besluit in hunne regten gekrenkte zonen gaven luide hun ongenoegen te kennen, en Akar Soengsang werd

gedwongen, wilde hij zijnen bevoorregten kleinzoon in het leven houden, hem voor de wraak zijner zonen te doen vlugten.

In eene kleine kano, zonder gevolg en slechts van weinige levensmiddelen voorzien, moest zich Pangeran Samatra, onder bescherming der nachtelijke duisternis, de Negara af tot in den Barito laten drijven; bij Poeloe Andjar, aan de monding van het beekje Mahor, steeg hij aan land, bouwde zich eene hut en leefde gedurende geruimen tijd als een arm en onbekend inlander. Intusschen echter was Akar Soengsang gestorven en hadden zijne zonen het rijk onder elkander verdeeld. De gevlugte Pangeran had nog vele aanhangers; noch zij, noch zijne ooms rustten, voor dat zij hem hadden teruggevonden; de laatsten, om hem onschadelijk te maken, en met zijn leven tevens zijne aanspraak op den troon te doen ophouden; de eersten om hem als regtmatig vorst uit te roepen en te herstellen. Aan twee dier aanhangers, Patti Mohor en Patti Massi, beide hoofden uit de Kween, gelukte het, den Pangeran Samatra terug te vinden en, niettegenstaande hij zelf zijnen naam verloochende, hem te herkennen. Hij werd genoodzaakt, zijne ontdekkers naar de Kween te volgen, en zich door hen en hunne onderhoorigen te doen verheffen tot de waardigheid, hem door zijnen grootvader toegedacht. In de Kween sloeg hij zijnen zetel op.

De naar Amontai stevenende of er van daan komende handelspraauwen moesten hier zwaren tol betalen, terwijl hij bovendien van zijne onderdanen jaarlijksche belastingen hief, en al de regten van een oostersch vorst uitoefende. Zijn aanhang groeide met den dag, waartoe zijne gedeeltelijk inheemsche afstamming niet weinig bijdroeg; hij werd nu in staat gesteld, eene krachtiger houding tegenover zijne ooms aan te nemen.

De geheele bevolking werd nu, eveneens als het vorstelijk huis, in twee partijen gescheiden, en er ontstond een burgeroorlog, die, hoewel met groote verbittering en bloedvergieten gevoerd, tot geene beslissende uitkomst leidde.

Pangeran Samatra, dien langen en nutteloozen kamp moede, begaf zich eindelijk, op aanraden der oudsten, naar Java, om aan het hof van den Sulthan van Damak de hulp in te roepen, die hij behoefde, om aan de eischen zijner ooms voor goed een einde te maken, en om het rijk zijns grootvaders weder onverdeeld onder zijnen schepter te kunnen vereenigen.

Op Java was reeds lang te voren de magt der Hindoes vernietigd

en vervangen door de leer van Mohammed, die, zich in haren zegevierenden voortgang overal verbreidende, den troon der magtigste gebieders overschaduwde. Ook de Sulthan van Damak was een harer dienaren; en slechts onder de voorwaarde van voor zich zelve en zijne familie het Islamismus te omhelzen, en tegen de plegtige belofte, krachtdadig bij te zullen dragen tot de verspreiding dier leer onder zijne onderdanen, benevens de erkenning zijner afhankelijkheid van het hof des Sulthans door het betalen van eene jaarlijksche schatting, verkreeg Pangeran Samatra eene verzochte ondersteuning en de toezegging van de voortdurende bescherming zijner belangen. Met Javaansche hulptroepen keert hij naar Borneo terug, tast zijne ooms aan, verslaat ze herhaalde malen, en blijft eindelijk de zegevierende overwinnaar zijner vernietigde vijanden.

Onder den naam van Sulthan Soeriansah (of Soerja Angsa), als alleenheerscher den troon beklommen hebbende, werd hij de stichter eener nieuwe dynastie, die der Bandjeresche Sulthans, en de invoerder van de Mohammedaansche leer op Borneo.

De mannelijke linie van het bloed der vreemdelingen, der door Pangeran Soeria Nata naar Borneo overgebragte Hindoe-vorsten van Madjapahit, werd dus door de neerlaag der zonen van Aka-Soengsang van de regering uitgesloten; en met de verheffing van Sulthan Soeriansah ontstond uit de overblijfselen van den ouden stam een nieuwe, de Hindoe-Daijaksche namelijk, die nog tegenwoordig met veelvoudige vertakkingen in het rijk van Bandjermasin heerscht.

In het genot der oppermagt vergat Soeriansah de aan Java verschuldigde schatting, doch was verpligt, om de onheilspellende bedreigingen van den vertoornden Sulthan van Damak, zijnen vroegeren beschermer, te stillen, zich in persoon naar Java te begeven, de achterstallige schatting te voldoen, en vergiffenis voor zijne woordbreking af te smeken.

Nadat Sulthan Soeriansah eenen geruimen tijd was gevangen gehouden, kwam het door bemiddeling van zijnen zoon, die inmiddels mede naar Java gekomen was om het lot zijns vaders te vernemen, tot eenen nieuwen vriendschapsbond tusschen de beide monarchen, en de in vrijheid gestelde vader keerde met zijnen zoon naar de Kween terug. De trouwe zoon volgde zijnen vader in de regering op onder den naam van Sulthan Rachmatillah.

De verdere ontwikkeling der geschiedenis van Bandjermasin zoude mij hier te ver voeren, en ik behoud mij deze taak bij eene

andere gelegenheid voor, terwijl ik hier alleen kortelings wil aanvoeren, dat naderhand nog dikwijls binnenlandsche krijg, hetzij door twisten over de opvolging, hetzij door ontevredenheid der onderdanen ontstaan, in dit rijk woedde, doch dat onder al deze oorlogen de stam des Sulthans Soeriansah gedeeltelijk door eigene magt, gedeeltelijk door de bescherming van het Nederlandsch Gouvernement, onverhinderd bleef gebieden.

Twaalf Sulthans hebben van Soeriansah af tot op den tegenwoordigen tijd over Bandjermasin geregeerd, waaruit men, (even als bij vroeger gedane overeenkomstige berekeningen den duur eener regering gemiddeld op 20 jaren stellende,) voor de Hindoe-Daijaksche dynastie een tijdverloop van 240 jaren verkrijgt. Hiervan uitgaande, en de vernietiging van het rijk van Madjapahit in het jaar 1478 stellende, laten zich de voornaamste gebeurtenissen in de geschiedenis van Bandjermasin, tot aan den Sulthan Soerja Angsa, bij benadering aldus bepalen:

Eerste aankomst der vreemdelingen onder aanvoering van Lembong-Mangkoerat	1380
Zinnebeeldige regering van de Kajoe Oeringin.	1390
Troonsbeklimming van Poetri Djoendjong Bochi.	1410
Pangeran Soerja Nata. — Stichting der Hindoe-dynastie.	1430-1450
Pangeran Ganga Wongso.	1450-1470
Afbreking der geschiedenis.	1470-1530
Akar Soengsang.	1530-1570
Gemeenschappelijke regering der zonen van Pangeran Dipa Negara.	1570-1608
Einde der oorspronkelijke Hindoe-dynastie; verheffing van den Hindoe-Daijakschen stam en invoering van het Islamismus door den eersten Sulthan Soerja Angsa.	1608-

Den invloed der vorsten van Bandjermasin, zoo door de oudheid van hunnen stam en door hunnen rijkdom, als door het stichten van koloniën en het verbreiden van het Mohammedaansche geloof op de landen der zuid-oostkust, heb ik in mijne *Bijdragen tot de geographie en statistiek van* Tanah Boemboe, uiteengezet. Doch in de binnenlanden konden zij die magt slechts in geringe mate doen gelden, en slechts door geweld gelukte het hun van tijd tot tijd de jaarlijksche schatting der daar wonende Daijakstammen te ontvangen.

Vele der daartoe uitgezondene menschen vonden, vermoord door de weêrspannige Daijaks, hunnen dood.

Beschouwen wij nu den tegenwoordigen toestand der vorsten van Bandjermasin en de morele basis, waarop hunne regeringswijze rust, dan schijnen ons beide even erbarmelijk, als het volk, dat onder hen zucht, beklagenswaardig toe. Aan alle kunsten en wetenschappen vreemd, slechts voor de bevrediging hunner dierlijke driften levende, houden de vorsten zich als gezalfden des Heeren slechts daartoe geschapen, om door hunne duizende onderdanen slaafs gediend te worden, en over hunne have en hun leven naar willekeur te kunnen beschikken. Gevoelloos en zonder eenige menschelijkheid dreven zij dit denkbeeld door en begingen de schreeuwendste onregtvaardigheden. Daden van voorbeeldelooze wreedheid en van alle denkbare onderdrukking en afpersing maken den eenigen inhoud der verhalen des volks omtrent hunne vorsten uit. Geen enkele trek van vorstelijke edelaardigheid, van welwillendheid of van zachte toenadering tot hunne minderen is bij hen te vinden. Al het schoone of nuttige, in welks bezit zich een inlander mag verheugen, is hij verpligt zorgvuldig weg te sluiten en te verbergen voor het oog der vorsten en hunner in hunne spheer niet minder hebzuchtige en heerschzuchtige spionnen, die voorzien van een met het rijkszegel prijkend bevelschrift, onder den naam van *Pambakal*, voortdurend het land doorkruisen. Zwaar zijn de belastingen, die hij voor zich en zijne familie moet opbrengen.

De meeste voordeelen, welke het land onder eene zoodanige administratie opbrengt, komen natuurlijk grootendeels in de schatkist der Sulthans, om daar voor altijd begraven te blijven, want nimmer wordt een gedeelte dier rijkdommen tot verbeteringen van algemeen belang, tot verfraaijing der vorstelijke residentie, of tot andere openbare werken aangewend, waardoor aan de zoo zwaar gedrukte bevolking eene gelegenheid zou gegeven worden, om haren toestand te verbeteren, en zich door werk een dragelijker lot te verschaffen; neen! integendeel, alle diensten, zoowel binnen als buiten den Kraton, moeten zonder eenige vergoeding verrigt worden, of op zijn hoogst wordt aan de arme slaven hun dagelijksch voedsel kosteloos, doch schraal en karig toegemeten.

De inkomsten van den Sulthan bestaan voornamelijk in de hoofdgelden, *f* 5 per familie, en in den handel, dien hij door zijne trawanten laat drijven, en die in alle mogelijke artikelen, voornamelijk echter

in zout, tabak, rijst, rottan, peper, die in enkele plantaadjes gekweekt wordt, vogelnestjes, goud en diamanten bestaat, en verder in het heffen van zware, den handel zeer belemmerende, tolgelden.

Op den regerenden Sulthan, gewoonlijk betiteld *Panumbahan*, volgen in rang en aanzien de troonopvolger, onder den naam van Sulthan Moeda, en de rijksbestierder, Pangeran Mangkoe Boemi. Een heerleger van *Pangeran's*, *Goesti's*, *Raden's*, en hoe die verschillende trappen van den adel heeten mogen, vormen met de priesters, die in niet gering aantal aan het hof leven, of over het land verspreid zijn, en dikwijls grooten invloed op den Sulthan uitoefenen, en met de *Pambakal's*, de klasse der patriciers, dat is van hen, die zich voeden met den kosteloozen arbeid der overige inwoners. De nâ tot des Sulthans familie behoorende Pangeran's, trekken hunne inkomsten van enkele, hun tot apanage gegevene distrikten, op dezelfde wijze, maar slechts op eene kleinere schaal, als de Sulthan van het geheele rijk. De meer verre bloedverwanten zijn, schoon prinsen, dikwijls zonder eenige bezitting, en lijden groote armoede. De verdere inrigting der regering, de gezindheid der vorsten jegens het Nederlandsche Gouvernement, de regtspleging en andere statistieke en politieke aangelegenheden kan ik, als een gedeelte der jaarlijksche verslagen van den resident van Borneo's Z. en O. kust uitmakende, als bekend vooronderstellen. Dit dus met stilzwijgen voorbijgaande, veroorloof ik mij alleen nog op te merken, dat zoo lang de slechte en bedorvene geest der vorsten en het onzedelijke hunner regeringsbeginselen eenigen invloed blijven behouden, zij alle ondernemingen van het Gouvernement, binnen en in de nabijheid hunner bezittingen, zeer tegen zullen werken; [1]) ik zal dus hiermede tot de verdere beschouwing van het land, van zijne bewoners en produkten overgaan.

Reeds vroeger heb ik in vlugtige trekken de topographie dezes Z. O. deels van het stroomgebied geschetst; tot aanvulling dient hier nog het volgende bijgevoegd.

Het rijk van Bandjermasin kan grootendeels beschouwd worden, als tot de heuvelformatiën te behooren. Slechts in het westerdal, waar de grond naar de Bahan en Barito toe vlakker wordt, zijn moerassen te vinden. In het oosten zijn de heuvels hooger, rotsachtiger,

[1]) Dit is niet bewaarheid door de verkregen ondervinding bij het daarstellen van een exploitatie van steenkool midden in de landen aan den vorst onderworpen. Bekwame en ijverige personen hebben de moeijelijkheden weten te overwinnen.

steiler en verheffen zich allengskens tot dien bergachtigen landrug, die de waterscheiding vormt tusschen de wateren van het oosten en het westen, en naar zijne talrijke toppen den naam van Goenoeng Ratoes of Meratoes voert. De zich in het algemeen van het N. O. naar het Z. W. uitstrekkende verhevenheden zijn meestal aan elkander evenwijdig, en vormen lange dalen, die de hoofdrigting der afwatering aangeven. Als de westelijke rij dier zamenhangende hoogten kan men de Goenoeng Bebaris beschouwen, die de waterscheiding vormen tusschen de Soengej Batoe Api en de Karang Intan, tot daar, waar laatstgenoemde, de bergreeks doorbrekende, het vlakke land binnentreedt. De voornaamste toppen der Goenoeng Bebaris zijn van het N. O. naar het Z. W. gaande, de volgende: Goenoeng Kiaraim, G. Kamoemi, G. Bamboeroen, G. Bassar, G. Batoe Laki, G. Traboeloe, en G. Pamaton. De hoogste er van is de Goenoeng Bamboeroen, die zich ongeveer 2500′ boven den zeespiegel verheft. Verder westelijk is het land heuvelachtig en met vele kloven en ravijnen doorsneden, wier ontstaan aan de uitspoelende werking des waters moet worden toegeschreven.

Uit dit heuvelland verheffen zich weder korte bergketens, wier hoofdstrekking mede een Z. W. is, b.v. de Goenoeng Sapoeloe, die de waterscheiding vormt tusschen de S. Batoe Api en hare nevenrivier, de S. Mankoe; de Goenoeng Damban, noordoostelijk aan den Sapoeloe aansluitende; de G. Damar, die het gebied der S. Batoe Api van dat der S. Negara scheidt, en de G. Oelin, gelegen tusschen de S. Batoe Api en de S. Ami, eene in hare benedenloop Halalak genoemde zijrivier van den Barito, enz.

De heuvelformatie heb ik, als uit sedimentaire tertiair-lagen te bestaan, beschreven; de zich hooger verheffende bergketens, als plutonische massa's. De voornaamste rivieren, die het land besproeijen, zijn de Bahan en de Kajoe Tangi, met hare hoofdtakken de Batoe Api en Karang Intan, die het allen weder met veelvuldige zijtakken in alle rigtingen doorsnijden.

Behalve de uitgestrekte Danau Talaga of Pamingir bezit het rijk van Bandjermasin slechts weinige en onbeduidende meren. Genoemde Danau, van zeer onregelmatigen vorm en naarmate van het saizoen zeer verschillende uitgestrektheid en diepte, ligt tusschen de Bahan en den Barito, en is met beiden door afvoerkanalen verbonden, hetgeen eene veelvuldige en tot verschillende doeleinden gebezigde gemeenschap tusschen die beide rivieren daarstelt; ook hangt het door

GEZIGT OP DE CHINESCHE WIJK TE BANDJERMASIN

de S. Sapoedjoer, met de Pattai zamen, doch dit kanaal is tegenwoordig door aanspoeling en plantengroei zoo ondiep, dat het zelfs voor kleine djoekongs (vaartuigen bestaande uit een uitgeholden boomstam) niet meer bruikbaar is. Door zijnen rijkdom aan visch is dit meer voor de in zijne omstrekende levende bewoners van groot belang.

De bevolking kan nagenoeg op 60000 zielen geschat worden [1]), waarvan wel vier vijfde gedeelte de Mohammedaansche godsdienst belijdt. De grootste helft hiervan woont langs de Negara en hare hoofdtakken, terwijl de overigen langs de oevers der Martapoera en der Batoe Api en Karang Intan verspreid zijn, en slechts een zeer gering aantal van deze hoofdrivieren verwijderd in enkele huizen of kleine kampongs het binnenland bewoont.

De hoofdnegerijen zijn, behalve de residentie van den Sulthan, Martapoera of Kajoe Tangi genoemd, nog Bandjermasin of in het gewone leven, bij verkorting, Bandjer, Negara, Amoentai, Margasari en Alabive. Al de andere kampongs, met uitzondering van eenige weinigen langs de hoofdrivieren, zijn zeer onbeduidend, en bestaan dikwijls slechts uit weinige hutten.

Het overige gedeelte der bevolking bestaat uit Daijaks, die in de gebergten der oostelijke waterscheiding en langs den oorsprong der S. Batoe Api en des S. Barito verspreid, een menschenschuw, onderdrukt en vreugdeloos leven leiden. De Mohammedaansche inboorlingen zijn ontsproten uit de velerhande vermenging van Maleijers, die zich hier gevestigd hebben, met Arabieren, Boeginezen en gedeeltelijk ook met Daijaks. De Maleische taal is, met eenige eigenaardige woorden vermengd en door vele provincialismen verbasterd, de taal van het land.

Uit hetgeen over de vorsten en hunne beginselen is medegedeeld, volgt dat de physieke en morele toestand der inwoners zeer beklagenswaardig moet zijn. De gevolgen der autokratische regering zijn diep in het land doorgedrongen. In traagheid en lusteloosheid, met al de daaruit voortkomende ondeugden, leiden de inwoners een verstompt plantenleven. Bijna niets kan men tot hun voordeel aanvoeren. In ellendige met nipah-bladen of bamboe gebouwde hutten, door enkele pisang-, pinang-, klapper- en aren-boomen, en hier en daar

[1]) Volgens de meest naauwkeurige berigten stelt men de bevolking van het rijk van Bandjermasin op ongeveer 120,000 zielen.

door suikerriet, djagong, kladi- en siri-plantingen omgeven, brengen zij hun kommervol leven door, steeds vreezende voor de eene of andere dienstverrigting naar het hof geroepen, en voor geruimen tijd aan de belangen hunner dikwijls zoo talrijke familie ontrukt te worden. Daarom plant de Bandjerees, onbekommerd voor de toekomst, ook niet meer, dan hij juist voor zijn dagelijksch levensonderhoud noodig heeft.

De rijstbouw wordt slechts op eene kleine schaal op *ladangs* uitgeoefend; de aankweeking van vruchten bloeit alleen in de nabijheid der vorstelijke residentie en wordt overigens geheel verwaarloosd; de veeteelt bepaalt zich tot het houden van eenige kippen en eenden; buffels, schapen en geiten vindt men slechts weinig, en de weinige van Java aangebragte paarden zijn uitsluitend het eigendom der vorsten. De trouwe vriend der menschen, de hond, is echter ook den Bandjerees in zijne hut gevolgd, en verraadt door zijne ellendige magerheid aan den door hem aangeblaften vreemdeling den toestand der bewoners van het door hem bewaakte huis. In handwerken en kunsten zijn zij weinig bedreven, bepalende zich dit tot hetgeen voor hunne eigene behoefte noodig is.

Het tot nu toe over den toestand der bevolking aangevoerde, is op het grootste gedeelte van het land toepasselijk; slechts enkele hoofdplaatsen aan de oevers der S. Bahan maken hierop eene ruime uitzondering, gelijk dan ook in het algemeen de geheele landstreek van het Bahan-gebied, door haren grooteren afstand van den zetel der vorsten, zich in een rustiger en bedrijviger leven mag verheugen, waaruit men kan afleiden, dat bij dit volk de aanleg tot werkzaamheid, tot grootere uitbreiding van handel en industrie, kunsten, enz., werkelijk aanwezig is, en ligtelijk ontwikkeld zoude worden, indien slechts eenigzins gunstige omstandigheden daartoe de gelegenheid aanboden.

De oevers der rivier zijn met sierlijke en smaakvolle, door boschjes van vruchtboomen overschaduwde, huizen bezet. Het omliggende land is beter bebouwd en overal vindt men aanplantingen van nuttige gewassen. De rijstbouw bepaalt zich hier niet meer tot de dagelijksche behoefte, maar heeft eene uitbreiding, die eenen belangrijken rijsthandel met Bandjermasin, Poeloepetak en langs den Barito doet ontstaan, ja zelfs wordt op sommige tijden van het jaar de Negararijst nog langs de oevers der Kapoeas Moeroeng en des Kahaijan met veel voordeel omgezet. De vischvangst in den Danau

DE KRATON VAN DEN SULTAN VAN BANDJERMASIN

Talaga verschaft aan een groot gedeelte der bevolking voedsel. De visch wordt gedeeltelijk versch verkocht, gedeeltelijk gezouten; dit meer voorziet in de behoefte der meeste inwoners van het zuider gedeelte des stroomgebieds aan dit veel gezochte voedsel.

Het houden van pluimgedierte geschiedt op eene groote schaal, en het meerendeel der op de markt te Bandjermasin aangebragte kippen en eenden komt van hier. Hooger op aan de rivier, waar zij Taballong genoemd wordt, vervaardigd men matten en ander gevlochten huisraad. Het Taballongsche vlechtwerk is wegens sterkte en netheid zeer gezocht, en wordt betrekkelijk hoog betaald. Eene langs de rivier- en Danau-oevers groeijende grassoort levert er het materiaal toe. Ook de uit deze streken komende *kaïns* en hoofddoeken zijn gewild. De vervaardiging van praauwen uit ijzerhout is langs den Barito tot een hoogen trap gestegen. De Negara-praauwen zijn algemeen gezocht, worden tot 5 en meer kojangs grootte aangetroffen, en zijn even sierlijk van vorm als duurzaam en sterk; kunstig snijwerk versiert dikwerf den hoog opgaanden steven en de boorden dezer praauwen, terwijl de inwendige inrigting doelmatig en gemakkelijk is. De middensoort en de kleine reispraauwen, scherp van kiel en slank en sierlijk van vorm, zijn zeer snelvarende vaartuigen.

Het beroemdste echter van al de producten der Barito-rivier zijn de vuur- en andere wapens, die te Negara onder het opzigt eens beschaafden en ondernemenden priesters vervaardigd worden. Vooral de buksloopen zijn zeer deugdzaam en fraai. Het hiertoe gebezigde ijzer komt meerendeels uit den Doesson, doch ook veel van Singapoera en Java.

Ook vindt men hier pottebakkerijen, waar alle soorten van keukengereedschap en watervaten gebakken worden, en die de bewoners van het geheele Barito-gebied, benevens die van de Kahaijan en andere nog meer verwijderde rivieren, van zoodanige voorwerpen voorzien. Goud, was, vogelnestjes en katoen zijn mede niet onbelangrijke voortbrengselen dezer rivierstreek.

Het was aan de oevers der S. Negara dat, zooals wij reeds vroeger gezien hebben, de eerste beschaving in Zuid-Borneo voet vatte. Geenerlei omstandigheid, geene vernielende oorlogen, geene schadelijke vredesverdragen hebben haar van haren ouden zetel kunnen verjagen terwijl de kiem, dien zij tot intellectuele ontwikkeling van het volk heeft gelegd, nooit geheel is verstikt geworden, en zich noch heden in al de aangehaalde voorwerpen van nijverheid en kunstvlijt openbaart.

Voor de opvoeding der jeugd dragen de welgestelde inwoners zorg door het onderhouden van eenige scholen. Velen onder hen lezen en schrijven Maleisch en Arabisch, en zijn ervaren in de leer des Korans. Deze zooveel grootere en algemeener verbreide beschaving in dit gedeelte van het rijk heeft het meerendeel der bevolking in staat gesteld, om de handelingen der regering te beoordeelen, en haren schadelijken invloed na te gaan; zij heeft haar eene zelfstandigheid gegeven, die door het hof te Martapoera met leede oogen wordt aangezien, doch in het bewustzijn van onmagt geduld moet worden. De gegoede klasse spreekt haar oordeel wel eens uit over de onderdrukking, door de vorsten uitgeoefend, en over hare nadeelige terugwerking op land en volk; even openhartig bekent zij haar levendig verlangen, om van het rijk van Bandjermasin gescheiden en met de Gouvernementslanden vereenigd te worden; een verlangen, van welks vervulling zij zich toenemende welvaart, bescherming en ondersteuning in handelsondernemingen, rust en vrede in de kampongs voorstelt. Met deze gezindheid bekend, bezoeken de vorsten bijna nimmer de Negara streken.

De Soengej Halalak, de derde in rang der rivieren van het rijk van Bandjermasin, heeft bij haren mond eene tamelijke breedte, doch wordt weldra smal en veroorlooft slechts aan kleine vaartuigen een verder voortdringen, hetgeen hun gedurende den regenmoeson, wanneer het grootste gedeelte van het land onder water staat, gelegenheid geeft tot Martapoera door te gaan. Aan de oevers dier rivier en hoofdzakelijk nabij haren mond heeft zich eene geringe Mohammedaansche bevolking nedergezet, berucht wegens hare slechtheid en bedriegelijkheid; bij haar vinden den arm der wet ontvlugtende personen, toevlugt en bescherming. Hunne eerlijke middelen van bestaan zijn rijstbouw, vruchten- en groenten-kweekerij en een onbeduidende kleinhandel, die zij onder elkander drijven.

Het grootste gedeelte van het rijk is uit hoofde van al deze verschillende oorzaken onbebouwd en bedekt met bosch. Afgescheiden van de onaangename gewaarwordingen, die de treurige toestand zijner hier levende medemenschen bij den reiziger moet verwekken, is de indrukwekkende aanblik, dien het land op hem maakt, liefelijk en opbeurend, ofschoon zich in het algemeen geene waarlijk grootsche gezigten aan zijn oog voordoen.

Bijzonder merkwaardig is de aanblik der zonderling gevormde hoogten van het waterscheidende gebergte in het Oosten, terwijl ook

in de gebergten zelven enkele wilde partijen worden aangetroffen, voornamelijk gestoffeerd door schoone watervallen en trotsche wouden. Tusschen de heuvels, of in het vlakke land, de rivieren bevarende, wordt het oog verblijd door de afwisseling van wouden en bouwland, en de uitgestrekte allang-allang velden (Batang), waaruit, gelijk oasen, zich kleine boschjes verheffen, die het wild tegen zon en regen ten schuilplaats strekken, dragen tot de verscheidenheid van het natuurtafereel bij.

Met de naburige landen heeft het rijk van Bandjermasin veelvuldige gemeenschap. Smalle voetpaden over het Meratoes-gebergte voeren naar Koesan, Tanah Boemboe en Pasir; in het Zuiden vindt men, behalve die voetpaden, nog een grooten weg, misschien de eenige op het geheele eiland, die naar Tanah Laut voert, en in het Westen geleiden verschillende landwegen naar het gebied van eenige zijrivieren van den Barito. Hoewel van al deze wegen veelvuldig gebruik wordt gemaakt, geeft de inlander, daar waar het mogelijk is, aan den wel langeren, maar met zijne zucht naar gemak meer overeenstemmenden waterweg de voorkeur.

De hoofdrijkdom van het land moet in de schatten van het delfstoffenrijk gezocht worden, die voornamelijk bestaan uit de magtige en uitgestrekte bruinkoollagen, de verschillende soorten van ijzererts, en de diamanten, goud en platina bevattende aardlagen.

Wat de bruinkolen aangaat, geloof ik nopens hun geologisch voorkomen, dat op alle plaatsen waar zij zich bevinden, hetzelfde is, te kunnen verwijzen naar het in mijne vroegere rapporten medegedeelde. De verspreiding dier kolen is bij later onderzoek gebleken, veel grooter te zijn, dan bij de eerste ontdekking konde verondersteld worden. In de geheele heuvelformatie maken zij een belangrijk en bijna nimmer ontbrekend gedeelte der mineralogische zamenstelling uit; alle kloven en spleten, die veroorloven een blik te werpen in het eigenaardige der onderaardsche natuur, in welke men tot hiertoe is doorgedrongen, hebben tot kolenlagen geleid, en ook de oevers der groote rivieren vertoonen ze op vele plaatsen.

De vorming dezer kolen valt in verschillende tijdperken der geologische geschiedenis van het land, doch daalt niet verder dan de tertiaire formaties. De oudste lagen, wier voortreffelijkheid bij zoovele proefnemingen reeds ten volle gebleken is, en die thans het voorwerp van eenen veelbelovenden bergbouw uitmaken, zijn de meest ontwikkelde en uitgebreidste. Onder den druk van zandsteen, klei en

kalkformaties, hebben zij de deugd en digtheid van oude kolen verkregen, en geen spoor van hunnen oorsprong uit vergane wouden is meer in hen te vinden. De hooger liggende kolen uit den diluviaaltijd, die met lagen van zand en gerolde steenen afwisselen, zijn zwart of bruin van kleur, en hebben, zoowel in uiterlijken vorm, als inwendige zamenstelling, hunne houtstructuur zoodanig behouden, dat de stammen en takken nog meestal duidelijk kenbaar zijn. Het derde tijdvak van bruinkolenvorming valt in de tegenwoordige formatie. Zij heeft overal plaats, waar de rivieren gedurende den regentijd gelegenheid hebben om de door hen meegevoerde plantaardige overblijfsels in stille bogten, met zand en kleibanken afwisselend, vast te zetten. De steeds veranderlijke waterhoogten, waardoor zulke vastzettingen nu eens onder water staan, dan weder aan de werking der zonnestralen zijn blootgesteld, gepaard met hun lang verkeeren in dezen laatsten toestand gedurende den oostmoeson, schijnt den voortgang van het chemische proces der verkoling bijzonder te bevorderen.

De ijzerertsen komen in verschillende gedaante en in verschillend metaalgehalte voor. Het kleiachtige spherosideriet maakt een gedeelte der oudste bruinkolen-formatie uit, en is nu eens in zamenhangende lagen, dan weder in enkele spheroiden, tusschen de kolen en kleilagen verspreid. De kleiachtige bruinijzersteen is dikwijls met de diluviaalkool verbonden, en wordt in koraalvormige stukken van verschillende grootte, in de lagen van zand, klei en gerolde steenen in grooten getale aangetroffen.

Kristalachtig bladerige roodijzersteen heeft op verschillende plaatsen de sedimentaire lagen doorgebroken. Het veelvuldig aanwezig zijn van door ijzerrijk cement zamengevoegde conglomeraten, die in een groot gedeelte van het land slechts met eene dunne laag tuin- of teelaarde bedekt, de oppervlakte vormen, is ligtelijk te verklaren uit den grooten rijkdom en uit de verbreiding der ijzerertsen. Tot deze ijzerertsen moet nog gerekend worden te behooren het magneetijzer, dat uit de oplossing van syenitische steenen is voortgekomen en als fijn zand langs de rivieroevers te vinden is. De met deze verschillende ijzerverbindingen in aanraking komende wateren lossen een gedeelte der ertsen op, en zetten ze, aan de oppervlakte gekomen, tusschen de lagen van zand en gerolde steenen, dezen tot een vast geheel verbindende, in den vorm van ijzer-oxydhydraat weder af. Opheffingen van Psilomelan, zwarten bruinsteen, op die van het ijzer gelij-

kende, doch van geringere uitbreiding, heb ik in verscheidene oorden van het rijk aangetroffen.

Noch van de steenkolen, noch van de ijzerertsen, weten de kortzigtige vorsten nut te trekken; groot was hunne verbazing, toen ik hen, na de ontdekking er van geluk wenschte met dien, den schat der diamanten aan waarde ver overtreffenden, rijkdom van genoemde mineralen.

De diamanten, goud en platina inhoudende lagen behooren tot den diluviaaltijd, en zijn het gevolg van eenen verwoestenden watervloed, die over het eiland heengegaan is. Hoewel deze drie edelste der mineralen in hunne secundaire beddingen tot eene gemeenschappelijke laag van gerolde steenen behooren, zijn zij, ieder op zich zelven, in verschillende verhoudingen er in verdeeld, en wel zoodanig, dat daar, waar de diamanten heerschen, het goud en platina uithoofde hunner geringere menigte slechts een kleiner deel van den rijkdom uitmaken, terwijl daar, waar beide laatstgenoemden zich in grootere hoeveelheid voordoen, slechts enkele diamanten worden aangetroffen; terwijl men als bewezen kan aannemen, dat het goud en platina veel meer verbreid en algemeen zijn, dan de diamanten. De genoemde laag van gerolde steenen is langs den bovenloop der rivieren door het geheele heuvelland heen verspreid, en met hetzelve onder de moerassige laaglanden verzonken. Zij bestaat uit eene zamenvoeging van verschillende in de nabijgelegen bergen voorkomende rotssoorten: uit dioriet, syeniet, gabbro, enz. vermengd met eene overgroote menigte van kwartssoorten, waaronder weder de witte kwarts de overhand heeft. Fijn kwarts- en magneetijzer-zand is mede in de vorming van dit conglomeraat begrepen. De dikte is zeer verschillend, en gaat van weinige voeten tot een vadem en meer over. Ook de diepte, waarop men ze aantreft, is aan vele onregelmatigheid onderhevig; nu eens vindt men ze op weinig voet onder de oppervlakte, dan weder moet men 2—3 vademen graven om haar te bereiken. De, deze conglomeraatlaag bedekkende aardlaag, die, volgens het zoo even aangevoerde, ook een groot verschil in dikte moet bezitten, bestaat uit eene klei, door ijzer min of meer geel of rood gekleurd, somtijds zandachtig, doch dikwijls zeer zuiver. De diamanten, goud en platina inhoudende conglomeraatlaag rust op eene vaste geelachtige of graauwe leemlaag van over het algemeen onbekende afmetingen. Goud en platina, doch in zeer afwisselende hoeveelheid, is door de geheele laag en overal verbreid; de diamanten, daarentegen, vindt men meer op zich zelven, in enkele plaatsen. In

het rijk van Bandjermasin, zijn de diamantmijnen langs de zool der dalen van den waterscheidenden landgordel en langs den voet van den Goenoeng Bebaris in een vlak of zacht golvend terrein verspreid. Verder vindt men ze langs de rivieren Batoe Api en Karang Intan en hare zijtakken, zoo ook in de vlakten, die aan den zuidwestelijken uitloop van den G. Bebaris en van de oostelijke waterscheiding, zuidelijk van Martapoera, aansluiten. Daar de diamant geheel de opmerkzaamheid der vorsten tot zich trekt en aan deszelfs opdelving de grootste zorg besteed wordt, zal ik trachten, de wijze, hoe deze plaats heeft, en hare bijzonderheden te beschrijven, hierbij tot grondslag nemende de ondervinding, die ik hieromtrent op verschillende plaatsen heb verkregen.

Heeft men door graven de overtuiging gekregen, dat er ergens diamanten aanwezig zijn, dat is: heeft men ergens onder de verschillende steenen, die de laag van gerolde steenen zamenstellen, enkele kleine, afgeronde kwartsstukken van blaauwgrijze of zwartachtige kleur, *batoe timahan* genoemd, waargenomen, dan gaat men, van den goeden uitslag verzekerd, tot de geregelde opgraving over, want de *batoe timahan* wordt als de standvastige gezel van den diamant beschouwd, en wordt nooit gevonden dáár waar deze ontbreekt.

De ontginning van het conglomeraat *panatoe batoe*, geschiedt door middel van een aantal ongeregeld aangelegde mijnputten, wier dwarsche doorsnede een 3 à 4 voet is, en die *lobang* genoemd worden. Zij worden op weinige vademen afstands van elkander aangelegd, op eene diepte die verschilt naar mate van den afstand der diamant houdende laag tot op de oppervlakte en van hare magtigheid; want zoodra deze doorboord is, en men hare vroeger vermelde onderlaag, *pendakan amber anom* of *tanah lihat* genoemd, bereikt heeft, beschouwt men den putarbeid als geeindigd.

De verzekering van de mijnwanden tegen instorting, door ze met houtwerk te bekleeden, wordt slechts daar noodig geoordeeld, waar zij dieper zijn dan 2 vademen. Deze bekleeding is hoogst eenvoudig, doch voldoende voor het doel. Nadat de opening van den put door ophooging en omdijking tegen het inloopen van regenwater beveiligd is, wordt er een sterk houten raam, *bànadi* genaamd, in aangebragt, waarachter men dunne boomstammen, *tjeradjak*, langs de putwanden, loodregt naar beneden drijft, terwijl men, daar deze palen op verscheidene duimen afstands van elkander staan, om het inspoelen van aarde door welwater te voorkomen, tusschen de wanden

en de palen eene laag gedroogde allang-allang aanbrengt. Men begint eerst met het inbrengen der palen nadat de uitgraving de diepte van een vadem heeft bereikt, en dit indrijven zelf geschiedt door eene soort van boven de opening geplaatste heistelling. Zijn de palen tot op den putbodem ingeslagen, dan graaft men verder voort, en heeft men weder een' vadem diepte gewonnen, dan worden de palen andermaal verder ingedreven; eerst echter brengt men nog een houten raam, gelijk aan het eerste aan, ten einde hierdoor de palen in goede rigting te houden en het geheel meer verband en vastheid te schenken. Aldus beurtelings gravende en de bekleeding aanbrengende gaat men voort tot dat men de *panatoe batoe* bereikt.

De opgraving van de *panatoe batoe* geschiedt door gangen, *selongang*, die echter bijna nimmer langer zijn dan van 1-2 vademen, daar zij op dien afstand reeds den een' of anderen der in groot aantal gemaakte putten, of de van deze uitgaande galerijen ontmoeten, zoodat de *tanah loeang* door deze gangen overal doorsneden en ondermijnd is. Deze gangen hebben eene naar het andere uiteinde zacht afhellende kruin, en zijn, om instorting voor te komen, van afstand tot afstand ondersteund door ramen, op wier bovendorpel weder dunne boomstammen rusten.

Hebben de putten eene diepte van 2 vademen of meer, dan worden, tot meerder gemak bij het uithalen van den grond en bij de waterloozing, van vadem tot vadem kleine ladders, *tanga* genoemd, aangebragt. Het ophalen van het diamant bevattende zand en het loozen van water geschiedt door middel van kleine mandjes of emmers, welke de werklieden elkander toereiken. Op iedere ladder staat een man, die van den onder hem staanden de gevulde aardmand of den wateremmer aanneemt, en hem te gelijkertijd met de linkerhand de van boven komende, die daar weer geleegd zijn, overreikt. Derhalve zijn in een' put van 3 vademen diepte reeds 4 menschen tot dezen zoo hoogst ondoelmatig ingerigten arbeid noodig. Bij iederen put worden gewoonlijk 6—8 man gesteld, die dan in eenen dag een vadem diep komen. Het binnendringende water maakt het werk echter veel bezwaarlijker en in korten tijd vult het dikwijls den put tot boven toe.

Daar gedurende den nacht niet gewerkt wordt, en dus ook het loozen van water gedurende dien tijd ophoudt, moet men iederen morgen hiermede weder op nieuw beginnen, waardoor veel tijd voor

den eigenlijken mijnarbeid verloren gaat. Is het water uitgeloosd, waartoe bij eene diepte van 2 vademen altijd 2 tot 2½ uur noodig is, dan blijft, wanneer de grond slechts eenigzins vast is, de put gedurende den geheelen dag zoo droog, dat men den arbeid kan voortzetten, zonder verder op het water acht te slaan, doch mist de omringende aardlaag die eigenschap, dan moet men het werk meermalen staken, ten einde het water te kunnen uitscheppen.

Daar, waar de diamant bevattende laag van gerolde steenen slechts enkele voeten onder de oppervlakte ligt, zijn de putten natuurlijk overbodig, en graaft men alleen dien bovenliggenden grond weg.

Het verkregene diamantzand, *lambakan*, wordt, na van de gelijktijdig mede opgehaalde steenen, grooter dan een geweerkogel, gezuiverd te zijn, hoopsgewijze bij de putopening verzameld en door eene bedekking van bladen tegen den regen beveiligd, en eerst dan, wanneer men eene genoegzame hoeveelheid bij elkander heeft, om al de mijnwerkers hiertoe te kunnen bezigen, gaat men tot het wasschen over. Deze wassching geschiedt in eene door het mijndistrikt loopende beek, of in een er door geleid kanaal. De volgende werktuigen worden hierbij gebruikt: de schepzeef, *angkatàn*, de waschzeef, *lege* of *ajakh*, en het waschbord, *linggana*n.

De schepzeef dient om het diamantzand op te nemen, en naar de plaats, waar het gezuiverd moet worden, over te brengen. Hiertoe moet zij dus zoodanig zijn ingerigt, dat er geene vaste deelen uit verloren kunnen gaan, terwijl toch het mede opgeschepte regen- en welwater er uit kan wegloopen. Het zijn omstreeks 1½ voet lange en ¾ voet breede, half ellipsoidische manden, met een sterken bovenrand voorzien, waaraan de naar beneden zamenloopende en het gebogen oppervlak vormende bamboezen dwarslatten zoo nabij elkander zijn aangebragt, als voor het doel noodig is. Deze manden zijn zoo groot, dat zij, met den opgedolven grond gevuld, juist zwaar genoeg zijn voor één man.

De *lege* is een 4 voet lange en 1½ voet breede, halfcilindervormige korf, waarvan de beide regtopstaande eindvlakken uit planken bestaan, en door de onderling evenwijdige, in de lengte loopende bamboezen latten aan elkander verbonden zijn. Deze korven worden in het stroomend water gezet en door middel van de *angkatan* wordt het diamantzand er ingebragt; door omroering met de handen wordt dit zand van het nog aanhangend slijk gescheiden, en het laatste door het stroomende water medegevoerd.

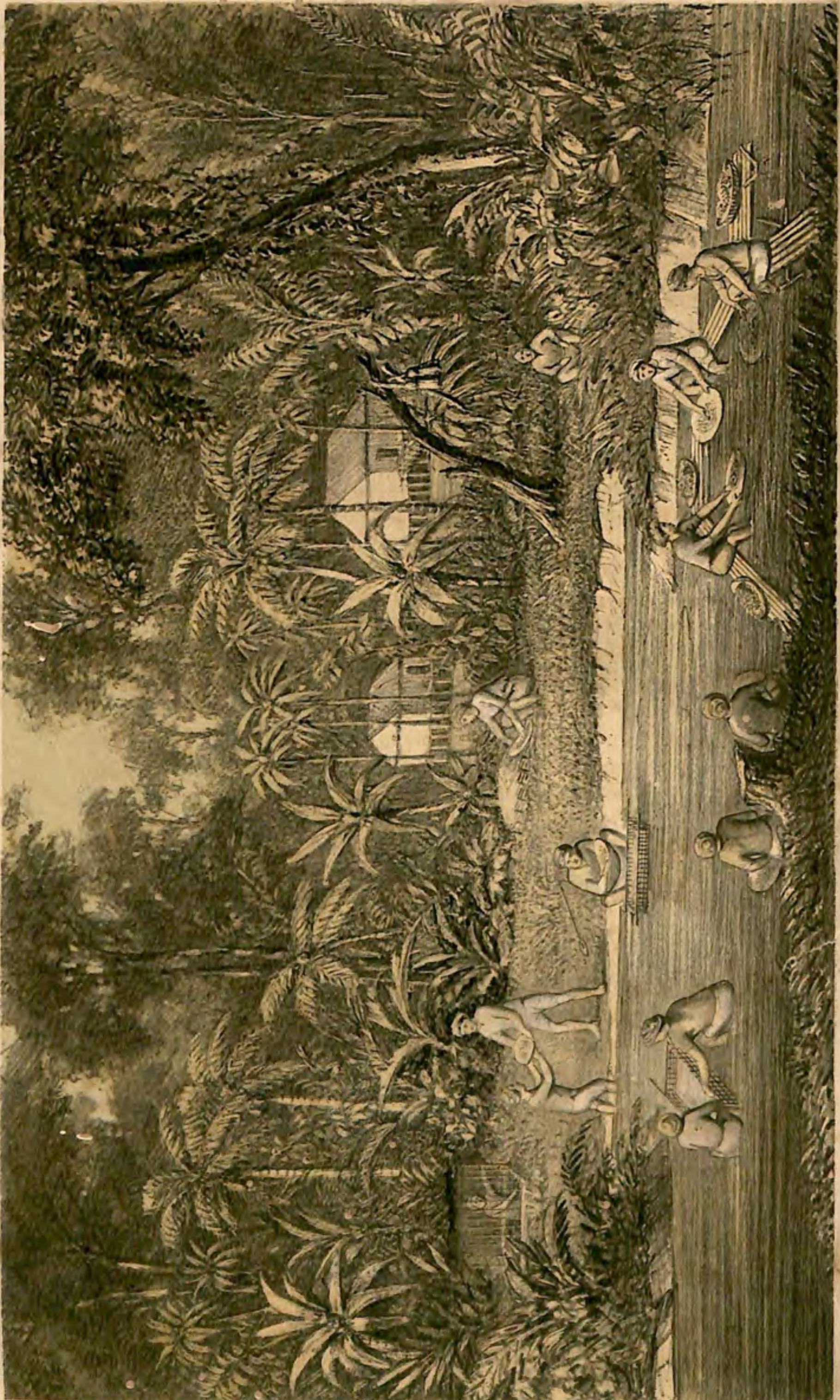

Is de aarde op deze wijze dus voorloopig gezuiverd, dan wordt zij met den *ajakh*, een korf eveneens ingerigt als de *angkatan*, doch met wijdere tusschenruimten voorzien, allengskens er uitgenomen, en aan eene tweede wassching onderworpen. Nadat men er namelijk een tweede, doch ledige *lege* heeft onder geplaatst, wordt in dien *ajakh* de diamant bevattende aarde verder bewerkt. De openingen zijn er zoo groot van, dat zij alle kleine steentjes, tot op de grootte eener erwt, en dus ook nog diamanten van 4—5 karaat, doorlaten.

Nu wordt de *ajakh* onder den waterspiegel heen en weder geschud, terwijl men met de linkerhand de er in bevatte aarde goed omroert; dan verkrijgt men hierdoor, behalve de volkomene zuivering van het slijk, dat nog aanwezig mogt zijn, ook de afscheiding der grootere stukken van het fijne zand, dat door de zeef in de onderstaande *lege* valt.

Hetgeen in den *ajakh* achter blijft, steenen van de grootte eens geweerkogels, wordt *batoe boeang* genaamd, en voor men het wegwerpt zorgvuldig onderzocht, ten einde de er zich nog misschien in bevindende grootere diamanten uit te halen.

Het in de *lege* verzamelde fijnere zand, *Kerikil*, wordt er met den *angkatan* uitgenomen, en in ronde, een weinig kegelvormig naar het midden toeloopende houten borden, *linggানan*, van 3 voet middellijn, overgeschept, ten einde daarin eene laatste wassching te ondergaan.

Voordat men hiertoe overgaat wordt in de rivier zelve eene vierkante stelling opgeslagen, die de hoogte van den waterspiegel bereikt, en dienen moet tot het dragen van bamboezen banken voor de arbeiders. De hierdoor afgeslotene vierkante ruimte is groot genoeg om 8 personen, die met wasschen bezig zijn, te bevatten. Vier à vijf handen vol van het *kerikil* worden op het op de watervlakte drijvende bord gelegd, en nu wordt door schudden en spoelen, waarbij de *linggานan* van tijd tot tijd onder water gehouden wordt, dit zand over het bord verspreid, en de ligtere steenen door den waterstroom mede gevoerd. Het meer geconcentreerde zand wordt nu onder aanhoudend schudden en ronddraaijen van het bord, en met behulp van het water, met de linkerhand zoodanig verspreid, dat het eene naar den buitensten omtrek toe steeds dunner wordende laag vormt, terwijl de grootste massa in het centrum blijft opgehoopt. Deze dunne zandlaag wordt nu door de arbeiders nagezien, en, nadat de daarin voorkomende diamanten er uitgenomen zijn, weggespoeld.

Op deze wijze gaat men voort tot dat al het op het bord geplaatste

zand doorzocht en weggeworpen is, en het bord op nieuw gevuld moet worden. In den top der kegelvormige oppervlakte van het bord verzamelt zich gedurende deze bewerking een fijn zwartachtig magneetijzerzand, vermengd met enkele goud en platina korrels. Dit zwarte zand heet *Poija*. De gevondene diamanten worden in een klein koperen doosje verzameld, waarvan de bodem met pik voorzien is, ten einde door ze daarin vast te doen kleven, te verhinderen, dat zij, bij het omvallen van het doosje, verloren zouden gaan.

Bij het beschrevene reinigings-proces worden de werklieden in ploegen van 14—16 man verdeeld, welke ieder onder een bijzonder opzigt staan, en op verschillende plaatsen van de rivier verdeeld zijn. Van deze 14 man zijn er twee, die de diamant bevattende aarde in de *lege* moeten overbrengen, twee die ze van den nog aanhangenden modder zuiveren, twee anderen nemen deze aldus gezuiverde steenen en scheiden in den *ajakh* de grootere van de kleine af, dat is, zij maken het kerikil, en werpen de doorzochte *batoe boeang* ter zijde, terwijl de overige 8 man het kerikil in de *lingganan* wasschen.

Bij deze 14 werkers bevinden zich drie opzigters, als: een, die het geheel nagaat en zijne beide medeopzigters controleert, waarvan de eene bij het wasschen der *batoe boeang* blijft, om de gevonden groote diamanten in ontvangst te nemen, terwijl de andere voor het wasschen in de *linggauan* zorg draagt, en de daarbij aangetroffen diamanten verzamelt. Gewoonlijk vindt men slechts kleine of zoo genoemde stofdiamanten, of zoodanige, van welke er verscheidene op een karaat gaan. Diamanten van grooter karaatgehalte behooren tot de zeldzaamheden en het duurt soms jaren, eer dat men een diamant van buitengewone grootte aantreft.

Het aantal arbeiders in een mijndistrikt is zeer verschillend, en hangt natuurlijk af van de uitbreiding, die aan zulk een distrikt gegeven wordt. Er zijn mijnen waarin 250 arbeiders zijn, en anderen waarin er 800-1000 en meer werkzaam gesteld kunnen worden. Het staat ieder inboorling vrij, zich in een mijndistrikt neer te zetten, en diamanten te wasschen. Hij verkrijgt daarvoor van den eigenaar loon noch voeding, maar tot schadeloosstelling ontvangt hij, behalve het overgewonnen goud, alle door hem gewasschen diamanten, die niet zwaarder zijn, dan 2 karaat; de zwaardere moet hij tegen *f* 20 per karaat aan den eigenaar afleveren; intusschen moeten ook de kleinere, wanneer de eigenaar dit verlangt, tegen *f* 18 per karaat, aan hem overgegeven worden. De arbeiders zijn echter, bij dien

verkoop hunner diamanten aan velerhande knevelarijen blootgesteld, hetgeen veroorzaakt, dat de voordeelen van dezen moeijelijken en ongezonden arbeid voor hen veelal zeer onbeduidend zijn, en men dikwijls slechts door hevige maatregelen het noodige aantal mijnwerkers bijeen kan krijgen.

De uitgaven der mijnontginning bepalen zich dus alleen tot de bezoldiging der opzigters, doch daar deze weer voornamelijk hun voordeel vinden in hetgeen zij op de eene of andere wijze van den mijnwerker trekken, is hun vast loon mede zeer gering.

In weerwil van alle pogingen heeft het mij niet mogen gelukken om de jaarlijksche opbrengst eener mijn te weten te komen, daar de eigenaars hierover een diep stilzwijgen bewaren. De bewering van eenen mijnopzigter in het Koesansche, dat namelijk mijnen gemiddeld door 200 man bewerkt, van Pangeran Mohammad Kadir, meer dan *f* 40,000 's jaars zouden opbrengen, hoe oppervlakkig en onzeker ook, tot basis aannemende, dan zouden de mijnen van den troonopvolger van Bandjermasin, nabij de Goenoeng Lawakh, waarin gemiddeld 1200 arbeiders bezig, en die wegens hunnen rijkdom bekend zijn, dien vorst jaarlijks een inkomen van *f* 240,000 verschaffen, welke som nog menigmalen grooter wordt, wanneer er zeer groote diamanten voor den dag komen, eene omstandigheid, die zich na eenige jaren herhaalt; zoo is er vroeger een diamant van 74, en onlangs een van 106 karaat gevonden [1]).

Het uiterlijk aanzien der ruwe diamanten is vooral van de grootere zeer gewoon, en gelijkt op dat van doorschijnend kwarts met eenigzins matte en gestreepte oppervlakte, terwijl de kleine meestal een schitterend, den geslepen diamanten naderbijkomend voorkomen hebben. Allen, zoowel grooten als kleinen, worden echter altijd in kristalvormen aangetroffen, waaronder de grondvorm, de zuivere octaëder, het meest voorkomt. Men vindt er echter ook menigvuldige wijzigingen in, waartoe de afsnijding der hoeken en afkanting van dien grondvorm en de 8 voudige hoekafsnijding behooren, zoodat de primitive vlakken verloren gaan.

Behalve de geheel kleurlooze en waterheldere vindt men ook geelachtige, groenachtige en bruine diamanten, die overigens bij de waterheldere in waarde ten achterstaan. In een zeer op de Braziliaansche *Canga* gelijkend, door ijzer-oxyde-hydraat tot een vast geheel verbon-

[1]) Deze gissing komt niet in aanmerking; men weet er niets van.

den conglomeraat, heb ik eenen daarin gegroeiden schoonen octaëdrischen diamant van $1^1/_2$ karaat gezien. Gelijk de Batoe Timahan den inboorlingen de aanwezigheid van diamanten doet kennen, zoo wordt het vinden van de *diamantziel* door hen als een zeker kenteeken van hun verdwijnen aangemerkt. De *diamantziel* is een zwart bruine, doorschijnende, den gewonen diamant in hardheid overtreffende en daarom onslijpbare diamant, van meer of min ronden vorm en matte oppervlakte. Hij wordt aangetroffen van de grootte van schroot af tot die eener erwt en grooter, en als talisman tegen rampen en ziekte in eenen ring gedragen. In welke betrekking overigens deze *diamantziel* tot de aanwezigheid van den diamant zelven staat, is moeijelijk te begrijpen, en mij een onverklaarbaar raadsel, waarvan de oplossing welligt in bijgeloof of bedriegerij moet gezocht worden.

De aanblik van een verlaten mijndistrikt vertoont het beeld van wilde verwoesting. Met gerolde steenen en zand bedekt, met diepe gaten, de overblijfsels der in poelen en moerassen veranderde mijnputten, bezaaid, en geheel van plantengroei beroofd, zijn zoodanige streken gedurende geruimen tijd tot bebouwing ongeschikt; want bij het digtwerpen der putten gebruikt men niet de voorzorg om de steenen het eerst naar beneden te werpen, en te overdekken met de afgegravene vruchtbare en humusrijke tuinaarde, maar alles wordt ordeloos en onnadenkend onder elkander gesmeten, en zoo worden eertijds liefelijke en vruchtbare streken in steenachtige wildernissen veranderd.

De prijs der diamanten te Bandjermasin is zeer verschilend, en moet er nu, naar de verzekering van een geloofwaardig persoon te Batavia, zelfs hooger zijn dan op Java. De tegenwoordige prijs der geslepene diamanten vindt men ten naastenbij door het quadraat van het karaat getal met *ƒ* 30 te vermenigvuldigen; voor ongeslepene met *ƒ* 20. — De kunst van het diamantslijpen, in Europa eerst sedert 1456 bekend, moet op Bandjermasin reeds door den Sulthan Sapoh die diamantslijpers van Java liet komen, ingevoerd zijn, terwijl Chinesche handelaars de vorsten het eerst met de hooge waarde dezer steenen hebben bekend gemaakt, wier glans en kleurenspel echter reeds vroeger de opmerkzaamheid der inwoners tot zich hadden getrokken, zoodat zij, schoon ongeslepen, tot ringsteenen en knoopen gebezigd werden.

Bij de groote rol, die de diamanten in de huishouding der vorsten spelen, is het zeer ligt te begrijpen, dat over hunnen oorsprong dikwijls nagedacht en deze op eene met de vorming en de denkbeel-

DE GOUDMIJN VAN PONTAYN.

den des volks overeenkomstige wijze verklaard is geworden. Volgens die verklaring zijn de diamanten de versteende tranen door eene ongelukkig minnende en bedrogene vorstin, Ratoe Intan genaamd, in de wildernis vergoten.

Uit de voorafgaande beschrijving der diamantdelving zal men genoegzaam bespeuren, dat deze nog op eenen lagen trap staat, en voor vele verbeteringen vatbaar is; niet alleen wat de aanleg en ontginning zelven aangaat, maar ook met betrekking tot de waterloozing. De thans gebezigde wijze geeft tot veel onnoodige krachtsaanwending en tijdverlies aanleiding. Ook zonder groote uitgaven en zonder tot eene zamengestelde machinerie de toevlugt te nemen, zoude men het werk kunnen vereenvoudigen, en dit produkt zeer kunnen vermeerderen.

De *goud*ontginning heeft op eene overeenkomstige wijze plaats, doch geschiedt op veel kleinere schaal, daar de rijkdom in goud van ondergeschikt belang is. Met het goud vindt men ook platina blaadjes, *mas kodok*, die door de inwoners als onverwerkbaar en daardoor voor hen nutteloos ter zijde geworpen worden. Op de goud- en platinadelving zal ik later gelegenheid hebben terug te komen bij de beschouwing dier landstreken, waar zij het voorwerp eener uitgebreide industrie uitmaakt, welke beschouwing mij tevens aanleiding zal geven tot de uitvoeriger behandeling van den aard der conglomeraatlaag, die de diamanten, het goud en het platina bevat, en van de oorspronkelijke ligging dezer drie kostbare delfstoffen.

Met uitzondering van het rijk van Bandjermasin behoort het overige gedeelte van het Barito-gebied tot het grondgebied der Nederlandsche bezittingen, die onder het bestuur van den resident der Zuid- en Oostkust staan. Voor de inbezitneming dezer landen door Europeanen strekte zich de invloed der Sulthans van Bandjermasin over een groot gedeelte er van uit, zonder dat echter die invloed ooit in bepaalde heerschappij is overgegaan. Door dadelijke onderwerping bezaten de Sulthans slechts een gedeelte van den linker Barito-oever, benevens de stroomgebieden der Pattai, Karrau en Aijo. De verder noordwaarts wonende stammen, tot aan Siang, de Daijaks van Poeloe Petak en de bewoners van den benedenloop der rivieren Kapoeas en Kahaijan hadden het oppergezag van den Sulthan erkend. Zonder hen tot onmiddelijke gehoorzaamheid te verpligten, bepaalde zich die erkenning tot het betalen eener jaarlijksche schatting uit voortbrengselen van den grond. Deze landen werden van

tijd tot tijd bezocht door afgezanten der Vorsten, die belast waren met het verzamelen dezer in zeer geringe mate en zeer onregelmatig inkomende schatting; doch deze moesten, zooals reeds vroeger gezegd is, dikwijls bitter den haat en afkeer dier volken tegen hunnen opperheer ondervinden, en boetten niet zelden hunnen dienstijver met hun leven. Zulke moordaanslagen op de vorstelijke gezanten hebben echter in al de opgenoemde distrikten soms tot bloedige wraaktogten aanleiding gegeven, en oorlogen ten gevolge gehad, die met afwisselend geluk gevoerd, echter altijd met de geheele onderderwerping der Daijaks eindigden. Weinig voordeel, veel moeite en zorg daarentegen, hebben deze landen den Vorsten verschaft, en met weinig moeite werden deze dan ook in 1825 tot den afstand dezer weerspannige stammen overreed [1]).

Behalve het eiland Tatas met omliggend gebied, is de geheele landstreek tegenwoordig in de volgende hoofddistrikten verdeeld:

Bekompai, Poeloe Petak, Doeson Ilir, Doeson Oeloe, Tewej, Siang Moeroeng, Kapoeas.

Tatas.

Tatas met de naast bijgelegene landstreken, staat onder het onmiddellijk beheer van den resident, en is minder door deszelfs physische eigenaardigheden, dan wel door deszelfs ligging belangrijk. Het is een bijna onvruchtbaar, door vele kanalen doorsneden, slechts weinige mijlen in omtrek houdend moeraseiland. De grenzen er van hebben wij reeds vroeger opgegeven. De bewoners hebben zich voornamelijk aan de N. O. en Z. O. grenzen neergezet, en verschillende aaneengeschakelde kampongs gebouwd, die gezamenlijk en in verband met die, welke langs de rivier Kajoe tangi, ten Noorden aan hen aansluiten, maar reeds tot de Vorstenlanden behooren, de negorij Bandjermasin vormen. Langs het Noorderdeel der Z. O. zijde van het eiland ligt de verblijfplaats der Europeanen, bestaande uit het residentiehuis, de bureaux, de zout- en steenkolen-pakhuizen, de woningen der ambtenaren en een door palissaden omgeven kampement. In den zuidelijken hoek ligt de schans van Tuijll, die de uitwatering der S. Kajoe tangi in den Barito en gedeeltelijk de monding

[1]) Deze afstand is wel bij een kontrakt van 1826 bevestigd, maar heeft reeds veel vroeger plaats gehad krachtens verbindtenissen van 1789, 1812, enz.

van den laatsten bestrijkt, en waardoor men dus de vaart stroomopwaarts in den Barito en het inloopen in den Kajoe tangi verhinderen of bezwaarlijk maken kan. De keus van dit punt tot het aanleggen van een fort is voortreffelijk. Tegenover het fort, op den linkeroever, ligt de woning van eenen posthouder, wiens hoofdbestemming is een gering tolgeld te heffen van de visscherspraauwen, den smokkelhandel tegen te gaan, van de aankomst van schepen naar Bandjermasin kennis te geven en den komenden zoowel als gaanden schepen op hun verlangen eenen loods te bezorgen. Aan den Noorder uithoek van het eiland, op den linker oever der Antassan Kween, is een tweede posthouder, wiens bezigheden schoon minder uitgebreid, overeenkomstig zijn met die van den eersten. De ligging van Bandjermasin aan eene zelfs voor de grootste schepen bevaarbare zijrivier van den Barito, op slechts weinige mijlen afstands van den mond, dus nog geheel onder den invloed der getijden, voldoet aan al de vereischten eener handelstad; het is de stapelplaats van al de voortbrengselen der door den Barito besproeide binnenlanden. De groot en kleinhandel, en de daarmede in verband staande handwerken, maken dan ook de hoofdbezigheid harer inwoners uit. Bandjermasin is de eerste plaats langs de Zuidkust van Borneo geweest, die door Chinezen en Europeanen bezocht is geworden, en waar handelsbetrekkingen met de Vorsten zijn aangeknoopt. Deze hoofdplaats der residentie is genoeg door anderen beschreven om hier eene verdere uitweiding onnoodig te maken.

Bekompai.

Het hoofddistrikt Bekompai, onder den posthouder van Marabahan staande, sluit zich noordelijk aan Tatas aan, en bevat de volgende onderafdeelingen: Balawang, Marabahan, Menkatip, Koeripan, Pamingir, Pattai, Siong, Dajoe en Karrau, die ieder weder afzonderlijk onder een hoofd staan. Slechts enkele grenspunten, langs den, er midden doorstroomenden Barito, geven de uitgestrektheid van het landschap Bekompai aan, terwijl de eigenlijke grenslijn, door onbewoond moerasland loopende, onbepaald is. Langs den Barito strekt zij zich noordwaarts tot aan den kampong Baroe uit; westelijk loopt zij tot aan de benedenste monding der Antassan Menkatip in de rivier van Poeloe Petak, terwijl zij in het Zuiden aanvangt bij den mond eener onbeduidende beek in den Barito, ten Noorden van Poeloe Andjer.

Verreweg het grootste gedeelte van dit distrikt bestaat uit moerassige laaglanden en slechts in het Noord-Oosten langs den midden- en bovenloop der S. Karrau en Pattai is het land hoog en vruchtbaarder.

De voornaamste rivieren; die benevens den Barito het besproeijen, zijn de S. Pattai en de S. Karrau, terwijl de Soengej Menkatip ook in dit grondgebied valt. De grootste Danaus van het stroomgebied worden in het distrikt Bekompai aangetroffen, zoo als b. v. de Danaus Babai, D. Medara, enz.

De voornaamste produkten zijn rottan, rijst, was, honig, eenige soorten van timmerhout, gedroogde visch, dammar, eenige vogelnesten en een weinig goud.

De hoofdplaats Marabahan of Moeara-bahan, ook Bekompai geheeten, de belangrijkste negorij aan den geheelen Barito-stroom, is op deszelfs regteroever, tegenover den mond der Bahan gelegen. De woningen der inboorlingen zijn in twee lange rijen, langs den rivierkant, opgerigt, en wel zoodanig, dat er sommige met hunne bijgebouwen in de rivier staan of op vlotten, *rakit*, drijven. Deze op rakits gebouwde huisjes dienen gedeeltelijk tot winkels, in welke menigvuldige koopwaren ten toon gesteld zijn; gedeeltelijk ook tot magazijnen of tot woonplaatsen van de lagere klassen der bevolking. Honderden van handelspraauwen, die hier te huis behooren, of van Bandjermasin, uit den Doeson of van Poeloe Petak aangekomen zijn, liggen langs deze rakits en vormen voor dezelven eene sterk bevolkte praauwenstad. Zelden mist men in dit gewoel de eene of andere van die reusachtige vlotten, die met produkten van Siang en Moeroeng bevracht, uit den Doeson komende, hier aanleggen. Een groot aantal van *djoekongs*, met levensmiddelen aangevuld en meestal door een enkelen persoon langzaam voortgeduwd, varen over en weder, en men ziet, daar alle communicatie te water geschiedt, sierlijke, uit ijzerhout getimmerde, groote en kleine praauwen, eenen werkzamen koopman dragende of een smaakvol en plegtig opgetooid huisgezin bevattende, met snelheid de baren doorklieven. Het geheel levert een tafereel op van leven en bedrijvigheid, van welvaren en gelukkige tevredenheid. Aan den wal staan de huizen op 3—4′ hooge palen en op eenen kunstmatig uit boomstammen en aarde opgehoogden grond, onder de lommer van *pinang-* en *kalapa*-boomen. Vele derzelven zijn stevig uit ijzerhout getimmerd en smaakvol met snijwerk voorzien. Volgens de officieële berigten over de bevolking

der negorij van Bekompai bedroeg het getal derzelve in 1845, 5265 zielen. De volgende lijst geeft een nader overzigt over de verhouding der huishoudingen, geslachten en der kinderen tot de volwassene personen.

JAREN.	HUISGEZINNEN.	MANNEN.	VROUWEN.	KINDEREN.		TOTAAL.
				Jongens.	Meisjes.	
1844	700	1543	1250	1000	1462	5255
1845	703	1540	1245	1010	1470	5265

De hier opgesomde Bekompaijers zijn niet allen in den kampong Marabahan woonachtig. Een vrij aanzienlijk gedeelte derzelven leeft, in enkele familien of in kleine kampongs verzameld, langs den Barito en de voornaamste van deszelfs zijrivieren, zoo als aan de S. S. Pattai, Karrau, Aijo, Mantalat, Tewej en zelfs hooger op, verspreid tot in het Siangsche en tot Poeloe Petak. Als hoofdoorzaak van het ontstaan dezer kleine in het binnenland gelegene Bekompaische koloniën moet de koophandel beschouwd worden. Waar echter ook hunne vestiging moge zijn, overal beschouwen zij zich onafhankelijk van de plaatselijke hoofden en van derzelver bestuur, en slechts aan de overheden van hunnen moederkampong Bekompaï onderworpen. Door deze, dikwerf hardnekkige afzondering van de wetten en gebruiken der kampongs, die door hen bewoond worden, geven zij niet zelden aanleiding tot ontevredenheid en strijd, die helaas maar al te vaak met bloed en moord eindigen. In het algemeen is de invloed, die door de rondreizende Bekompaijers op de bevolking der binnenlanden uitgeoefend wordt, zoo als wij in het vervolg zullen zien, nadeelig voor deze te achten.

De zeden der Bekompaijers stemmen in de hoofdzaak overeen met die van de Bandjerezen, alhoewel bij hen nog duidelijke sporen van Daijaksche gewoonten en Daijaksch bijgeloof worden aangetroffen. Zij kunnen zich op geene zuivere afstamming beroemen, maar zijn, zooals de Bandjerezen, uit eene vermenging van Maleijers met zulke Daijaks voortgesproten, die het Mohammedanisme omhelsd hebben.

Bovendien hebben ook Arabieren, Bengalezen, Boeginezen en Chinezen bijgedragen om die verwarring van hunnen oorsprong te ver-

meerderen. De Daijaksche voorouders der Bekompaijers hebben zich eerst sedert 8 geslachten van Sulthans aan de leer des Islams onderworpen, waaruit volgt, dat, wanneer men hierbij dezelfde berekening volgt als vroeger, de leer van Mohammed in 1688 tot hier doorgedrongen is.

Het aantal der zoogenaamde Bekompaijers neemt gedurig in eene sterke progressie toe, doordien nog in den tegenwoordigen tijd, de het Mohammedanisme omhelzende Daijaks zich aan de Bekompaijers aansluiten en met hunne dochters verbinden, terwijl aan den anderen kant Bekompaische mannen huwelijken aangaan met Daijaksche vrouwen, die tot den Islam zijn overgegaan.

Hunne taal is de Bandjersch-Maleische, gemengd met Daijaksche woorden; velen van hen spreken ook het zuivere Ngadjoe en de Doeson-Daijaksche taal, en verstaan het gebruik van de Maleische schriftteekens."

Zij bezitten het onstandvastig karakter, hetwelk bijkans alle Mohammedaansche kustbewoners van Borneo kenmerkt, die uit vermenging van inboorlingen met vreemde kolonisten voortgesproten zijn en hunne nationaliteit verloren hebben. Wankelmoedigheid, slimheid, neiging tot liegen en stelen zijn hunne uitstekende karaktertrekken, die, terwijl zij een bewijs leveren van geene alledaagsche geestvermogens, tot de veronderstelling aanleiding geven, dat men met eene zorgvuldiger opleiding en een strenger toezigt er in zoude kunnen slagen, om hen tot even zoo nuttige leden der maatschappij te vormen, als zij aan dezelve thans, door uitoefening hunner schelmstukken, maar al te dikwerf nadeel en gevaar aanbrengen. Een zekere geest van strijdlust en weêrbarstigheid, niet slechts tegen de aan hen, ten opzigte van beschaving der geestvermogens ondergeschikte Daijaks, maar ook tegen hun opperhoofd, den Sulthan van Bandjermasin, schijnt hun reeds van vroegen tijd eigen geweest te zijn. De geschiedenis levert ons hiervoor genoeg bewijzen op. Wij weten, dat zij met de naburige Ngadjoe-Daijaks van Mantangai, Batang Moeroeng, Kwala Lopak enz. gedurig in bloedigen strijd hebben geleefd, terwijl wij tevens ook onderscheidene opstanden tegen het geslacht hunner vorsten en later ook eene tegen de Nederlandsche regering opgeteekend vinden."

Zij houden van vrolijkheid en feestelijke bijeenkomsten, hazardspelen, muzijk en gezang. Niet zelden kunnen zij hunne inlandsche wijzen op eene, door hen na een Europeesch model vervaardigde, viool

spelen. Van zwaren en vermoeijenden arbeid hebben zij eenen afkeer, en gebruiken tot het verrigten van denzelven talrijke mannelijke en vrouwelijke *boedaks* (pandelingen). De voorschriften hunner godsdienst volgen zij naauwkeurig op, onder de leiding van priesters en van een naar evenredigheid vrij groot aantal zoogenoemde *Toewans*, of mannen, die in het lezen en schrijven bedreven zijn, en zich met de studie van den koran bezig houden.

De Bekompaijers zijn goed en fraai gebouwd, met innemende, niet sterk geteekende, meestal volle gelaatstrekken, en van eene ligte kleur. Onder hunne vrouwen treft men dikwijls ware schoonheden aan. Een bijzonder sieraad bestaat in het lange, zwarte en met zorg onderhoudene hoofdhaar. In hunne kleeding zijn zij zindelijk en smaakvol, en kiezen bij voorkeur levendige kleuren.

Voor den koophandel, die den voornaamsten tak van hun bestaan uitmaakt, hebben zij een aangeboren talent, en drijven denzelven, zoo als men, uit hetgeen reeds over hun karakter aangemerkt is, gemakkelijk kan beseffen, met groot voordeel en buitengewone winst, vooral wanneer zij met Daijaks te doen hebben. Sedert lang reeds strekken zich hunne handelsbetrekkingen uit langs den geheelen Barito en deszelfs nevenrivieren, langs de Negara, tot Poeloe Petak, tot den Kapoeas, het lagere gedeelte van de Kahaijan en tot Bandjermasin. Zij ruilen bij de inboorlingen der opgegevene landstreken buitenlandsche goederen tegen de natuurlijke produkten van het land, en tegen eenige manufacturen, die wij later gelegenheid zullen vinden op te noemen. Van afstand tot afstand hebben zij op hunne handelswegen plaatsen, alwaar zij de uit de omstreken bijeengebragte produkten opstapelen, en dan op groote vlotten of in praauwen van 7— 10 kojangs, naar Bekompai en vervolgens naar Bandjermasin overbrengen.

Aan den landbouw schenken de Bekompaijers weinig opmerkzaamheid, en bepalen zich ten opzigte van denzelven bij het aanleggen van *ladangs* voor hunne rijstplantingen, en bij een gering aantal boomgaarden en groentetuinen in de nabijheid hunner kampongs.

Er worden onder hen goud- en zilversmeden, praauwen-makers, houtsnijders, smeden enz. gevonden. Ontwijfelbaar waren de Bekompaijers, door hunne gedeeltelijke afstamming van Daijaks, reeds daarvoor bestemd, om het eerste met de bewoners der ver afgelegene binnenlanden bekend te worden en met hen verbindtenissen aan te knoopen. De inwoners leerden van hen buitenlandsche pro-

ducten, manufacturen en behoeften kennen, van welke zij voorheen geen denkbeeld hadden gehad. Eene zekere luxe werd onder hen verspreid en het verlangen om aan dezelve te voldoen, spoorde hen aan tot een meer werkzaam en bedrijvig leven. Zoo doende oefenden de Bekompaijers op de beschaving der volkstammen, met welke zij in aanraking kwamen, eenen weldadigen invloed uit, terwijl zij hun van den anderen kant ook slechte zeden en gewoonten medebragten, en voor de eenvoudige en rondborstige opregtheid, die zij hun roofden, eene gebrekkige en eenzijdige beschaving in de plaats stelden.

Buitendien hebben de Sulthans van Bandjermasin, door hunne kennis van de bovenlanden, zeer dikwijls aanleiding gevonden om door afgezanten van Bekompai bevelen te doen overbrengen, hoofdgelden en andere belastingen te heffen, en somtijds gedurende eene reeks van jaren vaste hoofden over zekere landstreken te benoemen. Door dusdanige ontzagwekkende bevelen hebben onderscheidene Bekompaische geslachten bij de van natuur bescheidene Daijaks zich aanzien weten te verschaffen, en zijn, met terzijdestelling van 's lands gebruik, er in geslaagd willekeurig te handelen, het volk te bedriegen, uit te zuigen en tot armoede en zedeloosheid te brengen. Onderscheidene afstammelingen van zulke tot afgezanten en hoofden benoemde Bekompaijers worden tegenwoordig nog op enkele plaatsen in de binnenlanden aangetroffen, alwaar zij, zoo als boven gezegd is, het volk trachten te beheerschen en op eene onwettige wijze zich geheele landstreken of enkele deelen daarvan als erfelijk eigendom aanmatigen, die door den vorst van Bandjer aan het bewind van een hunner voorouders slechts toevertrouwd geweest waren.

De kampong Bekompai telt sedert zijn ontstaan nog geene 50 jaren. Voor dien tijd leefden de tegenwoordige bewoners verspreid in kleine kampongs langs de oevers van den lageren Barito en de Negara of ook langs eenige van de nevenrivieren. De naam van Bekompaijers of Orang Bekompai, die hun van de inboorlingen gegeven wordt, is waarschijnlijk afkomstig van eene eigenaardige soort van rietachtig gras, die langs de lage oevers en in het bijzonder op de modderbanken der *rantau's* en *tandjong's* in overvloed groeit, en *Kompai* genoemd wordt. Immers de vestigingsplaatsen der Bekompaijers bevinden zich in de streken van de Kompai, en even als dit gras slechts op de moerassige oevers der rivieren opkomt en voorspoedig groeit, zoo kiest ook de Bekompaijer bij voorkeur eenen

dikwijls overstroomden grond, om aldaar zijne woonplaats op te bouwen en zijn leven te slijten.

In 1825 gebeurde het eerst, dat de Pembakal Kendet, die tegen den Sulthan opgestaan was, maar met behulp van het Nederlandsche Gouvernement overwonnen werd, aangemoedigd door het voor Borneo zoo verdienstelijk opperhoofd Halewijn, zich hier, gevolgd door de ontevreden Bekompaijers uit de vorstenlanden, nederzette. Beroofd van zijnen stichter en zijn opperhoofd Pembakal Kendet, die kort daarna ook tegen het Gouvernement het zwaard des oproers opnam, hetgeen hij te Bandjermasin met zijn leven boette, bloeide deze kampong voort, en bereikte, zigtbaar aangroeijende, zijnen tegenwoordigen omvang. Bewijs genoeg, dat de keus eener gunstige ligging voor een nieuw op te rigtene vestiging dikwijls toereikende is, om deze, ook zonder medewerking der gezagvoerders, eene weldaad op welke Bekompai zich insgelijks niet kon beroemen, krachtig te doen ontluiken, en tevens in staat is om aan de inwoners alle bronnen van bestaan en welvaren te ontsluiten. Bekompai is de sleutel voor den handel van nagenoeg 2300 □ g. m. van Borneo. De produkten van de Negara en van den Barito, als ook grootendeels die van de rivieren Kapoeas en Kahaijan, vinden hunnen weg tot den wereldhandel over genoemden kampong.

Op eenen afstand van eenige duizend passen van het westereinde des kampongs ligt het fort Marabahan. De voortreffelijkheid van deszelfs ligging laat niets te wenschen over. Het beheerscht de communicatie met den Doeson, en bestrijkt den mond der Negara welke als toegang tot de rijkste en meest bevolkte gewesten der vorstenlanden van Bandjermasin moet beschouwd worden. Hetzelve vormt een regelmatig van grachten en aardwallen omringd vierkant met 4 bastions. Eenige honderd passen ten Westen van het fort zijn, insgelijks aan den rivierkant, de woning, het kantoor en de pakhuizen van den posthouder gelegen, die uit de ligte bouwstoffen van *niebong* en *atap* opgerigt en derhalve aan gedurige reparatiën onderworpen zijn.

De voornaamste bezigheid des posthouders bestaat in het heffen der regten van goederen, die langs Marabahan op den Barito naar de Gouvernementslanden gevoerd worden, of van daar naar beneden komen; vervolgens heeft hij paspoorten uit te vaardigen, voor het verzamelen der hoofdgelden in het stroomgebied zorg te dragen, en is hij buitendien met de politie in het distrikt Bekompai belast; echter

heeft hij niet het regt om straffen toe te deelen, tenzij een misdrijf door eenvoudige gevangenis kan geboet worden. Daarentegen is hij gehouden, om de misdadigers benevens de getuigen naar Bandjermasin op te sturen. Eindelijk is hij de bemiddelaar tusschen den Resident en de massa der bevolking in het gebied van den Barito. Hij is niet verpligt om dienstreizen te doen. Aan deze omstandigheid is het te wijten, dat zoodanige reizen slechts uiterst zelden en oppervlakkig worden verrigt, en hieruit volgt zeer natuurlijk, dat de onkunde van hetgeen het land en volk betreft zeer groot is, terwijl de invloed, welke de posthouder over de aan zijn bewind onderworpene gewesten en bevolkingen uitoefent, slechts zeer gering kan zijn.

Een onderzoek naar de goederen, die aan tol onderhevig zijn, en naar de daaruit voortvloeijende opbrengst gedurende de jaren 1844 en 1845 heeft het volgende resultaat opgeleverd:

IN 1844.

VOORWERPEN, AAN REGTEN ONDERWORPEN EN DERZELVER KWANTITEITEN.			GEHEVENE REGTEN.				HET GEZAMELIJK BEDRAG BEREKEND IN GELDSWAARDE.	
			IN NATURA.		IN CONTANTEN.			
					Guldens.	Cents.	Guldens.	Cents.
745861	bosschen	bindrottan.	»	»	11187	91 ½	11187	91 ½
87¹/₁₆	katjes	witte vogelnestjes.	»	»	522	37 ½	522	37 ½
1174	»	zwarte »	»	»	352	20	352	20
3542	»	was.	»	»	354	20	354	20
611½	»	Garoehout	»	»	91	72 ½	91	72 ½
2159	»	Kapas.	»	»	21	59	21	59
50	»	Touw.	5	»	»	»	5	»
28748	Gantang	Dammar.	»	»	287	48	287	48
5466	»	Zout.	»	»	218	64	218	64
1020	»	Rijst.	»	»	15	30	15	30
1290	»	Padi.	»	»	6	45	6	45
915	»	Karwin Olie.	»	»	27	45	27	45
7561	Stuks	kleedjes.	»	»	378	05	378	05
166	»	Doelangs.	»	»	8	30	8	30
3900	»	Rottanmatten.	»	»	390	»	390	»
875	»	Paron d°.	»	»	13	12 ½	13	12 ½
1312	»	Djoekongs.	»	»	262	40	262	40
6550	»	IJzer.	655	»	»	»	131	»
80	»	Pangajangs.	8	»	»	»	»	40
½	Thail	Stofgoud.	»	»	3	»	3	»
		Totaal. . .			14140	20	14276	60

In 1845.

VOORWERPEN, AAN REGTEN ONDERWORPEN EN DERZELVER KWANTITEITEN.	GEHEVENE REGTEN. IN NATURA.		IN CONTANTEN. Guldens.	Cents.	HET GEZAMELIJK BEDRAG BEREKEND IN GELDSWAARDE. Guldens.	Cents.
5079 bossen bindrottan.	»	»	7618	57½	7618	57½
52 1/16 katjes witte vogelnestjes.	»	»	327	25	327	25
1168½ » zwarte	»	»	350	55	350	55
3422½ » was.	»	»	342	25	342	25
605 » Kapas.	»	»	6	5	6	5
11½ » Garoehout.	»	»	1	72½	1	72½
34 » Touw.	»	»	»	»	3	40
3601 Gantang Dammar.	»	»	263	01	263	01
2780 » Zout.	»	»	111	20	111	20
540 » Padi.	»	»	2	70	2	70
259 » Karwin Olie.	»	»	7	77	7	77
2340 Stuks kleedjes.	»	»	117	»	117	»
192 » Doelangs.	»	»	9	60	7	60
2373 » Rottan matten.	»	»	237	30	237	30
868 » Paron d°.	»	»	13	02	13	02
879 » Djockong.	»	»	175	80	175	80
140 » Pangajongs.	»	»	»	»	1	15
630 » IJzer.	»	»	»	»	72	60
Totaal . . .	»	»	9583	80	*f* 9660	95

Wanneer men deze beiden uit officieele bronnen getrokkene opgaven als maatstaf voor den handel aanneemt, dan treden de resultaten van het jaar 1845 vergeleken bij die van het jaar 1844 in een zeer ongunstig licht, want wij bemerken er een minder bedrag van *f* 4615.65.

STAAT DER OPBRENGSTEN VAN DOESON EN BEKOMPAI GEDURENDE DE JAREN 1825—1845.

JAREN.	AAN REGTEN.		PASSENGELD.		HOOFDGELDEN.		TOTAAL.	
	Gulden.	Cents.	Gulden.	Cents.	Gulden.	Cents.	Gulden.	Cents.
1826	3456	76 ½	207	25	3408	″	7072	1 ½
1827	7620	45	149	50	3928	″	11697	95
1828	11540	75	216	″	4278	″	16034	75
1829	11174	24 ½	269	″	4264	″	15707	24 ½
1830	13421	25	289	25	4250	″	17960	50
1831	9660	91	171	50	4746	″	14578	41
1832	11548	36 ½	229	75	4518	″	16295	11 ½
1833	15397	92 ½	252	25	3540	″	19190	17 ½
1834	18377	22 ½	212	50	7354	″	25943	72 ½
1835	18347	22 ½	193	50	4648	″	23188	72 ½
1836	18782	83	200	″	4912	″	23894	83
1837	11982	57 ½	238	25	4122	″	16342	82
1838	10678	43	218	50	4380	″	15276	93
1839	15597	13 ½	158	″	4496	″	20251	13
1840	16035	93	117	25	4262	″	20415	18
1841	9760	48	71	25	3106	″	12938	23
1842	10410	57	115	75	2808	″	13334	32
1843	13372	28	155	25	2446	″	15973	53
1844	14276	60	188	75	6114	″	20579	35
1845	9960	95	237	25	1644	″	11542	20

De geheele opbrengst van het jaar 1845 blijft ten achteren bij die van 1827. De som der ontvangene hoofdgelden is zelfs geringer, dan die van van 1826, toen de regering pas begonnen was, om met de bewoners der binnenlanden in naauwer verband te treden. Het opmerkelijke verschil der hoofdgelden vergeleken bij die van andere jaren, doet eenen afval van volkstammen in de binnenlanden vermoeden. Alhoewel het voornaamste gedeelte der jaarlijksche opbrengsten uit de gehevene regten bestaat, en derhalve van de levendigheid des handels afhankelijk is, blijft het echter zeer te betwijfelen, of het rijzen en dalen der sommen in verband staat met die schokken, aan

welke de groothandel onderhevig geweest is. De massa van produkten, welke op het eiland omgezet worden, is thans nog te gering, dan dat de uitwerkingen van zoodanige gebeurtenissen zouden kunnen opgemerkt worden; terwijl de aangebragte zoowel als de uitgevoerde produkten te zeer gezocht zijn, om niet met zekerheid op dezelver verkooping te kunnen rekenen. Het tijdvak, waarin de voortbrengselen van **Borneo** zoo zeer zullen aangegroeid zijn, dat zij aan de wisselvalligheid van de markt onderhevig kunnen worden, ligt nog te ver in de toekomst. Uit dien hoofde zoek ik de oorzaken van deze jaarlijksche verschillen niet in de verte, maar vooral in de meer gunstige of nadeelige wijs, waarop de huishouding van eene bevolking waargenomen wordt, die zonder zelfstandigheid en civilisatie te bezitten, met talent voor den handel en verlangen naar beschaving bedeeld is.

Eene opbrengst van *f* 25,943, zoo als wij denzelven voor het jaar 1834 aangeteekend vinden, is onder de thans bestaande gebrekkige bepalingen, zeer belangrijk, en kan, vooral wanneer wij daarbij in aanmerking nemen, in welken tijd zij heeft plaats gehad, in eenen tijd, toen buitenlandsche manufacturen nog niet zoo ver in de binnenlanden waren doorgedrongen, en dus de ijver tot het verzamelen en ter markt brengen van inheemsche produkten nog niet zoo opgewekt was, aanleiding geven tot de overtuiging, dat door eene meer zorgvuldige regeling van zaken, waarbij de eigenaardigheid en de behoeften van het land en deszelfs bewoners met ernst in acht genomen waren, zelfs zonder noemenswaardige verhooging der tegenwoordig voor de administratie benoodigde uitgaven, de jaarlijksche opbrengsten zouden kunnen vermenigvuldigd worden, terwijl tevens **Marabahan** het gewigt zoude kunnen bereiken, waarvoor het door zijne ligging vatbaar is.

In 1846 werden door den posthouder de volgende regten geheven:

GOEDEREN.	REGTEN. In natura.	REGTEN. In contanten. Gulden.	Cents.
Voor den invoer.			
Zout, 100 Cantang,	•	4	
Kleedjes, het stuk,			5

GOEDEREN.	REGTEN.		
	In natura.	In contanten.	
		Gulden.	Cents.
Voor den uitvoer.			
Rottan, 100 bossen	10 bossen.	1	50
Vogelnestjes, witte, het kati		6	
〃 zwarte, de pikol		30	
Was, 1 pikol		10	
Garoehout, 1 kati			15
Kapas, 1 pikol		1	
Touw, 100 katti		10	
Dammar, 100 Gantang		1	
Rijst, 1 〃		1	
Padi, 1 〃			15
Kumom olie 1 〃			3
Doelang, het stuk			5
Rottanmatten, het stuk			10
Djoekongs, het stuk			20
Pengajong, het stuk			4
IJzer, 10 stuks	1 stuk.		
Stofgoud, 1 thail		6	

De vergelijking der bovenstaande opgaven met de in 1844 en 1845 werkelijk gehevene regten zal eenige afwijkingen doen opmerken, en toch zijn beiden door den posthouder zelf aan mij medegedeeld, en berusten op officieele rapporten.

Van Marabahan verder op tot aan den kampong Baroe worden langs de oevers van den Barito, die vervolgens ook den naam Batang Doeson aanneemt, de volgende kampongs aangetroffen.

KAMPONGS.	GETAL VAN ZIELEN.	AARD DER BEVOLKING.
Palangkan.	50	Daijaks.
Koeripan	95	Mohammedanen.
Tebalong	25	〃

KAMPONGS.	GETAL VAN ZIELEN.	AARD DER BEVOLKING.
Paningir	125	Mohammedanen.
Kwala Pattai.	40	〃
Menkatip	120	Daijaks.
Djamparan.	100	〃
Kwala Poening	150	Mohammedanen.
Koewang	90	〃
Noesa	80	〃
Betang.	150	〃
Kabaliën	80	〃
Babai	36	〃
Delio.	15	〃
Tambridjak.	15	〃
Meliau.	20	Daijak en Mahon.
Baroe	80	〃

Al deze kampongs hebben een armoedig en verwaarloosd aanzien. De huizen, of beter gezegd, hutten, staan op palen eenige voeten hoog boven den grond, zijn met atap of boomschors gesloten en overdekt, en omringd door aanplantingen van Djagong, Suikerriet, Kladi, Taloh, Katjang, Samangka, Kardamon, Karamila, Siri, Pisang, Djamboe, Limon, Nangka, Ambalam, Doerian, en enkele Kalapaboomen. De veeteelt bepaalt zich alleen bij het houden van kippen, eenden, duiven, geiten, varkens en honden.

De voornaamste bezigheid der bewoners bestaat in het verbouwen van rijst voor hun eigen onderhoud. Dezelve wordt niet ver van de kampongs langs de oevers der rivier, of ook op andere hooger gelegene plaatsen, op ladangs geplant, die dikwijls zeer uitgestrekt zijn, en heeft tot hare volkomene ontwikkeling 8 maanden noodig. De granen zijn groot en wit en een gantang zaad levert in gunstige jaren een 70, 90 of 100voudig produkt. Ofschoon deze rijst zich mooi aan het oog vertoont, zegt men echter, dat zij minder voedingstof inhoudt, dan de op de sawah's geteelde Java-rijst, en heeft zij buitendien de nadeelige hoedanigheid, dat zij in gesloten plaatsen niet lang kan bewaard worden, terwijl zich in de granen eene kleine tor ont-

wikkelt, door welke deze onbruikbaar worden; eene omstandigheid, die de in dit gedeelte van Borneo op ladangs geteelde rijst voor den uitvoer ongeschikt maakt, en misschien de oorzaak is, waarom de inboorlingen niet meer aanplanten, dan zij voor de behoefte van hunne huishoudingen van den eenen tot den anderen oogst achten noodig te hebben. Onderscheidene wisselvalligheden, aan welke de plantingen hier meer dan op andere plaatsen blootgesteld zijn, brengen den inwoner ten opzigte van zijn bestaan dikwijls in groot gevaar, of maken de hoeveelheid der opbrengst van eenen oogst zeer onzeker. In het bijzonder dienen hier opgenoemd te worden de overstroomingen, door welke, indien zij lang aanhouden, de velden vernield worden. Buitendien knaagt een zeker insekt aan de halmen en korrels, of talrijke zwermen van rotten brengen verwoesting over de rijstvelden en berooven den inboorlingen van het voornaamste middel van bestaan.

Ten gevolge van zoodanige rampen kan het gebeuren, dat de gantang rijst, die in voorspoedige jaren slechts 15 cents kost, met 27 en somtijds meer centen moet betaald worden. Dan is de Djagong, die weinig voedingstof inhoudt, en moeijelijk te verteren valt, het voorname voedsel van de armere klasse der bevolking. Honderd stuks dezer vruchten heb ik na eenen mislukten oogst van rijst voor 30 en 40 centen zien verkoopen.

De ladangs kunnen, wanneer zij op met hooge bosschen bewassene plaatsen aangelegd zijn, waar slechts weinige graswortelen en ander onkruid aangetroffen worden en de vruchtbare grond zeer vet is, gedurende 3 of 4 achtereenvolgende jaren voor den rijstbouw dienen; in het tegenovergestelde geval worden de ladangs aangelegd tusschen kreupelhout en lage struiken, die meestal opgegroeid zijn op oude, sedert onderscheidene jaren verlatene rijstlanden, en dan schiet het gras weelderig op, vermindert de opbrengst aanmerkelijk, en noodzaakt den inboorling na eenen enkelen oogst de plek weder te verlaten. De nieuwe aanlegging van rijstlanden vereischt eenen tijd van 2½ à 3 maanden, en gaat gepaard met zwaren arbeid, in welken ook vrouwen en kinderen moeten deelen.

Wanneer in het begin van den regenmoeson de rijstlanden beplant zijn en geene verdere oppassing noodzakelijk maken, dan begeeft zich het grootste gedeelte der bevolking langs de kleine zijrivieren hooger op, in de met rottan doorgroeide bosschen, om aldaar dit handelsartikel te verzamelen. Hier worden de rottan *irit* en de rottan *taman*,

twee soorten van rottan die het meeste gezocht zijn, aangetroffen. De eerste groeit er in groote hoeveelheid; de laatste echter, de rottan *taman*, verdient ten opzigte van kwaliteit de voorkeur, is gemakkelijk en uiterst fijn te splitsen, gedoogt een meer verschillend gebruik, en wordt derhalve duurder betaald. De rottan wordt op 13′ 2″-2½″ (*satoe depa doewa kitang*, dat is: van de uitgestokene armen zoo veel als de lengte gemeten over de borst heen van de punten der vingers van de eene hand af tot die van de andere bedraagt) afgesneden; 38 à 39 ranken van rottan maken eenen kleinen bos, *ikat ketjil*, terwijl het groote ikat uit 200 stuks bestaat. Over het algemeen mag aangenomen worden, dat 100 ikat rottan *iril* of *taman* hier *f* 2 lager in prijs staan, dan op de markt van Bandjermasin. De handelaars betalen op de plaats zelve voor 100 ikat rottan *iril* *f* 10,12 en voor eene even groote kwantiteit rottan *taman* *f* 14,18.

Gedurende het drooge saizoen, wanneer de wateren van de danaus zich allengskens hebben terug getrokken, of gedeeltelijk opgedroogd zijn, houden zich de bewoners der omstreken van soortgelijke binnenmeren bezig met eene geenszins onbelangrijke vischvangst. Zij verzamelen de gedroogde en ingezoutene visschen ten behoeve van hunne eigene huishoudingen, en verkoopen den overvloed aan hunne landgenooten, of ook aan vreemdelingen. Onder de 44 verschillende vischsoorten, die er gevangen en gegeten worden, zijn de meest gezochtste de Ikan *Gabasj* en de Ikan *Biawan*. Ook de ingezoutene vischeijeren worden verkocht. Honderd gedroogde visschen worden, naar mate zij groot of klein zijn, met 4—6 gulden betaald. De grootste massa van gedroogde visch komt uit de rivier Pamingir en uit de met deze in verband staande Danau. Men mag aannemen, dat bij eenigzins gunstige omstandigheden door elkander genomen jaarlijks 200,000 gedroogde visschen hier worden verkocht, hetgeen na eenen gemiddelden marktprijs van *f* 5.— berekend, aan de inboorlingen eene som van *f* 10,000 opbrengt. Ondertusschen zijn ook te dezen opzigte niet alle jaren even voorspoedig; immers wanneer het gedurende den goeden moeson aanhoudend en hevig regent, dan wordt uit hoofde van den hoogen waterstand de vangst niet alleen moeijelijker, maar ook een groot gedeelte van de visch gaat tot verrotting over, en moet weggeworpen worden, omdat het droogen niet regelmatig en spoedig genoeg kan geschieden.

Van de Kapas of boomwol, die er insgelijks verbouwd wordt, komt slechts eene geringe kwantiteit in den koophandel. Ik zelf ben niet in de gelegenheid geweest, om het gewas te zien, aangezien mijne aanwezigheid aldaar in geen voor deze aanplantingen gepast saizoen viel, maar ontleen, uit hetgeen mij de inboorlingen over dit voortbrengsel van boomwol medegedeeld hebben, het volgende: De plant wordt op de ladangs na den oogst van den rijst uit het zaad geteeld. Men strooit de zaadkorrels tusschen het hooge gras, dat vervolgens afgesneden wordt, om er de korrels mede te bedekken, ten einde dezelven tegen den nadeeligen invloed van het weer te beveiligen. Na 4 maanden heeft zich de plant ontwikkeld, gebloeid en zijn de vruchten zoo ver rijp geworden, dat zij dreigen te bersten en de ligte vlokken der boomwol aan het spelen der winden ter prooi te geven. De zaadbollen worden nu verzameld, in de zon gedroogd en vervolgens geopend, om er de boomwol uit te halen; 20 gantangs zaad geven eenen oogst van 10 pikols kapas, waarvan er een in den handel met *f* 8.— betaald wordt. De boomwol is uitmuntend fijn, wit, zacht en lang van draad, en het is uit hoofde van hare voortreffelijke kwaliteit zeer te beklagen, dat de boomwol-kultuur niet met meer ijver gedreven wordt, want met zekerheid kan men aannemen, dat de hieraan bestede moeite door den rijken opbrengst der vruchten meer als ten volle zoude beloond, en den inboorlingen tevens een middel zoude aan de hand gegeven worden, om hun materieel welvaren aanmerkelijk te verbeteren.

Reeds op de hoogte van den kampong Tjamparan begint het verzamelen van was en honig. De boomen, op welke de bijennesten, in dat geval *tangiran* genoemd, aangetroffen worden, zijn voornamelijk in de nabijheid van de oevers der hoofdrivier en derzelver zijtakken, en in de omstreken der danaus, maar nooit in de digte bosschen te vinden. De hoogste en de minst vrijstaande boomen worden bij voorkeur door de bijen uitgekozen om er hunne nesten in te bouwen. Vooral verdienen de navolgende reusachtige soorten van boomen der oorspronkelijke bosschen hier opgenoemd te worden: Kajoe Djingi, Kajoe Dilap, Kajoe Kalatan en Kajoe Anglai. In het begin van den westmoeson, wanneer bloemen en bloesems zich ontwikkelen, komen de bijen in zwermen, naar men zegt van het gebergte, waar zij zich gedurende den droogen moeson in holen en kloven van rotsen ophouden. Men zegt, dat zij zich gewoonlijk weder op dezelfde boomen nederzetten, van welke

zij, het voorgaande jaar, op eene, gelijk wij nader zullen zien, zoo wreedaardige wijze verdreven zijn, met berooving van de voortbrengselen hunner vlijt. Men beweert ook, dat de terugkeerende zwerm, wanneer een zoodanige boom in dien tusschentijd toevallig verdwenen zij, altijd eenen boom van dezelfde soort kiest, als die, waarop hij geboren werd. Ieder zwerm bouwt een bijzonder nest; evenwel worden er dikwijls een groot aantal op een en denzelfden boom gevonden, waar zij steeds aan de onderzijde der takken hangen. Voor dat een zwerm overgaat tot het bouwen van zijn nest, zoekt hij vooreerst aan eenen der takken eene gepaste plaats uit, en blijft aan deze in de gedaante van eenen met den top naar onderen toe gekeerden kegel, gedurende 7 dagen hangen. Vervolgens vliegen de werkbijen in 't rond, om het materieel voor hun gebouw uit de verschillende bloemen te halen, en vinden aldaar naar de opinie der inboorlingen het was uit het sap (getah) der planten overgegaan in de bloemen, en den honig, ontstaan uit de verdikte nachtdaauw. Den rijksten oogst halen zij uit de bloemen tangkapeli en biwan, welke derhalve door hen het meest opgezocht en omzwermd worden. De voltooide bouw, *idan*, vertoont zich in de gedaante van eene driehoekige schijf, die met eene der zijden aan den tak vast zit, terwijl het toppunt naar beneden afhangt. Deze vorm is nu meer en dan minder afgerond, nu eens elliptisch; dan weder van dubbele lappen voorzien, en over het algemeen verschillend gewijzigd. Aan een *idan* onderscheidt men den kop, *kapala*, die doorgaands aan het hoogst gelegen eind van de vastgehechte zijde waargenomen wordt, en de *tapis*, dat is het overige gedeelte van den idan. De massa van den kop is dikker, dat is te zeggen, de tot het bewaren van den honig dienende cellen zijn langer, dan die van den veel grooteren tapis, welke uit de cellen voor het broedsel bestaat. Beide deelen van den idan zijn reeds op eenen afstand van elkander te onderscheiden; de kop namelijk is blinkend wit, de tapis daarentegen is geelachtig bruin en met eenen lichter gekleurden rand voorzien. Wat de grootte aangaat, hierin verschillen de bouwen van elkander. Tot de grootsten mag men wel dezulken rekenen, wier omtrek 4' bedraagt. De dikte daarentegen — 1" is bij allen gelijk, want zij wordt bepaald door de dubbele lengte der maden, die onveranderlijk gelijk blijft, terwijl de omvang van den bouw afhankelijk is van de menigte der tot eenen zwerm behoorende bijen (*Woanji*).

De jonge bijen hebben voor hunne ontwikkeling uit het ei eenen

tijd van 3 maanden noodig. Zij verlaten, zoodra zij volwassen zijn, met hunne ouders den bouw en trekken naar het gebergte. De verlatene idan, die vervolgens *lawangan* genoemd wordt, blijft nog 6—8 dagen aan den boom hangen, en valt dan af. Bijaldien het weêr voor de ontwikkeling der bloemen en bloesems gunstig is, kan men op eenen gezegenden oogst rekenen, en vindt men niet zelden boomen met 200 idan's.

Wanneer de idan's rijp, dat is uitgebouwd en met honig aangevuld zijn, dan worden zij gesneden. Deze werkzaamheid wordt gedurende de regenmaanden Januarij, Februarij en gedeeltelijk ook in Maart waargenomen, en bestaat in de voorbereiding en eigenlijke winning. Vooreerst wordt eene dunne, zeer gebrekkige ladder langs den stam en de takken tot aan den idan aangebragt, en in de nabijheid van den tangiran het kreupelhout weggekapt, zoodat er een vrije plek ontstaat, waarop de gereedschappen kunnen geplaatst worden, die tot het opvangen van den uit den idan uitloopenden honig dienen. Deze beide werkzaamheden worden in het donkere van den nacht verrigt. De ladder, waarvan wij gesproken hebben, bestaat uit stukken houts, die op eenen afstand van 2' van elkander, in den boom zelven ingeslagen, en wier andere, vrijstaande einden door middel van rottan of dunne boomstammetjes onderling verbonden worden.

Vervolgens klimmen de moedigste inboorlingen in den boom, met touwen en brandende, uit bundels hout vervaardigde fakkels. Dus gewapend, begeven zij zich met eene verbazende snelheid langs den ladder en de takken naar de nesten, onder gedurige toeroepingen der bijstanders, die op eenen veiligen afstand in het bosch schuilen, hun raadgevende en tot voorzigtigheid aanmanende, en bewegen de brandende en vonken schietende fakkels langs derzelver zijden zoo lang heen en weder, tot dat de bijen allen ontvlugt zijn. De tallooze bewoners van het nest vervullen de lucht met hun gegons, maar worden bedwelmd door vuur en rook, verblind door de duisternis, die hen omringt, en weggevoerd door den wind, om op eenigen afstand ter aarde te vallen. Somwijlen heldert een licht, uit de onophoudelijk rondgezwaaide, eigenlijk meer smeulende dan brandende fakkel, voor een oogenblik het tafereel op, en vertoont aan het oog het naakte lijf van den inboorling, die half bedekt door het donkere loof, onder het zingen eener melancholische wijze, zijn gevaarvol werk verrigt. Hij smeekt de bijen, om hem te

ontzien, en zich van hun nest te verwijderen. De woorden van zijnen zang zijn de volgende:

Gandong badjoet
Manjang orei
Djangan takatjot
Kalo mehimbang amas ber-orei-orei.

hetgeen vertaald ten naastenbij wil zeggen? „O bij! die aan het nest „hangt, val neder met de vonken, schrik niet, verbeeld u te dartelen „in goud.”

Nadat de bijen op de boven beschrevene wijze verdreven zijn, worden de nesten door middel van eenen houten beitel, want een scherp ijzer mag men, zooals de inboorling beweert, ten dien einde niet bezigen, indien men wenscht, dat de bijen in een volgend jaar hunne woningen hier weder komen aanbouwen, van de takken losgemaakt, en in gereedschappen van boomschors opgevangen, die men vervolgens aan touwen van rottan naar beneden laat zakken. Hier worden zij overgebragt op een vlechtwerk, dat bij wijze van eenen doorslag, den honig in daaronder geplaatste potten laat afdruipen. De verdere afscheiding van honig en was geschiedt door uitpersing, terwijl men het laatste nog meer zuivert door het in water te koken.

Daags na de inzameling der bijennesten is het niet raadzaam om den boom weder te naderen. De bijen namelijk keeren met het aanbreken van den dag terug, en zwerven in 't rond, woedende over de berooving en vernieling van hunne nesten. Men beweert zelfs, dat reeds menigeen, die onvoorzigtig genoeg was, om zich in dien tijd onder den boom te begeven, als een slagtoffer van de wanhopige woede der bijen het leven verloren heeft.

Het inzamelen van het was is, gelijk men uit de bovenstaande beschrijving ontwaart, eene van de gevaarlijkste werkzaamheden der inboorlingen. Desniettegenstaande hoort men slechts zelden van een daarbij voorgevallen ongeluk, want zij verrigten dezen hagchelijken arbeid met bedaardheid, moed en overleg, en met eene vlugheid, die alle denkbeelden te boven gaan. Twee groote tapis leveren somwijlen 3 katti was en 6 gantang honig. Een katti van het eerste kost *f* 1.50, terwijl de gantang honig slechts met 20 cent betaald wordt. De was- en honig-handel is een van de gewigtigste takken van bestaan der inboorlingen, derhalve zijn ook, aangaande het vinden van tangirans en het regt van eigendom op dezelven, bijzondere

bepalingen in de adat opgenomen, die wij later uitvoerig zullen toelichten.

Gedurende het drooge jaargetijde houdt het inzamelen van verschillende soorten van dammar een gedeelte, en wel voornamelijk dat der vrouwelijke bevolking, bezig op de zandbanken en op de in de rivier gelegene eilanden Pako en Babai, alwaar hij door het water aangespoeld gevonden wordt. Men onderscheidt in den handel den zwarten en den witten dammar. Van den zwarten, die hier het meeste voorkomt, wordt het katti met 10 cents betaald. Deze voortbrengselen van het land worden aan Bandjeresche, Bekompaische en Daijaksche kooplieden van Poeloe Petak gedeeltelijk verkocht tegen contant geld, gedeeltelijk ook verruild tegen andere levensbehoeften, zoo als in het bijzonder: tabak, zout, gambir, hoofddoeken, witte en gekleurde katoenen kains, sarongs, koperen gereedschappen, sirihdozen, Chinesche, Europesche en Bandjeresche pottebakkerswaren, enz.

Volgens hetgeen de inboorlingen verhalen, wordt in dit meestal uit moerassen bestaande gedeelte van het distrikt Bekompai, ook goud gevonden, en wel in eene vaste laag van klei, *tanah lilat* genoemd, die zeer fijn van korrel is, en de onderlaag der moerassen uitmaakt. Bij het zoeken naar goud stootte men reeds herhaalde keeren op enkele bewerkte fragmenten van dit metaal, en op goed geconserveerde bijouterien, zoo als armbanden, ringen, parels van glas en van porcelein, geslepene steenen enz., van een tegenwoordig niet meer gebruikelijk fatsoen. Onder zoodanige omstandigheden heeft men het goud in de nabijheid van den kampong Palingkan, langs de rivier van Pamingir en in de omstreken van den danau Madera gevonden. Naar de gevoelens van personen, die hiervan melding hebben gemaakt, zijn deze voorwerpen afkomstig van de lijken der vroegere bewoners dezer gewesten, eene veronderstelling, wier waarschijnlijkheid daardoor zeer gestaafd wordt, dat tot op heden nog de lijken der Daijaks met alle sieraden van goud, parels, glaskoralen enz., die hun eigendom waren, begraven worden. Zoo is het onder anderen ook gebruikelijk, om onderscheidene openingen van een lijk, als mond, ooren, oogen enz., met gouden plaatjes te sluiten, of de tanden te vergulden enz.

Meer belangrijk en productief, dan de boven beschouwde gewesten van het in de onmiddelijke nabijheid van den Barito gelegene distrikt van Bekompai, is eene andere streek, die zich meer tegen

het Oosten uitstrekt en tot het watergebied der rivieren Pattai en Karrau behoort.

Deze beide zijrivieren van den Barito besproeijen eene oppervlakte, die in de nabijheid van de hoofdrivier laag en moerassig en aan overstroomingen onderhevig is, welke in het saizoen van den West-moeson ook verder in het land plaats hebben. In oostelijke rigting voortgaande wordt echter het land allengskens hooger. Aanvankelijk verheft zich het terrein zacht en golfsgewijze over de moerassige laaglanden, later ontwaart men kleine heuvels, aan welker voet zich de plassen uitbreiden, somwijlen ook worden dezelven op de als plateaux gevormde ruggen gevonden. Eindelijk wordt het terrein bergachtig, de moerassen worden verdrongen door het drooge land, en ijzer inhoudende zandsteenen van groven korrel verheffen zich in de bergen Loemoei en Moentohing tot op eene hoogte van over de 1000 voet.

De in een naauw verband staande stroomgebieden van den Pattai en Karrau strekken zich evenwel niet uit tot de westelijke hoofdwaterscheiding. Tusschen deze en de bronnen der genoemde rivieren schuift zich het bovenste gedeelte van den loop der S. Negara met de beide takken van hare bronnen, Taballong Kiri en Taballong Kanan in, welke tot 1° 30′ Z. B. voortgaan, terwijl de westelijke grens dezer stroomgebieden waarschijnlijk niet over den meridiaan van 115° 30′ O. v. Gr. uitgestrekt is.

De S. Pattai valt op 2° 3′ Z. B. door eenen meer dan 100 voet breeden mond in eene W. Z. westelijke rigting in den Barito. Gelijk wij reeds hebben aangemerkt, neemt zij op eenen korten afstand van haren mond de S. Siong op, welke uit N. N. O. komt, en hier Mauwara Krampas genoemd wordt. Verderop veranderen de bosschen van karakter. Het ontzagwekkende oorspronkelijke woud verdwijnt allengskens, het tafereel van weelderige levenskrachten treedt terug, en maakt plaats voor dat van akelige verwoesting. Het land, van hier af broekland, is overdekt met verbazende houtmassa's van balangiran-boomen, wier reusachtige stammen verward over elkander liggen of, verdord en half verweerd, als grijze kolommen omhoog staan. Hier ziet men geene lagere gewassen, geene slingerplanten. In stapels, over elkander geworpen, vindt men hier de overblijfsels van overoude bosschen, op zacht afgerende hoogten, die zich aan het oog als ontelbare eilanden vertoonen, tusschen welke de wateren van den West-moeson de vruchtbare groeizame aarde

weggespoeld en alleen een aan alle groeikracht vijandig grijsachtig wit zand achtergelaten hebben. In deze woeste streek ontwaart het oog weinig levende wezens; van tijd tot tijd slechts ziet men eenen kaaiman, die zijn reusachtig ligchaam van de modderige oevers naar de donkerbruine wateren afwentelt. In het midden eener zoodanige natuur ligt de danau Maijen, rijk van watervogelen en visschen, op den linkeroever door talrijke kleine uitwateringen met de S. Pattai vereenigd.

Zoo blijft het karakter van het landschap tot in de nabijheid van den uit het Oosten komenden S. Hawaijang, waar de veenachtige grond weder bekleed is met het heerlijke groen van weilanden en met de waterspiegels van vischrijke plassen. Eene menigte kleine riviertjes, die de hier slechts 15 voet breede en veelvuldig kronkelende S. Pattai met water voorzien, nemen hier haren oorsprong. Bij den mond van de S. Sarapat, die uit het Noorden komt, vertoonen zich vrij aanzienlijke massa's van witte klei, het land wordt allengskens hooger, de oevers zijn omzoomd met bosschen van Kanari, Tjamara, Karmoending, Dammar en andere boomen, waarvan er velen bijennesten dragen, en met het einde van de eerste dagreis heeft men de eerste verhevenheden van het terrein bereikt.

De rivier is hier slechts 10′ breed en uit hoofde van hare duizendvoudige kronkelingen slechts met djoekongs bevaarbaar. Tegen het einde van de tweede dagreis bereikt men den mond van de S. Djaar, de aanzienlijkste onder de zijrivieren der S. Pattai.

De S. Djaar komt uit het Oosten, en neemt haren oorsprong uit een grooten padang, die van den mond der rivier twee dagreizen verwijderd is. Zij is smal, veelvuldig gekronkeld, en haar bed is aangevuld met massa's van hout: hoedanigheden, die het varen zou moeijelijk maken. De oevers zijn laag, terwijl de vallei, in welke zij vloeit, begrensd wordt door zachte verhevenheden van het terrein, welke niet boven 80′ hoog en van breede ruggen voorzien zijn. Een groot gedeelte der vallei loopt gedurende den regen-moeson onder, en van het water blijft naderhand veel in bakvormige indiepingen terug, om bij aanhoudend droog weer te verdampen of in ondiepe modderplassen veranderd te worden.

De grond bestaat uit een wit of grijs zand, hetgeen op eene onderlaag van geelachtige klei rust. De groeikracht van den bodem is gering. Desniettegenstaande vindt men er, waar de bijl van den inboorling nog geene verwoestingen heeft aangerigt, verbazende oor-

spronkelijke bosschen, in welke de Kanariboom, hier *Gelemo* genoemd, de Kajoe Arang, de wilde kaneelboom, Kajoe manis, vele witte dammar opleverende boomsoorten, de Kajoe Lingi en de Kajoe Krawain in vrij aanzienlijke menigte groeijen. Op zulke plaatsen echter, waar het bosch uitgedund is, om er ladangs in aan te leggen, en waar deze laatste sedert eenige jaren weder verlaten zijn, is een laag kreupelhout ontstaan, doormengd met ontzaggelijke massa's van bamboes (Boeloe toei), met varens van tien en meer voet hoogte, Kanoh-Kanoh of alang-alang, en onderscheidene stekelgewassen, die alle te zamen eene ondoordringbare wildernis vormen. Dusdanige streken worden *padangs* genoemd. Op de plaatsen van verlatene kampongs, daarentegen, ziet men hoog opgegroeide bosschen van vruchtboomen, onder welke de doerianboom het meest gevonden wordt.

De landstreek tusschen het bovenste gedeelte van de Pattai en de S. Siong is zacht heuvelachtig. Oorspronkelijke bosschen worden er weinig aangetroffen, of alleen maar in de omstreken van moerassen, die men tusschen de heuvels ontmoet, en langs de oevers der rivieren en beken, terwijl de hoogere plaatsen van het golfachtig terrein slechts met een dun woud begroeid, of met padangs bedekt zijn. De vorming van den grond is dezelfde, die wij reeds langs de S. Djaar hebben leeren kennen, namelijk eene laag van zand rustende op geel- of roodachtige klei. Talrijke uitwateringen naar de eene of andere dezer rivieren doorsnijden het terrein, en zijn gedurende den regenmoeson bijkans allen bevaarbaar met djockongs; in het saizoen der oostewinden echter zijn zij onbeduidend en somtijds uitgedroogd. Het gebrek aan water is alsdan zeer gevoelig voor de bevolking, vooral op hoogere punten, waar de inboorlingen genoodzaakt zijn fonteinen aan te leggen en putten te graven, ten einde het regenwater daarin te verzamelen. De oorzaak van de droogte des gronds ligt in de natuur van de opperste bedding. Terwijl namelijk de météorieke wateren niet in staat zijn om in de vaste kleilaag in te dringen, loopen dezelven, nadat zij slechts de oppervlakte bevochtigd hebben, langs de hellingen af naar de alom verspreide moerassen.

Het benedenste gedeelte van de S. Siong, die ook den naam van Napo draagt, is moerassig. Een weinig hooger op ontmoet men weder broekland, bedekt met afgestorvene bosschen, zoo als dat aan de Pattai.

De S. Siong loopt insgelijks met vele kronkelingen en is rijkelijk aangevuld met over elkander gestapelde massa's van hout. De aanzienlijkste van de zijrivieren, die hare wateren in dezelve uitstorten, is de S. Telang, welke insgelijks uit een moerassig land ontspringt, en door welke de wateren van de tusschen de S. Siong en de S. Pattai gelegene laaglanden afloopen. Boven de monding van de S. Telang zijn de oevers eenigzins hooger; lagen van geelachtige klei en beddingen van wit zand stellen den grond te zamen, die allengskens meer en meer begint te rijzen. De vegetatie blijft echter altijd noch kreupelachtig, en slechts in de vochtige valleijen vertoont het woud eene krachtiger ontwikkeling. Op de hoogere plaatsen is de natuur doodsch en als uitgestorven; men ontwaart er geen wild, en de stemmen der vogelen zijn hier verstomd; veruitgestrekte velden van hooge varens, doormengd met de vergiftige Toebaplant, bedekken het wit en dikwijls geheel losse zand, en dragen er toe bij, om de eentoonigheid der physionomie van de natuur te voltooijen.

De S. Karrau valt op 1° 37′ zuiderbreedte in den Barito met de as van hare afwateringen O. N. O. voordringende. Van hare monding opwaarts tot aan den kampong Karrau zijn de lage oevers met hooge bosschen bedekt, in welke vele vruchtboomen en verschillende houtsoorten voorkomen, en die door de bijen opgezocht worden, om er hunne woonplaatsen in te bouwen. Het aantal kleine rivieren, die in het hier beschrevene gedeelte van haren loop hare wateren uitstorten, is zeer aanzienlijk. Allen echter zijn slechts van onbeduidende lengte, en moeten beschouwd worden als aflooopkanalen van dahau's, die aan de tusschen de S. Karrau en S. Siong gelegene landstreken eigen zijn. Overigens is ook de bedding van de Karrau, in weerwil van hare breedte van 52′ en van hare aanmerkelijke diepte, aangevuld met boomstammen, welke het varen op de rivier uiterst moeijelijk maken. De werkingen der getijen zijn nog tot aan de monding van de S. Danan in de Karrau merkbaar. De laatste ontstaat uit de vereeniging van de onbeduidende S. Karrau met de meer aanzienlijken S. Pakko, die op hare beurt een groot gedeelte harer wateren van de S. Taijan ontvangt. Van den kampong Karrau opwaarts wordt de grond hooger, en het doodsche en drooge zand wordt vervangen door eenen gelen en vettigen, leemachtigen bodem, waarin veelal lagen van bitumeus hout en kolen van bladeren, onderscheidene duimen dik, waar

te nemen zijn. De laag van tuinaarde is vrij magtig, hetgeen op de vegetatie eene gunstige uitwerking heeft. Boven de vereeniging met de S. Pakko wordt de S. Karrau spoedig smal, doch blijft aanzienlijk diep. Nabij den kampong Kitap echter is zij in het drooge jaargetijde niet meer te bevaren, terwijl zij gedurende het regensaizoen tot aan den kampong Telokh Berau, en zelfs hooger op, voor sampangs toegankelijk blijft. Tot zoover is het land vlak, en rijst slechts onmerkbaar tegen het Oosten. De val der rivieren is derhalve uiterst onbeduidend, zoodat dezelven dikwijls het voorkomen van stilstaand water aannemen. Het geheele land is bedekt met bosschen, die uit den wilden notenmuskaatboom en andere soorten van hout zamengesteld zijn. Met den Goenoeng Woewoeng nemen de oneffenheden van den grond eenen aanvang, en treden rotsen op van eene ijzerrijke zandformatie. Hier bereikt men de voorste heuvels van het bergland. De S. Pakko ontspringt op den Goenoeng Boetoeng. Zij neemt de wateren van een groot aantal kleine riviertjes op, die haar schielijk zeer aanzienlijk doen worden, en heeft bij hare aankomst in de heuvellanden reeds eene breedte van 30′ en eene evenredige diepte bereikt. Het voorkomen harer oevers is hetzelfde als dat van de rivieren Karrau en Pattai op gelijke lengte.

De S. Taijan is bijkans over de geheele uitgestrektheid van haren loop onbewoond. Zij gaat door het lage, met moerassen en danau's bedekte, tusschen de S. Pakko en Karrau gelegen land. Hooge bosschen, afgewisseld door alang-alang velden, bedekken de omstreken.

De meeste der oostelijk optredendè heuvels zijn voorzien van zachte afhellingen, en bestaan, voor zoo verre het mogelijk was hun geologisch karakter na te gaan, uit poreusen kalksteen. In de beddingen der beken, die in groote menigte de ommelanden besproeijen, en hunne wateren gedeeltelijk aan de S. Bakan, gedeeltelijk aan den S. Taijan toevoeren, komen lagen van bruinkool in zeer constante geologische verhoudingen voor. Onder eene 3′ dikke laag van leemachtigen en met zand doormengden humus, vindt men er namelijk eene 5-6′ dikke kwartsrolsteenbank, welke buiten twijfel goud inhoudt. De laatste rust op eene 9-10′ dikke laag van violetkleurige klei, onder welke eene kolenmijnader van 4″ dikte gevonden wordt. De kleilaag is rijk aan afdruksels van phanerogamische bladeren, terwijl de kolen vele harstdeelen inhouden, die dikwijls in groote partijen en met klompen opgesloten in de massa voorkomen.

Onder deze meer solide kolen bemerkt men eene 9″ dikte laag van schilferkolen, welke op eene grijze kleilaag van onbekende dikte rust. Alle deze lagen strijken onder eenen hoek van 15-20° naar het Z. W. Banken gerolde steenen van klei-ijzersteen, met welken de bruinkoolformatie steeds vergezeld gaat, worden dikwijls in de rivieren aangetroffen. Oostwaarts van de beschrevene heuvelachtige vorming heerscht voornamelijk de ijzerhoudende zandsteen, en verheft zich in groepen van bergen, tot op eene hoogte van 1000′, zoo als in de bergen Loemoei, Saw, Boenoeng Boetong, Langoei, Bankoit enz. Deze bergen vormen de waterscheiding tusschen de tot dusverre beschouwde rivieren en het systema van de Negara, en zijn tevens de grens tusschen de Gouvernements- en de Sulthanslanden, welke over derzelver hoogste ruggen heenloopt. De van de oostzijde afloopende wateren, zoo als de rivieren Panaha, Takken, Djonoh, Kottan enz. vereenigen zich met de S. Taballong Kiri. De oostelijk van de gemelde bergreeks gelegene, noemenswaardige hoogten zijn: de G. Dojam, G. Moentoehing en de G. Laugemonte. Van den top des laatsten overziet men het land, door hetwelk de S. Taballong Kiri vloeit, tot aan de oostelijke hoofdwaterscheiding, dat is tot aan het gebergte Meratoes, dat als eene op eene onderscheidene wijze getande of geunduleerde muur tegen de heldere lucht afsteekt. Tusschen het standpunt van den beschouwer en den Goenoeng Meratoes ligt een zacht golvend terrein uitgebreid, over hetgeen men, indien het licht gunstig is, eenen langen bergrug ziet uitsteken, die gelijk aan een rif uit de golven der zee opduikt, en, in eene Z. Z. W. rigting voortloopende, de waterscheiding tusschen de Taballong Kiri en Taballong Kanan vormt, terwijl zich door den voorgrond in eenen zachten boog van het N. O. tot het N. de Goenoeng Moentoehing uitstrekt, die het riviergebied van de S. Kattan in het Oosten sluit.

Overal, zoo ver het oog in staat is om te zien, ontwaart het bosschen, en niets dan bosschen. Het donkere kleed van weelderige vegetatie vertoont de menigvuldigste schakeringen ten opzigte der kleuren, en de rijkste afwisseling ten aanzien der vormen van het loofwerk. Nu en dan wordt door eene ligtere plek de aanwezigheid van woonplaatsen der omzwervende Daijaks verraden, die als zwaluwnesten aan de steile afhellingen der heuvels schijnen vast te zitten.

De boven beschrevene loop der natuurlijke grens van het land

wordt door de Sulthans van Bandjermasin en Pasir ten nadeele van de Gouvernements-bezittingen overtreden; zoo hebben zij zich de gewesten aan den boven-Pattai en Karrau met hunne goudmijnen en vogelnesten toegeeigend.

Tusschen het gebied van beide rivieren en onderscheidene naburige landstreken bestaan gemakkelijke communicatien; b.v. tusschen de hooglanden van de Pattai en Karrau en de opper-Negara-rivier, en langs deze met Pasir, op de Oostkust van Borneo. Van de opper-Karrau af wordt na twee groote dagreizen, langs de S. Takoeam, de S. Aijo bereikt. Het voorkomen der gewesten van het Karrau- en Pattai-gebied vertoont zich gedurende de beide moesons in buitengewone verscheidenheid.

De waterpashoogte ondergaat op sommige plaatsen een verschil van 20 en meer voeten. Een groot gedeelte van het land wordt gedurende den regenmoeson overstroomd, de heuvels verheffen zich met hunne ruggen als eilanden boven het water, dat dikwijls met wilde stroomen uit de oorspronkelijke bosschen te voorschijn komt, en aan de scheepvaart met sampans naar alle kanten eenen vrijen weg aanbiedt. Gedurende den oostmoeson daarentegen stelt eene menigte van communicatie-wegen den reiziger in de gelegenheid om zich droogvoets van de eene naar de andere plaats te begeven.

In de maanden Julij en Augustus werd op de reis in deze distrikten eene zeer hooge temperatuur waargenomen, die voornamelijk op de padangs onverdragelijk was, en niet zelden tot op 92, ja in enkele gevallen tot op 95° Fahr. klom. De grond is bij deze gelegenheid zoo doorgloeid, dat de inboorlingen slechts met dikke, uit boomschors gemaakte sandalen denzelven durven betreden. Gedurende de nacht valt er een sterke dauw, en tegen den ochtend heerscht er eene doordringende koude, die voor de opgang van de zon zoo toeneemt, dat zij zelfs in de woningen hinderlijk wordt, en men genoodzaakt is, om tot verwarming groote vuren te stoken.

Huiduitslag en koortsen zijn de hier heerschende ziekten.

De voornaamste produkten van het land, die gedeeltelijk worden uitgevoerd, zijn de volgende: rijst, was, honig, dammar, rotan, verschillende soorten van timmerhout, garoehout, de schors van den kaneelboom, djagong, ruwe boomwol, stoffen uit boomwol en vezels van planten geweven, matten en ander uit de gedroogde bladeren van eene soort van gras, *bomban* genoemd, vervaardigd vlechtwerk, visschen, vogelnesten en eenig goud.

Alhoewel in de rolsteenbanken, van welke wij vroeger hebben gewag gemaakt, voorzeker goud aangetroffen wordt, verstaan echter de inboorlingen de manier niet, om hetzelve te winnen. Het meeste goud, hetgeen van hier in den handel gebragt wordt, is zoo genoemd *mas mati*, dat is goud, dat vroeger bewerkt geweest zijnde, door smelting, als het ware, naderhand eene verandering heeft ondergaan. Hetzelve wordt onderscheidene voeten diep uit den grond opgedolven, en wel op plaatsen, waar volgens de overleveringen der inboorlingen, in vroegere tijden groote negories hebben gestaan, die door oorlog en brand haren ondergang hebben gevonden. Verschillende stukken, als monster, die mij onder het oog gekomen zijn, waren gemengd met koper en zilver; echter werden er ook eenige brokjes zuiver goud onder waargenomen.

Van huisdieren vindt men hier karbouwen, varkens, geiten, honden, kippen, eenden, duiven, en katten. In de bosschen daarentegen leven wilde karbouwen, bantings, verschillende soorten van herten en wilde zwijnen, op welke allen door de inboorlingen wordt jagt gemaakt.

Bij de vischvangst wordt de *toeba* veelvoudig aangewend, die op de schrale ruggen der heuvels in menigte groeit. Eene korte beschrijving van eene diergelijke vangst op de Soengei Karrau zal de manier des gebruiks en de uitwerking van de toeba het beste leeren kennen. Op eenen helderen ochtend begaf zich een groot gedeelte der bevolking van den kampong Karrau naar eene streek der rivier, welke vermeend werd bijzonder vischrijk te zijn. Twee djoekongs waren aangevuld met een mengsel bestaande uit kalk en het sap van de toeba, en derzelver inhoud werd, nadat men de rivier op eene, eenige kronkelingen lager gelegene plaats afgesloten had, in het water uitgestort. De vermenging met de geheele watermassa was volkomen, en greep zeer schielijk plaats, want na minder dan 3 minuten zag men honderde zoo groote als kleine visschen aan de oppervlakte des waters verschijnen, om aldaar op gemakkelijke wijs, door middel van harpoenen en netten, door de in meer dan 60 sampans verzamelde inboorlingen gevangen te worden, of tegen de oevers opsnellen en, aan het vergiftige element trachtende te ontkomen, ook hier in de handen van hunne vervolgers vallen.

De kleinere visschen werden gedeeltelijk door de uitwerking van de toeba oogenblikkelijk gedood, en de bedwelming en benaauwheid van de bewoners der rivier was zoo algemeen, dat twee krokodillen,

die zich in de nabijheid van de plaats, waar de vergiftiging van het water in het werk gesteld werd, verborgen hadden gehouden, spoedig ontvlugtende naar den oever opklommen. Een derzelven, die eene lengte van 16' had, werd door de met lansen gewapende menigte naar het water teruggedreven en vervolgens met mandau en parang aangegrepen en geveld. Ook een gedeelte van de visschers werd ten gevolge der bedwelmende hoedanigheden der toeba aangedaan met hoofdpijn en duizelingen, terwijl de uitwerking van het sap 1½ Eng. mijl verder beneden, in het water nog bemerkbaar was. Tegen den middag had men met het slagten, dat tot allerhande kluchtige tafereelen aanleiding gaf, en waarin ook vrouwen en kinderen gedeeld hadden, gedaan, en de bewoners van den kampong waren met den noodigen voorraad van visch voor onderscheidene maanden voorzien.

De bevolking van de onderste afdeeling van de S. Pattai en van de Karrau noemen zich Menja-an, terwijl de hooger gelegene deelen dezer rivieren door Lewangan bewoond zijn. Noch in het uiterlijke van hun voorkomen, noch ten opzigte van hunne taal en hunne zeden is wezenlijk onderscheid op te merken; over het algemeen zijn zij zachtmoediger en vreedzamer dan de overige langs den Barito en deszelfs zijrivieren woonachtige Daijaksche bevolking. Van aard weinig oorlogzuchtig, worden zij dikwijls verontrust door de moorddadige aanvallen der Daijak's van Pasir en Koetei.

Later zal ik gelegenheid vinden, om op eene nadere beschrijving der inboorlingen ten opzigte van hunnen aard, hunne zeden en gewoonten terug te komen, namelijk wanneer ik dit onderwerp met betrekking tot de bevolking van het geheele stroomgebied van den Barito zal behandelen.

BEVOLKING VAN HET PATTAI-GEBIED.

KAMPONGS.	GETAL ZIELEN.
K. Hawaijong	70
„ Halara	90
„ Kiri	130
„ Djaar	120
Transportere . .	410

KAMPONGS.	GETAL ZIELEN.
Per Transport . .	410
K. Goempa	45
〃 Boeta	120
〃 Liga	50
〃 Pangarapan	35
〃 Toembang Laijang	150
〃 Serapat	150
〃 Karang Langit	40
〃 Pinang moesok	50
〃 Ladwong	40
〃 Tomonang	50
〃 Haringan	50
Totaal . .	1200

BEVOLKING VAN HET SIONG-GEBIED.

KAMPONGS.	GETAL ZIELEN.
K. Talangson	60
〃 Moewara Toe-oe	90
〃 Gauting	80
〃 Telang	50
〃 Maloekai	40
〃 Hawattan	48
〃 Siong	100
〃 Rakoetan	40
〃 Maipai	40
〃 Klaret	60
〃 Loekoemakka	30
〃 Blawat	40
〃 Napotawang	18
〃 Bankan	20
Totaal . .	716

BEVOLKING VAN HET KARRAU-GEBIED.

KAMPONGS.	GETAL ZIELEN.
K. Bankoein	15
〃 Danau	130
〃 Karrau	20
〃 Setap	100
〃 Pamiang	20
〃 Benting	18
〃 Amoe	20
〃 Talokh Bernia	30
〃 Tandjong Alang	40
〃 Talokh Berau	20
〃 Kaijoe Bawang	79
〃 Loempoeng	40
〃 Genemoegalin	30
〃 Moeroeng Poempoeng	20
〃 〃 Ampong	30
〃 Poetai	40
〃 Kapau	30
〃 Rodok	80
〃 Pattong	110
〃 Pansong	90
〃 Ringau Kattan	50
〃 Kallang	65
〃 Serabon	50
〃 Boerah	70
〃 Masson	20
〃 Mantangsari	70
〃 Bawa	80
〃 Djaugan	30
〃 Lawawa	25
〃 Loetoeng aujakh	40
〃 Toeang	20
〃 Mehakh	50
〃 Moeroewoet	50
〃 Daijoe	180
〃 Toekau	80
〃 Kasambang	20
〃 Maijoe	20
Totaal	1873

58163

Volgens deze opgaaf zou de bevolking der drie rivierstelsels 3789 zielen moeten bedragen. Dit getal echter blijft bij het werkelijke aantal der bevolking achter, aangezien de woningen der Daijak's, voornamelijk in de bovendeelen der stroomgebieden, zeer verspreid liggen, en uit dien hoofde niet allen konden opgezocht worden. Men zal derhalve de waarheid zeer nabij komen, indien men de gevondene som nog met een vierde gedeelte vergroot. Ten gevolge hiervan zoude de bevolking van de gebieden der drie rivieren Pattai, Siong en Karrau 4286 hoofden bedragen.

Vatten wij nu de tot dusverre verkregene resultaten over de massa der bevolking in de verschillende afdeelingen van het district Bekompai in eens te zamen, dan vinden wij voor het geheele district een getal van 10822 zielen.

Het distrikt Doeson Ilir.

Het hoofddistrikt Doeson Ilir strekt zich van den kampong Baroe langs de rivier Doeson, zoo als nu de Barito bij uitsluiting genoemd wordt, tot aan de monding van de S. Mantalat uit, en valt insgelijks met het grootste gedeelte zijner oppervlakte in de moerassige laaglanden van het stroomgebied. Het hooge land echter begint langs de zijrivieren, voornamelijk langs die van den linkeroever, op kortere afstanden van derzelver mondingen, en bij den mond van de S. Mantalat naderen de oneffenheden van den grond reeds aanmerkelijk het oostelijk en westelijk gelegen heuvelland van de hoofdrivier, terwijl het vermeerderd aantal kronkelingen der rivier aantoont, dat de undulatiën van den grond hier sterker zijn, dan dit in de zuidelijke streken het geval is. De zandbanken in de rivier zijn menigvuldiger en grooter in uitgestrektheid, echter worden er nog geene soliede massa's van rotssteenen, noch in de rivierbedding, noch langs de oevers, gevonden.

De zijrivieren des regteroevers, en in het bijzonder de noordelijke van dezen, nemen insgelijks haren oorsprong in het hoogere land, terwijl de zuidelijke slechts afwateringen der alom verbreide moerassen zijn.

De aanzienlijkste van de zijrivieren des Barito, welke het distrikt bewateren, zijn op den linkeroever: de S. Boentoek, de S. Matawin, de S. Aijo en de S. Lelek; op den regteroever zijn het de rivieren Madait, Mataram en Iliang. Bovendien worden er nog

twee groote danau's, het D. Masoera en het D. Kalahien aangetroffen. Deze zijn de laatste soortgelijke formatiën van eenigen omvang, welke naar het Noorden toe bij den Doeson behooren. In dit gedeelte van zijnen loop bevinden zich de eilanden Padjapang, Limbing Baijar, Tandjong-Djawa, Soengsang en Satoe.

De drie onder den naam van Poeloe Pedjapang begrepene eilanden zijn de aanzienlijkste, die echter na verloop van weinige decennia uit het getal der eilanden van den Barito waarschijnlijk zullen verdwenen zijn, dewijl zij door aanspoeling meer en meer met den vasten wal verbonden worden. In den westelijken arm der rivier is de opvulling reeds zoo ver gevorderd, dat zij bij een lagen waterstand met eenigzins groote praauwen niet meer te bevaren is.

De trapsgewijze ontwikkeling der vegetatie dezer eilanden laat duidelijk den vooruitgang van derzelver vergrooting waarnemen. Op de zuidelijke punten namelijk, die reeds voor een groot aantal jaren ontstaan zijn, hebben krachtige boomen wortels geschoten, en het geheel heeft het karakter van de oeverbosschen aangenomen. De noordelijke, in lateren tijd aangespoelde deelen der eilanden zijn met lage struiken en gras begroeid, de grond is er nog niet oud genoeg, om opgesierd te kunnen zijn met den grootschen pronk van het oorspronkelijke woud; in lange en smalle landtongen, bestaande uit ophoopingen van zand en boomstammen, waarop de krokodil lui en zonder beweging zich door de gloeijende stralen der brandende zon laat beschijnen, dringen zij voort tot ver in de rivier.

De bosschen vertoonen zich hier niet meer zoo grootsch, noch dragen zij het stille en ernstige karakter in die mate, als hun dit verder benedenwaarts eigenaardig is. De lage boomen en het langs de oevers pas opgroeijend kreupelhout, toonen op vele plaatsen aan, dat de bijl van den inboorling bezig geweest is, en de overoude vegetatie aan de aanlegging van ladangs heeft ten offer gebragt.

De Barito is op zijnen geheelen loop door het distrikt Doeson Ilir niet veel minder magtig, dan wij hem vroeger hebben leeren kennen, en de vaart op denzelven, voornamelijk tegen het vallen van den avond, blijft doorgaans zeer aangenaam en indrukwekkend. De schuins invallende stralen van de zon plaatsen dan den oostelijken oever in een helder licht, en toonen aan het oog de rijkste afwis-

seling ten aanzien van kleuren en vormen van het loofwerk, terwijl het digte bosch, als eene muur, ontzagwekkend omhoog rijst, en de baren het grootsche tafereel sidderend terugkaatsen. De lange en krachtige schaduwen van bladeren en stammen verlevendigen het landschap met den eenen oever; terwijl de tegenovergestelde zijde bedekt is met de sombere donkerheid des avonds. Wanneer de cumuli en de cirri door de neêrdalende zon verguld en eenige oogenblikken later bij het opstijgen der nevelen bloedrood gekleurd zijn, dan neemt ook de oppervlakte der rivier, de spiegel van den hemel, deze tinten aan, en de vaartuigen, die door de baren glijden, laten eenen langen, gloeijenden stroom achter zich. Geen luchtje beweegt zich, geen geluid stoort de plegtige stilte der natuur. Slechts kort, en voor den eenzamen reiziger met weemoedige aandoeningen gepaard, duurt dit verschijnsel, want schielijk nadert de nacht en omhult het landschap met haren donkeren sluijer.

De produkten van het distrikt Doeson Ilir zijn dezelfde, welke wij reeds bij onze beschouwing van het distrikt Bekompai hebben leeren kennen. Op de zandbanken van de hoofdrivier echter wordt reeds in de nabijheid van den kampong Troessan, behalve dammar, ook goud gevonden, en de inboorlingen verzamelen dit metaal gedurende het drooge jaargetijde.

De Daijaksche bevolking wint nu de bovenhand, terwijl de Maleijers slechts nog tot enkele kampongs beperkt zijn, of het district, ten einde handel te drijven, slechts tijdelijk bezoeken. Hunne voornaamste plaats in de beruchte kampong Kwala Aijo.

De kampong Manjoenjong, aan de overzijde van Goenoeng Bantang, is de laatste, welke in dit gedeelte van den Barito op den regteroever ligt. De slechte verstandhouding, in welke de bewoners van den Doeson met die van den Kapoeas Moeroeng leven, en welke dikwijls tot moorddadige strooptogten van de laatstgenoemden aanleiding geeft, is de oorzaak, waarom de geheele bevolking van den Doeson Ilir, zich op den linkeroever der rivier heeft teruggetrokken. Slechts met de grootste voorzigtigheid en in talrijk gezelschap wagen zij zich in de bosschen van den regteroever, om aldaar de produkten te verzamelen of te jagen.

Het distrikt staat door onderscheidene communicatie-wegen met de streken van den Kapoeas Moeroeng in verband. Die, welke langs de S. Mataram gaat, wordt, zoo het schijnt, het meest gebezigd. Men vaart namelijk, gedurende de eerste dagreis, op deze

rivier tot aan hare zijtak, de S. Jaijoch, en vervolgens ook op deze, zoo ver als zulks mogelijk is, naar boven, en zich van hier af te voet over een vlak en zandachtig land wendende, bereikt men tegen het einde van de tweede dagreis de S. Tapa, die reeds tot het systema van de S. Kapoeas Moeroeng behoort. Deze rivier afzakkende komt men in de S. Hiang en langs deze beneden de negorij Kotta Baroe in den Kapoeas, eene tweede waterreis, die zich in 1½ dag laat afleggen.

Van den Barito voert tevens een weg door de S. Aijo naar de oostkust. Deze gaat eerst naar de bovenlanden van de S. Karrau, vervolgens naar de beide Taballongs, en eindelijk naar Pasir. Voor de geheele reis van de monding der Aijo naar de residentie van den Sulthan van Pasir zijn, naar hetgeen men verneemt, niet meer dan 10 dagen noodig.

Langs den Barito worden in het distrikt Doeson Ilir tegenwoordig de volgende kampongs aangetroffen:

KAMPONGS.		GETAL ZIELEN.
K. Boentoek	Daijak's.	210
" Talian	"	200
" Benoa Assam	"	150
" Mampong	"	100
" Tandjong Djawa	"	50
" Kakareak ilir.	"	50
" Kakareak oeloe		
" Kwala Aijo	Mohammed.	210
" Marawan	Daijak's.	250
" Mentjah	"	20
" Manjoenjong	"	20
" Riong	"	165
" Troessan	Daijak's en Mohammed.	410
Totaal . .		1905

Vele dezer kampongs hebben een vrolijk voorkomen en zijn goed

onderhouden, terwijl andere zich onderscheiden door hun armoedig en verwaarloosd uiterlijk. Onder de eersten zijn in het bijzonder op te noemen de kampongs: Talian, Benoa Assam, Marawan en Troessan. De Daijaksche bouworde, bestaande uit lange huizen, in welke onderscheidene familien bij elkander inwonen, wordt hier meer algemeen. De gebouwen staan op 5-8′′ hooge palen en zijn rondom met boomschors gesloten. De meeste hunner zijn omringd van een bosch vruchtboomen: zoo als kokosboomen, pinangpalmen, doerian- en pisangboomen enz., welke door hunne zeer gevorderde ontwikkeling getuigenis afleggen van eenen tamelijken hoogen ouderdom der kampongs. Ten opzigte van zeden en gewoonten zijn de Daijak's meer aan den aard hunner voorouders getrouw gebleven, dan dit bij de bewoners van het distrikt Bekompai het geval is, die vele Mohammedaansche gebruiken hebben overgenomen, en hoewel de zucht naar de voortbrengselen van vreemde landen van jaar tot jaar grooter wordt, vergenoegen zij zich toch meestal nog met de inlandsche produkten ter voldoening van hunne levensbehoeften.

Van al de opgenoemde zijrivieren, welker loop binnen de grenzen van dit distrikt valt, is alleen de Aijo bij voortduring bewoond, terwijl andere, zoo als b.v. de rivieren Boeutoek en Lelek, slechts gedurende den tijd van den rijstbouw bezocht, en na afloop van dezen weder verlaten worden.

Over de S. Aijo die zich op 0° 51′ Z. B. met den Barito vereenigt, valt weinig voordeeligs mede te deelen. Hare onbeduidende bevolking is door de listen der Bekompaijers in armoede en moedeloosheid verzonken, en grootendeels tot het verrigten van pandelingsdiensten aan deze verbonden. Over de hydrographische gesteldheid dezer rivier hebben wij boven reeds gesproken. Uitgaande van hare monding komt men na eene reis van 1½ dag aan den kampong Madocion, en na eene tweede dagreis aan den kampong Makabadji; op den derden dag bereikt men den K. Battong, en op den vierden eindelijk den K. Nilau. Het getal der bewoners van de rivier kan op 400 zielen geschat worden, die voornamelijk door den rijstbouw, het verzamelen van was en honig, dammar, rotan en eenige vogelnesten hun bestaan vinden.

In 1846 stond het distrikt Doeson Ilir onder een te Bandjermasin woonachtig opperhoofd, hetwelk jaarlijks eene rondreis ondernam, ten einde de hoofdgelden in te zamelen, en bij deze gelegenheid aan de bevolking veel moeite veroorzakende, door het

EENE DAYAKSCHE KAMPONG AAN DE BARITO

[illegible] C. W. [illegible]

stelsel der Bekompaijers aan te kleven en hunne slechte handelwijs te ondersteunen, aanleiding gaf tot menigvuldige klagten.

Volgens het medegedeelde beloopt de bevolking van het district Doeson Ilir 2305 zielen.

Het distrikt Doeson Oeloe.

De monding van de rivier Mantalat is het zuidelijke grenspunt van het distrikt Doesoen Oeloe, hetgeen zich in het Noorden tot aan de monding van de Soengei Makoenjong uitstrekt.

Het aantal der kronkelingen van den Barito en de snelheid van zijne strooming wordt gedurende zijnen loop door deze gewesten hoe langer hoe grooter; het karakter van zijne omstreken is wezenlijk veranderd.

De vroeger ver van de oevers waargenomene hoogten dringen hier tot digt aan dezelven voor, en de moerassen zijn grootendeels verdwenen. Bij de intrede in dit distrikt heeft men het uiterste punt van de bogt bereikt, die, in vroegere tijden eenen diep in het land dringenden zeeboezem vormende, thans aangevuld is met moerassige laaglanden, en bevindt zich nu aan den omtrek van het oude Borneo, zoo als deszelfs gedaante in het tweede tijdperk zijner vorming was. Na de lange reis door de eentoonige moerassen der boven beschrevene distrikten wordt het oog des reizigers nu aangenaam gestreeld door het gezigt van groene, met bosschen begroeide heuvels, die hier de oevers omzoomen, terwijl verder op, waar het gebergte Pararawen te voorschijn komt, de eerste aaneengeschakelde bergketen, welke men van het zuiden komende ontmoet, het door de natuur aangeboden genot nog verhoogd wordt. Langs den oostelijken voet van hetzelve kronkelt de Barito, die hier dikwijls op een van bergen omringd meer gelijkt. Onderscheidene poëtische overleveringen, betrekking hebbende op deze hoogten, wekken de belangstelling van den reiziger nog meer op.

Naarmate de heuvels de oevers meer en meer naderen, worden deze steenachtig, en nu en dan vertoonen zich rotsen, terwijl in de rivierbedding het verschijnen van riffen en blokken van rotsen toeneemt. In het bijzonder zijn het lagen van zandsteen van een meer of minder groven korrel, die met hard geworden en onder zeer kleine hoeken opgetilde lagen van klei afwisselen; en, in gemeen-

schap met massa's van koraalkalk, de grondslag van losse steenen uitmaken, welke elkander als lagen van rolsteenen, zand, klei en leem tot aan de bovenaarde opvolgen. Op onderscheidene plaatsen, in het bijzonder langs de oevers van de Soengei Lemmo, komen ook bruinkolen voor den dag.

De zijrivieren, welke de Barito gedurende zijnen loop door het district opneemt, zijn talrijk en aanzienlijk en leveren hier reeds gewigtige bijdragen tot deszelfs latere grootheid. Zij zijn te meer belangrijk, daar zij van ouds af reeds als gemeenschapswegen met andere ver afgelegene gewesten van Borneo gediend hebben. Onderscheidene derzelven zijn van eene niet onbeduidende vaste bevolking voorzien, wier overleveringen ver terug treden in de geschiedenis van de ontwikkeling der volkstammen van het eiland. De grootste zijtakken bevinden zich ook hier weder op den linkeroever van de hoofdrivier. In het bijzonder verdienen hier opgenoemd te worden: de Soengei Mantalat, de S. Inoe, de S. Teweh, de S. Lahei, en, op den regteroever, de rivieren Lemmo en Pendreh.

De bevolking woont langs de hoofdrivier minder verstrooid dan in andere streken, en heeft zich in enkele grootere kampongs zamengetrokken, welke, met uitzondering van de kampongs Lahei, Baijo en Nihan, insgelijks allen op den linkeroever gelegen zijn. Zoowel deze, als ook vele van de afzonderlijk gelegene ladanghuizen, ter beveiliging tegen de moorddadige aanvallen der naburige stammen, zijn met paalwerk omringd, en worden in dit geval *Benteng* of *Kotta* genoemd. Alle niet op deze wijs versterkte kampongs rekenen hun bestaan slechts sedert korten tijd, en worden meestal na weinige jaren weder verlaten.

De linkeroever en deszelfs zijrivieren zijn dus, zoo als gezegd is, doorgaans de voorname verblijfplaatsen der bevolking, terwijl de krijgstogten der Ngadjoe en Ot Danom van den Kapoeas Moeroeng de ontvolking van den regteroever ten gevolge hebben gehad. Gelijk ik bij de beschrijving van het distrikt Doeson Ilir reeds heb aangemerkt, zoo worden ook hier de op den regteroever gelegene bosschen, uit vrees voor onverhoedsche aanvallen, slechts in talrijk gezelschap bezocht.

Het onderscheid tusschen de zeden en gewoonten der bewoners van dit distrikt en die van de lagere streken der rivier loopt hier nog meer in het oog, en men merkt allengskens meer en meer tee-

kenen van wildheid op, die den bewoner der binnenlanden kenmerken. Reeds hier zijn zij in de keus hunner woonplaatsen veranderlijk, en terwijl zij met hunne kampongs van tijd tot tijd naar andere plaatsen verhuizen, vormen zij eenen overgang tot de doorgaans als nomaden levende volkeren van het centrale Borneo.

Het aantal van Bekompaijers, die hier hun verblijf genomen hebben, is grooter dan dat in het vorige distrikt. Er wordt bijkans geen kampong aangetroffen, in welke niet enkelen van dezen gehuisvest zijn. Zij leven afgezonderd van de Daijak's, meestal op kleine vlotten (rakits), welke hunne uit atap en bamboe gebouwde woningen dragen, en houden zich slechts met den handel bezig. De kampong Loktoentoeoer kan als hunne hoofdplaats aangezien worden, want hier hebben zij een bijzonder opperhoofd en eene benteng op den vasten wal, naar welke zij, bij gelegenheid van vijandelijke aanvallen, uit de drijvende huizen met hunne have kunnen vlugten.

Het verzamelen van was, rotan, dammar en ijzerhout, het vervaardigen van weefsels uit bamboe en andere grassoorten, van wapenen en pijlgift, het vlechten van matten, het uitwasschen van stofgoud op de zandbanken der rivier gedurende den goeden moeson en het smelten van ijzer zijn de voorname bezigheden der bewoners van dit distrikt. De rijstkultuur brengt maar zoo veel op, als de bevolking jaarlijks noodig heeft.

In het geheele zuidoostelijke Borneo verstaan alleen de bewoners van het distrikt Doeson Oeloe de kunst, om uit het erts ijzer te smelten en dit zoo ver te zuiveren, dat het voor het smeden en klinken geschikt wordt.

Naar alle kanten wordt derhalve van hier ijzer in den handel gebragt, en men geeft aan hetzelve de voorkeur boven het Europesche ijzer, terwijl, zoo als men zegt, de ondervinding geleerd heeft, dat de scherpte der uit ijzer van Borneo vervaardigde wapenen, fijner en duurzamer is, dan die van wapenen, welke van buitenlandsch metaal gemaakt zijn.

De erts, waaruit het ijzer gewonnen wordt, is afkomstig uit de formatie van bruinkool, uit welke hier doorgaans de heuvels zamengesteld zijn. De lagen, welke den ijzersteen (kleiachtige sferosideriet) inhouden, zijn door den Barito doorsneden en in de diepe bedding der rivier zigtbaar, indien de waterstand laag is. Van deze gelegenheid trekken de inboorlingen partij, om hunnen voorraad van erts op te doen, die door de uitwerking van het water meer of minder

veranderd is en ten opzigte van zijne zamenstelling den kleiachtigen bruinijzersteen zeer nabij komt.

Het gewone voor het uitsmelten van den erts gebezigde toestel, *laboran*, bestaat uit eenen cilindrischen smeltoven van 3′ 4″ Rijnl. hoogte, en 10′ omvang. Uit het middenpunt van zijne bovenste grensvlakte gaat de ovenput in de gedaante van een parallelopipedisch ruim (lange zijde 8″, korte zijde 6″,) in de as van den oven naar beneden tot op eene lengte van 25″ 4‴. Op 1″ afstands van den bovensten mond verandert hij van gedaante, neemt eenen pyramidalen vorm aan, en wordt naar boven toe wijder, waardoor de afmetingen de volgende worden: lange zijde 9″ 6‴, korte zijde 7″ 4‴. De ovenput reikt tot in het langwerpig vierkante smeltruim, hetwelk voor het grootste gedeelte de onderste afdeeling van den oven beslaat, en heeft eene breedte van 19″, eene lengte van 25″ en eene hoogte van 9″. Deze afmeting behoudende komt zijn mond tegenover het blaaswerk uit, welke opening gedurende het smelten door verschillende toestellen gesloten wordt. De oven is gebouwd uit de gele klei, welke den oever der rivier zamenstelt. Deze wordt, nadat zij, met water aangemengd, eene zekere plasticiteit heeft verkregen, zorgvuldig met handen en voeten bewerkt, om er de vreemde ligchamen en steenen uit te verwijderen. Hierop wordt de zoodanig voorbereide massa in eenen van boomschors gemaakten, cilindrischen vorm vastgestampt, welke de afmetingen van den oven heeft en waarin tevens de houten vormen van den ovenput en van het smeltruim aangebragt zijn, en het geheel dan, gedurende den tijd van eene maand of langer, aan zich zelf overgelaten, om uit te droogen. Wanneer de massa eenen gewenschten graad van droogte verkregen heeft, dan worden er de modellen van den ovenput en van het smeltruim uitgetrokken, de buitenste vorm wordt er van afgenomen en de oven omgeven met hoepels van rotan, om denzelven meer vastheid bij te zetten, en het barsten voor te komen Eindelijk voltooit een aanvankelijk klein en langzamerhand meer en meer opgestookt vuur de uitdrooging van de massa.

Het smelten wordt altijd slechts gedurende eenen enkelen dag voortgezet en uit dien hoofde is men genoodzaakt, om op den ochtend van elken volgenden dag den oven op nieuw tot den arbeid voor te bereiden. Te dien einde bedekt men den bodem van het smeltruim met eene 2″ dikke laag houtskolenmolm, in welks midden eene langwerpig vierkante indieping, *kakat*, tot het verzamelen van het ijzer

dient. Vervolgens gaat men over tot het sluiten der buitenste opening van het smeltruim. Langs de onderste zijde van dezelve wordt eene 2″ dikke lijst van klei, *alir*, ingeschoten, wier midden in den vorm van eenen halven cirkel uitgehold is, ten einde de slakken te doen afloopen, terwijl op den bovensten rand van den *alir* drie uit gebrande klei gebakken blaaspijpen, *langit*, vastgemaakt worden. De pijpen van het blaaswerk loopen, bij eene lengte van 11″, van 2″ 5‴ tot op eenen duim verkleind uit en dringen met het naauwere einde voort tot over het midden van het smeltruim. Eindelijk wordt het overige nog opene gedeelte der buitenste monding van het smeltruim met klei en met kleiplaten volkomen gesloten, zoo dat slechts de openingen voor den togt en voor de slakken overschieten. Het eenvoudig blaaswerk bestaat uit eenen 5′ 5″ hoogen, van boven openen, maar van onder geslotenen houten cilinder, van 3′ omtrek, die uit den stam van den Manoeiboom gemaakt is, en *aboedan* genoemd wordt. Onmiddelijk boven den bodem bevinden zich op gelijke hoogte naast elkander drie openingen, die bestemd zijn om drie 29″ lange pijpen van bamboe op te nemen, door welke de wind in de blaaspijpen *langit* en uit deze vervolgens in den oven gebragt wordt. De persing van de lucht wordt gevormd door eene schijf, die aan haren omtrek met kippenvederen voorzien is, ten einde haar luchtdigt te maken, en door middel van eenen piston op en neder bewogen wordt, de lengte van wiens beweging 4′ bedraagt. Dit blaaswerk wordt door menschenhanden in werking gebragt, en de arbeid daardoor gemakkelijker gemaakt, dat het bovenste eind van den piston met eenen langen bamboezen stok in verband staat, die door zijne veerkracht denzelven, nadat hij neergeduwd was, weder terugtrekt.

De oven wordt van boven gestookt door den ovenput, door welken brandende houtskolen op den kakat naar beneden geworpen worden. Het blaaswerk wordt daarbij in eene zachte beweging gebragt, om op deze wijs de over den bodem van het smeltruim uitgebreide laag van houtskolen spoedig te doen ontgloeijen.

Ondertusschen moet de erts, voordat men tot het smelten kan overgaan, geroost worden. Ten dien einde brengt men denzelven bij wijze van lagen tusschen massa's hout, steekt den stapel in brand en gaat met dit werk gedurende eenen dag voort. Vervolgens wordt hij met hamers in stukken van de grootte eener noot geslagen, met houtskolen doormengd en zoo aan het smelten onder-

De verhouding tusschen de bijgemengde kolen en den erts als 10 tot 1, en de vermenging geschiedt in eene half ellipsoidische mand, *tangkokh*, welke groot genoeg is om 3 deelen erts, elk deel zoo groot, als men met beide handen kan opnemen, en 30 deelen kolen te bevatten.

Wanneer men vervolgens tot de bewerking van de smelting overgaat, dan worden, nadat de oven tot op ²/₃ van zijne hoogte met kolen aangevuld is, 2 tangkokh's erts met kolen doormengd in den ovenput gestort. De eerste tangkokh vult dezen tot aan de bovenste monding, terwijl de tweede bij wijze van eenen kleinen berg over deze opgehoogd wordt. Wanneer de oven eenen behoorlijken graad van warmte bereikt heeft, dan worden nog meer kolen en erts toegevoegd. Ondertusschen is men genoodzaakt, om gedurig den togt te onderhouden, en over het algemeen worden ten dien einde met den piston 40 slagen in eene minuut gedaan. De slakken worden in tusschenpoozen van 20 minuten door de hiervoor bestemde opening verwijderd. Om deze bewerking te verrigten, moeten de bamboezen luchtpijpen afgenomen worden, en het blaaswerk staat gedurende 5 minuten stil, namelijk zoo lang als voor het afloopen der slakken noodig is. Natuurlijk heeft deze stilstand eenen nadeeligen invloed op het bewerken der smelting, en een aanzienlijk gedeelte van het ijzer gaat daardoor over in de slakken, welke in enkele langwerpige druppels uitvloeijen. Deze vertoonen, nadat zij koud zijn geworden, eene donkergrijze metaalachtige oppervlakte en schijnen bij het doorbreken fijn poreus en met metaalachtigen glasglans voorzien.

Tot het neerzakken van de boven den ovenput opgehoogde bergkolen en erts, is gewoonlijk de tijd van 2¹/₂ uur toereikende; na verloop van dien tijd wordt er op nieuw een tangkokh van het mengsel bijgevoegd. Gedurende eenen dag gaan op deze wijs 7 tangkokh's door den oven. Eindelijk laat men den inhoud tot in het smeltruim zakken en versterkt de werking van het blaaswerk. Wanneer op het laatst alle kolen verbrand en de slakken nog eens afgetapt zijn, dan wordt er het blaaswerk uitgenomen, en het hol van het smeltruim, hetgeen men 's ochtends toegeplakt had, geopend. Het in het midden van den bodem zamengevloeide ijzer doet zich voor als eene taaije, roodgloeijende, spheroidische massa.

Deze wordt door middel van houten tangen uit den oven getrokken, op eene ten dien einde met fijne slakken bestrooide plaats gebragt en

met houten beukhamers bewerkt, zoodat het nagenoeg eene parallelopipedische gedaante aanneemt. Zulk eene massa wordt *rangkang* genoemd; zij weegt 45 pond, is het produkt van den eendaagschen arbeid van 4 man, en wordt in den handel met *f* 2 betaald.

De *rangkang* bevat nog vele slakken en wordt in 10 stukken, *bila* genoemd, verdeeld, welke herhaalde keeren gloeijend gemaakt en met hamers, waarbij zij evenwel 1/3 van hun aanvankelijk gewigt verliezen, zoo lang bewerkt worden, tot dat zij genoegzaam gezuiverd en voor het smeden en klinken geschikt zijn.

De geschiedenis van het ijzer-fabrikaat gaat ver terug tot in de donkere tijden der oudste bewoners van Borneo, zonder evenwel bepaalde daadzaken aan te wijzen. In ieder geval hebben wij geen ongelijk, wanneer wij aan deze kunst eenen zeer hoogen ouderdom toekennen. De naam van hem, die haar het eerst aan de inboorlingen heeft leeren kennen, is verloren gegaan, en hunne eerste kennismaking met den ijzererts is ingewikkeld in fabelachtige overleveringen.

De prijzen der ingevoerde handelsartikelen zijn in het distrikt Doeson Oeloe al vrij hoog. Wij laten hier eene opgave van de waarde der voornaamste levensbehoeften volgen:

1 gantang zout wordt ingeruild tegen 4 *bila* ijzer, in waarde . . . . *f* 1,00
1 stuk wit katoen, zoo groot om er een kort buisje van te maken . . . . - 1,80
1 stuk rood katoen, van dezelfde grootte. . . . . . - 2,00
1 ordinaire hoofddoek. . . . . - 1,00
1 gewone aan de Negara-rivier vervaardigde *Sarong soesoep* . . . . - 0,60
1 ordinaire blaauwe europesche *Sarong*. . . . . . . - 1,00
1 kebaja van blaauw katoen voor eene vrouw . . . . - 1,00
1 dito van gebloemd katoen . . . . - 2,00
1 lempang tabak . . . . - 0,10
100 gantang padi. . . . . - 4,06

Uit de langs de oevers van den Barito gelegen kampongs worden slechts weinige artikelen in den handel gebragt. Het voornaamste is ijzer. Dammar verkoopen zij à 10 cents de gantang, rotan daarentegen is schaarsch in de bosschen en wordt weinig verzameld.

Langs de oevers der hoofdrivier worden de volgende kampongs aangetroffen:

KAMPONGS.	GETAL ZIELEN.	
K. Siekan	415	Daijak's.
〃 Laloenjau.	290	〃
〃 Boekoewan	105	〃
〃 Paring Lahong	105	〃
〃 Radjeh	100	〃
〃 Kotta Tawan	195	〃
〃 〃 Inoek	290	〃
〃 〃 Lemmo	395	〃
〃 〃 Mandehet	180	〃
〃 〃 Omoi	255	〃
〃 〃 Loktoentoe-or	700	〃
〃 〃 Lahei	340	〃
〃 〃 Baijoh	120	〃
〃 〃 Nihan	350	〃
Totaal . .	3840	Daijak's.

Het getal van Bekompaijers, die in het distrikt verspreid wonen, is hier niet onder begrepen. Wij zullen bij de behandeling van den kampong Marabahan of Bekompai gelegenheid vinden, om dit getal op te geven. De in Soengei Lahei woonachtige Daijak's zijn eene kolonie van Loktoentoe-or, en het getal zielen is mede begrepen bij dat van den laatstgenoemden kampong.

De gedeeltelijk door Bekompaijers, gedeeltelijk door Daijak's bewoonde kampongs Mangiam, Montabong, Ramala, Lanan, zijn slechts tijdelijk, uithoofde van de ladangs, aangelegd, of staan op het punt van hun verval. De bewoners derzelven hebben zich reeds aan die van den eenen of anderen der bovengemelde kampongs aangesloten, en het getal hunner zielen is derhalve bij deze medegeteld.

De beide meest noemenswaardige zijrivieren van den regteroever van den Barito, de Lemmo en de Pendreh, zijn weleer bewoond geweest, maar uithoofde van de door de inboorlingen van Kapoeas Moeroeng gedane aanvallen weder verlaten geworden. In de heuvels van hunne hoogere landstreken werd in vroegere jaren eene vrij aan-

zienlijke menigte van witte vogelnesten verzameld; tegenwoordig is er de dammar het voornaamste produkt, rotan daarentegen wordt slechts in middelmatige hoeveelheid gevonden. De S. Mantalat, die op 0° 35′ 30″ in den Barito valt, is over eene uitgestrektheid van 7 dagreizen bewoond. Langs dezelve worden de volgende kampongs aangetroffen: Moewara Mantalat, Moewara Bawang, Benoa, Alloer, Ikatan, Tampokeh, Benoa Paring, Milan, Moewara Plearei en Ingei.

Het heuvelachtige land aan weerszijden van de Mantalat begint op bijkans 4 dagreizen afstands van hare monding, met den beneden Milan gelegen G. Rioentong. De heuvels zijn laag en bereiken in de meeste gevallen nog geene hoogte van 500′. Bij den kampong Ingei beginnen zij tot 1000 en 1200′ te rijzen. De hoogste bergketens zijn voornamelijk ten Noorden van den oorsprong der Mantalat te vinden, en loopen, zoo als de ruggen van het heuvelland, in eene N. N. O. rigting en in verschillende evenwijdige rijen naast elkander voort. In deze rigting van den oorsprong der Mantalat worden de volgende bergen aangetroffen: G. Okek, G. Devoh, G. Liang Oedang, G. Akendrew, G. Tokan. Tusschen de rivieren Mantalat en Teweh heeft eene levendige communicatie plaats. Langs alle wegen kan men in twee dagen van de eene rivier naar de andere komen.

De afstand der Soengei Mantalat van de Soengei Aijo is, van den kampong Ingei af gerekend, insgelijks niet grooter dan twee dagreizen, en de weg over het lage heuvelland is niet zeer moeijelijk.

Het getal der bewoners van de Mantalat beloopt 1000 zielen. Zij winnen hun onderhoud door rijstbouw, ijzerfabrikaat, het verzamelen van vogelnesten, was, honig, kajoe garoe en door het vlechten van matten; ook in de bereiding van pijlvergif hebben zij het, gelijk men zegt, tot eene groote volmaaktheid gebragt. Niet minder dan 10 ovens zijn in werking om ijzer uit te smelten; en de Soengei Mantalat is uithoofde van den ijzerhandel belangrijk voor de bewoners van andere gewesten.

De bevolking van deze rivieren, zooals ook hunne opperhoofden, heb ik, gelijk uit de ethnographische afdeeling van deze berigten zal blijken, over het algemeen van geene voordeelige zijde leeren kennen. Overigens stemmen zij ten opzigte van zeden en gewoonten met de bewoners van den boven-Barito volkomen overeen. Zeer wenschelijk zoude het zijn, indien men van de Soengei Mantalat

en haar gebied, gelijk dit reeds met de Teweh geschied is, een zelfstandig distrikt met een inlandsch opperhoofd konde maken.

Teweh.

De S. Teweh valt op 0°5′ Z. B. in den Barito. Zij is, gelijk wij nader zullen zien, na de S. Bahan, aangaande het getal en de beschaving der bewoners, de belangrijkste van deszelfs zijrivieren. In zeer vroegen tijd reeds schijnt het, dat van de Teweh een groote invloed op de bewoners van het geheele zuid-oostelijke Borneo en hunne ontwikkeling werd uitgeoefend. De geschiedenis van vele stammen sluit zich aan de vrij talrijke verhalen van de bewoners der Teweh en derzelver vroegeren toestand. De weg tot den hemel der Daijak's, die het geheele gebied van den Barito bewonen, en der dajaksche volkstammen, die zuidelijk van Koetei op de oostkust van het eiland worden aangetroffen, gaat langs de Teweh naar den G. Loemboet, alwaar de zielen der overledenen hun verblijf hebben. De Teweh is door hare ligging, door hare uitgestrektheid en door de vertakking harer zijrivieren, een door de natuur aangewezen middel van communicatie tusschen de belangrijkste gewesten van de oostkust, Koetei en Pasir, het rijk van Bandjermasin en de distrikten van den Barito. Ofschoon de rivier uithoofde van hare talrijke watervallen en de gedurige veranderlijkheid van haren waterstand, ten aanzien van de scheepvaart veel te wenschen overlaat, is zij evenwel sedert eene lange reeks van jaren de voornaamste straat voor den koophandel van de genoemde distrikten geweest, en neemt ten dien opzigte ook tegenwoordig nog eene hoogst voordeelige plaats in.

De bewoners van de Teweh zijn door de opgegevene omstandigheden op den handel afgerigt, en bezitten alle karaktertrekken, welke uit neiging tot den koophandel voortvloeijen. Slimheid gaat bij hen gepaard met vredelievendheid; zij zijn bedreven in het omgaan met vreemdelingen, en hebben lust tot reizen en zin voor groote en uitgebreide ondernemingen. Voor den landbouw doen zij slechts weinig. Bij velen onder hen wordt eenvoudigheid en orde ten aanzien van hunne zeden en hunne huisselijke inrigtingen waargenomen. Door al deze hoedanigheden verschillen zij wezenlijk van de bewoners van den Barito, en hoe verder men zich op de reis langs de Teweh verwijdert, des te duidelijker is dit onderscheid in het nationale karakter op te merken.

De bevolking is langs de Teweh in vier verschillende stammen verdeeld. Van de monding tot beneden den kampong Goijoh wonen de Orang Taboijan, welke in hunne gewoonten met de bewoners van den boven-Barito nog meer of minder overeenkomst hebben. Er worden onder hen slechts weinig Mohammedanen gevonden. De rijstbouw is een van de voornaamste takken van hun bestaan. In gemeenschap met de volkstammen van de Doeson, van Moeroeng en Siang, ondernemen zij somtijds krijgstogten naar de boven-Kapoeas Moeroeng en naar de Kahaijan. Hun voornaamste opperhoofd, de Tomonggong Kanto Patti, is te Teroembang woonachtig. Hij is twistgierig en een onbeschofte dronkaard, maar evenwel goedhartig en bemind door zijne ondergeschikten. Zijne financiële omstandigheden zijn, gelijk die van alle Daijaksche hoofden, niet zeer schitterend, maar toereikend, om aan zijne goedkoope behoeften te kunnen voldoen.

In de ommelanden van den kampong Goijoh worden de Orang Anga gevonden. Hun opperhoofd is de beschaafde zachte en beminnelijke Tomonggong Aria Patti. Velen der Orang Anga hebben met hun opperhoofd het Mohammedaansch geloof omhelsd, en de hoofdplaatsen der Mohammedaansche Bekompaijers zijn in dit distrikt gelegen. Hunne voornaamste bezigheid is de koophandel, die vooral door het opperhoofd met groot voordeel gedreven wordt. Hij is er een van de welvarendste inboorlingen van dit gedeelte van Borneo door geworden, en bij voortduring tracht hij aan zijne handelsverbindingen meer uitbreiding te geven, en door zachtheid en regtvaardigheid het getal van zijne aanhangers te vermeerderen. Door zijne uitstekende hoedanigheden heeft hij bij alle stammen, die aan de Teweh wonen, en bij alle vreemdelingen, die met hem in aanraking komen, de algemeene achting verworven.

Hooger op, tot aan den kampong Hari, hebben de Njamet hunne verblijfplaatsen. Zij zijn voor het grootste gedeelte Daijak's en staan onder de twee opperhoofden Tomonggong Mas Anom en Raden Moeda.

Hier worden handel en rijstbouw gedreven, de eerste echter in geringer uitbreiding en minder geregeld, dan dit bij de Orang Anga het geval is. Oorlogsgezindheid en zin voor luidruchtige vermakelijkheden komen hier weder meer te voorschijn. Onder de leiding van Bekompaijers is de eenigzins wilde aard van den Tomonggong Mas Anom zachter geworden, en is hij er toe overgegaan om eene

meer geregelde orde in zijne huishoudelijke zaken te brengen. De verandering van zijn karakter heeft eenen gunstigen invloed op zijne geldelijke omstandigheden uitgeoefend, en hem aan eenigen welstand geholpen, hetgeen, aangezien de produkten van zijn distrikt zeer gezocht zijn, tevens ten voordeele van de goede raadgevers, gemakkelijk heeft kunnen geschieden. Hij is goed van aard en rondborstig, en ten aanzien van zijne gevoelens, alhoewel nog eenigzins wankelende, toch over het algemeen het Gouvernement toegenegen. Raden Moeda is arm en bezit weinig invloed. De vroegere welstand van zijn distrikt is in verval, en het gevolg hiervan is eene gedurige vermindering van bevolking. De emigranten begeven zich meestal onder het bestuur van den Tomonggong Aria Patti, terwijl anderen zich aan den Tomonggong Mas Anom sluiten.

In de omstreken van de bronnen van de Teweh en van hare zijrivier Kias wonen de Orang Bonoi. Op het grondgebied van het Gouvernement levende, beschouwen zij zich desniettegenstaande als onderworpen aan den Sulthan van Koetei en betalen aan dezen eene jaarlijksche belasting. Uithoofde van de ligging hunner woonplaatsen hebben zij van de krijgstogten, die door de Daijak's van Koetei, de Pari, naar de Teweh of naar Pasir worden ondernomen, veel te lijden. De oorlogszuchtige benden trekken nooit door hunne landstreek zonder hun, ten aanzien van leven en eigendom, eenig nadeel toe te brengen. Hierdoor zijn zij bang en vreesachtig gemaakt, en vermijden gaarne elke aanraking met onbekende vreemdelingen. Ondertusschen zijn zij een nijver en werkzaam volk, en vinden hun bestaan door den handel in door hen vervaardigde stoffen en matten, en door den rijstbouw. Ten opzigte van hunne zeden wijken zij reeds zeer af van de overige bewoners van de Teweh en vormen eenen overgang tot de Daijak's van de oostkust.

Bij al de opgenoemde volkstammen is aangaande hunnen ligchaamsbouw geen opmerkelijk verschil waar te nemen. Slechts in hunne talen, manier van kleeding en zeden wijken zij, zoo als wij nader zullen aantoonen, meer of minder van elkander af.

Het aantal bewoners van de Teweh beloopt 3500 zielen. Zij leven langs de rivier in kampongs, van welke de meeste door paalwerk in bentengs veranderd zijn, of zijn uit hoofde van den rijstbouw over het heuvelland van de oevers verspreid. Dikwijls brengen zij hunne woonplaatsen en kampongs met veranderde namen naar andere streken der rivier over. Onderscheidene van de op mijne kaart aange-

teekende kampongs stonden daardoor op het punt van verval, zoo als b. v. de weleer bloeijende kampongs Pilas en Tandjong Olo. Deze gewoonte, die misschien een overblijfsel van de nomadische levenswijs hunner voorouders is, of uit de dikwerf herhaalde vijandelijke aanvallen der Pari moet afgeleid worden, is waarschijnlijk de oorzaak, waarom zij aan de inrigting hunner woonplaatsen weinig zorg besteden, en waarom vruchtboomen en groentetuinen langs de oevers van de Teweh bijkans geheel en al ontbreken. Want voordat de ontwikkeling van de aanplantingen zoo ver gevorderd is, dat zij door hunne vruchten eenig voordeel kunnen opleveren, wordt de plaats om de eene of andere reden al weder verlaten; de schielijk opgroeijende boschvegetatie verdringt de jonge vruchtboomen en doet den aanleg verdwijnen, zonder dat er een spoor van overblijft.

Langs de oevers der rivier worden tegenwoordig de volgende kampongs aangetroffen: Bombamaijoer, Boeka, Liang, Naga, Mambaijong, Pilat, Teroembong, Eong, Woakat, Goijok, of Karang-anjer-Kartasari, Kranaijas, Mapir, Lopoh, Djamoendjong, Loijonhiang, Toenjong Oloh, Moewara Meah, Hari, Riam, en Boroi.

Omtrent de produkten van de Teweh in het algemeen en de uitgebreidheid en voorwerpen van den koophandel in het bijzonder, het volgende aan te merken.

De produkten van de Teweh zijn niet menigvuldig, echter worden enkele derzelve in groote hoeveelheid verzameld, zoo als b. v. het was. In enkele jaren zijn 150 pikols in den handel gebragt geworden, waarvan 1 pikol met *f* 125—130 betaald wordt.

Een ander en zeer belangrijk produkt van de Teweh zijn de eetbare vogelnesten. Zij worden voornamelijk op den Goenoeng Anga in het gebied van den Tomonggong Aria Patti gevonden. Echter leveren ook andere grotten der hier algemeen heerschende kalkformatie, *liang* genoemd, vogelnesten; zoo als b. v. de Goenoeng Toko, die zich aan den eerstgenoemden aansluit, de Goenoeng Djokon, tusschen de Teweh en de Mantalat gelegen, en de Goenoeng Tangor op welken de Soengei Loang ontspringt. De vogelnesten van dezen laatsten berg gaan evenwel tot grooten spijt van den Tomonggong Mas Anom, die er aanspraak op maakt als behoorende tot zijn gebied, naar Pasir. Of de sulthan van Pasir ten aanzien van de produkten des Goenoeng Tangor het regt van

eigendom heeft, zal uit een onderzoek op de plaats zelve moeten blijken. De vogelnesten worden jaarlijks 2 maal ingeoogst, en men mag aannemen, dat gedurende een jaar 80—90 kati witte, en 8—9 pikol zwarte nesten in den handel gebragt worden. In vroegere jaren was de opbrengst aanmerkelijk grooter. Men wil, dat in sommige jaren 150 katti witte en 30 pikol zwarte vogelnesten zijn verzameld geworden. Tegenwoordig wordt het katti witte nesten met 32 realen, of *f* 64,— betaald; van de zwarte kost het katti *f* 3,—. Hierbij echter valt aan te merken, dat, naar hetgeen men zegt, het katti waarmede de vogelnesten hier worden afgewogen, de helft grooter is, dan het gewone katti.

Garoehout komt er slechts in geringe hoeveelheid voor, en wordt per katti met *f* 6,— betaald.

In het gebied van de Teweh worden ook matten voor den handel vervaardigd, die door duurzaamheid uitmunten, en naarmate zij klein of groot zijn *f* 1, — *f* 4 het stuk kosten. In jaren, die voor den rijstbouw voordeelig zijn, kan ook padi uitgevoerd worden; er zijn tijden geweest, waarin deze uitvoer tot op 30 kojangs beliep. De pikol wordt voor *f* 4 — *f* 6 verkocht.

Djoekongs worden er slechts weinig uitgevoerd, en ook de dammar wordt niet in zoo groote hoeveelheid gevonden, dat hij als handelsartikel zoude kunnen in aanmerking komen.

De produkten worden op de plaats zelve aan Bekompaische kooplieden verkocht, gedeeltelijk tegen contante betaling, gedeeltelijk tegen buitenlandsche manufacturen. Op deze wijs verschaffen zich de bewoners van Teweh voor hun eigen gebruik, of ook voor den handel met verder afgelegene binnenlanden: zout, tabak, gambir, witte en gekleurde katoenen, aardewerk, allerhande ijzeren of koperen gereedschappen voor de keuken of voor het huis, chinesche waterpotten (*gotji*), ijzer, geweren, busschen, buskruid, lood, lila's, enz.

Ten Oosten van Koetei, aan de bronnen van de Teweh wonen de Orang Bentian. Ook zij zijn geboren handelaren, gelijk ik bij de beschouwing van Koetei zal aantoonen, en brengen hunne producten, als: was, honig, matten, inlandsche kleederen, wapens van eigen maaksel (klewangs, mandar's) enz. naar de Teweh, om dezelve aldaar te verruilen tegen de boven opgegevene, door de Bekompaijers aangebragte voorwerpen, en om deze langs de Soengei Lawah en de Batang Pahoe tot aan de Mahakkam verder te vervoeren.

De koophandel tusschen de Teweh en de bovenlanden van Pasir is in deszelfs opkomen. De belangrijkste artikelen, welke door de handelaren hier opgekocht worden zijn vogelnesten en goud.

Uit hetgeen wij hebben medegedeeld blijkt, dat tusschen de Teweh en de landstreken, met welke hare aanwoners handelsverkeer onderhouden, gemakkelijke wegen van communicatie moeten bestaan.

Van de boven-Teweh kan men langs verschillende wegen in weinige dagen naar Koetei komen. De twee, waarvan het meest gebruik wordt gemaakt, gaan langs de rivieren Benangen en Kias, 2 à 3 dagen lang, over een land van lage heuvels en kleine bergen, door de landstreken van Bentian, naar den Soengei Lawah, langs welke men in korten tijd de Batang Pahoe en vervolgens de Mahakkam kan bereiken. De geheele reis van den aan de Teweh gelegen kampong Hari naar den aan de Mahakkam gelegen kampong Moewara Pahoe kan binnen 8 dagen afgelegd worden.

De weg naar Pasir leidt langs de Soengei Loang. Op deze vaart men 3 dagen lang naar boven, en vervolgt dan op den regteroever den weg te land. Deze loopt in zuid-oostelijke rigting over de bergen Tangor, Serakan, Tangking en Soke, vervolgens langs de kleine rivieren Noang, Pamaraijan en Rongan; langs de laatste bereikt men tegen het einde van de 4e dagreis te land de rivier Pasir in de nabijheid van den Goenoeng Melihat.

Het klimaat van de Teweh schijnt niet bijzonder gezond te zijn, vooral niet voor vreemdelingen; men ziet er vele zwakkelijke menschen, of zulke, die met huiduitslag bedekt zijn, en deze onooglijke ziekte is aan de Teweh hoe hooger men komt des te meer te bemerken. Zij bestaat in het afsterven en afschubben der epidermis van alle deelen des ligchaams, waardoor de kleur van de huid een ziekelijk, bleek, somwijlen grijsachtig en zelfs zwartachtig voorkomen krijgt. Naar mijn gevoelen is de oorzaak er van in het rivierwater te vinden, dat na elken regen troebel en modderig is, en in een zoo morsigen toestand gedronken en dagelijks herhaalde keeren tot baden gebruikt wordt. Koortsen en dysenterien zijn er insgelijks geene ongewone verschijnselen.

De natuur is doodsch, aangezien zich in deze streken weinig levende wezens ophouden. Het aantal vogels en viervoetige dieren, welke in de bosschen zijn waargenomen, is slechts gering, en de rivier is arm aan visschen. Zeer waarschijnlijk is dit insgelijks toe te schrijven aan het troebele en modderige water, een verschijnsel, dat ik ook in

de rivier Tjengal, op de oostkust, onder dergelijke omstandigheden opgemerkt heb.

Van huisdieren worden hier katten, honden, varkens, geiten, schapen, buffels en kippen gevonden.

Het geheele gebied van de Teweh behoort thans tot het distrikt Doeson Oeloe, en is aan het opperhoofd van hetzelve onderworpen. Desniettemin beschouwen zich de hoofden nog altijd als zelfstandig, en trekken van elke gelegenheid partij, om hunnen afkeer tegen het opperhoofd Tomonggong Soerapatti aan den dag te leggen. Hun nationaal karakter, hunne geheele beschaving en de hieruit voortvloeijende denkwijs verschilt te zeer van die der bewoners der Doeson Oeloe, van Siang en Moeroeng, om met hen op eene gelijke hoogte geplaatst en naar gelijke beginselen bestuurd te kunnen worden. In den laatsten tijd is van de Teweh een op zich zelfstaand distrikt gevormd en aan hetzelve tot opperhoofd gegeven de Tomonggong Aria Patti, naar ik verneem, tot de grootste tevredenheid aller bewoners van dit gebied.

Over de Soengei Lahei zijn slechts weinig statistieke aanmerkingen mede te deelen, aangezien zij bijkans geheel en al onbewoond is. Slechts in de laatste tijden heeft een onvergenoegd hoofd, de Tomonggong Roepa, met zijne volgelingen, op eene dagreis afstands van de monding zijn verblijf genomen. Men wil, dat de Lahei in vroegere jaren zeer bevolkt is geweest, maar de aanvallen der Pari van Koetei hebben de inwoners gedeeltelijk genoodzaakt om naar de oevers van den Barito te vlugten, gedeeltelijk zijn zij vermoord geworden of in slavernij geraakt. Een groot gedeelte van de Orang Benoa, een volkstam in het gebied van Koetei, is, gelijk men beweert, afkomstig van dusdanige, met geweld weggesleepte bewoners van de Lahei. De Soengei Lahei verdient echter uithoofde van haren grooten rijkdom aan ijzerhout de meeste opiettendheid, te meer, daar deze vroeger zoo algemeen verbreide houtsoort langs de oevers der bevaarbare, en dus voor het transporteren van het hout geschikte rivieren allengskens meer en meer verdwijnt en door den tijd zeer moeijelijk verkrijgbaar zal worden. Men zegt, dat de landstreken op beide zijden der oevers uiterst vruchtbaar zijn, en dat op de zandbanken dier rivier ook goud wordt gevonden.

De S. Lahei dient dikwijlsmaals gemeenschapsweg met Koetei, waarheen men op twee verschillende wegen kan komen. Na eene reis van 1½ dag bereikt men, van hare monding vertrekkende, de S. Pari,

eene zijrivier van den linkeroever, langs welke men, na 3 dagen lang tegen den stroom opgevaren te zijn, aan de waterscheiding komt. Vervolgens bereikt men, na 2 dagen over een land van lage heuvels gereisd te hebben, de S. Terokh Pahoe, en komt eindelijk, deze gedurende 3 dagen stroomopwaarts vervolgende, aan de Mahakkam.

De andere weg leidt den reiziger gedurende 5 dagen langs de S. Lahei naar boven, voor dat hij de landreis begint, die insgelijks niet langer dan twee dagen duurt, en door landstreken gaat, gelijk aan die, welke bij den eersten weg reeds beschreven zijn. Aan de overkant komt men aan de S. Njawattan, uit welken men weldra de Batang Pahoe en uit deze, tegen het einde van de derde dagreis, de Mahakkam bereikt.

Behalve de reeds opgegevene communicatien, bestaan er nog verschillende gemeensschapswegen tusschen het distrikt Doeson Oeloe en de midden- en bovenlanden van de Kapoeas Moeroeng.

1o. Door de S. Matarem. Na gedurende eenen dag deze rivier opgevaren te zijn, vervolgt men den landweg, die over een vlak en zandachtig terrein leidt, en tegen het einde van de tweede dagreis aan den S. Tapa brengt, welke reeds tot het gebied van den Kapoeas Moeroeng behoort. Zij is bevaarbaar met kleine djoekongs. Haar afzakkende bereikt men de S. Hiang en langs deze, na eene reis van 1½ dag, de Kapoeas Moeroeng.

2o. Aan den voet van den G. Babai valt de kleine beek Sien in den Barito. Op deze plaats stapt men aan wal en vervolgt den weg 3 dagen lang over een zacht golvend terrein, zich uitstrekkende tot aan den S. Hiang. De reis van eenen dag is toereikende om, de S. Hiang afzakkende, de Kapoeas Moeroeng te bereiken.

3o. Door de S. Takanen. Eene dagreis van deszelfs monding verheft zich de heuvel G. Djank. Hier stapt men aan wal, en rijst 3 dagen lang westwaarts tot aan den oevers van den S. Kawattan, welke onder de zijrivieren van de Kapoeas Moeroeng de grootste is. De Kawattan afzakkende kan men in den tijd van 2 dagen de Kapoeas Moeroeng bereiken.

Het getal der bewoners van het distrikt Doeson Oeloe bedraagt, volgens hetgeen wij hebben medegedeeld, 8310 zielen.

Het distrikt staat onder het bevel van het hoofd Tomonggong Soerapatti, die tevens tot opperhoofd van Siang Moeroeng benoemd is.

Het distrikt Siang Moeroeng.

Het distrikt Siang Moeroeng beslaat het geheele uiteinde van de bronnen des Barito, van de S. Makoejong afgerekend naar het Noorden.

De Barito doorstroomt hetzelve in eene rigting van het Westen naar het Oosten, terwijl hij eenige mijlen ten Noorden van Makoejong eene rigting van het Noorden naar het Zuiden gevolgd heeft. Het aantal zijner voorname zijrivieren wordt hier grooter, en onderscheidene derzelven, die ten aanzien van hare belangrijkheid ten naastenbij met hem gelijk staan, moeten als wezenlijke bronnen van hem beschouwd worden, zoo als b.v. de rivieren Lauoeng, Baboat en Djaloi, die, met uitzondering van de laatste, van den linkeroever komen. Die van den regteroever zijn daarentegen minder belangrijk.

Over de topographie van deze landstreek hebben wij reeds vroeger gesproken. Wij hebben gezien, dat het karakter van het landschap, dat tot dusverre heuvelachtig was, een zeer bergachtig voorkomen aanneemt, en dat de oppervlakte hier de aanzienlijkste hoogten van het geheele stroomgebied vertoont. Vooral heeft dit in de landstreek van Siang plaats, welker grenzen in het Westen en Zuiden door de S. Moeroeng en in het Oosten door de S. Lauoeng gevormd worden.

De Barito is over het grootste gedeelte van zijnen loop door dit distrikt zoo ondiep en met rotsen en riffen zoodanig aangevuld, dat hij slechts met djoekongs kan bevaren worden, die uit ligt hout getimmerd zijn. Reeds bij het inkomen in het distrikt heeft men de meer gemelde gevaarlijke Batoe Pahoetoes te duchten, welke later opgevolgd worden door andere soortgelijke hinderpalen. De kronkelingen worden, hoe verder men komt hoe talrijker, de snelheid van den stroom neemt toe, en achter de vooruitstekende hoeken der oevers stuit men tegen zandbanken en lagen van gerolde steenen. De oevers zijn hoog en steil, en de verandering van de waterpashoogte van den stroom bedraagt binnen weinige uren dikwijls onderscheidene vademen. Al deze omstandigheden maken bij het bevaren de grootste voorzigtigheid noodzakelijk.

De bevolking is langs de hoofdrivier nog dunner gezaaid dan in het vorige distrikt, en ook hier is de regteroever er bijna geheel en al van beroofd. De kampong Bahan is de eenige verblijfplaats

van menschen, die op dezen oever tot aan de bronnen der rivier gevonden wordt, terwijl de weinige kampongs van den linkeroever op groote afstanden van elkander liggen en alle door paalwerk tot bentengs gemaakt zijn. Het grootste gedeelte der hier te huis behoorende bevolking is langs de grootere zijrivieren van den linkeroever, en vooral in de landstreek van Siang verspreid. De inboorlingen leiden eene veranderlijke levenswijs en verplaatsen hunne kampongs dikwijls naar andere streken van het gebied. Zij staan nog op eên zeer lagen trap van beschaving, zijn wild en oorlogsgezind, en bijkans gedurig in strijd met hunne naburen; hunne eenige bezigheid bestaat in het smeden van wapenen uit Doesonsch ijzer en in den wapenhandel. Tevens houden zij ook van de vischvangst en van de zwijnenjagt, en blijven dikwijls gedurende weken in de bosschen, terwijl de vrouwen genoodzaakt zijn om den zwaren arbeid van den landman te verrigten. In hunne zeden en gewoonten zijn zij ruw en buitensporig, en niet zelden wreedaardig. Ten dezen opzigte verschillen zij veel van hunne, langs den Barito woonachtige, zuidelijke naburen; hunne taal heeft insgelijks hare eigendommelijkheden. Op plaatsen, waar hunne opperhoofden tot het Mohammedanisme zijn overgegaan, wordt dikwijls eene belagchelijke vermenging van Mohammedaansche en Daijaksche gebruiken gevonden, en over het algemeen hebben zoodanige hoofden van deze beide geloofsbelijdenissen, indien men de godsdienstige begrippen der Daijak's zoo mag noemen, die voorschriften als regel voor hun leven aangenomen, welke hun het meest bevallen, en het best geschikt zijn om aan hunne hartstogten voldoening te verschaffen. De ondergeschikten staan in eene ten naasten bij slaafsche verhouding tot hunne hoofden, hetgeen eene vrije ontwikkeling van hunne natuurlijke bekwaamheden belemmert.

Twee opperhoofden zijn er in dit distrikt, die hunnen invloed vooral doen gelden, en derhalve hier verdienen opgenoemd te worden, namelijk de Tomonggong Soerapatti te Bahan, opperhoofd van Siang Moeroeng en Doeson Oeloe, en de Tomonggong Djaja Nagara te Tatalahong in het gebied van Siang.

De geschiedenis van Siang en Moeroeng begint met die van Bandjermasin, van welke wij boven reeds hebben gesproken. De vroegere bewoners van deze landstreek leefden, gelijk de voorouders van alle inboorlingen, als nomaden aan de rotsachtige oevers van den opper-Moeroeng, en zijn eerst door de afgezanten der Bandjersche Sulthans tot een meer geregeld leven gebragt en overgehaald

geworden, om naar de meer toegankelijke gewesten te verhuizen, waar zij thans hun verblijf hebben.

Ook het land van Siang is in vroegere jaren meer bevolkt en in grooteren bloei geweest, dan tegenwoordig. Vernielende oorlogen met de Pari van Koetei ten N. O., met de Ot Danom ten Z. en W., en met de nomadische Ot, hebben een groot, of, gelijk men beweert, het grootste gedeelte der bevolking doen vergaan. Thans mag men voor Siang en Moeroeng een getal van 3500 zielen aannemen, welke meer in de zuidoostelijke helft van het land bij een gedrongen leven, terwijl het westelijk en noordelijke gedeelte aan de Orang Ot overgelaten is. Het aantal van de laatste kan misschien op 5000 geschat worden.

In het gebied van Siang wordt het aantal der mannen door dat der vrouwen aanmerkelijk overtroffen, eene onevenredigheid, welke aan onderscheidene krijgstogten te wijten is, die door de Siangers naar de rivieren Kahaijan en Katingan gedaan zijn, en in welke zij, met uitzondering van zeven man, allen den dood gevonden hebben.

Slechts langs de zijrivieren Tahop, Lauoeng, Topo en Boemban worden kampongs aangetroffen, terwijl vroeger ook in de dalen van de Soko en Baboat eene sterke bevolking gevonden werd. Aan den S. Tahop vindt men, eene dagreis van hare monding, den kampong Andang.

Langs de oevers van de S. Lauoeng liggen de volgende kampongs: Tahoedjang, Boedang, Barak Ohong, Mahawai en Mohoneh.

De bevolking van de S. Topo woont in de kampongs Naroi en Oetjat.

Op de oevers van de S. Boemban staan de kampongs: Derong Aroi, Tatalahong, Katoetong en Malandong.

Aan den Barito en de Moeroeng worden de volgende gevonden: Makoenjong, Bahan, Kwala Oendo, Penda Banda, Kwala Anangan, Kwala Miakau en Kwala Solonganjoh.

De Ot Danom van het bovengedeelte der rivieren Kapoeas Moeroeng en Kahaijan schijnen door hunne krijgstogten niet zonder invloed op de beschaving der bewoners van Siang en Moeroeng te zijn geweest, want vele hunner tegenwoordige gebruiken en sommige hunner kunsten hebben deze van de eerstgenoemden overgenomen, terwijl andere buiten twijfel ook door de aanvallen der Pari

hier heen gebragt zijn. De gewoonte van het tatoeëren is van den Kahaijan afkomstig, zoo als ook het dragen van *lameangs* (geslepen agaatsteenen) om den hals. Het wasschen van goud en de beeldhouwkunst hebben zij van de bewoners van de Kapoeas Moeroeng geleerd, maar hebben het daarin nog niet zoo ver gebragt, als hunne leermeesters. De kunst om het ijzer te smeden en het gebruik van den mandau en van het schild hebben zij van de Pari overgenomen, en enkele beginnen ook reeds den penis met koperdraad door te steken, hetgeen eene algemeene gewoonte bij de Daijaksche volksstammen is, die langs de oevers van den Mahakkam wonen. Hunne gewesten, in het centrale Borneo gelegen, zijn blootgesteld aan den doortogt van alle stammen uit het Oosten en Westen, en hierdoor is het gekomen, dat allen op de ontwikkeling van hunnen tegenwoordigen toestand eenen meer of minder grooten invloed uitgeoefend hebben.

Het land Siang is rijk aan schoonheden der natuur, en draagt de onmiskenbare kenteekenen van de hoogste vruchtbaarheid. Buiten twijfel is het geschikt voor eene menigte nuttige kulturen. Hoogere bergen wisselen af met lang uitgestrekt, zacht afgeronde heuvels, en deze weder met hoogvlakten en wijde rivierdalen. Talrijke rivieren en beken besproeijen het land, en de bosschen bevatten eenen onwaardeerbaren schat van houtsoorten, onder welke het ijzerhout, waarvan het meeste gebruik wordt gemaakt, de eerste plaats bekleedt. De rivieren voeren veel en zeer zuiver goud mede; zilte plassen, waaruit de inboorlingen hun keukenzout winnen, en eenige vogelnestklippen worden er insgelijks aangetroffen. Van alle deze voordeelen weten de inboorlingen partij te trekken.

Andere takken van bestaan voor de bewoners van Siang Moeroeng zijn: de rijstbouw, voor welke de grond uitmuntend schijnt geschikt te zijn, aangezien de ladangs gedurende 5 of 6 achtereenvolgende jaren met voordeel kunnen bebouwd worden, en een 150-voudig produkt niet onder de ongewone verschijnselen behoort; het verzamelen van zwarte en witte dammar, van was, van apen- of bezoarsteenen, van tjerenang en kakawang en het snijden van rotan. Zij weven hunne kleederen uit de halmen van eene zekere grassoort, of uit de vezels van bamboe, of kloppen dezelve uit boomschors. Zij vervaardigen djoekongs, touwwerk, blaaspijpen, pijlvergif en fraaije matten, en verstaan het verwen met blaauwe, zwarte, gele, roode en groene kleuren.

De handel is ook hier voornamelijk in de handen van de Bekompaijers, en is doorgaans ruilhandel.

De winst van de kooplieden is aanzienlijk; zoo kost b. v.

1 gantang zout	*f* 1,00
1 lemping tabak	- 0,90
1 witte kabaja	- 3,00
1 blaauwe 〃	- 3,50
1 roode 〃	- 4,00
1 koperen voorzetplaat	- 12,14
1 tampat loedah	- 4,00

De Pari van Koetei komen vaak hier om handel te drijven. Mandau's en lanspunten zijn hunne voorname artikelen, van welke zij de eerste van *f* 10-12 en de laatste voor *f* 1-2 verkoopen.

De handelaren van Kahaijan brengen lameang's (agaatsteenen) en andere produkten van hun land aan, om de eerste aan de inboorlingen van Siang, de laatste aan de Bekompaijers te verruilen.

De Bekompaijers koopen de volgende artikelen tegen de daarbijstaande prijzen:

Rotan taman, 3 bossen voor	*f* 2,00
〃 irit, 200 stuks	- 0,60
Padi, 100 gantang	- 6,00
Touwwerk, grof, 1 katti	- 2,00
〃 fijn	- 3,50
Was, 1 katti	- 1,00
IJzerhout, een stuk 5″ breed 3″ dik en 2 vademen lang	- 0,30

Ondertusschen is het aantal Bekompaische handelaren, welke zoo ver durven komen, gering, en weinigen slechts wordt het toegestaan om met veiligheid voor hunne personen en waren hier te mogen vertoeven. Hunne hoofdstapelplaatsen zijn de monding van de S. Topo in de Lauoeng, en de kampong Bahan; in 't bijzonder echter de eerste. Hier worden de eerste balken van hunne reusachtige vlotten, *rakits*, zamengevoegd, op welke zij met de voortbrengselen van het stroomgebied jaarlijks naar Bandjermasin komen. Van hier ondernemen zij hunne uitstappen in de omstreken en verzamelen, gedurende de maanden van hoogen waterstand, de binnenlandsche produkten. Gedurende dezen tijd heerschen aan de monding van de Topo, door de aanwezigheid van koopers en verkoopers, drukte en leven. Wanneer met den aanvang van het drooge jaargetijde de waterstand begint te dalen, dan vertrekken de kooplieden.

met hunne rakits, en leggen, de rivier afzakkende, bij elken kampong aan, om de produkten in te nemen, welke zij op de reis naar Siang reeds opgekocht en bij wijze van verschotten aan de bevolking betaald hebben. Het drukke leven in de benedenlanden van de S. Lauoeng verdwijnt met de handelaren, en weldra is van hunne vroegere aanwezigheid geen spoor meer te zien.

Niet zonder gegronde redenen vermijden de handeldrijvende vreemdelingen een langer verblijf in de kampongs van Siang en Moeroeng. Gedeeltelijk hebben zij aldaar de bedriegerijen der hoofden te duchten; vooral echter zijn zij bang voor geldboeten, welke hun opgelegd worden, indien zij eene fout tegen de bepalingen van de adat begaan, die doorgaans berekend zijn om den vreemdeling aanleiding tot kleine misslagen te geven.

De landstreek Siang Moeroeng heeft verschillende gemeenschapswegen met het gebied der beide hoofdrivieren, welke zich ten Oosten en Westen aan haar aansluiten; namelijk met het gebied van de Mahakkam en met dat van de Kapoeas Bohang.

De eene reisweg van de S. Moeroeng naar de Mahakkam is op onze kaart aangegeven. De S. Lauoeng $1^1/_2$ dag opvarende bereikt men de monding van de S. Marowe. Deze rivier volgt men gedurende 3 dagen, tot dat men aan de S. Bau-Bau komt, welke men nog 3 uren lang opvaart, om vervolgens de landreis over de waterscheiding aan te nemen. De weg leidt nu over steile bergen van middelmatige hoogte, en kan in een dag afgelegd worden. Laat op den avond genaakt men de oevers van de S. Njeroboengan, welke reeds met djoekongs bevaarbaar is. Deze rivier 2 dagen lang afzakkende komt men in de Long-Ratta, langs welke men, na nog twee dagen gevaren te hebben, de Mahakkam bereikt.

Een andere weg leidt door de S. Djoloi. Wanneer men deze $1^1/_2$ dag lang opvaart, dan treft men op haren linkeroever de S. Boesang aan. Deze volgt men, eene menigte watervallen passerende, gedurende 7 dagen en bereikt alsdan den aanvang van den landweg, die over middelmatig hoog bergland heenloopende aan de oevers van de S. Kasso, eene met djoekongs bevaarbare zijrivier, aan de Mahakkam uitkomt. Om de Mahakkam zelve te bereiken moet men de S. Kasso nog gedurende 3 dagen afvaren.

De weg van de S. Moeroeng naar de Kapoeas Bohang leidt insgelijks door de S. Djoloi. Deze gedurende 3 dagen opvarende, bereikt men op den regteroever de S. Mohat. Om zoo ver te komen

moeten onderscheidene vrij aanzienlijke watervallen gepasseerd worden. De S. Mohat volgt men gedurende 3 dagen tot dat men op den linkeroever aan de S. Menaroh komt, die niet bevaarbaar is. Langs den oever van deze gaat men nu gedurende één dag voort tot aan den voet van de Liang Rolla en treft vervolgens, dezen berg overklimmende, op de westzijde van denzelven de S. Arong aan, langs welke de reiziger na twee dagen in de Malahoei of Melawi, en langs deze na 7 dagen naar Sintang aan de Kapoeas Bohang komt.

Uit de landstreken van Siang Moeroeng bestaan tevens verschillende wegen naar de Kapoeas Moeroeng.

De eerste gaat gedurende 4 dagen langs de S. Dja-an, en vervolgens een dag lang over een land van kleine heuvels. Op 't eind van deze dagreis bevindt men zich aan de oevers van de S. Barong Dawang. Deze brengt in een dag naar de Kawattan, en langs de laatste bereikt men in 3 dagen de Kapoeas Moeroeng.

De tweede loopt 3 dagen lang langs de S. Bakanen. Op het einde van den derden dag stapt men aan wal en gaat eene halve dagreis ver over een heuvelachtig land tot aan de S. Moesoh. Deze gedurende eenen dag afzakkende bereikt men de S. Malahow, en vervolgens, na eene halve dagreis, de Kawattan, twee dagreizen boven deszelfs monding in de Kapoeas Moeroeng.

De derde weg van communicatie gaat langs de S. Masahaw. Deze vaart men 1½ dag lang op en gaat vervolgens in eene zijrivier van den regteroever, die den naam van Manoerong heeft. Deze vaart men eene halve dagreis lang op tot aan den voet van den berg Sawah Badjoh. Om dezen over te klimmen heeft men een halven dag noodig en bereikt alsdan aan de andere zijde de S. Miarong, langs welke men in 2 dagen in de S. Mandaun en vervolgens na 3 dagen in de Kapoeas Moeroeng komt.

De vierde weg geleidt langs de S. Laven. Deze vaart men een dag lang op tot aan de monding van de S. Knamah, op den regteroever. Na deze Knamah eenen dag lang te hebben gevolgd, begint de landreis, welke 4 dagen duurt en over den Goenoeng Tendoi Ondo gaat. Aan de andere zijde komt men aan de S. Danom Pari, langs welke men in eenen dag de Kapoeas Moeroeng bereikt.

De geheele bevolking van het distrikt Siang Moeroeng bedraagt 8500 zielen.

Met alle de tot dus verre afgehandelde distrikten van den Barito, behalve dat van Bekompai heeft het Gouvernement nog geene regt-

streeksche betrekkingen aangegaan. Buiten de betaling van hoofdgelden, die zeer onregelmatig geschiedt, en de niet minder onregelmatige aflevering van ijzerhout tegen betaling, komt de bevolking in geene aanraking met de regering.

Het distrikt Poeloe Petak.

Ten Westen en Zuidwesten van het distrikt Bekompai, langs de westelijke zijtakken van den Barito en diens zijrivieren, wonen de Orang Ngadjoe of Biadjoe, gelijk zij door de vreemdelingen worden genoemd. Hunne landstreek vormt het distrikt Poeloe Petak. Het strekt zich uit van de benedenmonding van de Antassan Mangkatip af, langs de Batang Moeroeng naar beneden, tot aan derzelver monding in zee, en noordwaarts in de monding van de Kapoeas Moeroeng tot aan den kampong Bilo.

Het distrikt Poeloe Petak is, naar evenredigheid van zijne uitgestrektheid, een van de meest bevolkte gewesten van Borneo en, door zijne ligging langs de oevers van eene magtige, met alle soorten van vaartuigen bevaarbare rivier in de nabijheid der hoofdplaats, van bijzonder belang voor het Gouvernement. Het behoort geheel en al tot de vroeger door ons beschrevene moerassige laaglanden, is grootendeels blootgesteld aan dagelijksche overstroomingen en blijft gedurende den westmoeson, uithoofde van het hevige aandringen der vloeden, dikwerf onderscheidene maanden lang onder water. Slechts enkele streken langs de oevers van de Batang Moeroeng, of verder binnen 's lands gelegen, welke zich zacht afgerond boven de oppervlakte van de moerassen verheffen, blijven droog, of zijn maar kort aan overstroomingen onderhevig. Zulke hoogere landstreken worden in 't bijzonder in de bovendeelen van de Batang Moeroeng, in de nabijheid van de Kwala Andjaman, tot aan de rivier Harmauoeng gevonden, alwaar de kultuur van zekere gewassen mogelijk is, die voor hunne gunstige ontwikkeling een minder vochtigen grond noodig hebben. De verbinding van de hoofdrivier en de laaglanden wordt door eene menigte kleine beken onderhouden. Hetgeen wij over de topographie van het distrikt Bekompai medegedeeld hebben is ook op het geheele terrein van Poeloe Petak ten volle toepasselijk, daar dit slechts als eene westelijke voortzetting van het eerstgenoemde distrikt moet beschouwd worden.

De tusschen de mondingen van de Batang Moeroeng en den Barito gelegene streek, door welke dit distrikt met de zee in aan-

raking komt, bestaat voor het grootste gedeelte uit een zandachtig strand, en ligt tijdens de ebbe, tot op 2000 passen van de zee af, droog. Achter deze zandachtige streek is het land laag en moerassig. Eene bruine, of grijsachtig bruine klei, op sommige plaatsen doormengd met zeeschelpen en met een overvloed van half verrotte planten, waardoor zij in eene soort van aardkool veranderd is, vormt de hoofdmassa van den grond.

De groote menigte van Ngadjoe's, die zich op de oevers van de Batang Moeroeng hebben gevestigd, geeft aan de rivier een buitengemeen vrolijk voorkomen. De bosschen verdwijnen eenigzins in de nabijheid van de woonplaatsen der menschen en worden vervangen door het tafereel van bedrijvigheid en opkomende beschaving. De lange en zachte kronkelingen der rivier geven aan het oog gelegenheid om dit aangename verschijnsel, dikwijls reeds op een grooten afstand, te ontwaren. Verre weg het grootste gedeelte der bevolking van Poeloe Petak heeft zich echter langs de kleinere en grootere zijrivieren in enkele verspreid liggende huizen neêrgezet.

De woningen der Ngadjoes zijn uit nibong en nipah ligt opgetimmerd; zij zijn lang en diep, slechts met weinig vensterglazen voorzien, en dienen dikwijls als verblijfplaatsen voor 10 tot 12 huisgezinnen; derhalve is ook vaak een klein aantal gebouwen toereikend om een vrij sterk bevolkten kampong zamen te stellen.

Zeer dikwerf hebben aan de hoofdrivier de kampongs een verwaarloosd en half vervallen voorkomen, hetgeen voornamelijk daaraan toe te schrijven is, dat de bewoners naar de hooger gelegene streken der zijrivieren terug trekken. Zulke verhuizingen naar andere gewesten, waartoe de Ngadjoe zeer gemakkelijk overgaat, hebben hare oorzaak gedeeltelijk daarin, dat zekere personen zich aan de verpligtingen jegens de overheden wenschen te onttrekken, of den invloed der zendelingen te ontwijken, of ook aan de vermaningen hunner schuldeischers te ontkomen.

De Daijak's van Poeloe Petak behooren tot den stam der Ngadjoe en zijn gedeeltelijk van de Kapocas Moeroeng, gedeeltelijk van Kahaijan afkomstig. In hunne taal en hunne zeden komen zij met die bewoners dezer rivieren overeen, en hebben met hen nog nooit vijandschap of oorlog gehad. Daarentegen staan zij, gelijk ook hunne stamgenooten, niet in goede verstandhouding met de bewoners van den Barito en vermijden gaarne de gelegenheid om met deze in aanraking te komen. De eerste volkplantingen,

welke, na hunne aankomst uit de binnenlanden, door hen werden aangelegd, waren langs de monding van de Batang Moeroeng gelegen, en bestonden uit onderscheidene, zeer sterk bevolkte en magtige kampongs. De namen van deze waren: Tjoeking, Baranges, Betapong, Poeloe Koepang, Bahanau, Tameang en Basarang. Men verhaalt, dat onder aanvoering van zekeren Oesak eene volksverhuizing van de S. Teweh naar de Mantangai (in de benedenlanden van de Kapoeas Moeroeng) heeft plaats gehad, wier deelnemers eene vijandelijke houding tegen de aldaar reeds woonachtige Ngadjoe aannamen en vervolgens onder het opperbevel van zekeren Demang Pahandangbalan, een zoon van Oesak, tot bloedige gewelddadigheden overgingen, welke voornamelijk tegen den kampong Tjoeking gerigt waren. Na herhaalde gevechten werd eindelijk de vrede hersteld en door onderlinge huwelijken tusschen de beide volkstammen bevestigd, waardoor op 't laatst de bewoners van de Taboijan (Teweh) met de Ngadjoe geheel en al werden versmolten. Hunne voornaamste bezigheden waren de rijstbouw en de koophandel. Javaansche en Boeginesche handelspraauwen kwamen in de monding van de Batang Moeroeng, en enkele Daijak's werden door den koophandel zelfs over zee gevoerd. Zij erkenden den Sulthan van Bandjermasin als hunnen opperheer en betaalden aan hem een gedeelte der opbrengst van den veldbouw en van de veeteelt als eene jaarlijksche schatting. Het heerschzuchtig en onmededoogend gedrag der vorstelijke afgezanten gaf in latere jaren veelvuldige aanleiding tot twist, waardoor de Ngadjoe-bevolking hare woonplaatsen verliet, en gedeeltelijk naar de Kapoeas Moeroeng, gedeeltelijk naar de Troessan (een Antassan tusschen de Batang Moeroeng en de Kahaijan), terug trok, of zich in het gebied van de S. Lobak uitbreidde. De Sulthan liet de naar de Troessan gevlugten vervolgen en onder aanvoering van zekeren Kartiodana dikwerf verontrusten. Hij heeft eens bij eene zoodanige gelegenheid 300 Daijak's laten pakken en ze als hulptroepen tegen de Engelschen naar Java gestuurd. In hunne verhalen van vroegere gebeurtenissen staat de val van het fort Kotta Intan, gelijk zij het fort van Meester Cornelis noemen, bij hen in eene levendige herinnering. Ondertusschen lieten de Ngadjoe de gewelddadigheden van den Sulthan niet ongewroken. Zij pleegden nu voor de monding der rivier eene geregelde zeerooverij van Bandjermasin af tot naar Tanah Laut. Alle praauwen van Bandjerezen, Bekompaijers en Chinezen,

die in hunne handen vielen, werden geplunderd en de manschappen vermoord. De betalingen van schattingen werden gestaakt en den Sulthan volstrekt gehoorzaamheid geweigerd. Een groote krijgstogt der bewoners van Siang, door de Kapoeas Moeroeng naar de Kahaijan, heeft insgelijks niet weinig bijgedragen om de nieuwe bewoners van de Troessan te beangstigen en te doen besluiten zich met hunne stamgenooten langs de oevers van de S. Lobak te vereenigen, alwaar zij van 1825 tot 1830 vreedzaam van den landbouw leefden, later echter op nieuw van plaats veranderden, om zich in Poeloe Petak te vestigen, waar wij hen tegenwoordig nog vinden.

Toen de Sulthan van Bandjermasin een groot gedeelte zijner bezittingen aan het Nederlandsch Gouvernement afstond, kwamen onder anderen ook de Ngadjoe onder het bewind van dit laatste. Daarna werd hun door de regering van Bandjermasin de vervulling van zekere verpligtingen opgelegd, en tevens werden van dezen kant pogingen gedaan om hunnen toestand te verbeteren, hunne huiselijke en openbare zaken in eene meer geregelde orde te brengen en hen tot een meer nuttig leven te doen opleiden.

Onder het bestuur van een' opperhoofd geplaatst zijnde betaalt elk huisgezin een jaarlijksch hoofdgeld van ƒ 2,— aan het Gouvernement. Buitendien zijn zij verpligt, wanneer zulks van het Gouvernement geëischt wordt, dagwerkers (Irakan) naar Bandjermasin te leveren, welke per hoofd een dagelijksch loon van 25 centen ontvangen. De Irakan wordt doorgaans uit de klasse der boedak's genomen, en volgens de adat moet derhalve de kampong, tot welken een zoodanige Irakan behoort, aangezien het grootste gedeelte der bevolking uit boedak's van welbemiddelde Daijak's bestaat, aan den eigenaar eene maandelijksche vergoeding van ƒ 10,— betalen.

Reeds zijn door den Resident van Bandjermasin eenige nuttige, maar, helaas! nog al te weinig nagekomen bepalingen gemaakt. Het slagten van menschen, de straatrooverij, de woeker, het onregtvaardig vermeerderen van de schulden der pandelingen, het hervatten van verjaarde processen en schuldeischingen zijn verboden. De inwoners zijn gehouden vaste verblijfplaatsen langs de oevers van de Batang Moeroeng aan te leggen en in de verschillende zijrivieren niet langer te vertoeven, dan de rijstbouw noodzakelijk maakt. Om de werkzaamheden der hier gevestigde zendelingen te bevorderen, is het niet geoorloofd om op Zondag luidruchtige feesten te vieren; tevens zijn zij op geldboete verpligt, hunne zonen, nadat deze hun

zevende jaar bereikt hebben, naar de scholen der zendelingen te zenden. Ten einde het zedelooze leven der zoogenoemde bilians tegen te gaan, moet elke bilian eene jaarlijksche belasting van *f* 10,— betalen. Overigens bemoeit zich de regering weinig met de zaken der Ngadjoe, maar laat deze in de meeste gevallen volgens de bepalingen van de adat, onder de voorzitting van een opperhoofd, die door eenige kamponghoofden bijgestaan wordt, afdoen.

De Ngadjoe zijn een zachtzinnig en gewillig volk, aan welks schielijke ontwikkeling en materiëele verbetering de bepalingen van hunne adat, gelijk wij nader zullen zien, helaas! zeer in den weg staan. Al hunne huisselijke en vele van hunne openbare verrigtingen hangen zoo innig met hunne, van de onze zoo zeer verschillende godsdienstige begrippen zamen, dat naar onze manier van zien niet aan wezenlijken vooruitgang mag gedacht worden, een dat eene geheele verandering van hunne geloofsbeginselen bewerkt zij. Uit dien hoofde zijn de pogingen der zendelingen van groot belang voor het Gouvernement en verdienen zoo veel mogelijk ondersteund te worden. Hoe diep echter hun bijgeloof is doorgedrongen, en hoezeer dit aan de vooruitgang van verlichting in den weg staat, kan uit de weinig voordeelige resultaten afgeleid worden, met welke de pogingen dier achtbare mannen, in spijt van hunne, gedurende onderscheidene tientallen van jaren, onvermoeide vlijt, tot nog toe zijn bekroond geworden. Proselieten voor het Christendom hebben zij, om zoo te zeggen, nog niet gewonnen; want het kleine aantal van zulken, die door den doop in de Christelijke gemeente zijn opgenomen, is tot hunne heidensche gebruiken of geheel weder teruggekeerd, of oefent de leer van het nieuwe geloof met groote flaauwheid uit en maakt van iedere gelegenheid gebruik, om zich weder over te geven aan de buitensporigheden van hun vroeger geloof, dat hun een gemakkelijker weg tot het genot van de eeuwige zaligheid aanwijst. De edele apostelen van het Evangelie hebben ondertusschen, in weerwil van alle droevige ondervindingen, den moed nog niet geheel verloren, maar hebben, nadat zij tot de overtuiging zijn gekomen, dat de predikatie van het geloof niet alleen toereikende is om hun doel te bereiken, besloten zich aan de jeugd toe te wijden en door de stichting van scholen den geest van het opkomend geslacht te vormen en voor het Christendom toegankelijk te maken. Zij onderwijzen de kinderen in het lezen en schrijven, geven hun christelijke, in hunne taal gedrukte boeken en leiden zoodoende de jeugd

door het eigen en vrij nadenken op den weg der waarheid. Hunne pogingen ten dien opzigte zijn niet zonder vrucht gebleven; zij hebben zeer heugelijke resultaten en tevens het bewijs geleverd, dat de geestvermogens van den inboorling uitstekend en voor eene schielijke ontwikkeling vatbaar zijn. Met ware bewondering verlaat men deze scholen, in welke de schijnbaar ruwe kinderen der natuur sedert weinige maanden slechts onderwijs hebben genoten, want wij zien hen reeds met eene vlugge hand schrijven, vaardig lezen, tamelijk goed cijferen, eenige kennis van de aardrijkskunde aan den dag leggen, op aan hen gerigte vragen een rasch en gezond antwoord geven en vast in de maat en op de noten gemeenschappelijk godsdienstige gezangen zingen; maar in weerwil hiervan wil het zaad van het Christendom in hunne harten nog geene wortels schieten! Verschillende oorzaken zijn er, die hiertoe bijdragen. De goede lessen, welke de kinderen over dag van de zendelingen ontvangen, worden vergeten en uitgeroeid, wanneer zij, naar huis terug gekeerd, weder aan den invloed van hunne heidensche ouders, broeders en zusters blootgesteld zijn en het zedeloos gedrag zien hetwelk hunne gewoonten gedoogen openlijk te leiden. Eene tweede oorzaak is daarin te vinden, dat zij meestal te vroeg van de school worden afgenomen, of om hunne ouders bij hunne huisselijke bezigheden en bij den landbouw de hand te bieden, of, hetgeen vaak het geval is, omdat deze uithoofde van schulden met hunne kinderen boedak's moeten worden en genoodzaakt zijn om met den ongevoeligen schuldeischer naar eene andere woonplaats te verhuizen. Nog anderen geven zich, wanneer zij eenen zekeren ouderdom hebben bereikt, over aan hunnen lust tot reizen en handeldrijven, waarbij zij uit hunne bedrevenheid in het lezen en schrijven bijzonder voordeel hopen te trekken, maar tegen de doortrapte Chinezen en Maleijers meestal niet bestand zijnde, na weinige jaren arm en zedelijk bedorven als boedak's naar hun geboorteland terugkeeren. Nog anderen, hun genot vindende in de luidruchtige feesten en drinkgelagen van hunne stamgenooten en in het verkeer met de verleidelijke bilians, zeggen van lieverlede de scholen vaarwel. Slechts weinige zijn er, die bij de zendelingen de hoop verlevendigen, hun werk nog eens met eenen gewenschten uitslag bekroond te zien. Eene van de voornaamste hinderpalen, welke aan de pogingen der zendelingen in den weg staan, is de volstrekte onverschilligheid der vrouwen en meisjes voor het onderwijs en haar bepaalde tegenzin tegen het Christendom, waardoor zij niet

zelden worden aangespoord om met haren grooten invloed op de mannen de zendelingen regtstreeks tegen te werken, en op deze wijs de schuld dragen, dat de pogingen dier laatsten tot dusverre zonder vrucht zijn gebleven.

Ondervindingen van dien aard geven weinig hoop, dat door de uitbreiding van het Christendom vooreerst eene verandering van de adat zoude kunnen verwacht worden, ten einde deze voor de bedoelingen van het Gouvernement meer geschikt te maken.

Maar het onderwijs, dat hun in de scholen te beurt valt en hunnen geest opheldert en hunne denkbeelden zuivert, zal hun eindelijk de overtuiging opdringen, dat vele bepalingen en instellingen hunner voorouders, als ondoelmatig voor den tegenwoordigen maatschappelijken toestand en hinderlijk voor het materiëele welvaren, gedeeltelijk geheel moeten afgeschaft, gedeeltelijk moeten gewijzigd worden, om van de voordeelen partij te kunnen trekken, die hun door de natuur hunner landstreken en door de gunstige ligging hunner woonplaatsen ten opzigte van het vertier worden aangeboden, voordeelen, welke zij thans onder hunne oogen door Chinesche en Maleische vreemdelingen zien genieten. Door den gedurigen invloed dezer vreemdelingen echter worden hunne behoeften vermeerderd, en eindelijk zal de noodzakelijkheid zelve bewerken, hetgeen thans nog uit eigenzinnigheid en koppigheid wordt tegengegaan.

Ik heb gezegd, dat de Ngadjoe een zachtzinnig en gewillig volk zijn; echter zal men dit, volgens hetgeen nader medegedeeld werd, in zoo ver moeten wijzigen, dat zij het wel zijn, zoo lang van hen niets gevergd wordt, hetgeen tegen de bepalingen van hunne adat aandruischt. Zij zijn groote vereerders van de vrouwelijke kunne, beminnen het spel, drinkgelag en lang aanhoudende luidruchtige feesten; zij zijn spraakzaam en zeer nieuwsgierig, naarstig zoo lang de bevrediging van hunne behoeften dit noodzakelijk maakt, weinig geschikt om zware lasten te dragen, maar verbazend volhardend in het roeijen; zij bezitten geenen grooten personeelen moed, zijn niet zeer gul, niet bijzonder gastvrij, en somwijlen hard jegens hunne ondergeschikten; zij hebben trek tot het reizen en den koophandel, en zijn geborene advokaten, eene hoedanigheid, door welke de beslissing hunner twisten dikwijls zeer moeijelijk en langdurig gemaakt wordt.

De rijstbouw, het aanleggen van groentetuinen, het snijden van rotan, het vlechten van matten, het verzamelen van dammar en was, de vischvangst en de koophandel zijn hunne voorname bezigheden.

De rijstbouw heeft, gelijk overal op Borneo, op ladangs, maar naar gelang der hoedanigheid van den grond, op verschillende manieren plaats. In het bovenste gedeelte van de Batang Moeroeng, waar de hoogere, aan dagelijksche overstroomingen niet onderhevige, golfsgewijze verhevenheden van den grond talrijker zijn, heeft men eene andere manier van kultuur in gebruik gebragt, dan daar, waar de laaglanden bij iederen vloed onder water staan.

Op de eerste plaatsen komt de gebezigde manier meer overeen met de aan den Doeson gebruikelijke; zij is verreweg de eenvoudigste; de oogst volgt in korteren tijd op het aanleggen der planting, maar het produkt is minder ten opzigte der kwantiteit en kwaliteit.

Er zijn twee verschillende rijstsoorten, die hier gebouwd worden. De korrels van de *Padi Doeson* worden, nadat de grond van het onkruid gezuiverd is, uitgestrooid en zonder verder toezigt aan zich zelven overgelaten, tot dat de vrucht rijp is. Het zaaijen geschiedt gedurende de maanden September en October, terwijl de oogst in April of Maart plaats heeft. De *Padi Balandan* vereischt meer zorg. De zaadkorrels worden op den droogen grond uitgestrooid en de daaruit ontstane plant, wanneer zij de lengte van een span bereikt heeft, op een vochtig terrein overgeplaatst, om hier te rijpen. De *Padi Balandan* wordt insgelijks in de maanden September en October aan den grond toevertrouwd; na 1½ maand, dus in November of December, kan de overplanting geschieden, en de oogst 3 maanden later.

De laaglanden van Poeloe-Petak leveren den *Padi Njello* (éénjarige rijst). De kultuur van deze is veel omslagtiger en vereischt het meeste toezigt. Nadat de ladangs toebereid zijn, wordt het zaad in de maand October op den droogen grond uitgestrooid, in de maand December wordt de jonge plant in vochtigen grond overgeplaatst; in Maart moet zij nog eens verplant worden en zoo ook tegen het einde van Mei; nu eerst blijft zij, tot dat zij in de maand September rijp wordt, aan zich zelve overgelaten.

De *Padi Doeson* levert, naar hetgeen men zegt, in gunstige jaren een honderdvoudig produkt, terwijl 100 gantang *padi* 45—50 gantang *bras* geven. De ladangs kunnen slechts gedurende twee achtereenvolgende jaren voor den rijstbouw dienen.

De *Padi*, of *Pari*, *Njello*, gelijk hij door de Ngadjoe genoemd wordt, brengt in voorspoedige jaren een 120—150 voudig produkt op; 100 gantang *padi* levert 45 gantang *bras*, en de ladangs kunnen gedurende 6—8 achtereenvolgende jaren voor deze kultuur dienen.

De *Padi Balandan* bereikt wel is waar zijne rijpheid reeds na 6 maanden, desniettegenstaande kan in een en hetzelfde jaar geen dubbele oogst plaats grijpen, omdat deze soort van rijst voor hare aanplanting en ontwikkeling eenen droogen grond noodig heeft, en deze voorwaarde niet het geheele jaar door bestaat, dewijl in den tijd van den regen-moeson ook het hooger gelegen land overstroomd wordt.

De hoeveelheid rijst, die op Poeloe Petak gebouwd wordt, is niet toereikende voor het jaarlijksch gebruik der bevolking. Voor ieder jaar moet derhalve nog rijst van Negara of uit den Doeson aangebragt worden. De oorzaak hiervan is gedeeltelijk daarin te vinden, dat de oogst in Poeloe Petak niet overal even voordeelig uitvalt, gedeeltelijk ook daarin, dat van het begin af aan geene toereikende hoeveelheid aangekweekt wordt. In vroegere jaren was het gebrek aan rijst in Poeloe Petak bijkans geheel onbekend, en de padi werd voor zeer lage prijzen te koop gebragt; sedert dat echter in lateren tijd vele Daijak's zich op den koophandel hebben toegelegd, is de landbouw achteruitgegaan. Voor 't overige heeft ook de onevenredigheid tusschen de vrije bevolking en de boedak's tot dezen ongunstigen toestand bijgedragen. Het groote aantal boedak's wordt slechts gedeeltelijk met den rijstbouw onledig gehouden, terwijl een niet onaanzienlijk gedeelte door hunne meesters gebezigd wordt om rotan te snijden, matten te vlechten of ander voordeelig werk te verrigten, waardoor vele handen afgetrokken worden van de voor de inboorlingen zoo gewigtige en onontbeerlijke rijstkultuur. Tevens zijn ook de, aan den Ngadjoe eigenaardige, geringe gaaf van vooruitberekening en de zorgeloosheid voor de toekomst oorzaak van het gebrek, want naauwelijks heeft hij den oogst binnen gebragt, of men ziet hem ook weder er aan denken, om zijnen voorraad naar de Kahaijan en Kapoeas Moeroeng, langs welke rivieren de rijstkultuur nog minder algemeen is, te verkoopen, om zich contant geld te verschaffen en dit even spoedig door den handel of op andere wijs weder te verliezen. Vele Daijak's zijn hierdoor eindelijk boedak's geworden.

De voor den uitvoer bestemde rijst wordt op de plaats voor *f* 5—8 per 100 gantang padi verkocht.

De van Negara op Poeloe Petak aangebragte rijst kost 20—30 cents de gantang.

De armere klasse der bevolking gebruikt gedurende een groot gedeelte van het jaar djagong en groenten tot voedsel.

In de nabijheid van hunne woningen, langs hunne ladangs, of op

bijzonder hiervoor ingerigte velden, planten de Ngadjoe ook: nangka, kapak, pisang, pinang, enkele kokospalmen, djagong, suikerriet, kladi, koembili, oebi, siri, djalai, katjang, arong, lombok, belongka, samangka, woalo, voor hun eigen gebruik of voor den handel.

Gedurende den regentijd houdt zich een groot gedeelte der bevolking onledig met het snijden van rotan. Er worden in de bosschen verschillende soorten van rotan gevonden, echter zijn slechts 3 daarvan voor den handel geschikt, namelijk de rotan *taman*, de rotan *irit* en de *Oewe Tantowo*, welke laatste voor lansschachten wordt gebruikt.

Buitendien worden nog de volgende rotan-soorten hier en in het geheele stroomgebied van den Barito door de inboorlingen verzameld en in hunne huishouding gebruikt:

Oewe Ahas; deze dient om te binden, en als touw voor vlotten.

Oewe Getah; groeit op hoogeren grond en dient voor hetzelfde gebruik.

Oewe Anak; wordt gebezigd om potten met vlechtwerk te omgeven.

Oewe Boeloe; dient voor hoepels en manden.

Oewe Tapa; wordt zoo gebruikt als rotan irit, en komt met dezen gemengd in den handel voor.

Oewe Lintong; dient voor het vervaardigen van den *lintong* (lijfring) der vrouwen. Hij neemt gemakkelijk de roode kleur aan, en houdt dezelve op den duur.

Oewe Kakawang; is uithoofde van zijne korte en dikke leden geschikt voor lansschachten.

Oewe Hanto; wordt gebruikt zoo als de rotan irit, en komt met dezen in den handel.

Oewe Tjerenang; levert het drakenbloed.

Al deze soorten van rotan verschillen van elkander ten opzigte van vorm en lengte der bladeren, van de menigte doornen, van de dikte der ranken enz.

De rotan *taman* (oewe siki) en de rotan *irit* spelen in den handel den voornaamsten rol. Over het algemeen wordt van Poeloe Petak jaarlijks 100 kojang uitgevoerd. Op de plaats zelve wordt 100 ikat met *f* 12,18 betaald. Het door den rotan jaarlijks in omloop gebragt kapitaal bedraagt derhalve *f* 14000.

De rotan-matten, aan welke zij zeer levendige en duurzame kleuren weten te geven, zijn in den koophandel zeer gezocht. Zij worden in het klein of in koedie's (rollen van 20 stuks) verkocht. Eene enkele mat kost *f* 1,60—*f* 2; eene koedie kost *f* 36—*f* 40. Men mag aannemen, dat jaarlijks voor *f* 4000 rotan-matten worden in den handel gebragt.

Den dammar, welke zij langs de zeekust verzamelen, hebben zij noodig voor hunne eigene behoefte, als middel van verlichting, en zoo ook het was, hetwelk slechts in zeer kleine hoeveelheid gevonden wordt. Gedurende het drooge jaargetijde leveren de zijrivieren en de kleine alom verspreide danau's aan den Ngadjoe eene groote menigte smakelijke visschen, welke gedeeltelijk levendig, gedeeltelijk ingezouten of gedroogd in den kleinhandel worden gebragt.

De volgende soorten worden in 't bijzonder gezocht: Ikan Papoejoe, Haroean, Dauman, Beang, Karandang, Kihong, Sapat, Kapar, Bindit, Biawen en Batong. De visschen genaamd Papoejoe, Haroean en Sapat worden het meest gevangen, de Ikan Papoejoe echter is van alle de uitmuntendste soort.

Behalve den koophandel, welke de Ngadjoe, ten opzigte van de opgenoemde produkten hunner landstreek met de hier heenkomende vreemdelingen, voornamelijk met Chinezen, Bandjerezen en Bekompaijers drijven, houden de Ngadjoe er van, om zich uithoofde van den handel van hunne woonplaatsen te verwijderen, en ten dien einde tot zeer ver in de binnenlanden door te dringen. Ik heb handelaren van Poeloe Petak langs de rivieren Kapoeas Moeroeng, Kahaijan, Katingan, Sampit en zelfs in den Melahoei aangetroffen. Tabak, gambir, zout, rijst, geslepen agaatsteenen (lameang), buskruid, lood, geweren, europesche witte ongekleurde katoenen, chineesch aardwerk, gong's, koperen en ijzeren huisgereedschappen, worden door hen naar de gemelde landstreken gebragt, om daarvoor voornamelijk goud, tjerenang (drakenbloed), apen of bezoarsteenen (Kaliga) en touwwerk in te ruilen. Sommige ondernemende individus reizen over zee naar Java en Singapore, om aldaar tegen contante betaling hunne voor de binnenlanden bestemde handelsartikelen op te koopen. Slechts weinige Ngadjoe zijn gelukkig genoeg om door den koophandel eenig fortuin te verwerven; de meeste keeren, na eene afwezigheid van jaren, arm en met schulden beladen naar hunne geboorteplaatsen terug. Overigens laten hunne levenswijze op reis en de manier, waarop zij den handel drijven, zoo als wij in de ethnographische afdeeling van deze berigten nader zullen aantoonen, geen ander resultaat verwachten.

Volgens de opgaaf van een in den handel zeer bedreven Ngadjoehoofd, worden op Poeloe Petak door Chinezen, Bandjerezen, Bekompaijers en Daijak's jaarlijks de volgende artikelen in de daarnaast staande hoeveelheden en voor de bijgezette prijzen ter markt gebragt:

ARTIKELEN.	JAARLIJKSCHE INVOER.	PRIJZEN IN DEN KLEINHANDEL.			TOTAAL BEDRAG.	*Aanmerkingen.*
			Guld.	Cents.	Gulden.	
Rood Katoen.	2000 vademen.	1 vad. voor.	2	00	4000.—	van Java en Singapore.
Zwart 〃	3000 〃	〃	1	30	3900.—	van Java en Singapore.
Wit 〃	5000 〃	〃	0	80	4000.—	van Java en Singapore.
Gebloemd 〃	3000 〃	〃	2	00	6000.—	van Java en Singapore.
Sarong Kambaijat.	4000 stuks.	1 stuk voor	2	00	8000.—	van Java.
Hoofddoeken.	3500 〃	〃	2	00	7000.—	van Java.
Zout.	30 kojang.	1 gantang voor	0	40	3600.—	
Tabak.	30 〃	1 tambang 〃	0	50	1200.—	van Java en Bali.
Gambir	360 kranjang.	1 stuk 〃	0	2	?	〃 〃 〃 Singapore.
Potten van aardewerk. . .	8000 stuks.	1 〃 〃	0	24	1920.—	〃 〃 〃 〃
Borden	7000 〃	〃 〃	0	40	2800.—	〃 〃 〃 〃
Gong's	50 〃	〃 〃	20	00	1000.—	van Java.
Koperen borden	100 〃	〃 〃	2	00	200.—	〃 〃
Tampat Siri.	50 〃	〃 〃	6	00	300.—	〃 〃
Buskruid	50 gantang.	1 gantang 〃	7	00	350.—	van Singapore.
					f 44,270.—	

Slechts een gedeelte van deze goederen dient den Ngadjoe op Poeloe Petak tot eigen gebruik; verreweg het meeste gaat naar de binnenlanden en wordt vooral langs de rivieren Kapoeas Moeroeng en Kahaijan verruild; terwijl zij de voor de westelijke rivieren bestemde handelsartikelen van Sampit, eene aan den mond der rivier van dezen naam op de zuidkust gelegene, niet onbelangrijke koopplaats, ontvangen, waar dezelve meestal van Singapore aangebragt worden.

Uit de boven beschrevene grondtrekken van het karakter van den Ngadjoe kan men afleiden, dat hij zelden in staat is, tot eenige welvaart te komen, eene gevolgtrekking, welker juistheid door de uitkomst bevestigd wordt. De door de bevrediging zijner liefhebberijen veroorzaakte uitgaven worden bovendien vermeerderd door eene menigte kostbare bepalingen van zijnen adat, welke hij bij gelegenheid van den dood eens bloedverwants, bij huwelijken, geboorten enz., moet nakomen, en welke, gelijk wij later zullen beschrijven, alle uit groote en langdurende feesten bestaan. Velen geraken of door de eerste of door de laatste in armoede en uit deze vervolgens in schulden, die voor de meesten met pandelingschap eindigen. Een Daijak, die eens arm is geworden, kan zonder schulden te maken niet bestaan, gelijk uit de volgende opgave zal blijken, bij welke verondersteld is, dat men eenen vrijen, armen, maar werkzamen Ngadjoe uit den middelstand naar Poeloe Petak verplaatst.

Voor zijn bestaan heeft hij jaarlijks noodig:

200 gantang padi	*f*	14,—
4 〃 zout	-	1,60
1 varken	-	10,—
5 kippen	-	1,30
5 eenden	-	1,30
Voor toespijs bij de rijst, voor tabak, siri, gambir, gedroogde visch, olie, enz.	-	30,—
1 djoekong	-	4,—
3 broeken à *f* 1,—	-	3,—
3 tjawats à *f* 1,—	-	3,—
2 hoofddoeken à *f* 1,60	-	3,20
3 buisjes à *f* 1,60	-	4,80
voor zijne woning	-	15,—
Totaal in 't jaar	*f*	91,20

Door zijnen arbeid kan hij in een jaar winnen:

400 gantang padi; hiervan heeft hij voor zijn eigen onderhoud noodig 200 en kan dus verkoopen 200 gantang .	*f* 14,—
100 ikat rotan	- 16,—
katjangmatten.	- 12,60
verzamelen van dammar	- 1,84
vervaardiging van vlechtwerk.	- 9,—
Jaarlijksch inkomen . .	*f* 53,44

Hieruit blijkt, dat hij bij eene jaarlijksche uitgaaf van .	*f* 91,20
en bij een inkomen van omtrent.	- 53,44
genoodzaakt is, om eene schuld van	*f* 37,76

te maken.

De voornaamste reden, waarom het voor den armen man onmogelijk is zich het noodige onderhoud te verschaffen, ligt daarin, dat het land aan de natuurlijke bronnen van bestaan voor het enkele individu bijkans geheel en al gebrek heeft. De hoofdzakelijke produkten van Poeloe Petak, de rotan en de rijst, vereischen dat zeer vele handen ten voordeele van eenen enkelen persoon bezig gehouden worden.

Uit dezen rampspoedigen toestand van den armen man verklaart zich de onevenredigheid tusschen het aantal vrije inboorlingen en boedak's in Poeloe Petak, waarvan de Chinezen, de Bekompaijers en zelfs de meer gegoede stamgenooten partij weten te trekken, om zich voor eene kleine som hunne boedak's te verschaffen, die met geringe middelen onderhouden worden. Een groot aantal dezer ongelukkigen wordt jaarlijks van Poeloe Petak naar Bandjermasin, Bekompai en andere plaatsen gebragt.

De geheele bevolking van Poeloe Petak kan op 14,000 zielen geschat worden. Van dezen leven 5000 als pandelingen in Poeloe Petak zelf, terwijl 1000 in gelijke omstandigheden op andere plaatsen wonen. Van de overige 8000 vrije Ngadjoe zijn nagenoeg 1000 op reis om handel te drijven.

Behalve de huisgezinnen der zendelingen zijn ook eenige Bekompaijers en Chinezen in Poeloe Petak gehuisvest. Hun aantal is evenwel te klein, om hier in aanmerking te kunnen komen.

Het distrikt Kapoeas Moeroeng.

Het stroomgebied van de Kapoeas Moeroeng in zijn gel[illegible] ge-nomen vormt het distrikt van dezen naam.

De regering heeft deze gewesten nog niet opletten genoeg beschouwd, om dezelven naar den aard en naar de verwantschap hunner bewoners in onderscheidene distrikten met bijzondere opperhoofden te verdeelen, welke verdeeling evenwel volstrekt noodzakelijk schijnt te zijn, indien men eenige orde in dezelve wil brengen, en den invloed wenscht te verwerven, zonder welke het onmogelijk is van alle voordeelen partij te trekken, die zij in staat zijn aan te brengen.

Ik heb het gebied van de Kapoeas Moeroeng reeds topographisch beschreven. Het bestaat uit twee afdeelingen, die ten opzigte der natuur harer oppervlakten en der hiermede verbonden physieke verschijnselen evenzeer van elkander verschillen, als ten opzigte van den aard harer bevolking. De eerste afdeeling, namelijk de zuidelijke, beslaat de laaglanden, welke de Kapoeas Moeroeng doorstroomt; de tweede, of boven-afdeeling, bevat de aan hare oevers gelegene hooglanden. De eigenaardigheden van elke dezer afdeelingen zijn zoo scherp geteekend, dat zij eene bijzondere beschouwing vereischen.

De natuurlijke gesteldheid van de lagere afdeeling komt met die van Poeloe Petak overeen, zoo als ook de aard van hare bevolking, die in alle opzigten nog tot de Ngadjoe te rekenen is. Inzonderheid zijn het de sporadisch verspreide, hoogere plaatsen van het terrein in de nabijheid der monding van de Kapoeas Moeroeng in de Batang Moeroeng, waar zij bijeen gedrongen leven en waar eenige kultuur aangetroffen wordt. De grond is op sommige plaatsen hoog genoeg voor den weelderigen groei van kokos- en pinang-palmen. Echter zijn deze gunstige omstandigheden slechts eenige dagreizen opwaarts langs de rivier waar te nemen; want boven den mond van de Mantangai, door welke de rivier met den Barito in verband staat, wordt het land zoo laag, dat het ten naastenbij onophoudelijk aan overstroomingen blootgesteld en in een moeras veranderd is, dat even zoo min toelaat, woningen voor menschen aan te bouwen, als eenige kultuur aan te leggen. Een majestueusch, hoog woud en eene ondoordringbare wildernis bedekken deze laaglanden; de reiziger moet 7 dagen lang varen, voor dat het hem vergund zij den voet weder op droogen grond te zetten. De oevers der rivier zijn verdwenen, en de grenzen der rivierbedding worden alleen door de vegetatie der oorspronkelijke bosschen aangetoond, die uit het water omhoog rijzen. Hoe trotsch en weelderig ook de vegetatie zich

hier aan het oog mag vertoonen, is er echter weinig dierlijk leven waar te nemen; zelden wordt in deze melancholische stilte het oor getroffen door de stem van een vogel, of door het grommen van een aap; slechts de zwaluw, in snelle vlugt over den spiegel van het water heenglijdende, vertoont zich in grooter getale; duizende muskieten plagen 's nachts den reiziger evenzeer door hun vervelend gegons, als door hunne pijnlijke steken.

De eenige voortbrengsels van deze wildernis zijn: was en rotan. Door deze moerassige landstreken zijn de bevolking van de boven-Kapoeas Moeroeng en die van den benedenloop der rivier zoo afgescheiden, als de bewoners der vastlanden door de zee van elkander gescheiden zijn. Slechts weinige inboorlingen worden door hunnen reislust aangezet, om door deze moerassen te trekken, ten einde met de bewoners van den overkant in aanraking te komen, welker taal, zeden en gewoonten van de hunne verschillen.

De Kapoeas Moeroeng neemt in dit gedeelte van haren loop onderscheidene, niet onbelangrijke rivieren op, die eenige dagreizen ver opwaarts bevaarbaar zijn. Tot deze behooren de rivieren Katap en Moeroc, beide op den regteroever.

Tegen het einde van de 4de, of aan het begin van de 5de dagreis door dit waterland, worden op enkele plaatsen der oevers hoogere, golfsgewijze verheffingen van het terrein zigtbaar, die met den moerassigen grond afwisselen. Voornamelijk op den regteroever vertoonen zich verhevenheden, bestaande uit plastische klei en zand, welke ten opzigte harer geologische verbinding overeenkomen met die, op de oevers van den Barito waar te nemen, verhevenheden, welke wij reeds aan de G. Bantan en Bahai hebben leeren kennen. Niet zonder reden mag men veronderstellen, dat deze kleiachtig-zandachtige bezinksels van beide rivieren in onderling verband staan en tegelijker tijd ontstaan zijn. De van deze plaats naar O. N. O. voortloopende golvende verhevenheden van het terrein schijnen de rigting aan te toonen in welke de beide formatiën zich aan elkander sluiten.

Waar de grond zich boven het niveau der overstroomde laaglanden verheft, daar worden ook weder woonplaatsen van menschen en eenige kultuur gevonden. De eerste kampong, welke zich na de 6de dagreis aan het oog van den reiziger vertoont en hem aankondigt, dat hij zich weder in de nabijheid van menschelijke wezens bevindt, is de kampong Lawang Nangka.

Aan de vooruitstekende hoeken der oevers vertoonen zich zandban-

ken, op welke gedurende het drooge jaargetijde goud uitgewasschen wordt, terwijl de met het zand gemengde afbroksels van bruinkool bewijzen, dat de alom verbreide tertiaire formatie, waaruit de eerste hooger gelegene grond in dit gedeelte van het eiland zamengesteld is, reeds hooger ligt.

De Soengei Hiang, van welke wij bij de beschrijving der van den Doeson hierheen leidende gemeenschapswegen reeds meermalen hebben gewag gemaakt, stort hare wateren hier in de Kapoeas Moeroeng uit, die boven dezelver mond reeds aanmerkelijk minder breed is, en, uit hoofde van ondiepten bij lagen waterstand, met eenigzins zwaar bevrachte handelspraauwen hooger op niet meer kan bevaren worden. De kronkelingen worden korter, de snelheid van den stroom heviger en de werking van het water op de oevers, die zich door het ondermijnen en instorten derzelven te kennen geeft, loopt meer in het oog.

In dit gedeelte van de Kapoeas Moeroeng wordt reeds veel rotan verzameld en van hier op vlotten in den handel gebragt.

De levenswijs der bewoners van de benedenstreken der Kapoeas Moeroeng of der S. Mantangai, zoo als dezelve bij voorkeur hier genoemd wordt, is zoo als die der Ngadjoe van Poeloe Petak, met welke zij een levendig verkeer onderhouden. Van de hier gelegene kampongs zijn te noemen: Tangoehan, Lonoh, Sinda Katapi, Tampat Demang Moeda, Toembang Kalattan, Langa, Plaweh, Lemoenti en Takisson. Zij bestaan uit enkele van nibong en atap opgerigte huizen.

Van den kampong Lawang Nangka af tot aan den kampong Baroe, bij welken de boven-afdeeling van de Kapoeas Moeroeng begint, is ten opzigte van de gewoonte der inboorlingen reeds eene sterke aannadering tot die van de bevolking der hooger gelegene gewesten te bemerken. De huizen staan op hooge palen, zijn uit boomschors of bamboe gebouwd en met paalwerk omgeven. De rijstbouw, het verzamelen van rotan, was, dammar en goud zijn de voorname bronnen van bestaan der inboorlingen van de beneden-afdeeling der Kapoeas Moeroeng.

De overigens geringe bevolking wordt bij de regering te Bandjermasin door het opperhoofd Sindee Katapi vertegenwoordigd. De bepalingen van politie zijn hier dezelfde als te Poeloe Petak, en de verpligtingen jegens het gouvernement komen overeen met die, welke aan de bewoners van dat distrikt opgelegd zijn.

In den kampong Rotek heeft zich eenige jaren geleden een zendeling gevestigd, ten einde met de uitbreiding van het Christendom in Kapoeas Moeroeng een aanvang te maken; de geringe deelneming echter, welke hij overal gelegenheid vond op te merken, deed hem de nutteloosheid van zijn langer verblijf alhier beseffen en het besluit nemen, deze plaats spoedig te verlaten en naar Poeloe Petak terug te keeren.

Behalve de S. Mantangai, welke de beneden-Kapoeas Moeroeng met den Barito door de S. Mangkatip in verband brengt, bestaan er nog verschillende communicatie-wegen met de Kåhaijan, waarop ik, bij de beschrijving van deze rivier, later zal terugkomen.

De boven-afdeeling van dit stroomgebied levert geheel andere verschijnselen op; de gesteldheid van de oppervlakte is doorgaans anders en de bewoners zijn zachter; ten opzigte van zeden en gewoonten staan zij nog op een lagen trap van beschaving. De koophandel is hier nog in zijne kindschheid, en buitenlandsche produkten zijn slechts weinig bekend. De inboorlingen bevredigen hunne behoeften door de voortbrengselen hunner eigene gewesten; zij weven en vervaardigen hunne kleederen zelf, smeden hunne wapenen uit Doesonsch ijzer, en planten zelf hunnen tabak; echter kunnen zij denzelven niet bereiden; de bladeren der in het wild groeijende gambirplant kaauwen zij met de siri en den kalk branden zij uit de kalkrotsen, die in de nabijheid van hunne woonplaatsen in menigte worden gevonden. Zij bouwen rijst en verzamelen goud en rotan; den laatsten voornamelijk in de omstreken der kampongs Baroe, Tapan en Kawattan, van waar hij benevens andere voortbrengselen der binnenlanden, zooals b. v. dammar, drakenbloed, apen- of bezoarsteenen, tali rameh en wapenen, in den handel gebragt wordt. De rijstteelt is voor het gebruik niet toereikende, en derhalve wordt jaarlijks veel rijst van Poeloe Petak ingevoerd. Buitendien planten zij ook eetbare gewassen, kokosboomen, pinang en pisang. De inboorlingen zijn van een oorlogszuchtig karakter en dikwijls in bloedigen strijd met de bewoners van den midden- en boven-Barito, welke, vaak ondersteund door Pari's, het land aanvallen en den oorlog over hetzelve brengen.

Onderscheidene verwoeste kotta's, die ik aangetroffen heb, deden mij vermoeden, dat zij zich niet altijd met voordeel weten te verdedigen. Hunne woningen zijn vrij groot en doorgaans van paalwerk voorzien; de enkele, niet versterkte, in de ladangs staande huizen

behooren tot den eenen of anderen nabij gelegenen benteng, naar welken de bewoners in geval van gevaar terug trekken. Er is geen gemeenschappelijk opperhoofd; ieder kampong heeft een bijzonder, onafhankelijk hoofd, en de invloed, welken de regering te Bandjermasin op dezen uitoefent, heeft maar weinig te beduiden.

Van den kampong Baroe af is de waarde van het geld onbekend, en wordt de maleische taal slechts nog door enkele personen verstaan en zeer onvolkomen gesproken.

Als huisdieren houden zij kippen, varkens, geiten, honden en enkele karbauwen.

De zendelingen van Poeloe Petak hebben deze afdeeling der rivier reeds herhaalde keeren afgereisd, om de gevoelens van het volk omtrent het christelijk geloof te leeren kennen, maar telkens zijn zij tot het droevig resultaat gekomen, dat er vooreerst nog niet aan te denken valt, om hier met eenig nut te kunnen werken. Ten opzigte hunner afkomst behooren de bewoners van de boven-Kapoeas-Moeroeng tot den langs de boven-Kahaijan uitgebreiden stam der Ot Danom, en staan derhalve in eene zekere afhankelijkheid van het genoemde gewest.

Wat het land zelf betreft, dit begint reeds bij de Kotta Baroe meer vastheid te krijgen en zich, in de gedaante van eenen droogen, uit zand en gele potaarde zamengestelden grond, boven het niveau der rivier te verheffen. Boven den benteng Kawattan, vertoonen zich lage heuvels, die in eene rigting van N. O. naar Z. W. voortloopen. Met het optreden van deze kleine verhevenheden wordt de rivierbedding door de steile helling der oeverwanden aanmerkelijk verengd. Tusschen de potaarde bemerken wij hier lagen van gerolde steenen van verschillende magtigheid; de potaarde zelf gaat door de vermeerderde bijmenging van zand in eenen lossen, geel of roodachtig geel gekleurden, kleiachtigen zandsteen over.

De Kapoeas Moeroeng neemt in dit gedeelte van haren loop op den linkeroever hare belangrijkste nevenrivier op, van welke ik boven reeds bij onderscheidene gelegenheden gesproken heb. Deze rivier was in vroegere jaren bewoond, maar is het thans niet meer. De laatste rest der bevolking heeft haar gedurende den tijd mijner aanwezigheid verlaten. De bewoners zijn verdreven door de invallen der inboorlingen van Siang en Moeroeng. De Kawattan zal door haar verband met het stroomgebied van den Barito en door de menigvuldige communicatie-wegen, die van haar naar de verschillende afdeelingen dezer rivier

leiden, later van groot belang wezen, wanneer pogingen zullen in 't werk gesteld worden tot uitbreiding van beschaving.

Hooger op, in de nabijheid van den kampong Djankan, waar de Kapoeas Moeroeng op den linkeroever de S. Mawat opneemt, die onderscheidene dagreizen ver bevaarbaar is, en aan welke de kampongs Kotta Mawat, en Kotta Brobok liggen, vertoonen zich verschillend gekleurde, zeer magtige lagen van plastische klei, welke in de diepte doorgesneden is door eene bank van melkachtig witte gerolde steenen van kwarts, wier onderlaag uit eene laag van zeer jonge bruinkool bestaat. Van hier af heeft men gelegenheid de bruinkool langs de oevers nog verschillende keeren te voorschijn te zien komen. Op onderscheidene plaatsen wordt de oppervlakte gevormd door eene digte, zeer zuivere kolenlaag van 23″ dikte. Dezelve rust op eene 10-12′ dikke laag grijze plastische klei, welke eene onderlaag heeft van veelvuldig doorgekloofden kalkrots van digte vorming en donkergrijze kleur. Uithoofde van menigvuldige instortingen en verbrokkelingen was het niet mogelijk de uitgestrektheid en de helling van al deze lagen na te gaan. Weldra, voornamelijk in de nabijheid van den kampong Batoe Sampong, krijgt de kalkformatie tegen het Noorden de bovenhand. De kalksteen is hier grijsachtig wit van kleur en zonder schichtvlakten. Lagen van spheroïdische chalcedonen en vuursteenen doorsnijden denzelven op vele plaatsen. Door deze kalkrotsen wordt de rivier nog naauwer beperkt en somwijlen genoodzaakt over klippen af te storten, of in wild opbruischende golven zich door denzelven eenen weg te banen. De tegenstelling van het groen der weelderige vegetatie en de witte kleur der rotsen, aan wier voeten zich de donkere wateren der rivier schuimende breken, is treffend. Zeer dikwijls komen in deze kalkrotsen versteende koralen voor.

Zoodanig blijft de formatie tot aan den benteng Habatong. Boven dezen kampong komt de plutonische dioriet aan de oppervlakte te voorschijn, en vormt langs de oevers lage, doorgekloofde zwarte rotsen, die bij de verweêring in kogelvormige massa's uit elkander vallen, of op andere plaatsen eene splijting in de gedaante van zuilen vertoonen. De riam Batoe Bras wordt door eene opeenstapeling van zulke over elkander gestorte zuilen veroorzaakt. De indruk, welken het gezigt van deze streken in het gemoed van den reiziger maakt, is een gevoel van droevige eenzaamheid. De rivier is hier smal en stroomt bruischende voort, tusschen steile met varens

begroeide oeverwanden, over welke de krachtige plantengroei van het oorspronkelijke woud omhoog rijst. De takken zijn over de rivier gebogen, door elkander gevlochten en vormen over het water een verwulf, onder hetwelk eene onhuisselijke schemering heerscht. De doodsche stilte wordt slechts door het gedruisch der riemen afgebroken, geen vogel doet zich hooren, en geen' aap zag ik wiegen op de takken der boomen. Het leven schijnt uit deze wildernis ontvlugt te zijn.

Boven de Kotta Harrek wordt de diorietische formatie door een grofkorreligen zandsteen vervangen, welke van hier af de heerschende bergstof is. Dezelve vormt steile oeverwanden, rotsen en ver in de rivier vooruitstekende riffen, die dikwijls slechts eenen smallen en gevaarlijken doortogt voor de praauwen overlaten. Het begin van diergelijke rotsmassa's is vooral beneden de Kotta Karangan hinderlijk voor de scheepvaart; hier schijnt het doordringen van den dioriet, die bij dezen kampong weder te voorschijn komt, de grootste verwoesting onder de geschichte formatiën te weeg te hebben gebragt. Kalk, zandsteen en massa's dioriet volgen van hier af, verder opwaarts langs de rivier, onregelmatig op elkander.

Weinige uren boven den kampong Karangan, van waar de Kapoeas Moeroeng slechts nog voor djoekongs toegankelijk is, wordt de rivier weldra zeer onbeduidend, terwijl zij in onderscheidene armen gesplitst is, welke als belangrijkste takken van hare bronnen moeten beschouwd worden.

De eerste dezer takken is op den regteroever, de S. Taren. Zij is minder belangrijk, dan de Kapoeas Moeroeng, en kan met zeer kleine praauwen slechts eene dagreis ver bevaren worden.

Verschillende gemeenschapswegen leiden van deze rivier, gelijk ik later zal aantoonen, naar de Kahaijan. Langs hare oevers wordt slechts een enkele kampong, de Kotta Taren, aangetroffen.

Voorbij den mond dezer rivier komt men op den linkeroever aan dien van de S. Danom Pari. Deze is volstrekt niet bewoond en dient tot eenen belangrijken gemeenschapsweg (zie het distrikt Siang Moeroeng) naar den boven-Barito. Langs deze rivier is, over de gewesten van den boven-Kapoeas Moeroeng veel onheil gekomen, want zij is de voornaamste weg, langs welke de Pari's en de bewoners van Siang en Moeroeng hunne krijgstogten ondernemen.

De S. Sinat eindelijk, op den regteroever hare wateren in de Ka-

poeas Moeroeng uitstortende, is de belangrijkste van hare bronnen, en aan den mond geenszins minder beduidend dan deze. De hoofdrivier zelve strekt zich nog 4—6 dagreizen ver in N. W. + N rigting uit, alwaar zij in een middelmatig hoog bergland haren oorsprong heeft. In dit gedeelte van haren loop is zij geheel onbewoond; slechts enkele familien van rondzwervende Ot's trekken door de wildernis, welke de oevers bedekt.

De menigte watervallen en stroomversnellingen maakt het rijzen op de S. Sinat zeer moeijelijk. Aan de oevers en in de rivierbedding komen voornamelijk diorietische rotssoorten voor, echter worden er ook zandsteenen en kleilagen gevonden. De oevers zijn hoog en steil en met bosschen begroeid, welke in de nabijheid der kampongs eenigzins uitgehouwen zijn, ten einde plaats te winnen voor den rijstbouw.

De eerste kampong, welke men hier aantreft is de Kotta Mehiak, een goed versterkte en sterk bevolkte kampong.

Dan volgen hooger op en langs eenige van de zijrivieren de Kotta's Batoe Isak, Baijang, Balem Oembong, Andarat.

De bevolking van de Sinat is bekend als bijzonder wild en oorlogszuchtig, en ligt bijkans onophoudelijk in strijd met de naburen, vooral met die van den boven-Barito.

Van de S. Sinat bestaan insgelijks verschillende communicatie-wegen naar de Kahaijan, die wij later zullen beschrijven.

Langs de Kapoeas Moeroeng worden thans de volgende kampongs aangetroffen:

KAMPONGS.	GETAL ZIELEN.	VOLKSSTAMMEN.
K. Tangoehan	180	Ngadjoe.
〃 Lonoh	90	
〃 Sinda Katapi	120	
〃 Demang Moeda	50	
〃 Toemb. Kalatan	25	
〃 Langa	20	
〃 Plaweh	20	
〃 Lamoenti	25	
〃 Takisson	30	
Transportere.	560	

KAMPONGS.	GETAL ZIELEN.	VOLKSSTAMMEN.
Per Transport. . .	560	
Kotta Lawang Nangka.	45	Vermenging van Ngadjoe en Ot Danom.
〃 Pantasiwan	50	
〃 Pasarang	50	
〃 Baroe	1400	
〃 Bassa Tanah	30	
〃 Djetes	45	
〃 Bilau	18	
〃 Tapen	225	
〃 Kawattan	120	
〃 Lawang Amat	80	Ot Danom.
〃 Djangkong.	250	
〃 Batoe Sampong	200	
〃 Habaton.	250	
〃 Harock	400	
〃 Karangan	1600	
〃 Anak Andau	150	
〃 Tamohing	500	
〃 Toemoerongoi.	2000	
Totaal. . . .	7973	

Aan de bewoonde nevenrivieren worden de volgende kampongs aangetroffen :

KAMPONGS.	GETAL ZIELEN.	VOLKSSTAMMEN.
Soengei Mawat.		
Kotta Mawat	120	Njadjoe en Ot Danom.
〃 Brobok	80	
Totaal . .	200	

KAMPONGS.	GETAL ZIELEN.	VOLKSSTAMMEN.
Soengei Taren.		
Kotta Taren	1000	Ot Danom.
Soengei Sinai.		
Kotta Mehiak	1500	Ot Danom.
" Batoe Isak	1000	
" Baijan	300	
" Balem Oembong	250	
" Andarat	350	
Totaal . .	3400	

Uit deze opgave blijkt, dat de bevolking van het geheele stroomgebied der Kapoeas Moeroeng 12573 zielen beloopt.

De kampong Kotta Baroe is een van de aanzienlijkste en tevens een van de belangrijkste voor den handel in dit riviergebied. De van Poeloe Petak of van Bandjermasin komende kooplieden hebben hier hunne hoofdstapelplaats, zoo wel voor de door hen aangebragte, als voor de door hen aangekochte goederen. De voortbrengselen der binnenlanden worden gedeeltelijk op rakits, gedeeltelijk in praauwen van ijzerhout op de rivier naar beneden gevoerd. De handel wordt voornamelijk door Ngadjoe van Poeloe Petak gedreven, echter komen ook enkele Bandjerezen, Bekompaijers en Chinezen te dien einde hier, hoewel deze laatsten zelden verder dan tot Kotta Baroe durven gaan, en daar afwachten, wat de hoogerop woonachtige inboorlingen, de rivier afzakkende, hun ter verkooping aanbieden. De handel is hier ruilhandel, die des te voordeeliger voor de kooplieden is, hoe verder zij de rivier op reizen, omdat daardoor de prijzen hunner goederen stijgen, en de waarde van het goud, het belangrijkste artikel van ruiling, naar evenredigheid daalt.

Het goud wordt in het gebied van de Kapoeas op twee verschillende manieren gewonnen.

1°. Het wordt gedurende het drooge jaargetijde op de zandbanken uitgewasschen. Deze handelwijze heeft over de geheele uitgestrektheid der rivier tot aan den kampong Kotta Pasarang naar beneden plaats. Of

2°. op plaatsen, welke door het water niet bespoeld of bloot gelegd zijn, worden putten van 2½ □ van de oppervlakte naar beneden gegraven, om het goud inhoudend zand te verkrijgen en vervolgens op de gewone wijs aan de rivier uit te wasschen. Deze manier wordt voornamelijk in de bovenlanden van het stroomgebied door de Ot Danom gebezigd.

Het goudwasschen is, wanneer het op de eerste wijs gedaan wordt, bij uitsluiting aan de vrouwen overgelaten; daarentegen wordt de arbeid door beide geslachten verrigt, wanneer er putten moeten aangelegd worden.

De kwaliteit van het uitgewasschen goud is niet altijd even goed. Men zegt, dat in het bijzonder het goud der rivieren Kawattan, Pahókap en Mawat minder karaten inhoudt, dan dat der hoofdrivier. Langs deze nevenrivieren komt het goud in grootere stukjes voor, en men beweert, dat het niet tot de zeldzaamheden behoort, stukken te vinden, die ½ tail, of meer, wegen.

De jaarlijksche opbrengst van goud in het geheele gebied der Kapoeas Moeroeng is, naar hetgeen onderscheidene ervarene en geloofwaardige hoofden beweren, op 3000 *ringit* (à ½ tail) te schatten. Voor een ringit de gemiddelde waarde van *ƒ* 40 aangenomen, bedraagt dit eene som van *ƒ* 120,000.

Het gebruik, hetwelk de Daijak's zelve van het goud maken tot het vervaardigen van versiersels, is zeer gering. Meestal dient het als ruilmiddel in den handel.

De verdeeling van het goudgewigt is derhalve vrij volmaakt en geschikt om de waarde van zeer kleine kwantiteiten gouds te bepalen. Het hier gebruikelijk goudgewigt is het volgende:

Het zwaarste is de ringit = ½ tail = 1 spaansche mat.

De kleinere verdeelingen zijn:

Sa Djampal	=	½	ringit.
Sa Kopang	=	1/5	"
Boea Kaijoe	=	1/10	"
Boentong	=	1/20	"
Sa Tilai	=	1/40	"
Stali	=	1/80	"
Brini	=	1/120	"
Matta Boeroeng	=	1/240	"
Boea Bakong	=	1/480	"

Wanneer de gemiddelde waarde van een ringit, gelijk boven,

à *f* 10 wordt aangenomen, dan kan met deze verdeeling van het gewigt eene kwantiteit van goud ter waarde van 10 cents bepaald worden.

De rotan van Kapoeas Moeroeng is op de markt van Bandjermasin een gezocht artikel, terwijl er de voorkeur aan wordt gegeven boven den rotan van Poeloe Petak en Mantangai. Er wordt in een jaar 30,000 galong ter waarde van *f* 3000 (indien 100 galong met *f* 10 betaald wordt) uitgevoerd.

Tevens wordt hier veel dammar verzameld en in den handel gebragt. Men heeft hier, gelijk overal waar dammar wordt gevonden, onderscheidene soorten, die ten opzigte der zuiverheid en kwaliteit van elkander verschillen. Hier worden voornamelijk 8 soorten, gedeeltelijk voor eigen gebruik, gedeeltelijk voor den handel, verzameld. Wij zullen dezelven volgens hunne waarde rangschikken:

Mata Koetjing; bijkans doorschijnend wit, in kleine stukken.

Dammar *poetih*; wit, doorschijnende.

" *linoh*; wit, doorschijnende.

" *lanon* } geel.
" *rasok* }

" *toelang* }
" *kroeïn* } poreus, zwaar, aardachtig.
" *anglei* }

De namen der verschillende soorten van dammar zijn meestal afgeleid van de namen der boomen, welke dezelve opleveren. De 5 eerste soorten worden grootendeels aan de boomen zelven verzameld, die ze voortbrengen, terwijl de overige 3 gedurende het drooge jaargetijde op de zandbanken der rivier gezocht worden. De eerste 3 soorten zijn natuurlijk de duurste, en worden in den handel met 18-20 cents per gantang betaald, terwijl eene gelijke kwantiteit van de overige 5 slechts 8-10 cents kost. Men wil, dat uit het riviergebied jaarlijks 20,000 gantang dammar wordt uitgevoerd. De gemiddelde prijs van 12 cents per gantang aannemende, zoude dus de waarde van den jaarlijkschen uitvoer *f* 2400 bedragen.

Was levert het gebied van de Kapoeas Moeroeng voor den uitvoer c. c. 100 pikols, ter waarde van *f* 8000 (het katti kost *f* 1). Tali rameh wordt door de inboorlingen slechts in kleine hoeveelheid vervaardigd en verkocht. Men zegt, dat de geheele kwantiteit, welke jaarlijks in den handel komt, niet meer dan 3 pikols (1 pikol kost *f* 140), ter waarde van *f* 420, bedraagt.

Andere, meer ondergeschikte artikelen van uitvoer zijn: matten, ijzerhout, apen- of bezoarsteenen en drakenbloed.

Aangebragt worden: zout, tabak, gambir, witte en blaauwe grove katoenen, gebloemde stoffen; koper- en ijzerwerk, koperdraad, aardewerk, ijzer en karbauwen. De prijzen dezer handelsartikelen zijn in de onderscheidene kampongs zeer verschillend, aangezien dezelve duurder worden, naarmate men hooger op aan de rivier komt.

Zoo kost, b.v.:

1 gantang zout 40-80 cent.

1 lambang tabak 35-80 „

1 stuk wit of blaauw katoen, groot genoeg, om er eene djawat van te kunnen maken *f* 2,50—*f* 3.

1 gebloemde kabaaij *f* 2,50—*f* 3.

1 koperen gong *f* 25—*f* 40.

1 Chinesche schotel 20—40 cent.

1 stuk ijzer, zwaar genoeg om er een parang van te kunnen vervaardigen, 60 cent tot *f* 1,20.

1 karbauw, door elkander gerekend, *f* 80.

Slaan wij nu het oog nog eens terug op hetgeen door ons medegedeeld is, dan vinden wij voor de geheele bevolking van het stroomgebied des Barito een getal van 116540 zielen, en vergelijken wij dit getal met de opgegeven uitgestrektheid van het gebied, dan blijkt, dat op 1 □ g. m. c. c. 61 zielen wonen.

ETHNOGRAPHIE.

Het menschenras.

De bewoners van het stroomgebied van den Barito behooren alle tot een en hetzelfde ras, het Maleisch-polijnesische. Hoewel zij verdeeld zijn in onderscheidene, met verschillende namen bestempelde stammen, is er echter niet eene reden, noch ten opzigte van hun uiterlijk voorkomen en hunne talen, noch ten aanzien van hunne zeden en gewoonten, om hen als zoo vele verschillende rassen te beschouwen, gelijk dit door eenen Europeaan [1]) geschied is, die gedurende een' geruimen tijd op Borneo gereisd heeft.

Talen.

Hunne talen hebben doorgaans een' en denzelfden grondslag, en behooren gezamenlijk tot de Maleisch-polijnesische, slechts eenigzins gewijzigd door verloop van tijd en naar plaatselijke omstandigheden. De verschillende tongvallen, in aantal gelijk aan dat der stammen, waarin het volk verdeeld is, ofschoon ze voor den onbedreven vreemdeling het voorkomen van verschillende talen mogen hebben, worden evenwel door alle inboorlingen, zoo niet even gemakkelijk, dan toch zonder moeite gesproken en verstaan, terwijl de plaatselijke eigenaardigheden spoedig door de inlanders worden aangeleerd. Zij zijn alle rijk in woorden; de benamingen van elk voorwerp zijn naar de verschillende omstandigheden waarin het voorkomt, zeer menigvuldig, en in 't algemeen zijn de tongvallen klankrijk en welluidend. De

[1]) Von Kessel.

dichtkunst bepaalt zich tot het improviseren, of tot het eentoonig opzeggen van hetgeen de Sang-sangs (engelen) verrigten en in welken toestand deze verkeeren, of ook bij het verhaal van de daden der voorouders, van belangrijke geschiedkundige gebeurtenissen enz. De eerstgemelde dezer kunsten wordt voornamelijk uitgeoefend door de Bilians, die hare buitensporige dichtstukken met eene schrille stem en vergezeld van de klanken der Katampang, eene cylindervormige, bijkans 2 voet lange, met een apenvel bespannen trom, voordragen, terwijl de goden en helden met ontzaggelijken bombast door oude mannen worden bezongen; dit laatste geschiedt, in een, van de tegenwoordig heerschende volkstaal afwijkend idioma, hetwelk de *hemelsche*, of *heilige taal*, of ook de *taal der Sang-sangs* wordt genoemd. Slechts weinigen zijn hierin bijzonder bedreven, maar de ingewijden in deze wetenschap doen de dienst van priesters en worden door den inboorling geraadpleegd, wanneer hij zijne wenschen aan de goden wil te kennen geven, derzelver hulp inroepen, of de ziel van een' zijner overledene bloedverwanten ten hemel wil doen geleiden.

Het Letterschrift.

Schrijfteekens hebben de inboorlingen niet; echter zijn zij niet onbekend met het bestaan er van bij andere volken. Naar hetgeen zij verhalen heeft de Schepper, nadat Hij aan de menschen eene taal had gegeven, de oudsten uit de verschillende volken vergaderd, om hen ook schrijfteekens mede te deelen. Allen hebben zulke teekens ontvangen, maar door de vertegenwoordigers van Borneo zijn zij ingeslikt, en hierdoor met het ligchaam vereenigd en in het geheugen veranderd geworden. Het nakroost heeft derhalve de geschiedenis, de wetten, overeenkomsten enz. ingeprent in de harten, even zoo onveranderlijk en zeker, als andere volken die in hunne boeken verzameld hebben, maar tevens levendiger, werkzamer en toegankelijker, want ieder is thans vertrouwd met de gebeurtenissen van zijnen stam, kent de geschiedenis zijner goden en helden, hun invloed op de menschen, hunne bepalingen enz., zonder dat hij noodig heeft boeken te bezitten en te bestuderen, of vreezen moet het gelezene weder te vergeten. Inderdaad is het geheugen der inboorlingen bewonderingswaardig, en hunne overleveringen dragen over het algemeen den stempel van groote overeenstemming.

Physieke en morele eigenaardigheden.

In hun uiterlijk voorkomen vertoonen de inboorlingen de grootste overeenkomst met de eigenaardigheden van het Maleische ras; evenwel wordt bij hen dikwerf een meer langwerpige vorm van gelaat gevonden, het voorhoofd is soms meer te zamengedrukt, hooger en meer afgerond, de tanden staan loodregt, en wenkbraauwen en baard zijn meer ontwikkeld dan bij andere, tot het Maleische ras behoorende volksfamiliën. Deze afwijkingen geven aan de gelaatstrekken een edeler vorm en levendiger uitdrukking. Dikwijls heb ik volmaakt regelmatige en schoone, bij die van het Kaukasische ras in geenen deele ten achter staande gelaatstrekken, vooral bij de mannen, waargenomen, en hunne verscheidenheid is zoo menigvuldig, dat men te vergeefs zoude trachten eene doorgaande, bijzonder karakteristieke vorming der inboorlingen van Borneo op te geven, maar zich vergenoegen moet met te zeggen, dat het de type van het Maleische ras is, die meer of min allen kenmerkt. De gelaatstrekken der vrouwen zijn in het algemeen boller, gaan zachter in elkander over, en vertoonen hierdoor meer onderlinge overeenstemming, dan die der mannen. Hunne uitdrukking is, over het geheel genomen, die van bevallige schalkachtigheid. Zeer dikwijls vindt men de welgeopende oogen van eene lichter bruine kleur, dan dit gewoonlijk bij de Maleijers het geval is. Het wit is zuiverder en helderder, iets dat er meer levendigheid en vuur aan bijzet, terwijl hierdoor tevens de zinnelijke uitdrukking van het Maleische oog in den spiegel van hooger en krachtiger ontwikkelde zelfstandigheid veranderd wordt.

De inboorlingen zijn van middelbare grootte. Uitstekend groote of bijzonder kleine menschen worden zelden onder hen aangetroffen. Hunne ledematen zijn gespierd en afgerond, en hebben het voorkomen van kracht, gepaard met vlugheid. De vrouwen vertoonen meestal eene meer dan krachtige ontwikkeling van vormen; inzonderheid worden de heupen vaak van eene volheid gevonden, die haar menige Europesche schoone zoude kunnen benijden. Vette en kreupele personen worden er uiterst zelden aangetroffen. Albino's heb ik er slechts een' enkelen gezien. Het haar is glimmend zwart, meestal sluik, maar dikwijls ook in losse krullen het hoofd omfladderende. De huid is lichter gekleurd, dan die der Maleijers, en zeer dikwerf treft men vrouwen aan van eene bijzonder lichte kleur, die meer op

de geelachtig lichte huidkleur der Chinezen gelijkt, dan op die der bruinachtige Maleijers.

Hun karakter is vaster en tevens op een edeler grondslag ontwikkeld, dan dat der Maleijers. Zij gevoelen diep, en volharden in het vervolgen van een eenmaal gevormd plan; in de liefde gaat hunne dweeperij vaak over tot zelfopoffering; in den strijd zijn zij kloekmoedig tot in den dood; wreedaardig en onmededoogend tegen hunne overwonnene vijanden, hard en zonder deelneming jegens hunne ondergeschikten, die niet zelden tot hoogere doeleinden, onder plegtige ceremoniën, in koelen bloede door hen worden geslagt. Nooit heb ik een' man, en slechts zeer zelden eene vrouw, tranen zien storten.

Aan hunne hoofden en andere verdienstelijke personen bewijzen zij hooge achting en onderdanige gehoorzaamheid; nooit durven zij zich verzetten tegen hunne bevelen, en hetgeen de ouden zeggen geldt hun als heilig. Tegen vreemdelingen zijn zij wantrouwend, maar eens voor iemand gewonnen, bewijzen zij zich welgezind, gulhartig, behulpzaam en gastvrij. Ten gevolge van hun wantrouwen zijn zij dikwerf onstandvastig in het houden hunner beloften; hetgeen zij evenwel, na rijp overleg, plegtig hebben toegezegd, houden zij met manmoedige getrouwheid.

Boven alles beminnen zij den omgang met het schoone geslacht, en dikwijls laten zij zich door deze hartstogt tot buitensporigheden verleiden. Zij staan groote vrijheden en regten toe aan hunne vrouwen, die niet zelden in huis en over geheele volkstammen met mannelijke kracht heerschen, tot krijgstogten aanmoedigen en in den oorlog zelve de strijdbare mannen aanvoeren. Bij vele beraadslagingen is de stem der vrouwen beslissend door den invloed, dien zij op hare mannen weten uit te oefenen, al hebben zij door den adat ook niet het regt om mede te spreken. Uit dien hoofde zijn ook de vrouwen niet zeer schuw en dikwijls meer toenaderend jegens vreemdelingen dan de mannen.

De inboorling is een liefhebber van sterke dranken (Toewak) en daaraan dikwijls bovenmate overgegeven. Levendig onderhoud bij hunne bijeenkomsten, neiging tot woordentwist en hieruit ontstaande langdurige beraadslagingen alvorens tot het nemen van besluit over te gaan, zijn bijzondere kenmerken, die bij deze volkstammen gevonden worden.

Uitermate bijgeloovig, zijn zij zeer gehecht aan zekere formaliteiten, door welke hun maatschappelijke toestand geregeld en in hunne zamen-

leving orde gebragt wordt. Persoonlijke beleedigingen door woorden vallen, niettegenstaande hunne veelvuldige drinkgelagen, bijkans nooit voor, en nooit heb ik hen bij soortgelijke gelegenheden, in weerwil van het verschil van gevoelen en van met groote hevigheid gevoerden woordenstrijd, tot geweldadigheden zien overgaan. In hun onderling verkeer zijn zij bescheiden en pligtplegend. Bij feesten is het eene der gewigtigste bezigheden van den huisheer, de genoodigde gasten gedurig tot eten en drinken aan te moedigen. Ongevraagd verschijnt niemand in een gezelschap of bij eene bijeenkomst. Daar, waar de adat nog in oorspronkelijke zuiverheid bestaat, volgen zij den regel, dat waar geen klager is, ook geen regter bestaat. Zij, die onderling twisten, kiezen zelve hunne regters, en deze vellen een oordeel, hetwelk zonder tegenspraak wordt nagekomen.

De ouders beminnen hunne kinderen en zorgen voor hen, omgekeerd bejegenen deze hen met achting en kinderlijke liefde en passen hen op in de dagen huns ouderdoms. Zij houden van de jagt en vischvangst, gelijk hunne voorouders deden, en thans nog verschaffen zich zekere stammen hierdoor het noodige voedsel. Allen hebben zij neiging tot den handel en zijn somwijlen ondragelijk bedelachtig. Ten gevolge hunner aangeborene nieuwsgierigheid, ondernemen zij gaarne verre reizen naar andere met hun bevriende volkstammen; maar waar ook, en onder welke gunstige omstandigheden zij in vreemde gewesten mogen vertoeven, altijd trekt hen de liefde tot het vaderland terug naar hunne geboorteplaats.

De verstandelijke aanleg van den inboorling verdient bijzondere oplettendheid. De in de scholen der zendelingen opgedane ondervindingen leveren het bewijs op, dat zij te dezen opzigte bij de Europeanen niet ten achteren staan; in zekere kunsten en handwerken hebben zij het tot eene vrij groote bekwaamheid gebragt. Zoo zijn zij b.v. niet onbedreven in het vervaardigen van praauwen, in het smelten van ijzer, in het smeden hunner wapenen, in het uitsnijden van hout en been; zij weven hunne stoffen uit zelf vervaardigde en met verschillende kleuren geverwde draden, en maken kleederen die dikwijls zeer smaakvol met borduurwerk versierd zijn. De geliefkoosde kleuren zijn rood en blaauw. Zij hebben goud- en kopersmeden; de eerste vervaardigen allerhande inheemsche sieraden, de laatste smeden armen voetringen, lijfgordels, enz. Zij vlechten uit rotan en stroo smaakvolle en duurzame matten, draaijen touwwerk, winnen olie en vergift uit verschillende plantensoorten.

Om de berigten volledig te maken, die tot beoordeeling van het volk moeten strekken, verdient hier nog de opmerking eene plaats, dat in zekere distrikten publieke meisjes worden onderhouden, en dat den mannen — verschrikkelijk is het te zeggen — de teedere omgang met mannen niet onbekend is.

De landbouw en de veeteelt worden verwaarloosd, en beperken zich alleen tot hetgeen de inboorlingen voor hunne eigene behoeften noodig hebben.

Hunne spelen bestaan in wedloopen en wedspringen, in worstelen, in krijgsdansen en in andere oefeningen, die het ligchaam krachtig doen ontwikkelen, en hun de vlugheid en handigheid verschaffen, die zij noodig hebben, om met voordeel aan hunne neiging tot den oorlog te kunnen voldoen. Hunne dansen worden meestal door de verschillende geslachten afzonderlijk ten uitvoer gebragt, en zijn zeer eigenaardig door de langzaamheid en deftigheid der daarbij plaatshebbende bewegingen. Zij bestaan in het buigen van het ligchaam, waarbij tegelijkertijd de armen opgeligt worden, die vervolgens even langzaam weder dalen naarmate het eerste weder opgerigt wordt. Tevens zijn er ook onderscheidene gemeenschappelijke spelen voor beide geslachten. De grondslag van alle soortgelijke vermaken is ondertusschen zinnelijkheid.

Hunne muzijkinstrumenten zijn zeer eenvoudig, voornamelijk in de ver afgelegene binnenlanden, alwaar men de bij de Maleijers gebruikelijke nog niet heeft aangenomen. Eenige verschillend gestemde gongs (eene koperen schijf die met een' ijzeren staf bespeeld wordt) en eene trom, bestaande uit een' onderscheidene voeten langen, uitgeholden en aan de eene zijde met een vel bespannen, boomstam, zijn de instrumenten voor het geraasmakend muzijk. De fluit, eene soort van ruwe, met twee snaren bespannen guitaar, eene harmonica, bestaande uit eene gedroogde kalapavrucht, in welke onderscheidene lange en dunne bamboepijpen, gelijk de pijpen van ons orgel, aangebragt zijn, en eene, insgelijks uit bamboe gemaakte, mondtrom worden door hen gebezigd om er de ledige avonduren mede te verkorten, of aan beminden hunne gevoelens te kennen te geven.

Het tatoeëren kan als eene algemeene gewoonte van alle stammen worden beschouwd; slechts komen de aard er van en de menigte der in het vel geprikte figuren en lijnen niet bij allen overeen.

Verdeeling in onderscheidene stammen.

De inboorlingen van het stroomgebied zijn verdeeld in de volgende stammen:

1°. Orang Ngadjoe, langs den beneden-Barito en den beneden- en midden-Kapoeas.

2°. Ot Danom, aan den boven-Kapoeas.

3°. Orang Doeson, langs den midden-Barito.

4°. Orang Menja-an en Lawangàn, langs de rivieren Karrau en Pattai.

5°. Tabaijan, Anga, Njamet en Boroi, langs de Teweh.

6°. Orang Moeroeng, en

7°. Orang Siang, in de distrikten van gelijken naam.

8°. Olo Oet, in de noordelijke en oostelijke waterscheidende gebergten.

De schoonheid van ligchaamsvorm en de handigheid en kracht der inboorlingen is, gelijk wij nader zullen zien, grooter, naarmate de stammen verder in het binnenland wonen. Ook de lichte kleur der huid en der oogen neemt in dezelfde verhouding toe.

Van de, gelijk men verhaald heeft, in de binnenlanden woonachtige Papoea's met eene donkere kleur en gekruld hoofdhaar, welke door sommigen, en wel voornamelijk door Engelsche schrijvers, als de eigenlijke Aborigines van het eiland worden beschouwd, heb ik geen spoor kunnen ontdekken, en kan ik volgens mijne ondervindingen met zekerheid beweren, dat hun bestaan een ongegrond vertelsel is. De enkele Papoea's, welke men in het noordoostelijke gedeelte van het eiland heeft aangetroffen, zijn afkomstig uit het vaderland der Papoea's, en door de Soeloesche zeeroovers weggesleepte en hierheen gebragte individuën. De invloed, welke in het algemeen door de Soeloeërs in gindsche streken van het eiland uitgeoefend werd, en thans nog uitgeoefend wordt, is genoegzaam bekend.

Of echter de tegenwoordige bewoners van Borneo de ware Aborigines van het eiland zijn, is moeijelijk te beslissen. Ondertusschen geven de bestaande overleveringen veeleer redenen, om dit te ontkennen; want volgens de berigten der inboorlingen zijn hunne voorouders in een gouden vaartuig hier aangekomen en hebben van de eilanden bezit genomen, welker voornaamste toppen de bergen Boendang, Kaminting en Raija waren. Diep in de binnenlanden vindt men dikwijls op de deuren der huizen van inboorlingen, die nooit

de zee, ja nooit een meer hebben gezien, een schip van wonderlijken vorm met houtskool of roode verw geteekend. Waar echter de voorouders van daan gekomen zijn, van welken aard de bevolking was, die door hen hier gevonden werd, en of deze eilanden toen al of niet bewoond geweest zijn, hierover zwijgt de geschiedenis. In ieder geval dagteekent deze eerste volkplanting uit de overoude tijden der tweede wordingsperiode van het groote eiland; in die tijden, waarin de toppen der bergen zich nog als enkele eilanden aan de oppervlakte van het water verhieven, en eenen archipel vormden, die later door aanspoeling, in de derde wordingsperiode, tot een groot geheel verbonden werd. De verhalen der inboorlingen over den vroegeren toestand van hun eiland bevestigen dit gezegde, terwijl de juistheid hunner gevoelens hieromtrent door de geologische verschijnselen gestaafd wordt, van welke wij bij eene vroegere gelegenheid reeds hebben gewag gemaakt [1]).

Slaan wij nu het oog op het stroomgebied in 't algemeen en op de zeden en gewoonten van deszelfs bewoners.

Over den adat.

De bewoners van het stroomgebied hebben, zooals vroeger gezegd is, allen dezelfde geschiedenis, dezelfde zeden en gewoonten, slechts eenigzins gewijzigd door plaatselijke omstandigheden, die tot eene veranderde levenswijs, en hierdoor tevens gedeeltelijk tot eene andere denkwijze en, ten opzigte van de maatschappelijke zamenleving, tot verschillende bepalingen, aanleiding hebben gegeven. Door al hunne denkbeelden en inrigtingen echter straalt een en dezelfde geest, die den grondslag vormt van hun maatschappelijk bestaan.

Het in aanraking komen met vreemdelingen heeft, waar zulks bijzonder dikwijls plaats greep en thans nog plaats grijpt, veel bijgedragen tot de verandering van oude gewoonten en tot de invoering van nieuwe wetten. Een voornamen invloed hebben te dezen opzigte de Hindoe's, de Chinezen en, in de laatste tijden, de Maleijers uitgeoefend.

De Hindoe's zijn, gelijk reeds aangemerkt is, de eersten geweest, die met de wilde volkstammen van Borneo connectie's hebben aangeknoopt, die zich onder hen gevestigd, hun eene zekere beschaving gebragt, hunne maatschappelijke zamenleving geregeld en hun waarschijnlijk ook de eerste godsdienstige beginselen geleerd hebben. Vele

---

1) Zie boven bladz. 28.

hunner tegenwoordige gebruiken en gewoonten, en sommige hunner begrippen over de godsdienst en over het voortduren der ziel na den dood, dragen de onloochenbare, ofschoon ook niet scherp geteekende, kenmerken van Hindoeschen invloed.

Overigens hebben, te dezen opzigte, de Chinezen misschien nog een grooteren invloed dan de Hindoe's. Het vervolg zal dit gevoelen genoegzaam staven. Veel van hun bijgeloof is slechts herhaling van Chinesche waanzinnigheid, en vele takken hunner nijverheid geven aanleiding tot de veronderstelling, dat zij door de Chinezen daarmede zijn bekend geraakt.

Tevens bemerkt men nog dagelijks hoe zich door den invloed der Mohammedaansche Maleijers hunne gewoonten veranderen, hoe zij nieuwe denkbeelden leeren kennen en vorderingen maken in beschaving. Vooral is deze invloed langs de oevers van den Barito uiterst werkzaam, en sommige bepalingen van den adat, op welke wij nader zullen terugkomen, zijn, ten gevolge daarvan, hier niet meer te vinden.

De vroegere toestand der inboorlingen.

De vroegste voorouders der tegenwoordige bewoners van het stroomgebied hadden geenen eigenaardigen, in verschillende takken verdeelden, vorm van regering. Op den laagsten trap van beschaving staande, zonder wetten, onbekend met landbouw en nijverheid van welken aard ook, slechts trachtende aan hunne weinige natuurlijke behoeften te voldoen, zonder vaste woonplaatsen, in ellendige hutten hun tijdelijk verblijf houdende, een rondzwervend leven leidende, bedekt met armoedige, uit boomschors vervaardigde, kleederen, geen onderscheid van rang en stand kennende, kwamen zij onder de opperheerschappij van het jeugdig, opkomend geslacht der vorsten van Bandjermasin. Deze vorsten zonden afgezanten naar de ver afgelegene gewesten der binnenlanden, ten einde de langs de oevers van den Barito in kleine horden verstrooid levende inboorlingen tot grootere troepen te vereenigen, en tot het aanleggen van gemeenschappelijke woonplaatsen over te halen. Zij werden bekend gemaakt met de rijstkultuur, met het zout en met andere aangename levensbehoeften.

Over de maatschappij en hare verschillende standen

Door de benoeming van hoofden, door het ontstaan van vaste woon

plaatsen en door het bekend worden, met buitenlandsche beschaving ontwikkelde zich het onderscheid van standen en ontstonden de volgende, thans nog bestaande, maatschappelijke trappen.

1°. De eerste kampongshoofden met hunne nakomelingen legden den eersten kiem tot het ontstaan van den *adel*. Zij gaven bevelen, verzamelden de voortbrengsels van het land, dreven handel en hieven de jaarlijks aan den sulthan te betalen schattingen. Zij heerschten over het volk door hunnen rang en hunne meerdere verlichting, en maakten van hetzelve gebruik ter bereiking van hun eigen doel. Spoedig werd zoodoende het denkbeeld van onderdanigheid gewekt en aan het volk ingeprent, en ontstond het onderscheid van *heeren* en *slaven*, van *Orang Bangsawan* en *Orang Patan*.

2°. De Orang Patan, oorspronkelijk de eigenaars en heeren van het land, zijn thans *lijfeigenen*. Zij bebouwen han hen toebehoorende ladangs, verzamelen rotan, dammar enz., en de hieruit voortvloeijende winst is hun eigendom. Daarentegen zijn zij verpligt om aan de bevelen van het hoofd zonder tegenspraak te gehoorzamen, en in persoon op te komen, zoodra deze hunne medewerking tot een arbeid verlangt, die den geheelen kampong betreft, of zijn eigen voordeel ten doel heeft. Ten gevolge hiervan is de physieke en morele toestand der Orang Patan volstrekt afhankelijk van de denkwijs en van den goeden of kwaden wil des opperhoofds; hun welvaren en hunne ellende is geheel en al in zijne handen.

3°. De Orang Mardika zijn meestal verwijderde aanverwanten der opperhoofden; zij vormen den stam der gemeenten, zijn vrij van schulden, dikwijls in het bezit van een eigen fortuin, en slechts dan verpligt om diensten te doen, wanneer het eene onderneming geldt, die het algemeen welzijn ten doel heeft.

4°. De Orang Boedak of Pandelingen ontstaan uit de klasse der Mardika, en maken de dienstboden der hoofden en welbemiddelde Mardika's uit. Ook den Patan's en anderen is het geoorloofd Boedak's te houden, bijaldien zij maar de som der schulden kunnen betalen. De Boedak's hebben geen eigendom, zij ontvangen van hunnen meester onderhoud en kleeding, en worden vrij en onafhankelijk door hunne schulden te betalen; de niet betaalde schulden, daarentegen, gaan na het overlijden van eenen Boedak over op zijne nakomelingen, die dan Boedak's moeten blijven tot dat de schuld geheel is afgelost.

5°. De Orang Abdi worden gekocht en blijven voor altijd slaven; zij zijn ongelukkige, langs de kusten van Java, Madura, Bali,

Celebes enz. geroofde menschen, die door verkooping, van Koetei, Tanah-Boemboe enz. naar hier zijn gekomen. De schandelijke zaak van zeerooverij en slavenhandel is sedert het overlijden van Adji Djawa, door de krachtige maatregelen van het Gouvernement langs de oostkust, bijna geheel onderdrukt, en derhalve heeft ook de aanvoer van Orang Abdi naar de binnenlanden opgehouden, en is deze stand ten naastenbij geheel en al uit de maatschappij verdwenen. De Orang Abdi is een van alle regten der menschen beroofde slaaf, en wordt, indien hij niet geschikt is om te werken, bij plegtige gelegenheden geslagt.

6°. De Orang Tangkapan, krijgsgevangenen, meestal vrouwen en meisjes, staan in alle opzigten gelijk met de Orang Abdi.

7°. Eene andere afdeeling der bewoners van eenen kampong bestaat uit de Orang Tamoï of vreemdelingen, welke zich tijdelijk, meestal om handel te drijven, ergens ophouden. Zij wonen, zoo de kampong een benteng is, meerendeels buiten denzelven, maar zijn gedurende hun verblijf verpligt om het opperhoofd te gehoorzamen. Door echtverbindtenissen worden vreemdelingen dikwerf leden van eenen kampong.

De hoeveelheid der volksmenigte, uit welke eene gemeente is zamengesteld, is overigens afhankelijk van menigvuldige toevallige omstandigheden. Zoo dragen b. v. de vruchtbaarheid des gronds, de voor den handel en voor de verdediging meer of min gunstige ligging der kampongs, de rijkdom en de goede afstamming en zachtzinnige regering der hoofden, veel bij, tot derzelver bloei.

Regering der kampongs-gemeenten.

De opgenoemde omstandigheden hebben in elke kampong plaats; want iedere kampong vormt een zelfstandig en afgesloten geheel. Slechts in de gewesten, die door het Gouvernement in zekere distrikten verdeeld zijn, zijn de kampongs tot een, aan het bestuur van een' distriktsopperhoofd onderworpen, geheel verbonden. Dit opperhoofd komt ondertusschen met de hem ondergeschikte kampongs-hoofden slechts dan in aanraking, wanneer dit noodzakelijk is uit hoofde van werken, die door het Gouvernement bevolen zijn en het geheele distrikt aangaan. Zijn gezag is altoos maar zeer beperkt, en de enkele kampongshoofden bekommeren zich weinig om zijne instellingen en bevelen.

Iedere kampong (gemeente) wordt bestuurd door een enkel hoofd. De gemeente zelve echter is in onderscheidene onderafdeelingen

gesplitst, welker aantal afhankelijk is van het getal huizen, die ieder door onderscheidene familiën worden bewoond.

De oudste, of een ander door verstand en goeden wil uitmuntend persoon, regelt de zaken der bewoners van zulk een huis; tot het kampongshoofd nemen zij hunne toevlugt slechts, wanneer zich de verschillende partijen met de regterlijke uitspraak van den bovengemelden persoon niet kunnen vereenigen. In het laatste geval, wordt de zaak beslist door het kampongshoofd in gemeenschap met eenen raad, bestaande uit de oudste leden der gemeente (Mandirs.)

Over bondgenootschappen en over de onderlinge verhouding der enkele kampongs.

Vereenigingen van enkele kampongshoofden en gemeenten, ten einde een gemeenschappelijk doel te bereiken, hebben, behalve bij gelegenheid van oorlog niet plaats. Slechts bij dreigend gevaar vereenigen zich onderscheidene gemeenten.

Strijd tusschen enkele kampongs is iets, dat bijkans nooit voorkomt. Indien het echter toch eens gebeurt, dan vereenigen zich de onderling bevriende hoofden der nabijgelegene kampongs, om de oorzaak van den twist te onderzoeken en daarover te raadplegen; de zaak wordt alsdan of in der minne bijgelegd, of de schuldigverklaarde partij wordt ten voordeele van de beleedigde tot eene boete veroordeeld.

Grondeigendom.

Werkelijk, door regt en wetten beschermd grondeigendom is er niet; noch de gemeenten, noch hare leden bezitten zulk eigendom.

De oorspronkelijke toestand der bewoners, voordat de eerste beginselen van beschaving bij hen hadden ingang gevonden, en hunne rondzwervende, noch door een opperhoofd, noch door wetten geregelde, levenswijs bewerkten, dat de grond als algemeen eigendom beschouwd werd: een denkbeeld, dat thans nog bestaat, gelijk men uit de zucht tot reizen en verhuizen en het verplaatsen van geheele kampongs kan afleiden, waarvan wij vroeger reeds gewag hebben gemaakt. Dat een kampong 10 à 12 jaren lang bestaat, behoort hierdoor tot de zeldzame verschijnsels. Verschillende oorzaken zijn er, waarom gansche gemeenten hare woonplaatsen verlaten, om zich in andere gewesten te vestigen. Inzonderheid verdienen hier opgenoemd te wor-

den, de aanvallen door vijandelijke naburen: zoo als dit het geval is b. v. in den opper-Doeson en Moeroeng door de Pari van Koetei, of in het Noorden en Noordwesten van Siang door de Ot en Ot Danom, terwijl aan den anderen kant Kapoeas Moeroeng ook aangevallen wordt door de bewoners van Doeson en Siang enz. Andere beweegredenen tot het verlaten eener landstreek zijn ook b. v. vaak voorkomende sterfgevallen, gebrek aan timmerhout, dammar, rotan enz., onvruchtbaarheid der velden, ontevredenheid en twist met de naburige kampongs, het vooruitzigt op grootere voordeelen enz.

Dat, bij deze met het volkskarakter zamenhangende neiging tot een rondzwervend leven, het denkbeeld van grondeigendom niet heeft kunnen ontstaan, is gemakkelijk te beseffen. De woeste en onbebouwde bosschen bieden een ruim veld aan tot bevrediging van deze neiging, zonder dat men genoodzaakt was om de eene of andere gemeente ten laste te komen, want de uitgestrektheid van den grond en het getal der bevolking staan niet in evenredigheid.

De tijdelijk door een kampong beslagene plaats, de oppervlakte, waarop de inboorling zijn velden heeft aangelegd, zijn zoo lang een onaantastbaar eigendom van de gemeente, of van derzelver enkele leden, als er gebruik van wordt gemaakt. Zoodra echter de kampong verlaten en de velden niet meer bebouwd zijn, staat het aan elke andere gemeente vrij om er bezit van te nemen; echter behouden de eerste planters van vruchtboomen het regt om jaarlijks terug te keeren, ten einde de rijpe vruchten in te oogsten.

Verschillend hiervan is het regt van eigendom, waarop de gemeenten aanspraak maken ten opzigte van zekere vischrijke danau's en rivieren, van goud inhoudende zandbanken enz., die van het begin af aan in bezit genomen zijnde en veelal de eenige, maar rijkelijk vloeijende bron van bestaan uitmakende, natuurlijk niet weder worden verlaten.

De eerste vinder van een Tangirang (een boom, waarop de bijen hunne nesten bouwen) heeft het regt van eigendom op de jaarlijksche opbrengst van was.

Slechts zij worden er niet gaarne gezien, die, uit zeer ver afgelegene streken komende, zich ergens trachten te vestigen, hetgeen hun dan ook dikwijls geweigerd, of ten minste moeijelijk gemaakt wordt. De verklaring hiervoor is echter niet in de bestaande denkbeelden omtrent den grondeigendom te zoeken, maar in de vrees der inwoners om door den onbekenden vreemdeling hunne rust en hun welvaren verstoord te zullen zien.

Over de benoeming en betrekking van hoofden.

In de nabijheid der hoofdplaats worden de hoofden der enkele kampongs of gemeenten, met inachtneming van de wenschen der bevolking — ten minste zoude het zoo moeten zijn — door den resident benoemd. In de binnenlanden daarentegen worden zij uit de gemeenten door de leden zelve gekozen. Sluwheid, rijkdom, dapperheid, kennis der vorouderlijke bepalingen, regtschapenheid en onpartijdigheid zijn hoedanigheden, door welke iemand aanspraak kan verwerven op de waardigheid van hoofd.

Deze waardigheid gaat na het overlijden van een hoofd over op zijn' oudsten zoon; indien echter deze, om redenen van physieke of morele gebreken, daarvoor niet geschikt is, dan wordt de plaats verlangd door een' ander in verstand en rijkdom uitmuntenden man, die ondertusschen meestal tot de familie van den overledene behoort en door het volk gaarne als opperhoofd erkend wordt.

Men heeft geen enkel voorbeeld kunnen aantoonen, dat een hoofd door de gemeente van zijne waardigheid ontheven zij geworden, hoe groot ook de onregtvaardigheden en onderdrukkingen geweest zijn, die hij zich tegen dezelve mogt hebben veroorloofd. Het gebeurt wel eens, dat het volk, uithoofde van dusdanige onregtvaardigheden, hem het vertrouwen en de achting ontzegt en op een ander waardiger man overdraagt, van wien het de regeling zijner zaken verwacht; maar deze onderneemt niets zonder het wezenlijk hoofd te raadplegen en naar zijn gevoelens te vernemen, al ware het ook slechts om zoo doende niet te handelen tegen de gebruikelijke vormen.

Ziekte en zwakte door ouderdom, zijn de eenige voorwaarden, onder welke een hoofd zijne waardigheid, op eene in de oogen van zijn volk eervolle wijze, mag neêrleggen en overdragen op zijn oudsten zoon; maar zelfs dan blijft hij nog de voornaamste persoon van de gemeente.

Over de pligten en voorregten der hoofden, en de verpligtingen der enkele leden jegens het gemeenteligchaam.

De pligt van een hoofd bestaat in voor het welvaren der gemeente in tijd van vrede en van oorlog in alle opzigten zorg te dragen, hare zaken volgens het regt te regelen en hare geschillen naar den adat te behandelen. Het is voor hem zaak uit te blinken: in rustige dagen, door verstand en goede handelingen; in den oorlog, door moed,

beleid en opoffering; aan de krijgslieden een goed voorbeeld te geven; en in het algemeen, voor de eer en den goeden naam van den kampong te waken.

Zijne voordeelen bestaan voornamelijk daarin, dat hij de magt heeft, zijne ondergeschikten tot diensten te dwingen, die voor hem winstgevend zijn; zoo als b.v. tot het aanleggen zijner ladangs, tot het verzamelen van timmerhout en dammar, het uitwasschen van goud enz. Vervolgens behoort een zeker gedeelte van alle geldboeten hem toe, en heft hij van iederen tot zijn kampong behoorenden Patan (Dessa), na den afloop van den rijstoogst, eene volgens evenredigheid geregelde belasting van padi; tevens ontvangt hij, na de verovering van een kampong, een gedeelte van den buit, zelfs dan, wanneer hij aan den krijgstogt geen deel genomen heeft. Daarentegen geeft hij van tijd tot tijd kleine schadeloosstellingen, die, voornamelijk na den rijstoogst, in feesten bestaan, bij gelegenheid waarvan gevogelte, varkens en somwijlen een of meer karbouwen worden geslagt, en de *toewak* in overvloed moet worden gegeven; somtijds verdeelt hij ook kleederen en wapenen.

Op Poeloe Petak bestaan voor het hoofd alle deze voordeelen niet, en slechts bij het onderzoek en de beslechting van twistzaken deelt hij in de opbrengst der onkosten gelijkelijk met de Mandirs.

De gemeente is, bij eene algemeene opontbieding door het opperhoofd, verpligt om zich ter zijner beschikking te stellen; dergelijke oproepingen hebben plaats bij gelegenheid van oorlog of van groote werken, die met vereende krachten ten uitvoer moeten worden gebragt; de nalatigen worden met geldboeten gestraft.

Het staat een ieder vrij, met de zijnen een kampong te verlaten; hetzij om zich ergens op eene andere plaats afgezonderd te vestigen, hetzij om zich aan een anderen kampong aan te sluiten.

Regtspleging.

Kleinere twisten worden, gelijk wij reeds hebben aangemerkt, door de oudsten van een huisgezin, of door de uitspraak van het opperhoofd, na dat deze met eenige Mandirs er over geraadpleegd heeft, beslist.

Bij geschillen van meer belang, als door de kampongshoofden, of door de hoofden der familiën, alle pogingen om de zaak te beslechten te vergeefs in 't werk gesteld zijn, kiezen de twistende partijen

EENE DAYAKSCHE IJZERSMELTERIJ AAN DE BARITO.

zelven hunne regters. Er bestaat geene verpligting om het kampongshoofd tot lid der commissie van onderzoek te benoemen. Tot regters worden meestal de hoofden van naburige kampongs, of andere oude en geachte mannen, gekozen. Het getal der gekozene Mandir's (regters), naar de belangrijkheid der zaak 3 of 6, moet aan beide zijden gelijk staan, zooals ook het getal van *Loangs*. Deze laatsten nemen deel in het onderzoek en stellen de bemiddeling daar tusschen de partijen en de regters. Na afloop van het onderzoek krijgen zij van de opgebragte onkosten gelijke deelen met de Mandir's. Als de partijen zich zelven niet voor geschikt houden om hunne zaak behoorlijk voor te dragen en te verdedigen, dan kiezen zij hiervoor een van die mannen, welke door hun verstand en scherpzinnigheid bekend staan, en, van de verdediging van anderen hun bedrijf makende, *Kamanangan* worden genoemd. Deze Kamanangan's ontvangen, indien zij de zaak winnen, behalve de vooraf bedongene en gekregene geschenken, nog het tiende gedeelte van de waarde of boete, waarover men heeft gehandeld. Ieder Mandir ontvangt van zijnen kiezer het *Gowat*, eene geldsom, welke, naarmate de zaak meer of minder belangrijk is, van 2 tot 8 gulden beloopt, terwijl zijn geschenk in het *Lielis*, een lameang (agaatsteen), die om het handgewricht wordt gedragen, en in het *Tekang Hameroean*, een stuk ijzer ter zwaarte van een parang, bestaat. Het Tekang Hameroean wordt door den Mandir, die het ontvangt, tusschen de tanden genomen, terwijl hij, deszelfs hardheid tot zinnebeeld van regtvaardigheid nemende, door deze handeling te kennen geeft, dat hij de aan hem toevertrouwde taak met ijzeren standvastigheid wil vervullen. Ten einde het wettig bepaalde aantal van personen volledig te maken, moet iedere partij nog haren *Mandir Djenjanang* bepalen, die meestal uit den kring der naaste aanverwanten gekozen wordt. De Mandir Djenjanang's zijn als stomme getuigen bij de verhandelingen aanwezig, ten einde na derzelver afloop te kunnen berigten, of het door de Mandirs gevelde vonnis regtvaardig en onpartijdig is.

Zijn de keuzen geregeld en is de voor het onderzoek (*bitjara*) bepaalde dag gekomen, dan houden de Mandirs hunne vergadering in eene daartoe in het bosch, op eene van alle menschelijke woningen verwijderde plaats, opgebouwde loods (*Balei*). Aan een tot de vergadering niet behoorend persoon, is het niet geoorloofd de Balei te naderen. Zelfs de betrokken partijen, aan welke het niet vergund is aan de verhandelingen deel te nemen, worden, benevens

hunne Kamanangan's, in tegenovergestelde rigtingen, naar eenzame, op de boschachtige oevers der rivier gelegene, plaatsen, van de vergaderingsloods verwijderd.

Zaken van eenig belang worden niet afgehandeld zonder daarbij te eten, te drinken en te rooken. Derhalve moeten de partijen, voor dat met den arbeid een begin kan worden gemaakt, het *Amber Amak*, hetwelk voor iedere partij omtrent 2 à 10 guldens bedraagt, en het *Saki*, dat insgelijks 2 à 10 gulden beloopt, betalen.

Het eerstgenoemde dient om voor de leden der vergadering tabak, siri, gambir enz. te koopen, en het laatste om voor de raadsheeren spijzen aan te schaffen, bestaande in rijst, kippen, visch enz.

Na deze voorbereidselen geven de leden der vergadering hunne stemmen, of zij met de zamenstelling derzelve tevreden zijn, of geven hunne bezwaren te kennen tegen het een of ander lid, dat niet waardig gehouden wordt om er aan deel te nemen. Heeft het laatste plaats, dan wordt door meerderheid van stemmen beslist, of de geuite tegenwerpingen al of niet gegrond zijn, en dan moet door de betrokken partijen in de plaats van den afgekeurden Mandir een' anderen gekozen worden.

Wanneer eindelijk de vergadering zich voor wettig verklaard heeft, dan moet elke der betrokken partijen het *gadai*, ter bewaring, aan dezelve afleveren. De waarde van dit laatste bedraagt dubbeld zoo veel, als die der zaak, waarom getwist wordt. Het strekt tot onderpand van onderwerping aan het te vellen vonnis, en stelt de som daar, welke door de verliezende aan de winnende partij moet uitbetaald worden. Nu pas neemt het onderzoek een aanvang. De Leangs van beide partijen worden aan dezen afgezonden, ten einde naar de beschuldiging en naar de verdediging te vernemen en die vervolgens in de vergadering te kunnen voordragen; iets dat vaak herhaalde malen moet geschieden en dikwijls dagen lang kan duren, vóór dat de Mandir's verklaren, de verhouding der zaak wel te hebben begrepen, en vervolgens last geven, om de partijen één voor één, maar niet te gelijker tijd, ter plaatse te leiden, ten einde uit hunnen mond de aanklagt en de verdediging nog eens te vernemen, hetgeen tevens dient, om de waarheid van de berigten der Leangs na te gaan. Als een bewijs, dat geene der partijen verder iets voor te dragen heeft en van voornemen is om hare laatste, in tegenwoordigheid der Mandir's gedane verklaring vol te houden, geven zij aan de vergadering het *denda wali*, eene som, die naar gelang der

omstandigheden van 4 tot 10 gulden verschilt, en na afloop van het regtsgeding terugbetaald wordt, mits zij werkelijk hebben volhard; in het tegenovergestelde geval echter, indien zij het eens geuite weder ontkennen of trachten te veranderen, verbeurdverklaard en door de vergadering der Mandir's gehouden wordt.

Nadat vervolgens de partijen verwijderd zijn, beginnen de verhandelingen over het te vellen vonnis. Hierbij hebben vooreerst de Loangs hunne gevoelens voor te dragen; op deze volgen de Mandir's. Zoolang men nog niet tot een eenstemmig besluit is gekomen, wordt de discussie voortgezet, hetgeen insgelijks vaak onderscheidene dagen kan duren. Eindelijk, wanneer men zich over alle punten vereenigd en het vonnis geveld heeft, wordt hetzelve door de Loang's medegedeeld aan de betrokken partijen, die zich aan het besluit der Mandir's zonder tegenspraak moeten onderwerpen.

Het is niet zeldzaam, dat zich de Mandir's, in spijt van de langdurige verhandelingen, omtrent hunne gevoelens niet kunnen vereenigen, een bewijs dat de ware verhouding der zaak niet kan doorgrond worden, en dat men derhalve genoodzaakt is om derzelver beslissing aan het een of andere der gebruikelijke *Ordaliën*, of *Godsgerigten*, over te laten.

Er bestaat geene verpligting voor de gemeenten om de misdadigers onderling uit te leveren.

Godsdienst. [1])

Het is moeijelijk een goed aaneengeschakeld en ontwikkeld verslag te geven van de godsdienstige denkbeelden der inboorlingen. Zij zijn zeer zamengesteld en worden door eene groote menigte bijgeloovige begrippen nog meer ingewikkeld. Zooveel echter staat vast, dat zij gelooven aan een enig Opperwezen, dat de eerste impulsie heeft gegeven tot het scheppen van al wat geschapen is, en aan welks onophoudelijken invloed de instandhouding der orde van het heelal moet toegeschreven worden. Zij nemen tevens de voortduring der ziel na den dood aan.

1) Ter verklaring van de ware, of althans zeer waarschijnlijke beteekenis der hier voorkomende mythologische namen, zijn, aan het einde van deze afdeeling der berigten over Borneo eenige aanmerkingen gevoegd, op welke de kleine cijfers slaan. Eene uitvoerige en naauwkeurige bewerking van dit zoo hoogst belangrijk onderwerp was voor het oogenblik onmogelijk, aangezien de hiervoor vereischte hulpmiddelen niet bij de hand waren.

Hun God, genaamd Hatalla [1]), is omringd van eene menigte engelen, welke met hem den hoogsten hemel aan het meer *Tasik Tabanteram Boelan Laut Loemboeng Mattan Andan* [2]) bewonen.

Op den eersten hemel volgt de tweede aan het meer *Tasik Malambang Boelan Laut Babandan Intan* [3]) die, behalve door eenige halfgoden, door engelen van eene meer ondergeschikte klasse bewoond wordt.

Hierop volgt de derde hemel aan den *Labeko Rambang Mattan Andan Tasik Kaloembang Boelan* [4]). Deze is insgelijks door zeer magtige engelen bewoond, onder welke de voornaamste Tempon Tellon [5]) genoemd wordt. Hier hebben ook de zielen der afgestorvenen hun verblijf.

De vierde hemel strekt zich uit om het meer *Laut Bohawang* [6]). Hier woont, onder andere hoogere wezens, ook de Sangsang [7]) der Belians [8]).

De vijfde hemel ligt aan het meer *Tasik Boelan*, [9]) en wordt door Njaring Doempang Enjeng bewoond.

Hierop volgt de aarde.

Onder de aarde is het verblijf van Kaloë Toengal Toessoh [10]), die over de planten waakt.

Deze hemelen zijn allen bevolkt door een groot aantal *Sangsangs* (engelen), welke gedeeltelijk aan de schepping der aarde en hare voortbrengselen hebben medegewerkt, en gedeeltelijk bij voortduring met de menschen in aanraking blijven, daar zij hunnen invloed uitoefenen op derzelver lotgevallen, hun geluk of ongeluk aanbrengen enz.

De lucht is aangevuld met tallooze *Hantoes* [11]), (spoken). Ieder voorwerp heeft zulk een Hantoe, die het bewaakt en tegen gevaren tracht te verdedigen. Deze Hantoes zijn het voornamelijk, die over de menschen ziekte en onheil brengen, en uit dien hoofde worden aan hen, zoo als ook aan de magtige Sangsangs dikwijls offeranden gebragt, terwijl de hoogste God, de oorspronkelijke bron van al het goede, veronachtzaamd wordt.

Terwijl zij de Sangsangs voorstellen in fraaije, volmaakte menschelijke gedaanten, uitgedoscht met prachtige kleederen en bedekt met schitterende versierselen, beschrijven zij de Hantoes als reusachtige gedrogten met vlammen en vonken schietende oogen, met lange, van klaauwen voorziene vingers, bedekt met ruige zwarte haren, enz.

De denkbeelden omtrent de schepping der aarde zijn in de verschillende afdeelingen van het stroomgebied niet geheel en al dezelfde. Daar, waar de inboorlingen meer met Mohammedanen in aanraking zijn gekomen, zijn bijgemengde Islamsche begrippen niet te ontkennen. Dieper in de binnenlanden echter, laten zij zich tot twee terugbrengen.

Volgens het eerste gevoelen bestond in het begin der dingen het water, waarin zich de Naga Boessai bewoog, eene gedrogtelijk gevormde slang, prijkende in schitterende kleuren en opgesierd met eene kroon en diamanten. Haar kop was zoo groot als de aarde, en terwijl Hatalla uit den hemel aarde op denzelven nederwierp, rees de vaste wal, rustende op den kop der Naga, als een eiland uit de wateren, omhoog.

Ranjing Atalla [13]) daalde neder op de jonge aarde, vond op dezelve zeven, uit aarde gevormde eijeren, waarvan hij twee opnam, in het een eenen man en in het ander eene vrouw ontdekte, die echter beiden het voorkomen van dooden hadden. Ranjing Atalla keerde nu terug tot den Schepper, ten einde van hem den adem te vragen, die nog ontbrak. Ondertusschen daalde de Sangsang Angai [14]) op de aarde neder, en blies in de menschengedaanten den adem, waardoor deze levend werden, maar tevens den kiem des doods in zich opnamen. Ranjing Atalla, die aan de menschen den adem van onsterfelijkheid had willen brengen, vond bij zijne komst het werk van Angai. Hij keerde treurende terug naar den hemel, en nam niet slechts de onsterfelijkheid der menschen mede naar boven, maar ontrukte ook aan de aarde al de andere goddelijke geschenken, die hij voor het menschengeslacht had weggelegd, zoo als: de eeuwige jeugd, het algemeen en ongestoord geluk, overvloed van genieting zonder arbeid, in een woord, de geheele zaligheid van het paradijs.

De omstandigheden der menschelijke maatschappij, zoo als die thans zijn, worden door Angai geregeld. Door arbeid verdient men het genot; op het misdrijf volgt de straf; smart en ziekte slepen den dood na zich; oorlog en het storten van bloed vernielden met geweld een gedeelte van het menschelijk geslacht, enz.

De andere eijeren bevatten de kiemen van alle planten en dieren.

Volgens een ander gevoelen waren er in het rijk der Goden twee boomen; namelijk de *Boengking Sangalang* en de *Limoet Garing Tinga*. De eerste was voorzien van een kogelvormig uitspruitsel, *Boengking* genaamd, en in zijn kruin bewoog zich de vogel Sinang,

vergezeld door den gevleugelden engel Tambarirang. De takken, in beweging gebragt door het dartelen hunner beide bewoners, stieten den *Boengking* van den stam af, en het uitspruitsel viel in het water der rivier *Batang Danom Sangsang* (de rivier der engelen), die door de Naga Toembang bewoond was. Deze trachtte den Boengking te vangen en te verslinden, maar hij bereikte ontvlugtende den oever, en veranderde in de maagd Boedak Boelan Handjoeren Karangan, welke een blad van den boom *koenoek* opnam, en het in de boot *Lassang Daoen Loenok* veranderde, waarmede zij de rivier afzakte tot aan de uitmonding in het meer *Labeho Rampang Mattan Andan Tasik Kaloembang Boelan.* Hier dreef de boomstam *Garing Tjenjahoenan Laut*, die, door den golfslag geraakt, de gedaante van eenen man aannam, en als zoodanig den naam van Garing Banjang Tjenjahoenan Laut draagt. Hij verbond zich met de maagd, op een rotseiland van het hemelsche meer, en de vrucht hunner vereeniging waren bloedstroomen, die van tijd tot tijd en op gepaste plaatsen uit de Godin voortvloeiden, en zich in wezens veranderden, die een grooten invloed uitoefenen op de menschen en derzelver lotgevallen, en gezamenlijk de Hantoe vormen.

Zoo heeft, onder anderen, eene bloedvloed der Boedak Boelan Handjoeren Karangan plaats bij het baden. Zij verzamelt het bloed op een boomstam, die op het eiland *Poelan Tellopoeloe* aan land gedreven wordt. Hier verandert zich het bloed in de maagd Poetir Rewo Bawin Poelan Tellopoeloe, welke, na zich met den aldaar woonachtigen Djangong Hadoën Peres vereenigd te hebben, al het slechte en schadelijke, alle ongelukken en ziekten, die tot onheil van de menschen strekken, ter wereld brengt.

Uit een anderen bloedstroom bij het baden ontstaat de Indoe Reman Lawang. Deze verbindt zich met den in het water levenden Angan Bijai Mamasawang Boengei Peneng Basallo Mamarandang Lagang, en beiden worden de stamouders der krokodillen.

Een derde bloedvloed heeft plaats, terwijl de Godin aan den oever bezig is om met eene kleine zeef visschen te vangen. Hieruit ontstaat eene maagd, welke met Naga Dambang verbonden 6 kinderen verwekt, die allen er op uit zijn om aan zwangere vrouwen schade te berokkenen. Derhalve brengen deze hun offers, in kleine vaten, die aan de rivieroevers in de boomen worden opgehangen.

Een vierde bloedvloed besproeit den grond des hemels, en ont-

wikkelt zich tot eene maagd Kamello Lellak Lawang, welke met den *Batoe Mambon* vereenigd, aan zeven kinderen het leven geeft; allen mannen vol dapperheid en krijgslust. Deze worden aangeroepen bij krijgstogten, moorddadige ondernemingen enz. Men brengt aan hen spijzen ten offer, uitgespreid op een gong. Hun bijstand wordt tevens ingeroepen bij gelegenheid van lijkfeesten, en bij het doen van geloften voor den goeden uitslag van verre reizen.

Uit een vijfden bloedvloed ontstaat de maagd Indoe Mellang Sangar, bij welke Tarahem Radja Nandang vele kinderen verwekt, die de gedaante van adelaars hebben, en wanneer zij met spijsoffers vereerd en aangeroepen worden, hunne hulp verleenen bij moorddadige strooptogten, handelsreizen en ziekten.

Aan een zesden bloedvloed is Kamello Boembong Loenok haar aanzijn verschuldigd. Uit hare omarmingen met Njaring Gilahanjie Doembang Enjen Tingang ontstaan vele kinderen, welker bezigheid is, de verlatene woningen en rondom dezelve geplante vruchtboomen te bewaken, en hem, die zich verstout, om deze te ontheiligen of te vernielen, met geestverbijstering te straffen.

De zevende zwangerschap heeft een geregelden loop, en eindigt met de geboorte van twee zonen, Mahadara Sangen en Mahadara Singsang.

Sangen wordt uitgerust met de kiemen van alle planten en dieren en op de aarde nedergelaten, die nu nog woest en doodsch is. Hier aangekomen vindt hij de wonderboomen *Limoet Garing* en *Limoet Gohong*, die zich zamen paren; en als vrucht van deze ontstaat een ei, waaruit het levenloos luchtbeeld van een meisje te voorschijn komt. Sangen keert terug naar den hemel, ten einde van daar alle middelen en krachten te halen, die noodig zijn, om de vorming van het wezen, dat uit het ei geboren werd, te voltooijen en daaraan het leven te schenken. Van zijne afwezigheid maakt intusschen Angoi, een Bander Atallas, gebruik, om met eigene krachten dit werk ten uitvoer te brengen. Hij verzamelt wind voor den adem, regen voor het bloed, *Bading Sangalong* voor de beenderen en aarde voor het vleesch; vereenigt deze elementen met het luchtbeeld, en vormt daaruit eene aardsche schoonheid. Sangen uit den hemel terugkeerende met het *Danom Kaharingan Belom Bohong Baninting Asseng*, verbrijzelt, in toorn ontstoken over den voorbarigen arbeid van Angoi, het vat, waarin hij het water des levens had medegebragt, dat naar alle zijden rondspattende, het zaad aller planten, maar, helaas, niet

tevens den mensch besproeit. Alzoo door het hemelsch water niet bevochtigd, is de mensch eene prooi des doods; terwijl de planten, al worden zij ook afgesneden, voortduren, nieuwe takken schieten, en een, schijnbaar aan den dood niet onderhevig leven leiden. De tweedragt der beide Goden ontvlamt tot een gevecht, waarin Angoi sneuvelt. Zijn ligchaam wordt aan stukken gehakt, in 't rond gestrooid, en verandert zich in slangen, tijgers en alle andere den mensch vijandige schepsels.

Sangen verbindt zich met het eerste menschelijke wezen, met Boędak Boelan, en beiden worden de stamouders van het menschengeslacht.

Mahadara Singsang wordt de stamvader van vele Goden; onder anderen ook van den Sangsang Tempon Tellon, den bemiddelaar tusschen Goden en menschen. Hij wordt bij alle gevaren, bij alle nooden aangeroepen, en hij is het tevens, die de zielen der overledenen naar het verblijf der zaligheid geleidt.

Noch van den hoogsten God, Atalla, noch van een der andere goden en ondergoden (Sangsangs) vervaardigen zij afbeeldsels, alhoewel zij in de beeldhouwkunst uit hout over het algemeen vrij ver gevorderd zijn. De beeldendienst kan hun dus niet worden ten laste gelegd.

Velen hunner Sangsangs zijn mogelijk historische personen geweest, die hunne verplaatsing onder de Goden aan hunne daden te danken hebben.

Alle vergelijkingen en nadere beschouwingen opschortende, zal ik mij vergenoegen met slechts aan te merken, dat het boven medegedeelde nopens de gevoelens der inboorlingen over hunne Goden en het ontstaan der aarde, bewijzen levert van eene levendige, zeer vruchtbare, geenszins geheel onbeschaafde verbeelding, en den stempel van groote overeenstemming draagt met hetgeen dienaangaande bij andere volken wordt gevonden. In het vervolg zal ik tevens de gelegenheid hebben om daadzaken te vermelden, die voor het bij hen bestaan eener vurige en hoogst gevoelige dichtkunst pleiten.

Het geloof aan eene ontelbare menigte bovenaardsche wezens, die de lucht, het water, de bosschen enz. bevolken, voorzien van krachten door middel van welke zij alle mogelijke handelingen der menschen besturen, en nu eens tot nut, dan weder tot nadeel doen uitvallen, oefent een grooten invloed uit op de levenswijze der inboorlingen, belemmert den vooruitgang hunner verstandelijke en zedelijke ontwik-

keling, en werkt nadeelig op hun materieel welvaren. Offers en gebeden tot de Goden, het raadplegen derzelven over den uitslag van ondernemingen, dankfeesten wegens de vervulling van wenschen enz. nemen een aanzienlijk gedeelte van hunnen tijd weg, en zelfs gedurende den slaap gaat de werking van het bijgeloof nog voort, want elke droom geldt bij hen als een voorteeken, dat aanleiding geeft, om zekere handelingen te verrigten, ten einde zich in het genot van het goede te mogen verheugen, hetgeen hij voorspelt, of om het gevaar te ontwijken, dat hij vooruit aankondigt. Tevens zijn het voornamelijk de droomen, door middel waarvan de overledenen met hunne achtergelatene vrienden en verwanten in aanraking treden, hunne wenschen hun te kennen geven, en hen met goeden raad bijstaan.

Bij het aanleggen van velden, bij het binnenbrengen van den oogst, bij jagt- en krijgstogten, bij het uitgaan op de vischvangst, vóór en na het sluiten van een huwelijk, voor het ondernemen van handelsreizen, of andere verrigtingen van eenig belang, vragen zij aan de Goden raad, brengen hun offers en houden zekere feesten, waardoor dikwijls de kostelijkste tijd voor de zaak zelve verloren gaat.

Eene menigte talismans, welke zij aan hunne ligchamen en wapenen dragen, moeten hen beveiligen tegen ongevallen en ziekten, hun moed en beradenheid geven, of den weg tot welvaren en rijkdom aanwijzen, enz.

De vlugt der vogelen, de stemmen van zekere vogels en van sommige viervoetige dieren, de krokodil en eenige slangen worden in onderscheidene deelen van het stroomgebied naauwkeurig gadegeslagen, ten einde den raad der Goden uit te vorschen, en wel met te grooter omslag en plegtigheid, naarmate de onderneming belangrijker is. Zoo kan b. v. bij het aanvaarden eener verre reis of van eenen krijgstogt een tijd van 8 en meer maanden verloopen, voordat de vereischte goede teekens allen verkregen zijn. Eerst nadat deze voorbereidingen zijn ten einde gebragt, mag men voortgaan tot de uitvoering van eenig plan; een enkel onheilspellend voorteeken echter is toereikende om eene ten naastenbij geeindigde onderneming te staken, of geheel en al te doen opgeven. Ten gevolge van zoodanige teekens tot waarschuwing, worden ladangs, die reeds ver gevorderd zijn, weder verlaten; of keert de handelaar, die reeds sedert weken van zijn huis verwijderd heeft doorgebragt, terug, zonder iets te hebben uitgevoerd; of huwelijken worden opgegeven, enz.

Zonder in verdere bijzonderheden te treden, geloof ik door het

medegedeelde reeds genoegzaam te hebben aangetoond, hoe diep het bijgeloof in het volkskarakter is doorgedrongen, en hoe nadeelig hetzelve op alle ondernemingen terugwerkt, die eene spoedige uitvoering vereischen..

Nog nadeeliger voor den inboorling en nog vernielender voor zijne welvaart, werken echter de feesten, welke hij door zijn bijgeloof genoodzaakt is te houden, en die niet zelden het ongeluk van zijne geheele familie na zich slepen.

De kostbaarsten van al deze feesten zijn:

1°. *Het Dewa- of lijkfeest*, dat bij gelegenheid van het overbrengen, der beenderen van den overledene naar den Sandong wordt gehouden, en nimmer verzuimd mag worden. Het veroorzaakt niet zelden eene uitgaaf van ƒ800 — ƒ1000, en houdt gedurende zeven dagen en zeven nachten aan.

2°. Het *Huwelijksfeest* komt op eenige honderden guldens te staan.

3°. Het *Malabo Balai* [16]), een offerfeest voor de kwade geesten, ten einde die te bewegen, om aan zwangere vrouwen geen nadeel toe te voegen, kost 30 gulden.

4°. *Nahoenan Nakawan* [17]), het geboortefeest van een kind. Hetzelve wordt zeven dagen na de geboorte gehouden, bij welke gelegenheid het nieuwgeborene kind voor de eerste keer uit het huis wordt gedragen. De onkosten van dit feest zijn gering.

5°. *'Mambandai* [18]), het feest van het eerste bad der kinderen, veroorzaakt eene uitgaaf van 50 gulden.

6°. Het *Belako Oendong* [19]). De bedoeling hiervan is, om van de Goden voorspoed af te smeeken en dit kost 50 gulden.

7°. *Belianhai* [20]), een dankfeest, om aan de Sangsangs de erkentelijkheid voor behaalde voordeelen te bewijzen. Hetzelve houdt soms gedurende zeven dagen en zeven nachten aan, in enkele gevallen zelfs eene geheele maand, en niet zelden gaat daardoor de gansche winst weder te loor, die er de aanleiding toe had gegeven.

8°. Het *Feest van den oogst* kost 30—80 gulden.

9°. Het *Feest na de genezing eener zware ziekte*, enz. enz.

De beschrijving van al deze feesten zoude mij hier te ver heen leiden. Ik heb alleen de belangrijksten er van opgenoemd, ten einde een denkbeeld te geven van het groote aantal derzelven, en van de aanmerkelijke daardoor veroorzaakte uitgaven.

De meesten van deze feesten duren verscheidene dagen en nachten achtereen, en voor het onderhoud van het groote aantal genoodigde

gasten worden karbouwen, varkens en kippen geslagt. De Toewak wordt daarbij in overvloed gebruikt, en de Bilian's brengen levendigheid en afwisseling in het gezelschap. Het vaak herhaalde losbranden van geweren en lila's geeft aan de afwezige bewoners de tijding van het feest.

De dikwerf wederkeerende herhaling van dergelijke bijeenkomsten en de buitensporigheid, waarmede derzelver vermakelijkheden worden genoten, dragen niet weinig bij tot zedebederf der inboorlingen. Hier ontvangen dronkaards en hoereerders hunne opleiding en ontstaan ledigloopers en spelers. De bezigheden lijden er in geene geringe mate onder, de huiselijke zaken worden veronachtzaamd, vrouwen en meisjes verleid tot een zedeloos leven, er wordt aanleiding gegeven tot twist en processen, en de overtredingen van wettige bepalingen vinden hierin dikwijls hare oorzaak.

De denkbeelden der inboorlingen omtrent den toestand der ziel na den dood zijn uiterst materieel. De zielen bevinden zich, naar hunne meening, in gindsche wereld in soortgelijke omstandigheden, als gedurende het aardsche leven, slechts met die uitzondering, dat zij bevrijd zijn van zorgen, dat alles in overvloed en in volmaaktheid voorhanden is, en dat op iedere wensch of verlangen de zuiverste en ongestoorde genieting onmiddellijk volgt. Omringd van goud en edelgesteenten verheugen zij zich in de hemelsche zaligheid bij voortdurende, luidruchtige feesten. Het onderscheid der standen blijft bestaan in het leven na den dood. Hij, die op deze aarde rijk, geëerd en magtig was, blijft dit ook in gindsche wereld; de slaaf blijft er slaaf; de Boedak blijft Boedak, en de arme houdt zijne ondergeschikte plaats; maar allen, nemen in hunnen kring deel aan de ruimste hemelsche genietingen.

Van eene verantwoording hunner daden voor eene hemelsche vierschaar weten zij niets. Drie zonden zijn er slechts, waardoor de misdadigers worden uitgesloten van de zaligheid en verbannen naar de oevers des meers *Tassik Laijang Deriaran*. Hier wonen de dieven bij elkander, en dragen tot straf het gestolen goed eeuwig op hunne ruggen rond. De hoofden, die onregtvaardig zijn geweest bij het vellen van vonnissen, leven op het strand in de gedaanten van half hert en half mensch. De raadslieden, welke, bij gelegenheid van regterlijke overweging, eene slechte zaak zóó wisten voor te stellen, dat zij de zege behaalde, wonen, ter hunner bestraffing, eenzaam opgesloten in cellen.

Geene misdrijven, hoe slecht ook, zijn van eenig gevolg op den toestand der zielen na den dood. Uit dit beginsel vloeit de gebrekkige zedeleer voort, die bij alle deze volkeren wordt aangetroffen. Na het sterven wordt de ziel door Tempon Tellon naar den hemel geleid, welke zich, volgens de gevoelens van alle stammen, die het stroomgebied bewonen, op de kruin van den tusschen de rivieren *Teweh* en *Mantalat* gelegenen berg *Loemoet* bevindt. De daarheen reizende ziel heeft op haren weg menigvuldige avonturen door te staan; zij moet brandende watervallen passeren, eene menigte rivieren en meren oversteken, door de verblijfplaats der misdadigers gaan en hooge bruggen overklimmen, voor dat zij de oevers van de rivier *Batang Diawo Boelan Sating Malelak Boelan* [21]) bereiken, waar de gouden woonplaatsen van hunne overledene voorvaderen zich verheffen.

De lijken van afgestorvenen, die tot de armere klassen behoorden, worden in eene mat gewikkeld en begraven. Die van rijkere personen daarentegen, worden volgens het gewone gebruik der familiën verbrand, terwijl de asch verzameld wordt in potten, welke men in houten kisten insluit en vervolgens op hooge palen plaatst. Zulke asch en beenderen inhoudende kisten dragen den naam van *Sandong doelong*. In een ander geval worden de lijken in dubbele, zorgvuldig geslotene doodkisten in de nabijheid van den kampong, of in het sterfhuis zelf, bijgezet, en na verloop van eenige jaren overgebragt in den *Sandong naoeng*, [22]) welke, ofschoon grooter, van eene soortgelijke zamenstelling is, als de *Sandong doelong*. Langs den *Teweh* worden de beenderen uit de doodkist genomen, in potten verzameld en vervolgens in grotten bewaard.

Bij het overbrengen der beenderen in de Sandongs, waar zij eene blijvende rustplaats vinden, wordt het *Dewa-* of *lijkfeest* gehouden. In zekere afdeelingen van het stroomgebied, langs Kapoeas en Siang en Moeroeng, worden bij die gelegenheid Boedaks geslagt, ten einde deze de zielen van den overledene te doen vergezellen, om haar te bedienen. In die streken, tot welke de invloed van het gouvernement en van de zendelingen is doorgedrongen, worden karbouwen geslagt in plaats van menschen.

Ambatans [23]), uit hout gewerkt, de gedaante van menschen hebbende, staan rondom de Sandongs op palen. Het plaatsen van zulke Ambatans is geenszins het gevolg van eene neiging tot den beeldendienst, waarvoor het door velen wordt gehouden, maar is voortgevloeid uit het geloof, dat het geestelijke beeld van deze houten

menschengedaanten den overledenen navolgt en, hen bedient. Bijzondere priesters hebben zij niet, even zoo min als tempels en eene openbare godsvereering. De personen, door welke zij de gemeenschap met de Sangsangs onderhouden, zijn de Bilian's, of oude en ondervindingrijke leden van hunnen stam.

De Bilian's.

De *Bilian's* worden reeds van de vroegste jeugd af aan voor hare bezigheid opgeleid. Vrijheid van wil en neiging zijn noodzakelijke vereischten om in den stand der Bilian's te treden. Dikwerf geeft zich de bestemming van een kind voor dezen stand reeds vroegtijdig te kennen door zekere zenuwachtige ziekten, gedurende welke hetzelve weinig of bijkans in het geheel geen voedsel tot zich neemt, en zeldzame bovennatuurlijke dingen ziet en verhaalt.

De Bilian's worden door zekere Sangsangs, welke de aardsche genoegens verlangen mede te genieten, of, over het algemeen, om verschillende oorzaken met de menschen in aanraking wenschen te komen, uitgekozen, om bij voorkomende gelegenheden in hare ligchamen over te gaan. Wanneer eene zoodanige geest zich met eene Bilian heeft vereenigt, gevoelt deze zich toegerust met bijzondere krachten en met de gave van voorzegging; zij geneest in dezen toestand zieken, draagt aan de Goden bij gelegenheid van de feesten, welke ter hunner vereering worden gehouden, de wenschen van den feestgever voor, en geeft het antwoord der Sangsangs op de aan hen gerigte vragen. De Bilian's kunnen slechts bij weinig plegtige gelegenheden gemist worden; want behalve de bovengemelde gaven, welke haar eigen zijn, weten zij ook door hare op de maat voorgedragene gezangen, waarin zij de daden der voorouders en der nog levende helden verheerlijken, de gasten aangenaam te onderhouden. Bij zulke gelegenheden oefenen zij dikwerf eenen grooten invloed uit op de mannen, hetzij door hunne verbeelding op te wekken of hen aan te sporen tot krijgstogten en handelreizen, hetgeen niet zelden belangrijke gevolgen heeft. In weerwil van hare verhevene roeping als middelaressen tusschen de Goden en menschen, vormen de Bilian's tevens eene klasse van publieke vrouwen, en weten zij de belangstelling der mannen met bijzondere kunst tot zich te trekken. Vele welgegoede inboorlingen hebben door het verkeer met zulke Bilian's have en goed verloren. Zij zijn echter steeds geacht en welgezien bij de mannen en

bij de vrouwen, en het denkbeeld om haar het ligtzinnige leven, dat zij leiden, als een onregt aan te rekenen, komt bij niemand op. Zij zijn Boedaks van rijke personen; echter nemen zij aan den veldarbeid in 't geheel geen, en aan de huiselijke bezigheden slechts een gering deel. De winst, welke zij aan haren eigenaar bezorgen, vloeit daaruit voort, dat zij verhuurd worden tot bijzitten of als zangsters bij gelegenheid van feesten. De inboorling, welke eene Bilian houdt tot de bevrediging van zijne vleeschelijke lusten, betaalt, behalve een geschenk, hetwelk hij aan de Bilian moet geven, aan haren meester 30 cents recepis voor éénen nacht. Voor het zingen ontvangt de meester van den feestgever 60 cents voor éénen dag en ééne nacht. Er zijn ook Bilian's welke later trouwen, en na het huwelijk haar bedrijf nog gedeeltelijk voortzetten, namelijk ten opzigte van het zingen en van de bezweringen der goden.

De Bazir's.

De *Bazir's* zijn mannen, welke de gunst der Goden op dezelfde wijze genieten als de *Bilian's*. Zij zijn gekleed gelijk deze, zitten naast haar bij plegtige gelegenheden, en laten zich door de mannen tot een soortgelijk doel gebruiken als de Bilian's. In weerwil van dit afschuwelijk beroep ontgaan zij de welverdiende verachting; met een onbeschaamd gelaat ziet men hen bij feestelijke bijeenkomsten aan het hoofd van de Bilian's het gezang leiden; zij worden beter betaald dan deze en hun getal moet in vroegere jaren veel grooter, dat van de Bilian's daarentegen, veel kleiner zijn geweest.

De Bilian's en Bazir's worden slechts bij de Ngadjoe van Poeloe Petak en langs den midden en beneden Kapoeas aangetroffen. In de gewesten der Barito rivier zijn het mannen, welke de kunst verstaan, om door de hulp van Sangsangs ziekten te genezen en het verlangen der menschen aan de Goden voor te dragen. In de hooger gelegene streken van den Kapoeas Moeroeng, bij de Ot Danom, worden deze heilige bezigheden door de vrouwen der rijken waargenomen.

Daar de inboorlingen alle ziekten, die den mensch aantasten, aan den invloed van kwade geesten toeschrijven, bepaalt zich de geheele geneeskunde tot het verzoenen van deze met den lijdende, of, indien men veronderstelt dat de plaaggeesten in het ligchaam zijn overgegaan, tot het uitdrijven derzelven. Slechts weinige wortels en kruiden

worden als innerlijke en uiterlijke geneesmiddelen aangewend. Onder spijsoffers, tromslag en schril gezang roepen de Bilian's de **Hantoe** aan, waaraan zij de ziekte toeschrijven, en rigten zij hare gebeden aan de hoogere Sangsangs, zoo als b. v. aan **Tempon Tellon**, enz. ten einde den bijstand van deze af te smeken. De Bilian's (in dit geval tooveressen,) komen hierbij in groote opgewondenheid, raken van tijd tot tijd den zieke met een Sawangblad aan de lijdende plaats, en trekken het met een scherpen gil weder terug, om als het ware den vloek, die op den zieke rust, met geweld te verwijderen. Tevens worden bij zoodanige gelegenheden aan de Goden plegtige geloften gedaan, die bij genezing moeten vervuld worden.

Deze algemeene opmerkingen over de godsdienstige beginselen en de hiermede zamenhangende gebruiken zullen voldoende zijn om een denkbeeld te geven van de bijgeloovige bekrompenheid der inboorlingen en van de uitwerking, welke deze op al hunne handelingen moet hebben. Tevens zal men hierin een bewijs voor de waarheid van het vroeger door mij gezegde vinden, namelijk dat men beginnen moet met aan de inboorlingen eene andere godsdienst in te prenten, voor dat het mogelijk zal zijn om hen te bezigen tot het bereiken van hoogere doeleinden en op te leiden tot eenen hoogeren trap van beschaving.

Over de geldmiddelen.

In de binnenlanden bestaat geen geld; over het algemeen zijn de inboorlingen met hetzelve onbekend en bezigen de voortbrengsels van hun land als middelen van ruiling.

Langs de hoofdrivier en te **Poeloe Petak** hebben de bewoners het geld en de waarde van hetzelve door de handelaren leeren kennen, en tot **Siang** toe weten de inboorlingen daarmede om te gaan. De gulden wordt hier meestal op 120 duiten berekend, eene verdeeling, welke met den naam van **Oewang toewah** wordt bestempeld tot onderscheiding van het **Oewang moeda**, volgens hetwelk een gulden in 100 duiten verdeeld is. Aan de zijrivieren verdwijnt onder de inboorlingen de kennis van het geld, terwijl het in **Kapoeas Moeroeng**, reeds van den kampong **Baroe** af, niet meer wordt aangenomen, of slechts voor zoo verre gangbaar is, als er het een of ander gebruik van kan worden gemaakt, zoo als b.v. armbanden, oorhangers enz. van het koper, medaillons enz. van het zilver. Het

wordt hier voornamelijk door het stofgoud vervangen. Wij hebben de verdeeling van het goudgewigt reeds opgegeven. Deze komt in alle afdeelingen van het stroomgebied tamelijk overeen; slechts te Bandjermasin wordt naar *Thails* gerekend, en hier weegt:

1 Thail	= 2	Spaans.	matten.
1/2 "	= 1	"	"
1 Gulden	= 1/2	"	"
1/2 " of Soekoe	= 1/4	"	"
1/8 " of Satoe Oewang stengah	= 1/16	"	"
1 Oewang	= 1/24	"	"
1/2 "	= 1/48	"	"
1 Matta Boeroeng	= 1/144	"	"

De aan het Gouvernement te betalen belastingen worden in de binnenlanden, door bijzondere afgezanten, in goud of andere voortbrengsels geheven, welke daarop naar Bandjermasin overgevoerd, tegen geld worden omgezet, ten einde aan de eischen van den Resident te kunnen voldoen. Het inzamelen der jaarlijksche belastingen verschaft aan de afgezanten door de lage prijzen, tot welke de produkten worden aangenomen, en door de winst, welke bij den verkoop te Bandjermasin daarop wordt gemaakt, zeer aanzienlijke voordeelen, die nog vergroot worden door andere, bij gelegenheid van zulke reizen ten uitvoer gebragte, handelsondernemingen.

De rijkdom der inboorlingen bestaat in het bezit van pandelingen, kleederen, koperen huisgereedschappen, gongs, geweren, bussen, lila's, stofgoud, huisdieren (buffels en varkens) en andere soortgelijke voorwerpen; voornamelijk echter in het bezit van zekere aarden potten, aan welke zij bijzondere wonderkracht toeschrijven, en welke derhalve dikwijls zeer kostbaar zijn. In zulke potten bestaat de eigenlijke soliede rijkdom van een huisgezin.

De Blanga's.

Over deze vaten zal ik hieronder eenige nadere ophelderingen voegen, daar zij in de huishoudingen eene zeer gewigtige rol spelen. Het geheele doen en streven der inboorlingen is er op gerigt, om in het bezit daarvan te geraken, waardoor dikwerf aanleiding gegeven wordt tot langdurige twisten en verbitterde vijandschap.

Volgens het verhaal zijn deze potten, door den uit den hemel nedergedaalden Ratoe Tjampa, te Madjapahit op Java uit de klei

vervaardigd geworden, welke na de schepping van aarde, maan en zon overgebleven was, en waaruit het Opperwezen aldaar zeven bergen had gevormd. Ratoë Tjampa bewaarde zijne kunstvol gewerkte potten, benevens de andere door zijne kunstvlijt daargestelde voorwerpen, gongs enz. in de grot van een zekeren berg en bewaakte ze daar zorgvuldig. Hij trad in het huwelijk met Poetir Ohak-manjang, de dochter van den vorst van Madjapahit, en verwekte bij haar eenen zoon, Raden Toenjong genaamd. Onderscheidene onaangename ondervindingen deden Ratoe Tjampa besluiten om de aarde weder te verlaten en naar zijn vaderland, den hemel, terug te keeren. Alvorens echter dit voornemen ten uitvoer te brengen, maakte hij zijnen zoon bekend met de holen van den berg, in welke de potten enz. waren geborgen, en vermaande hem die zorgvuldig te bewaken. De onverschillige zoon voronachtzaamde intusschen den raad zijns vaders en dientengevolge ontvlugtten de potten, wapenen enz., welke men niet spoedig genoeg in staat was vast te houden, naar alle kanten. Eenigen van dezelve stortten zich in de zee en veranderden in eene soort van visschen, *Tampaha* genoemd; anderen ontvlugtten in de bosschen en veranderden aldaar in herten en zwijnen; de wapenen werden tot slangen, de gongs tot schildpadden, enz. Thans kan het nog gebeuren dat een gelukkig jager een wild velt, dat ontstaan is uit een zoodanig vat en welks gedaante gedurende de stuiptrekkingen des doods veranderd wordt in die van den oorspronkelijken pot. Het schijnt niet te betwijfelen, dat deze potten van Chineschen oorsprong zijn, en misschien door de van Madjapahit komende Hindoes hier aangebragt zijn geworden. Geene kenmerken van bijzondere kunstmatige of smaakvolle bewerking ten toon spreidende, gelijken zij volkomen aan de thans nog in den handel voorkomende en met den naam van *goetji* bestempelde watervaten. Derzelver buitenste verglaasde oppervlakte is versierd met de gedrogtelijke gedaante van draken, met koppen van dolfijnen enz. Behalve de door Atalla voortgebragte aarde, waaruit deze potten gevormd zijn, heeft Ratoe Tjampa nog eenige honderden talismans met dezelve vereenigd, door welke de betrekkelijke eigenaar met allerhande rijkdommen wordt gezegend, terwijl aan hem tevens daardoor het bezit van aanzien, moed, een lang leven, huiselijk geluk enz. wordt verzekerd.

De onder den algemeenen naam van *Blanga's* begrepene potten worden volgens derzelver vorm en maaksel nog verder onderscheiden

en tot verschillende prijzen gekocht. De meest voorkomende soorten zijn de volgende:

Blanga lagi	kost	*f* 2000
Parampoewan laki . . .	"	- 250
Blanga halmauoeng. . .	"	- 1400
Parampoewan halmauoeng.	"	- 300
Laki Prahan.	"	- 1600
Parampoewan Prahan. .	"	- 300
Laki Rentian.	"	- 1400
Parampoewan Rentian. .	"	- 300

Bijzonder fraaije potten van de eerste soort worden somwijlen met *f* 4000 betaald.

Uit hoofde van hunne hooge waarde worden de Blanga's zeer zorgvuldig bewaard op in de huizen hiervoor eigenaardig aangebragte stellaadjen. In de diepere binnenlanden, waar tusschen de onderscheidene volksstammen vaak oorlogen plaats hebben, worden deze potten onder den grond bedolven, of in rotsholen geborgen, ten einde dezelven voor de handen der roofgierige vijanden in veiligheid te brengen.

Sedert onheugelijke tijden worden geene Blanga's meer aangebragt en de kunst van dezelve te vervaardigen was het geheim van Ratoe Tjampa alleen. Herhaalde keeren heeft men beproefd om dergelijke potten in China te doen nabootsen en dezelven hier voor echte waar te verkoopen, het kennersoog van den inboorling heeft echter, in spijt van de treffende gelijkenis met de echte vaten, het bedrog spoedig doorgrond, en slechts weinigen van de zoogenoemde valsche Blanga's zijn op deze wijze in omloop gekomen.

De Verdediging.

De manschappen worden, wanneer zij tot den strijd uitrukken, niet door een vooraf benoemd krijgsopperhoofd aangevoerd. De enkele mannen volgen aanvankelijk hun kamponghoofd. Na het begin van het gevecht wordt hij, die het meeste uitmunt door dapperheid en volharding, tot aanvoerder gekozen, zonder aanzien van den stand, dien hij in de maatschappij bekleedt. Allen volgen hem, den vijand zonder orde aanvallende.

De tot den strijd geroepene manschappen komen op met hunne eigene wapenen, en slechts de geheel onbemiddelden worden ten koste van het hoofd uitgerust.

Ieder kamponghoofd brengt de voor het onderhoud zijner ondergeschikten, benoodigde rijst mede.

De buit is een eigendom van hem, die denzelven heeft gemaakt; in de meeste gevallen echter krijgt het hoofd er het grootste en kostbaarste gedeelte van ten geschenke.

Naar het aantal der krijgslieden, en naar het doel, tot welks bereiking zij zich hebben vereenigd, worden twee verschillende wijzen van oorlogvoeren onderscheiden, namelijk de *Ngaïjau-* en de *Assantogten.*

Ngaïjau.

Tot eenen *Ngaïjautogt* vereenigen zich slechts weinige, soms niet meer dan 3, 5 of 8 personen. Hun doel is, enkele, ongewapende lieden heimelijk en onverhoeds te overvallen, hen van het leven te berooven, en met de hun afgesneden hoofden de vlugt te nemen naar de digte bosschen. Alleen staande ladangshuizen zijn voornamelijk aan dergelijke aanvallen blootgesteld. Het leven van vrouw en kinderen wordt bij zulke gelegenheden niet gespaard. De Ngaijautogten, in de ware beteekenis van het woord, aangezien de prooi daarbij niet bijzonder in aanmerking komt, terwijl het verzamelen van afgesnedene hoofden het voorname doel is, zijn moordtogten. Zulke togten worden naar meer of min verwijderd levende volkstammen ondernomen, vaak zonder voorafgegane beleediging, of ook naar zulke streken, met welker bewoners men reeds sedert jaren in oneenigheid en strijd heeft geleefd. Aanleidende oorzaken tot Ngaijautogten zijn: de dood van een familielid, eerbewijzen aan vroeger reeds overledenen, droomen, geloften, eerzucht, onbetembare overmoed, enz. Het algemeen verspreide gevoelen, dat er bij het aangaan van een huwelijk vereischt wordt aan de bruid een afgesneden hoofd aan te bieden, behoort tot het rijk der onwaarheden.

De Assantogten.

Van eenen anderen aard zijn de *Assantogten.* Deze vereischen verre weg grooter voorbereidingen, worden door geheele volkstammen ondernomen, en zijn te vergelijken bij wezenlijke krijgstogten, waarbij de grootste kampongs worden aangevallen en behoorlijk belegerd. Zeer dikwerf wordt een Assantogt voorafgegaan door eene oorlogsverklaring, waardoor aan de aan te vallen partij het doel van de onderneming

en de dag van de aankomst der manschappen wordt bekend gemaakt. De aanleidende oorzaak tot dergelijke groote krijgstogten, waarin dikwijls 800 of 1000 en meer weerbare mannen deelen, zijn: herhaalde aanvallen van Ngaijau, aan de stamopperhoofden toegevoegde beleedigingen, de dood van een zoodanig hoofd, het verlangen naar buit en slaven, het niet vervullen van beloften, enz.

De toerustingen tot eene Assantogt nemen dikwijls zeer veel tijd weg, terwijl hiervoor maanden, ja somwijlen geheele jaren noodig zijn. Zij bestaan in het vervaardigen van wapenen en praauwen, in het verzamelen van levensmiddelen, en in het raadplegen der verschillende orakels, omtrent den tijd van den uittogt, de uitkomst der onderneming, enz.

De strijdbare massa, aangevoerd door het stamopperhoofd, vertrekt eerst dan, wanneer alle voorteekenen gunstig zijn bevonden. Zoodra de krijgslieden den vijandelijken, meestal door paalwerk in eene benteng veranderden, kampong genaderd zijn, begint onmiddellijk de aanval op de aldaar verzamelde bewoners. Aanvankelijk schieten zij met enkele geweren en lila's; wanneer vervolgens de partijen zoo nabij zijn gekomen, dat het gebruik van geweren ondoelmatig schijnt, dringen zij op elkander in met lansen, en weldra gaat de strijd uit dezen met woestheid gedanen eersten aanval over tot eene menigte tweegevechten, waarbij de betrokkene partijen niet zelden zoo groote bedrevenheid ontwikkelen, dat de vermoeijenis hen overweldigt, vóór dat zij er in geslaagd zijn elkander wederzijdsche verwondingen toe te brengen. De hoofdzaak bij de verdediging bestaat in het nadeel, dat den vijand bij den eersten aanval kan worden toegebragt door de werking van kruid en lood. Indien men geslaagd is, om door eenige goed gemikte schoten onderscheidene mannen van de tegenpartij te doen vallen, dan wordt deze overweldigd door een plotselijken schrik, waarvan haastige vlugt het onvermijdelijk gevolg is. De aanvallers trachten derhalve schielijk voort te dringen, ten einde het gebruik der vuurwapenen nutteloos te maken en handgemeen te worden; slagen zij hierin, dan zijn de bewoners van den aangevallen kampong genoodzaakt om binnen hunne benteng terug te trekken, welke vervolgens een geregeld beleg ondergaat, dat soms onderscheidene weken duurt. Men tracht herhaalde keeren, hem stormenderhand te nemen, en eindelijk gaat men over tot het vernielen door brand, wanneer alle andere pogingen door de dapperheid der verdedigers verijdeld zijn geworden. Het lot der overwonnenen is overigens hetzelfde, op welke wijze ook

eene benteng in de handen van den vijand mogen vallen. De mannen, de oude vrouwen en kleine kinderen worden vermoord, hunne hoofden afgesneden, en bij wijze van zegeteekenen medegenomen, terwijl de jongere vrouwen, meisjes en jongens tot slaven, *Orang Tangkapan*, worden gemaakt. De draagbare have der bewoners wordt geroofd, en de rest aan de vlammen ten prooi gegeven. Zelfs de rondom den kampong geplante vruchtboomen worden niet gespaard; deze worden afgekapt en verbrand, in één woord, alles wordt vernield en aan de wreedaardigste woede ten offer gebragt.

Aan zoodanige Assantogten wordt dikwijls eene groote uitbreiding gegeven, en geheele landstreken worden ontvolkt, door den moord der inwoners. De bovenste gewesten van het stroomgebied des Barito worden op de gemelde wijs voornamelijk door de Pari van Koetei verwoest, terwijl de bewoners der zijrivieren van den linkeroever meer door de Daijak van Pasir hebben te lijden.

De inboorlingen van den midden- en beneden-Barito, zoo als ook die van Poeloe Petak, ondernemen thans geene Ngaijau- noch Assantogten meer, en hebben tevens sedert 1825 soortgelijke aanvallen niet meer te duchten gehad. De Siangers en Moetoengers echter vallen nog vrij dikwijls in het gebied der Ot Danom, aan den boven-Kapoeas Moeroeng en langs den Melahoei; maar hebben daarentegen ook van deze volkstammen veel te lijden. De bewoners van den Doeson worden van tijd tot tijd aangevallen door de Ngadjoe van den midden-Kapoeas Moeroeng, en ondernemen van hunnen kant ook Ngaijautogten naar die gewesten.

De Ngaijau- en Assanondernemingen, welke reeds zoo veel onheil over de inboorlingen hebben gebragt, en tot de ontvolking van het land zoo zeer hebben bijgedragen, beginnen ondertusschen meer en meer tot de zeldzaamheden te behooren, en er is veel hoop, dat zij reeds na verloop van weinige jaren niet meer zullen plaats hebben. Dit schandelijk bedrijf tegen te werken, heeft een belangrijk gedeelte der door mij gedane pogingen, onder de medewerking van een medegenomen inlandsch hoofd van Poeloe Petak, Tomongong van Palingkan, uitgemaakt. Ik ben gelukkig genoeg geweest om menigen Assantogt te onderdrukken, onderling zeer verbitterde hoofden met elkander te verzoenen en hen te bewegen tot het sluiten van vriendschaps-verbonden voor eeuwige tijden voor hunne personen en stammen. Het goed gevolg mijner bemoeijingen te dezen opzigte is reeds op te merken. De Pari van Koetei hebben sedert 1817 geene

aanvallen meer op het stroomgebied van den Barito ondernomen; de bewoners der zijrivieren leven sedert dien tijd in ongestoorden vrede, en slechts de Siangers en Moeroengers, onder het opperbestuur van den onverdraagzamen Tomongong Soerapati, liggen nog onophoudelijk overhoop met de oorlogsgezinde Ot Danom.

Over het Huwelijk.

Over het algemeen wordt de echt beschouwd als eene uit liefde en vertrouwen voortgevloeide vereeniging van twee personen van beide kunne.

De huwelijken verschillen ten opzigte van den leeftijd, waarin, en van de wijze, waarop zij worden gesloten. Wij zullen ze in vijf verschillende afdeelingen beschouwen.

1°. *Huwelijken van kinderen.*

Dikwijls worden kinderen reeds met elkander verloofd en somwijlen zelfs getrouwd. Dit geschiedt vaak in den jeugdigen leeftijd van 3 of 5 jaren. Dikwerf wordt de afspraak tusschen de twee vaders, om hunne kinderen door den echt te verbinden, bij gelegenheid van feesten en in den toestand van beschonkenheid gemaakt, en niet zelden gebeurt het dat zoodanige overeenkomsten gesloten worden nog vóór dat de kinderen zijn geboren. Deze gewoonte vloeit voort uit speculatie en eigenbaat, die in het karakter van de inboorlingen zeer diepe wortels hebben geschoten.

Bloedvriendschap, rijkdom, aanzien, voorname afkomst enz., gepaard met de vrees der ouders, hunne plannen later misschien verijdeld te zullen zien, wanneer de kinderen tot nadenken en zelfstandigheid komen, zijn insgelijks beweegredenen, om echtverbindtenissen in zoo jeugdigen leeftijd te doen aangaan. Nadat de bruiloftsfeesten, welke op dezelfde wijze worden gehouden, als bij de huwelijken van volwassene personen, ten einde zijn, worden de beide kinderen dikwijls, echter niet altijd, van elkander verwijderd en keeren tot de woningen hunner wederzijdsche ouders terug, om eerst naderhand wanneer zij de huwbare jaren bereikt hebben voor altijd met elkander te leven. Bij elke gelegenheid wordt hun hunne onderlinge betrekking verklaard; tevens komen zij dikwerf met elkander in aanraking, en het wordt met welgevallen gezien, wanneer tusschen hen zekere vertrouwelijkheid plaats grijpt, welke met onze zeden niet strookt. Tot een' rijperen leeftijd gekomen zijnde, zoekt het

jonge paar eenzame plaatsen op, in de ladangs en bosschen, en zoodra men bemerkt, dat dit tijdstip is gekomen, aarzelt men niet langer om hunne zamenleving in eene eigene haardstede te doen plaats hebben. Dikwijls bevindt zich de jonge vrouw, nog voor dat dit geschied is, reeds in den staat van zwangerschap.

2°. *Huwelijken van kinderen met volwassene personen.*

Dat eene der beide personen, welke in het huwelijk treden, zich nog in de jaren der kindschheid bevindt, terwijl de andere reeds verder in leeftijd is gevorderd, behoort niet tot de zeldzame verschijnselen. In dit geval begint de zamenleving onmiddellijk na het trouwfeest, en wordt de jongere van de beide echtgenooten door den ouderen opgevoed als een eigen kind, tot dat deze den behoorlijken leeftijd heeft bereikt om de huwelijkspligten te kunnen waarnemen.

3°. *Huwelijken van volwassene personen.*

De kinderjaren reeds te boven zijnde, kiezen de jonge lieden hunne vrouwen volgens hunne eigene wenschen en gevoelens; evenwel worden zij hierin meestal door den wil hunner ouders bestuurd. Over het algemeen wordt tot een wettig huwelijk de toestemming der ouders vereischt. Wanneer de ouders van de eene partij met het huwelijk tevreden zijn, terwijl die van de andere er tegen schijnen te zijn, dan kan de toestemming van deze laatsten worden gekocht. Indien echter de ouders van beide partijen de wenschen hunner kinderen afkeuren, dan blijven ze onvervuld.

Voor dat een jonge man den wensch om te trouwen te kennen geeft, tracht hij de overtuiging te winnen van de liefde van het uitverkorene meisje; en eerst na deze overtuiging verkregen te hebben, gaat hij over tot de verdere stappen, welke ter uitvoering van zijn voornemen worden vereischt.

De ouders, bijaldien zij met de keus van hunnen zoon tevreden zijn, of eenige van de naaste bloedverwanten, begeven zich tot de ouders van het meisje, ten einde hen met de bedoelingen des jongelings bekend te maken en hunne toestemming te vragen. Wanneer te dezen opzigte geene zwarigheden bestaan, dan gaan de verzamelde leden der huisgezinnen onmiddellijk over tot het beraadslagen omtrent het *beluko* of *oewang ditjoeran*, dat is te zeggen de huwelijksgift, welke de zoon moet meêbrengen. Het bedrag van deze koopsom is afhankelijk van den stand of rijkdom, of van de schoonheid en van den jeugdigen ouderdom van het meisje. Bij voorname familiën bestaat zij meestal in het aanbieden van een Blanga van de soort,

welke *Laki hülmanoeng* genoemd wordt en eene waarde van *f* 800 heeft. Bij minder gegoeden zijn twee boedak's voldoende. Geheel armen en boedak's trouwen zonder het Belako te betalen. Het beraadslagen omtrent het Belako geeft dikwijls aanleiding tot zeer lange verhandelingen. De door de ouders te betalen koopsom mag den zoon niet als schuld worden aangerekend, de betaling er van is eene zekere verpligting der ouders jegens hunne zonen. Wanneer men omtrent het Belako is overeengekomen, volgt de bepaling van het *sapot*, dat is van de geschenken, welke de bruidegom op den trouwdag aan de broeders en zusters en aan de andere nabestaanden van de bruid heeft aan te bieden. Het Sapot wordt bij de betaling in twee deelen verdeeld, waarvan het eene voor de broeders en zusters, en het andere voor de overige bloedverwanten van de bruid bestemd is. Het bedrag van het Sapot verschilt, naar gelang van den stand der ouders, van 10 tot 80 gulden. Tevens wordt ook over het *boelan kandang* en *toetoep oewang* beraadslaagd. Het eerste hiervan bepaalt de som, welke opgebragt moet worden, ten einde de onkosten goed te maken van het huwelijksfeest, alhoewel dit in het huis van de bruid wordt gehouden. Dit bedraagt van 8 tot 20 gulden. Het Toetoep Oewang is een klein geldgeschenk van 2 tot 4 gulden, hetwelk door den bruidegom aan de grootouders van de bruid moet aangeboden worden, bijaldien deze nog in leven zijn. De bepaling van de som, welke de eene partij, als zij haar gegeven woord niet houdt en het huwelijk weder tegenwerkt of van de bovengemelde overeenkomsten afwijkt, aan de andere moet betalen, vormt, benevens de bepaling van den termijn, na welks verloop het huwelijk moet worden voltrokken, het slot van de beraadslagingen. De gemelde som bedraagt bij de rijke familiën meestal 200, en bij de arme 60 gulden. Kort voor den afloop van den bepaalden termijn des huwelijks begeven zich eenige aanverwanten der bruid tot den bruidegom, ten einde het *rapen toewak* te ontvangen. Dit bestaat in eene gift van 2 tot 4 gulden, welke tot het bereiden van den bij gelegenheid der trouwfeesten benoodigden Toewak wordt besteed. Zoodra de Toewak door gisting de behoorlijke sterkte heeft verkregen, wordt de bruidegom benevens zijne aanverwanten afgehaald, en onder het losbranden van geweren en het bespelen van Gambalangs, gepaard gaande met het zingen der Bilians, en plegtig met vlaggen opgesierde praauwen, naar het huis der bruid gevoerd. Onder verschillende, soms belagchelijke pligtplegingen treedt hij hetzelve binnen, en vindt aldaar, behalve al de bloedverwanten

en vrienden van beide familiën, nog een zeker aantal kampong-hoofden of andere geachte personen vergaderd. In tegenwoordigheid van deze geheele vergadering betaalt hij het vroeger reeds afgesprokene *belako*, *sapot*, *boelan kandang* en *toetoep oewang*, en vervolgens geeft men zich gedurende het overige van den dag en den geheelen nacht door, over aan 't vermaak; er wordt bovenmatig gegeten en gedronken, en de Bilians vervullen hunne taak met ongebondenheid. Op den volgenden dag worden de verloofden, op Gongs zittende, door de oudste van de vergadering tot den nieuwen stand ingewijd. Te dien einde worden, onder het opzeggen van gebeden, op hunne borst, schouders, de maagholte, de knieën, enz. door middel van een ijzer en met een mengsel, bestaande uit eijeren, water, aarde, rijst, karbouwen- of varkensbloed enz., de zinnebeelden van voorspoed, rijkdom, vruchtbaarheid enz. geteekend. Bij deze gelegenheid wordt tevens de boete bepaald, welke betaald moet worden in geval dat één der beide echtgenooten den anderen op eene onwettige wijze verlaat. Deze bedraagt naar gelang van den stand 100 tot 500 gulden. Vervolgens treedt de oudste in het midden der vergadering, en verklaart, dat bij het sluiten van het huwelijk alle door den adat bepaalde voorwaarden zijn nagekomen. Ieder der aanwezige personen ontvangt eenige duiten, ten einde het beloop der zaak goed in het geheugen te prenten en in het geval van twist als getuige te kunnen optreden. Dit geld wordt *timpok tanga* genoemd. Het huis is gedurende de huwelijksfeesten plegtig opgesierd. Het vertrek, waarin de vergadering wordt gehouden, is met stoffen behangen en langs de wanden zijn Blanga's en andere voorwerpen van weelde, gedeeltelijk behoorende aan de familiën, gedeeltelijk geleend van vrienden, ten toon gesteld. De Bilians, op eene lange bank zittende, begeleiden haar zang met de Katampang, terwijl aan hare voeten de mannen op rotan-matten rondom de met Toewak aangevulde potten liggen. In de vergadering heerscht algemeene beschonkenheid. De jonge man vereenigt zich gedurende de eerste 3 achtereenvolgende dagen gewoonlijk niet met de jonge vrouw, maar slijt dezen tijd drinkende in het gezelschap der verzamelde vrienden; dikwijls echter wordt hij uit hetzelve geroepen naar de rustplaats der vrouw, ten einde met haar te eten en sirie te kaauwen, haar aan zijne tegenwoordigheid te gewennen en haar gevoel van schaamte eenigzins te onderdrukken. — Het trouwfeest duurt meestal 3 dagen en 3 nachten.

4°. *Huwelijken bij wijze van schaken.*

Dat tevens huwelijken kunnen worden gesloten zonder de toestem-

ming van de ouders der bruid te vragen, blijkt uit de omstandigheid, dat het schaken van een bemind meisje door den adat niet verboden is. Zulke gevallen hebben voornamelijk plaats, wanneer de jonge lieden in verschillende kampongs wonen. Indien een jonge man de toestemming zijner ouders verkregen heeft, maar bevreesd is, van de nabestaanden zijner beminde een weigerend antwoord te zullen bekomen, dan schaakt hij haar, brengt haar naar zijnen kampong en treedt alsdan eerst met de ouders van het meisje in onderhandeling omtrent de koopsom. Deze begeven zich vervolgens naar den kampong van den jongen man, ten einde het Belako enz. te ontvangen, en tegenwoordig te zijn bij de trouwfeesten, welke in dit geval in het huis van den bruidegom worden gehouden.

5°. *Door list gedwongene huwelijken.*

De man, die het besluit opgevat heeft om een zeker meisje tot vrouw te nemen, begeeft zich, voorzien van een Blanga naar haar huis, en maakt hare ouders bekend met zijn onveranderlijk voornemen. Op deze wijs, *mandai* genoemd, om de hand van eene dochter gevraagd zijnde, blijft aan de ouders geene andere keus over, dan hunne toestemming te geven, of in het geval van weigering aan den jongen man, tot schadeloosstelling, eene som te betalen, in waarde gelijk staande met den in de plaats van het Belako, aangeboden Blanga.

Voor de meisjes bestaat insgelijks een middel, *matep* genoemd, om zich den man te kunnen verschaffen, welken zij beminnen. Men tracht namelijk, den man in het huis van het meisje te lokken; zoodra hij de deur is binnengetreden, sluit men deze toe, behangt de wanden met verschillende stoffen en andere versierselen, draagt het eten op, en maakt hem vervolgens den wensch der dochter bekend om met hem te trouwen. Weigert de man zijne toestemming, dan moet hij de waarde van de opgehangene stoffen en goederen enz. betalen, in het tegenovergestelde geval echter geven de bruid en de bruidegom elkander het Belako.

De al te vertrouwde omgang van verloofden is bij eene zekere boete verboden. Ook leden van een en hetzelfde huisgezin mogen met elkander in het huwelijk treden, ja zelfs de naaste bloedverwanten, broeders en zusters, ouders en kinderen. Na het huwelijk wordt de man als een lid van de familie der vrouw, en de vrouw als een lid van de familie des mans beschouwd, en beiden deelen in de bezigheden hunner wederzijdsche ouders. De man begeeft zich met de jonge vrouw naar het huis harer ouders, om aldaar in het vervolg met haar te

leven. Uitzonderingen op deze gewoonte hebben zelden plaats. Door het huwelijk worden beiden tot in den dood met elkander verbonden. De man is verpligt om zijne vrouw te voeden, te kleeden, in het algemeen voor hare behoeften te zorgen, haar voor allerhande gevaren te beschermen en haar met onderscheiding en vriendelijkheid te behandelen. De vrouw daarentegen is aan den wil van haren man slaafsch onderworpen en tot het verrigten van den meesten arbeid genoodzaakt, zoowel aangaande de huishouding als ook ten opzigte van den landbouw. Slechts wanneer eenige arbeid hare krachten te boven gaat wordt zij daarbij door haren man geholpen.

Over het algemeen vergenoegt zich de inboorling met eene enkele vrouw te nemen; slechts zeer rijke mannen en hoofden hebben soms 2 of 3 vrouwen. Indien een man nog eene tweede vrouw trouwt, betaalt hij aan de eerste het *batoe saki*, en het beloop van 60 tot 100 gulden, en geeft haar buitendien nog geschenken, bestaande in kleederen, ten einde haar volkomen tevreden te stellen. De tweede vrouw slagt, om met de eerste in vriendschap te treden, een karbouw en onderwerpt zich in alle opzigten aan hare bepalingen, want de eerste heeft de huishouding te besturen.

Bijzitten te houden is niet geoorloofd en wordt gestraft, indien het zonder toestemming van de wettige vrouw geschiedt. De bijzitten zijn gewoonlijk van lage afkomst, uit de klasse der Patan's of Boedak's, en worden zonder eenige plegtigheid het eigendom van een man door het betalen van hare schulden aan den vroegeren eigenaar. De vrouw ontvangt bij deze gelegenheid een geschenk, in waarde gelijk staande met het voor de Boedak betaalde losgeld.

Hij, die zich schuldig maakt aan echtbreuk, moet aan de familie van de vrouw nog eens het Sapot, en buitendien aan zijne wederhelft eene boete van 60 tot 80 of 140 gulden betalen. Tevens is hij verpligt om een varken of eenen buffel te slagten, ten einde den huiselijken vrede geheel en al te herstellen [1]).

Echtscheiding.

Echtscheidingen komen zelden voor; echter kunnen zij plaats grijpen, wanneer, ten gevolge van herhaalde echtbreuk, de weder-

[1]) Hoewel deze gebruiken volgens de overlevering gerekend worden te bestaan, worden ze bijna nooit in praktijk gebragt. De Djoedjoer etc. is hier alleen voor het district Poeloe Petak beschreven, in de Doesson is het anders.

keerige achting en liefde uitgedoofd zijn, of wanneer uithoofde van andere bijzondere oorzaken een onderlinge afkeer is ontstaan. In dit geval verzamelen zich de personen, welke bij het huwelijk tegenwoordig zijn geweest, en verklaren den echt voor ontbonden. Het Belako, benevens de helft van alle gedurende het huwelijk verworvene bezittingen blijven een eigendom van de vrouw.

De echtscheiding kan tevens plaats vinden, wanneer een man onderscheidene vrouwen heeft, welke onderling niet in eendragt kunnen leven. In dit geval, wordt de vóór het aangaan van het huwelijk bepaalde boete niet betaald. Het tegenovergestelde geschiedt, wanneer eene echtscheiding zonder behoorlijk gegronde redenen plaats heeft. Is het regt aan de zijde der vrouw, dan houdt zij het Belako en een gedeelte van het vermogen, terwijl de man haar tevens de voor willekeurige scheiding bepaalde boete moet betalen. Wanneer daarentegen de aanleiding gegeven wordt door de vrouw, dan verliest deze het Belako, benevens de aanspraak op een gedeelte van het gemeenschappelijk verworven fortuin, en moet buitendien nog aan den man de meergemelde boete betalen.

Indien er kinderen aanwezig zijn, wordt de partij, door welke de aanleiding gegeven werd, beschouwd als overleden, en over het fortuin beschikt volgens de wetten van het erfregt. Overigens staat het aan de kinderen vrij om te kiezen of zij bij den vader of bij de moeder willen blijven.

Ieder voorstel van echtscheiding moet voor eenen raad van Mandir's worden gebragt, welke, na alle middelen van verzoening te vergeefs te hebben beproefd, uitspraak doet over de scheiding, en de voorwaarden, bepaalt, onder welke deze mag geschieden. Scheiding van tafel en bed is onbekend.

Wanneer een man gedurende jaren afwezig blijft zonder berigt te geven van zijn bestaan of verblijf, of geld te zenden voor het onderhoud van zijn huisgezin, dan geeft dit een regt op echtscheiding. Naar huis teruggekeerd zijnde, rust op hem de verpligting om de door zijne vrouw in dien tijd gemaakte schulden te betalen, al zoude hij ook genoodzaakt zijn om met het verlies van zijne vrijheid de noodige geldmiddelen bijeen te brengen. Is eene vrouw gedurende de afwezigheid van haren man hem ontrouw geworden, dan heeft deze het regt om van haren verleider de som van 100 tot 200 gulden te vorderen, en de vrouw of te houden, of zich van haar te doen scheiden, in welke geval zij het Belako moet terug betalen.

Op sommige plaatsen heeft de beleedigde man zelfs het regt om den verleider te dooden.

Wanneer een der echtgenooten tot den stand der boedak's vervalt, bestaat er geen regt van scheiding, maar beide moeten, benevens de kinderen, boedak's worden.

Het schaken van eene vrouw wordt *manoengkon* genbemd. De vrouw blijft in dit geval bij den man, die haar geschaakt heeft, maar geeft aan haren eersten man het Belako terug, terwijl de andere aan deze eene boete (Hokkam) van 100 tot 500 gulden moet betalen.

Sterft een der echtgenooten, dan mag de overblijvende, niet hertrouwen, voor dat het lijkfeest is gehouden. De rouwtijd duurt zoo lang als dit nog niet is geschied; gedurende denzelven wordt de weduwnaar *bojo* en de weduwe *ballo* genoemd.

Het erfregt.

Na het overlijden van eene vrouw blijft de man in het huis zijns schoonvaders wonen tot dat hij het Dewafeest heeft gegeven. Het Belako wordt een eigendom van den vader der overledene, die tevens, nadat de onkosten van het feest betaald zijn, de rest van het verworvene fortuin met den weduwnaar deelt.

Sterft de man, dan houdt de weduwe het Belako en de helft van het fortuin, dat na het Dewafeest nog overschiet, terwijl de andere helft aan den vader van den overledenen te beurt valt.

De nagelatene kinderen verkrijgen na den dood van de moeder al hetgeen, in een ander geval, de vader der overledene zoude hebben verkregen; terwijl de weduwnaar het wettig aandeel ontvangt, waarvan wij boven reeds hebben gewag gemaakt. Minderjarige kinderen blijven bij hunnen vader; aan de anderen daarentegen, die de jaren van zelfstandigheid reeds hebben bereikt, staat de keus vrij tusschen het huis van hunnen vader en dat van hunnen grootvader van moeders zijde.

Sterft de vader, dan blijft het geheele fortuin bij de moeder, is echter het eigendom der kinderen.

De kinderen uit den tweeden echt erven na den dood hunner ouders al het, gedurende dit tweede huwelijk verworvene goed, benevens het Belako der moeder. De kinderen uit den eersten echt verkrijgen slechts het aandeel, dat hun, na het overlijden van een hunner ouders, te beurt is gevallen.

Over de betrekking van vader.

Echte kinderen zijn die, welke uit een wettig huwelijk zijn voortgesproten, en door den vader als de zijne zijn aangenomen geworden. Wanneer een man ontkent, de vader te zijn van een kind, door zijne vrouw ter wereld gebragt, dan moet, indien andere bewijzen ontbreken, de zaak door een godsoordeel worden beslist. Men kiest hiervoor het *Hanjadeng* of het *Hasoedi*, waarop wij later zullen terugkomen. Heeft de man eenige verdenkingen aangaande den waren vader van het kind, dan moet deze de proef doorstaan; in het tegenovergestelde geval moet de vrouw dit op zich nemen. Indien de aangeklaagde personen door de uitspraak van het godsoordeel van de verdenking worden gereinigd, dan wordt de man gedwongen om het kind als het zijne aan te nemen en heeft buitendien aan zijne vrouw voor de aangedane beleediging nog eene zekere geldsom (Hokkam) te betalen.

Eene Bilian maakt, indien zij zwanger wordt, aan de Mandir's den man bekend, wien zij hare zwangerschap toeschrijft. Wanneer deze niet in staat is zijne onschuld voldoende te bewijzen, dan gaat men over tot het *Salam Bitjies*, en in geval dit godsoordeel ongunstig voor den beschuldigde uitvalt, moet deze het kind aannemen en de pligten van vader jegens hetzelve vervullen. In het tegenovergestelde geval wordt het vaderlooze kind boedak van den eigenaar der Bilian.

Eene zwangere boedak moet aan haren meester den vader van het kind aangeven. Deze moet alsdan, indien hij niet ontkent, waarborgen voor de schuld der boedak, ten einde den eigenaar schadeloos te stellen in geval de boedak onder het baren kwam te sterven. Vervolgens moet hij na verloop van den tijd gedurende welken aan het kind de borst moet worden gegeven, aan den meester der boedak eene zekere som betalen, ten einde het nadeel te vergoeden, veroorzaakt door de zwangerschap, door de verlossing der moeder en door de eerste oppassing van het kind. Tevens moet hij ook aan de familie der boedak het Sapot, of geld voor de oneer betalen, en buitendien voor de opvoeding van het kind de noodige zorg dragen. Ontkent de beschuldigde, dan moet hij, ten einde de waarheid van zijn gezegde te staven, de vuurproef doorstaan. Is hij hierin gelukkig geslaagd, dan wordt het vaderlooze kind het eigendom van den meester der boedak.

De eigenaar is verpligt, indien hij zelf de vader is van het kind, om de boedak vrij te geven; deze echter moet aan de beleedigde huisvrouw eene boete betalen, in waarde gelijkstaande met het bedrag van hare schulden. Is zij hiertoe niet in staat, dan heeft de vrouw het regt om de boedak aan een' anderen meester te verkoopen. De man betaalt buitendien nog het Sapot, zoo wel aan de familie van zijne vrouw, als ook aan die der boedak, en is gehouden het kind aan te nemen.

Een vrij meisje zwanger geworden zijnde, wordt dikwijls, ten einde de openbare oneer voor te komen, heimelijk verdronken. Is dit echter niet geschied, dan tracht men, indien de aangegevene vader insgelijks tot een voornaam huisgezin behoort, een huwelijk te bewerkstelligen tusschen de beide schuldige partijen. In het geval van ontkenning heeft zich de beschuldigde man aan de vuurproef te onderwerpen. Als deze ten zijnen voordeele uitvalt, moet het kind worden opgevoed door den vader van het onteerde meisje. Niet zelden gebeurt het, dat de verleider door de familie van het meisje wordt omgebragt. Is de aangegevene vader een boedak, dan verliezen beiden, en de man en het meisje, het leven, of de vader van het meisje zorgt voor de opvoeding van het kind; de boedak wordt gedwongen het dubbel bedrag van zijne schuld te betalen en het huis te verlaten.

De onechte kinderen, *Anak Saran*, zijn gehaat en veracht en kunnen later zeer moeijelijk in het huwelijk treden.

Al deze strenge bepalingen van den adat zijn echter niet in staat om de meisjes terug te houden van het zedeloos leven, aangezien men het hier in de kunst van het afdrijven tot eenen hoogen trap van volmaaktheid heeft gebragt. Over het algemeen laten de zeden bij deze volkstammen zeer veel te wenschen over.

De vader staat onder de verpligting om zijne kinderen zoo goed mogelijk op te voeden, voor hun onderhoud te zorgen en bij het aangaan van een huwelijk het Belako op te brengen. De opvoeding der kinderen is overigens hoogst eenvoudig, bestaande slechts in de zorg voor de ontwikkeling van het ligchaam. De jongens sluiten zich vroegtijdig aan het gezelschap der mannen en trachten te deelen in derzelver bezigheden en vermaken, voor zoo verre hunne krachten dit gedoogen, terwijl de meisjes met de vrouwen de huishouding bezorgen, water halen, het vuur onderhouden enz. Op deze wijze worden de kinderen reeds vroeg voor hun toekomstige roeping opgeleid.

Aan hunnen vader zijn zij, tot in zijnen dood, achting en gehoorzaamheid verschuldigd, en tevens liggen zij, en wel voornamelijk de oudste zoon, onder de verpligting, om hunne ouders, wanneer deze oud en gebrekkig en voor den arbeid ongeschikt zijn geworden, te voeden en overeenkomstig hunnen stand te onderhouden

De vader heeft het regt om zijne kinderen te verpanden.

Het voogdijschap.

De natuurlijke voogd van weeskinderen, *Anak nolle*, is een broeder van den vader of van de moeder. Bij gemis van dezen wordt door de Mandir's eene andere geachte persoon hiervoor benoemd. Deze neemt de nalatenschap der ouders in bewaring. Het bestuur van het vermogen kan echter ook aan een der kinderen worden opgedragen, indien hetzelve reeds meerderjarig is. De fortuin, aan eenen voogd toevertrouwd geweest, wordt in tegenwoordigheid van getuigen aan de meerderjarige erfgenamen overgegeven.

Over de erfenissen.

Gelijk wij boven hebben gezien, deelen ook de vrouwelijke leden van een huisgezin in de erfenis.

De nalatenschap der ouders wordt onder de kinderen gelijkelijk verdeeld; evenwel staat het den vader vrij, om aan het eene of andere derzelven een bijzonder voorregt toe te kennen. De verdeeling der erfenis geschiedt door eenen Mandir in tegenwoordigheid van getuigen.

De daarbij betrokkene personen zijn verpligt om het Dewafeest voor den overledene te houden. De hieraan verbondene onkosten worden uit de nalatenschap goedgemaakt.

Over het pandelingschap.

Behalve de *Abdi* of eigenlijke slaven, is er nog eene vrij talrijke klasse van inboorlingen, welke van hunne vrijheid beroofd zijn, namelijk de zoogenaamde *Boedak's*. Echter kunnen deze de vrijheid herkoopen.

Het pandelingschap kan ontstaan:

1º. Door de afstamming van eene moeder, welke reeds boedak is.

2o. Door schulden, welke na verloop van een' zekeren termijn niet kunnen betaald worden. Dergelijke schulden ontstaan:

a. Door geldboeten.

b. Door ongelukkig spel.

c. Door een ligtzinnig leven, voornamelijk door het verkeeren met de Bilians.

d. Wanneer de interest van een geleverd kapitaal na verloop van den bepaalden tijd niet kan worden betaald.

e. Bij de Ngadjoe tevens door krijgsgevangenis. Bij dezen stam namelijk wordt de gemaakte buit onder alle deelnemers van den krijgstogt naar evenredigheid van hunne bewezene diensten verdeeld. De krijgsgevangenen worden geschat, d. i. zij worden gedwongen om eene bepaalde som aan dengenen te betalen, aan wien zij worden overgegeven, en die op zijne beurt aan zijne krijgsmakkers hun aandeel moet uitkeeren.

De pandeling is verpligt om alle werkzaamheden te verrigten, welke door zijnen meester van hem worden gevergd. Is hij nalatig of ongehoorzaam, dan heeft de eigenaar het regt hem te straffen door slagen of door geldboeten, welke zijne schuld nog vergrooten. De aanvankelijke schuld van eenen boedak kan tevens worden vermeerderd door hem de waarde van de gereedschappen aan te rekenen, welke onder zijne handen breken. De geldboeten, tot welke hij wordt veroordeeld uit hoofde van overtredingen tegen den adat, worden door den eigenaar betaald, en insgelijks tot het bedrag der schuld des boedaks gerekend. Vervolgens kan de schuld ook nog aangroeijen door het geboren worden van een kind. Reeds eene maand na de geboorte wordt eene schuld van 10 gulden toegerekend. Zoodra het kind volwassen en voor den arbeid geschikt is, worden de schulden vergroot door berekening der onkosten van deszelfs opvoeding. Hierbij worden de ligchaamskrachten, de schoonheid, de bekwaamheid enz. in aanmerking genomen, en de schuld groeit aan naar evenredigheid der hoedanigheden van het kind, want naarmate deze beter zijn, wordt ook de kans grooter om de boedak voor eene aanzienlijke som weder te kunnen verkoopen. Door elkander gerekend wordt de schuld op 80 gulden bepaald. Bij het overlijden der ouders gaat hunne schuld over op de kinderen. Van de schuld eens boedaks mag geen interest worden getrokken. De eigenaar heeft het regt, om bij gelegenheid van Dewafeesten zijne boedaks te slagten, en kiest hiervoor dezulken, welke van lage afstamming zijn en geene

vrije familie bezitten. De ongetrouwde eigenaar heeft het regt om eene ongetrouwde boedak als zijne bijzit te gebruiken, maar geeft haar in dit geval een klein geschenk. De eigenaar is verpligt om zijne boedak's te voeden, en geeft hun ten dien einde jaarlijks 80 gantangs rijst (Bras) en 3 gantangs zout, gezamenlijk ten bedrage van *ƒ* 10,70 per hoofd. Kleederen te geven blijft aan zijne mildadigheid overgelaten.

De middelen, welke den boedak ten dienste staan om in het bezit van zijne vrijheid terug te keeren, zijn de volgende:

1o. Het betalen van zijne schuld door zijne familie en andere personen.

2o. Na den rijstoogst geeft de meester van 1000 gantangs een honderdste, of $^1/_{10}$ van den opbrengst, aan den boedak, aan welken het vrijstaat de padi te verkoopen, of op interest uit te leenen.

3o. Handenarbeid gedurende den nacht, zoo als b. v. het vlechten van matten, het vervaardigen van kadjangs, het maaijen enz.

4o. Bij het rotansnijden ontvangt de boedak voor 100 galong (bossen) eene belooning van 4 gulden.

5o. Het opvoeden en verkoopen van huisdieren.

Hierdoor bestaat voor den boedak de mogelijkheid om bij eenige zuinigheid, en bijaldien zijne schuld niet te groot is, deze langzamerhand te verminderen en eindelijk geheel af te lossen. Ondertusschen heeft een kwaadwillige eigenaar honderde middelen om den armen boedak zijn moeijelijk verworven eigendom uit de handen te rukken en zijne schuld op de aanvankelijke hoogte te houden, of zelfs te vergrooten, zoo als b. v. het opleggen van geldboeten wegens kleine, onnoozele misslagen enz.

Ieder boedak heeft het regt zijnen meester te verlaten, indien deze hem niet meer behaagt, mits hij eenen anderen heer opzoekt, welke zijne schuld betaalt en wiens boedak hij vervolgens wordt. Is een boedak uithoofde van slechte behandeling ontloopen, dan is de persoon, tot welke hij gevlugt is, niet verpligt om hem aan zijnen vroegeren meester over te leveren, maar is gehouden om de helft der schuld te betalen, zonder dat evenwel hierdoor de schuld van den boedak verminderd. Hij gaat over in de dienst van een' anderen meester, met het volle bedrag van zijne vroegere schuld. Vlugt een Boedak tot zijne familie, dan moet deze $^2/_3$ der schuld aan zijnen meester betalen.

Het aflossen der schuld van een boedak, die het zoo ver gebragt heeft om deze te kunnen betalen, gaat gepaard met eene menigte uitgaven. Hij heeft namelijk te betalen:

1º. Zijne schuld tot op een klein restant van 1 of 2 gulden, hetwelk als bewijs van afhankelijkheid onafgelost moet blijven tot dat hij aan alle formaliteiten bij gelegenheid van het vrijkoopen, door den adat voorgeschreven, voldaan heeft.

2º. Het *Peteng Kajoe*. Eene van de verrigtingen des boedaks bestaat in het verzamelen van brandhout voor de keuken; daar hij nu aan deze niet langer zal voldoen, geeft hij aan zijnen vroegeren meester een geschenk, bestaande meestal in katoen ter waarde van 2 gulden.

3º. Het *Palla Loepat*, d. i. eene belasting voor het vrijspreken, bestaat in het bedrag van 4 gulden.

4º. Het *Paki*, d. i. een varken, als offer voor de beschermgeesten van het huis, ten einde deze te bewegen om hem en zijnen vroegeren meester ook in het vervolg onder hunne hoede te nemen.

5º. Een *Tampatjat*, d. i. een stuk ijzer, een Parang zwaar, dienende tot zinnebeeld der bestendigheid van het geluk.

Nu eerst mag hij het huis van zijnen meester verlaten, hetwelk hij, volgens afspraak, gedurende den tijd van één of meer jaren niet weder binnentreedt; tevens mag hij, in het verloop van dezen tijd, niets nuttigen van hetgeen uit dit huis afkomstig is, ten einde door een zoodanig gedrag zijne onafhankelijkheid te bewijzen. Na afloop van den bepaalden tijd noodigt hij zijnen vroegeren meester, benevens vele andere personen, uit, en geeft in zijne eigene woning een feest, waarbij varkens en kippen en de Bilians niet mogen gemist worden. Hij betaalt bij deze gelegenheid het kleine overschot van zijne schuld, en verklaart vervolgens aan de bepalingen van den adat te hebben voldaan en in het bezit te zijn van volkomene vrijheid en van alle hieraan verbondene regten.

Overeenkomsten betrekkelijk schulden.

De geleende kapitalen geven eenen interest van 50 percent in het jaar. Indien een schuldenaar na afloop van het jaar niet in staat is den interest te betalen, blijft het kapitaal onder dezelfde voorwaarden als gedurende het verledene jaar in zijne handen, maar van den achterstalligen intrest worden verder geene renten getrokken. In lateren tijd beginnen evenwel de inboorlingen der diepere binnenlanden de verwerpelijke gewoonte der Chinezen, Bandjerezen en Bekompajers na te volgen van den achterstalligen interest mede tot het kapitaal te

rekenen en tevens hiervan procenten te trekken. Volgens het oude gebruik werden *f* 100, na verloop van een jaar *f* 150, na verloop van het tweede jaar *f* 200, enz. Thans echter groeit de som van *f* 100 aan, na verloop van het eerste jaar op *f* 150; na het tweede op *f* 225; na het derde op *f* 337,50 enz.

Boeloeng menteng is de benaming van de onderlinge overeenkomst, volgens welke de schuldenaar verpligt is om den interest te betalen in padi. De interest voor eene geldleening van *f* 100, beloopt na het einde van het eerste jaar 500 gantang padi. Is de schuldenaar, uithoofde van misgewas of om andere redenen, niet in staat om te betalen, dan moet hij die padi van de handelaren koopen; is hiervoor geene gelegenheid, dan betaalt hij de waarde van 500 gantang padi in geld; kan hij ook hieraan niet voldoen, dan kan hij een uitstel verkrijgen van een jaar, na verloop van hetwelk hij vervolgens 1000 gantangs padi moet afleveren.

De leeningen worden gedaan in tegenwoordigheid van 4 tot 6 getuigen.

Verschillend hiervan zijn de bepalingen bij het leenen van padi. De interest moet in dit geval insgelijks in padi worden betaald, en verschilt naarmate de prijs van de padi op het oogenblik der leening hooger of lager staat. De jaarlijksche interest wordt namelijk hooger berekend, wanneer in de landstreek gebrek aan padi heerscht, dan in het tegenovergesteld geval. In voorspoedige jaren worden 100 gantang, na verloop van het eerste jaar, afgelost met 200 gantang; terwijl, in het geval van overvloed, slechts 50 gantang meer wordt gegeven. Is de schuldenaar tegen het eind van het eerste jaar niet in staat te betalen, dan wordt eene nieuwe bepaling gemaakt, die insgelijks afhankelijk is van den tijdelijken prijs der padi. Bij de in onderscheidene achtereenvolgende jaren herhaalde onmogelijkheid, om in geld of in padi te betalen, wordt de zaak voor eenen raad van Mandir's gebragt, en de schuldenaar zoo lang tot pandelingschap veroordeeld, totdat hij zijne schuld, welke ondertusschen, van dit tijdstip af, door den interest niet mag worden vermeerderd, in staat is af te lossen. De rijstschulden worden bij deze gelegenheid veranderd in geldschulden, waarbij men 100 gantang padi op *f* 20 berekend. Worden de schulden ontkend, hetgeen dikwerf plaats heeft, indien het geld ter goeder trouw, zonder tegenwoordigheid van getuigen (Saksi) geleend werd, dan moet een godsoordeel, *tesser bietjies*, de zaak beslissen. Zoowel de aanklager, als ook de beschuldigde moeten beiden het dubbele

bedrag der som, waarover getwist wordt, bij den Mandir deponeren. Hij, die bevonden wordt onschuldig te zijn, ontvangt, behalve de som door hemzelven ter bewaring gesteld, nog de geheele door zijne tegenpartij gedeponeerde som. Deze bepalingen, voor den aanklager, dienen om onregtvaardige eischen en bedriegerijen voor te komen.

De koophandel.

Aan ieder vrij man, die lust en geldmiddelen bezit, is het geoorloofd handel te drijven.

Schulden, gemaakt bij handelaren, worden afgelost bij wijze van termijnen, volgens onderlinge overeenkomst tusschen de beide partijen, die tevens ook den prijs bepalen, voor welke de goederen, in geval van niet contante betaling, moeten worden aangenomen.

De som na verloop van den bepaalden termijn niet kunnende betalen, wordt de handelaar een pandeling van den schuldeischer.

Over het bewaren.

Hij, die van een' ander geld of goed ter bewaring heeft overgenomen, is verpligt de bewuste voorwerpen terug te geven, zoodra dit geëischt wordt, en is slechts dan van deze verpligting ontslagen, wanneer hij door brand of diefstal, benevens de bewaarde goederen, ook zijne eigene have heeft verloren.

Over het waarborgen.

In geval de schuldenaar niet in staat is te betalen, en tevens de prijs, voor welken hij veroordeeld is om pandeling van den schuldeischer te worden, niet gelijk staat met de schuld, is de waarborg gehouden het restant aan te vullen.

Het strafregt.

In de distrikten, welke onder den invloed van het Gouvernement staan, worden de doodvonnissen niet meer door de Mandir's geveld. Slechts in de diepere binnenlanden heeft dit nog plaats. De meeste, ja bijkans alle, misdaden worden met boeten gestraft, te betalen in geld of andere goederen. In het algemeen wordt hierbij aangenomen:

Een geweer. *f* 20
Eene gong, naar evenredigheid van hare grootte en haar gewigt. *f* 10—25
Honderd gantangs padi. . . . . *f* 6
Eene groot varken. . . . . *f* 12
Een groote geit. . . . . *f* 20
Een buffel. . . . . *f* 60—80
Een boedak badan orang. . . . . *f* 25
Een gotji wangkang (Chineesch watervat). . . . . . . *f* 5
Chinesche of Europesche borden, schotels enz.: het stuk, 30 centen.
Een thail goud tot. . . . . *f* 70
Stoffen voor kleederen enz. of reeds gemaakte kleederen worden geschat.

Wie zich schuldig maakt aan een moord, en de hiervoor bepaalde boete, *Balai*, aan de familie van den vermoorde niet kan betalen, heeft het leven verbeurd. De familie des vermoorden neemt echter ook, in geval hij in staat is het balai te betalen, somwijlen bloedwraak aan den moordenaar. Eerst nadat dit is geschied, wordt de zaak voor de Mandir's gebragt, en beide partijen worden veroordeeld, om elkander het balai te betalen, hetgeen volgens den rang en stand van den gedoode wordt bepaald.

Straatrooverij of rooverij langs de rivier wordt *Menarik* genoemd. Wordt de daad uitgevoerd, zonder dat de beroofde vooraf eenige aanleiding er toe had gegeven, dan moet de misdadiger het dubbele bedrag van de geroofde goederen terug betalen en buitendien nog een' boedak, een lilis en een stuk ijzer aan den beroofde aanbieden, ten einde hem volkomen tevreden te stellen, en hem door deze geschenken bestendigen voorspoed en een lang leven toe te wenschen.

Indien bij gelegenheid van overvalling verwondingen plaats hebben, dan wordt naar mate de wond, toegebragt aan de aangevallene partij, diep en gevaarlijk is, de straf des roovers vergroot door eene verdere geldboete. Is daarentegen de roover gewond, dan heeft de aangevallene partij eene geldboete te betalen, welke van de straf van den eersten wordt afgetrokken. Is de aangevallene gesneuveld, dan moet de misdadiger, behalve de straf voor de berooving bepaald, aan de familie van den gedoode het balai geven, bestaande, in dit geval, in eenen blanga ter waarde van *f* 1000. Sneuvelt daarentegen de roover, dan moet in ieder geval de voor de berooving bepaalde boete worden betaald; de beroofde echter, moet aan de familie van den gedoode

het balai geven, welks bedrag afhankelijk is van den stand des gesneuvelden.

Voor enkele verwonding wordt het *Biat* betaald: eene geldboete, welker bedrag volgens de diepte en gevaarlijkheid van de wond, en volgens de gewonde plaats van het ligchaam wordt bepaald. Dezelve verschilt van 4 tot 100 gulden.

Het vergiftigen en betooveren worden op dezelfde wijze gestraft als de vermoording.

Wanneer een man van goede familie de vrouw eens anderen van gelijken stand beslaapt, dan heeft de beleedigde het regt om hem te dooden, maar moet in dit geval aan zijne familie het balai betalen. Neemt hij echter geene onmiddellijke wraak en brengt hij de zaak voor den raad der Mandir's, dan moet de echtbreker eene boete van 200 tot 400 gulden betalen.

Een boedak, die de vrouw van een' vrijen man beslaapt, heeft het leven verbeurd.

Een vrij man, die met de vrouw van eenen boedak den echt breekt, moet aan de familie van den laatsten de vrijheid geven, of derzelver schulden betalen.

Wie zonder verlof, of op een' ongelegenen tijd, de woning van een' ander binnentreedt, betaalt naar gelang van omstandigheden eene boete van 10 tot 50 gulden.

Wie gedurende den tijd van het baden de badplaats der vrouwen nadert, betaalt eene boete van *f* 50.

Wie langs de rivier wandelende, de badplaats van een meisje voorbijgaat, en over hare kleederen heenstapt, betaalt eene boete van *f* 8.

Onzedelijke woorden, geuit in tegenwoordigheid van meisjes of vrouwen, worden bestraft met eene boete van *f* 10.

Wie door schaamtelooze handelingen het zedelijk gevoel van eene vrouw kwetst, vervalt in eene boete van *f* 30.

Kinderen, die hunne ouders slecht behandelen, zijn gehouden om aan dezelven eenen boedak, of *f* 100 te geven.

Wie met opzet brand sticht, moet de veroorzaakte schade dubbel vergoeden. Brandstichting door onvoorzigtigheid wordt met de enkele vergoeding van het nadeel gestraft.

Wie zich schuldig maakt aan diefstal op het veld, moet het gestolene teruggeven en bovendien eene boete van 10 tot 25 gulden betalen.

Hetzelfde heeft plaats in huis: de boete is evenwel in dat geval grooter.

Wie een' ander met de hand slaat, zonder dat echter bloed te

voorschijn komt, moet, bijaldien de daad gepleegd is in den toestand van nuchterheid, eene boete van *f* 50, in den toestand van beschonkenheid, eene boete van *f* 8 betalen.

Heeft de slag eene bloeding ten gevolge, dan moet de schuldige, indien hij nuchter was *f* 80, indien hij echter beschonken is geweest *f* 50 betalen.

Scheldwoorden worden met geldboeten van 8 tot 10 gulden gestraft.

Wie een' vloek uitspreekt over zijn kind moet een karbouw of eenen boedak slagten. Het kind wordt besmeerd met het bloed van het slagtoffer, ten einde de kwade gevolgen van de vervloeking voor te komen.

Wie het *Batang*, d. i. een klein vlot, dat bij wijze van een steiger in de rivier drijft, voor een huis beschadigt, vervalt in eene boete van *f* 8.

Wie de praauw eens anderen beschadigt, betaalt eene boete van *f* 25.

Godsoordeelen.

Daar de uitspraken der Mandir's, gelijk wij boven reeds hebben aangemerkt, zeer dikwijls afhankelijk worden gemaakt van godsoordeelen, zullen wij hier de gelegenheid waarnemen, om over deze eenige nadere toelichtingen mede te deelen.

1°. Het *Salam Pitjis*. In eén vat, gevuld met water en asch, worden twee geldstukken gedaan, welke beide van gelijke grootte en met was omgeven zijn, waarvan echter het eene blank is geschuurd. Vervolgens haalt iedere partij eén van deze stukken uit de kuip, en geeft hetzelve aan de Mandir's, welke alsdan het gezegde van dengenen als waarheid aannemen, die het geluk heeft gehad om het blank geschuurde stuk te trekken.

2°. Het *Tesser Oelon*, (*salam banjoh.*) De beide partijen worden door middel van eene horizontaal over hunne hoofden gelegde bamboestang onder water gedompeld. Hij, die het eerst opduikt, wordt voor schuldig gehouden.

3°. Het *Hagalangang*. De beide partijen worden op zeven vademen afstands tegenover elkander geplaatst in kisten, die uit latten van nibong zamengesteld en zoo hoog zijn, dat zij tot aan de borst eens mans reiken. Vervolgens wordt hun een spitse bamboestok van de lengte eener lans ter hand gesteld, ten einde daarmede, op een gegeven teeken naar elkander te werpen. De gewonde wordt aangenomen de schuldige te zijn,

4°. Het *Goang Loenjoe*. Er worden twee, op eenen afstand van twee vademen van elkander verwijderde, evenwijdige, 70 vademen lange wegen gebaand, aan welker einde, in het midden van de tusschenruimte, eene lans loodregt in den grond wordt gestoken. Op een gegeven teeken beginnen beiden, ieder op den hem aangewezenen weg te loopen. Hij, die het eerst het doel bereikt en de lans aanraakt, wordt geacht de onschuldige te zijn.

5°. Het *Salam potong lajam*. Hiervoor worden twee kippen uitgezocht, die even sterk en gelijk van kleur zijn, en waarvan elk de zaak van eene partij vertegenwoordigt. Deze worden zoo geplaatst, dat de halzen naast elkander liggen en de kop van de eene, den schouder van de andere aanraakt. Vervolgens slaat men de koppen van beiden met eenen slag tegelijk af en verklaart de zaak van die partij voor verloren wier kip het eerste dood is.

Deze vijf godsoordeelen worden in gebruik gebragt bij het beslissen van schuldzaken, bij het ontvreemden van boedaks, bij twisten over landerijen, bij woordenwisselingen en bij andere, minder belangrijke zaken.

6°. Het *Hanjading*. Op eene plank wordt eene zekere hoeveelheid dammar in brand gestoken; zoodra de massa vloeibaar en de vlam uitgebluscht is, moet de aangeklaagde met den wijsvinger der regterhand door den gloeijend heeten hars heenstrijken. De vinger wordt vervolgens onderzocht, en de aangeklaagde, in geval van verwonding, als schuldig verklaard.

7°. Het *Hasoedie*. De aangeklaagde moet met drie vingers van de regterhand een *Boengkal* (een klein goudgewigt) uit kokend water, 1½ duim diep, opnemen, en wordt, in geval de vingers bezeerd zijn, voor schuldig gehouden.

Deze beide godsoordeelen worden gebezigd in gevallen van meer belang, zoo als b. v. bij misdrijven aangaande vrouwen, bij beschuldigingen van moord, enz.

De eed.

Er bestaat bij de inboorlingen, en wel voornamelijk bij de Ngadjoe, eene zekere soort van eed, na welks aflegging eene zaak voor altijd als afgedaan beschouwd en de aanklager genoodzaakt wordt om de beschuldiging terug te nemen. Zij bestaat daarin, dat de aangeklaagde, onder het uitstrooijen van rijst, het zigtbare heelal en de

geesten, die het bezielen, tot getuigen oproept van zijne onschuld en hen bezweert, om hem en de zijnen tot in het zevende geslacht te vervolgen met haat en wraak, indien hij onwaarheid heeft gezegd. Vervolgens werpt hij eenen steen in het water (*Halawoh batoe*) als zinnebeeld van den ondergang van zijn geluk, en snijdt een rotan in stukken, zinspelende op de vernieling van zijn welvaren enz. en op de straf, die hem mag treffen, indien hij valsch gezworen heeft.

Vredesverdragen en vriendschapsverbindtenis.

Het sluiten van vrede en vriendschapsverbindtenissen, wanneer na het einde van een oorlog, van andere twisten of van herhaalde ngaijau-togten aan de bloedwraak van twee volkstammen voldaan is, heeft dikwerf plaats, onder zekere plegtigheden.

Na ngaijau-togten gebeurt het somwijlen, dat, tot bewijs van het sluiten van vrede, de betrokken hoofden elkander onderling een of meer boedak's ten geschenke aanbieden ten einde dezelven te slagten, en bij het bloed elkander bestendige rust en onveranderlijk welvaren toe te wenschen, maar tevens ook de zielen der gesneuvelden te verzoenen, terwijl men veronderstelt, dat de zielen der geslagte boedak's in een ander leven voor de dienst der gesneuvelden bestemd zijn. Somtijds geschiedt het bezweren van vriendschap en getrouwheid ook zoo, dat de partijen eene bijl aan de beide einden vasthouden, terwijl een derde den steel met een mandau doorhakt onder het opzeggen van een vloekformulier, vernieling bezwerende over het hoofd van hem die zijn woord zal breken, gelijk de bijl den boom vernielt op welk wortels zij nederkomt. Op dezelfde wijze en onder soortgelijke omstandigheden wordt somwijlen ook een rotan doorgesneden in plaats van een bijlsteel.

Eene andere wijze om vriendschap te sluiten is het *Badoendi daroh.* Eene zoodanige met bloed geslotene vriendschap wordt heilig gehouden en is misschien het hechtste verbond, dat onder de inboorlingen bekend is, en ook zeldzaam door hen verbroken wordt. Verbindtenissen van dezen aard worden voornamelijk gesloten tusschen stamopperhoofden en andere aanzienlijke personen.

Wanneer twee personen besloten hebben om voor zich en hunne bloedverwanten een verbond van eeuwige vriendschap aan te gaan, dan worden de voorgeschrevene plegtigheden bestuurd door

een derden, algemeen geachten man. Hij brengt beide partijen den ernst en het gewigt van hun voornemen onder het oog. Vervolgens maakt hij eene snede in hunne regterschouders en vangt het bloed op in twee kleine, gedeeltelijk met water gevulde bamboe-kokers. In iedere hand zulk eenen koker omhoog houdende, verklaart hij de onderlinge verpligtingen, die de partijen door het verbond op zich nemen, en welke gelijk staan aan de onderlinge pligten van broeders. Ten einde deze betrekking nog duidelijker voor te stellen, vermengt hij, over en weder gietende den inhoud der beide kokers, tevens hierbij den vloek uitsprekende, welke dengenen zal treffen, die het vriendschaps-verbond door gedachten of daden verbreekt, en die, in geval van meineed, met de zijnen eerloos zal ondergaan. Tevens echter schildert hij ook met levendige kleuren het te verwachtene geluk, indien beide partijen getrouw en opregt vasthouden aan het verbond. Vervolgens reikt hij aan iedere partij eenen van de bamboekokers toe, ten einde den inhoud te drinken, en nadat deze elkander onderling geschenken hebben aangeboden, dikwerf van groote waarde, besluit een algemeen feest de plegtige handeling.

Bij de Ngadjoe wordt het bloed niet gedronken, maar op een siriblad gesmeerd en zoo gegeten.

Tot een teeken van eeuwige en onveranderlijke vriendschap tusschen twee vaders dient tevens somwijlen het huwelijk van hunne kinderen.

Wanneer een oudere man een jongeren tot zoon aanneemt, dan drinkt deze het bloed uit den regterschouder van den eersten, terwijl het bloed uit den regterschouder van den jongsten door den oudsten wordt gedronken.

Over de Kampongs en derzelver verschillende bouworde.

De Kampongs der inboorlingen bestaan meestal uit een enkel huis, of slechts uit weinige, maar zeer groote, gebouwen, waarin een aanzienlijk getal van bewoners bijeen wordt aangetroffen. De gewoonte om op zoodanige wijs, digt bijeengedrongen in eene beperkte ruimte te zamen te leven, waaraan onvermijdelijk eene menigte nadeelen ten opzigte van persoonlijke vrijheid, gemak, zindelijkheid, moraliteit, enz. verbonden zijn, heeft bij de aangeborene neiging der inboorlingen tot vrijheid en ongedwongenheid, iets onnatuurlijks, en is zeer in tegenstrijd met de rondzwervende levenswijze hunner voorouders. Even-

wel schijnt dezelve een door de noodzakelijkheid veroorzaakt kwaad te zijn. Buiten twijfel is deze gewoonte haren oorsprong verschuldigd aan de dikwijls onverhoedsche aanvallen van naburige krijgszuchtige stammen, waardoor de bevolking genoodzaakt wordt om gedurig voorbereid te zijn en zoo digt mogelijk bij elkander te blijven, ten einde hunne vijanden met vereenigde krachten het hoofd te kunnen bieden, en niet in de noodzakelijkheid gebragt te worden om door de verdediging van enkele verspreide woonhuizen hun tegenstand vruchteloos te maken.

In de binnenlanden zijn de woningen met paalwerk omringd en voordurend op den voet van oorlog ingerigt. In de digter bij het strand gelegene streken, waar sedert geruimen tijd geene vijandelijke aanvallen meer te duchten zijn, zijn de palissaden verdwenen; de oude gewoonte echter, in groote huizen bij elkander te leven, heeft er zich nog staande gehouden.

In het geheele distrikt Poetoe Petak, den beneden Kapoeas en Doeson Hilir staan de huizen op 3 of 4 voet hooge palen, zijn met kadjang vlechtwerk of matten van dekriet, ook zeer dikwerf met slechten boombast, bij wijze van leijen, gedekt, dikwijls 30 tot 40 voeten lang, maar niet zeer diep. Een effen vloer van latwerk, belegd met matten, maar niet, gelijk bij de andere Maleijers, uit onderscheidene boven elkander aangebragte afdeelingen bestaande, loopt door de geheele woning. Behalve een groot vertrek, dat zich in het midden van het gebouw bevindt en tot vergaderplaats van alle bewoners dient, is het huis door middel van kadjang-wanden in onderscheidene kleinere afdeelingen verdeeld, welke door de verschillende familiën worden bewoond en door bijzondere deuren met het groote vertrek in verbinding staan. Meestal geleidt naar het binnenste van het gebouw slechts een enkele hoofdingang, welken men bereikt langs eenen weg, die aan de rivierzijde insgelijks op palen rust, en uit latten van nibong zamengesteld is, of uit eenen boomstam bestaat, trapsgewijze met inkervingen voorzien.

De verblijfplaatsen der enkele familiën zijn van zeer geringe grootte. Tevens zijn ze berookt, daar ze elk eene bijzondere haardstede bezatten, en worden over het algemeen hoogst onzindelijk bewoond. Boven de slaapplaats van den familievader vindt men diens rijkdommen, bestaande in blanga's, wapenen en kleederen; terwijl de huisgereedschappen, waaronder bijkans nooit eenige Chinesche potten worden gemist, die ter bewaring van den kostelijken

EENE KAMPONG IN DE NABIJHEID VAN BANDJERMASIN.

toewak dienen, op lage stellaadjes langs de wanden in de grootste wanorde door elkander liggen. Vensters, lang en smal van vorm, eenige voeten boven den grond aangebragte openingen, door welke iemand op den grond zittende het gezigt naar buiten heeft, worden slechts in het middenste vertrek langs de beide zijden van den hoofdingang aangetroffen.

Voor de woningen en rondom dezelve ziet men Ampaton's opgerigt, aan zekere geesten toegewijd, ten einde het huis te beschermen voor onheil, ziekten en betoovering. Dikwijls vindt men tevens in de nabijheid de Sandong's, die de aardsche overblijfselen der overledenen bevatten en omringd zijn van Ampaton's.

Langs de rivieren Karau en Patai heerscht meer of min overal dezelfde bouworde. Ook vindt men in de distrikten Doeson Oeloe, Moeroeng en Siang ten opzigte der bouworde groote overeenstemming. De huizen zijn allen met hooge palissaden omringd. De gebouwen, besloten binnen de benteng of omheining, dienen tot gemeenschappelijke verblijfplaats, en bestaan in twee of drie groote en lange huizen op palen, van 15 en soms meer voeten hoogte, gebouwd. De voorzijde van het huis is dikwijls in een' stompen hoek naar buiten overhangende, en aangezien de nok aanmerkelijk langer is dan het gebouw, hebben de daken eene zijdelingsche, met scherpe hoeken naar de flanken van het huis afhellende rigting, hetgeen inderdaad een vreemd voorkomen geeft, immers de bouworde van het dak is juist het omgekeerde van hetgeen wij elders in de gelegenheid zijn te zien. [1]) Langs een trap, gevormd uit een enkelen langen boomstam, genaakt men het gemeenschappelijk vertrek, hetwelk of uit eene 10—12 voeten wijde galerij bestaat, die de geheele lengte van het gebouw beslaat, of uit eene ruime, vierkante, in het midden van het huis gelegene zaal, op welke de verblijfplaatsen der enkele familiën uitkomen. Deze laatste zijn insgelijks hoogst eenvoudig ingerigt. Aan de wanden steken en hangen wapenen en kleederen benevens eene menigte toovermiddelen tegen kwade geesten. Gewoonlijk ziet men ook eenen bundel van soortgelijke talismans opgehangen boven den hoofdingang van het huis. In een hoek op den vloer, bevindt zich de haardstede bestaande uit een vierkanten bak, met aarde opgevuld, terwijl men in een anderen hoek de slaapplaats der familie ziet, bestaande meestal in

[1]) Deze dikwerf in den Ned. Archipel voorkomende bouwtrant, namelijk met buitenwaarts hellende wanden, dient om zich van binnen door middel van pieken te kunnen verdedigen

onderscheidene uit grove stoffen zamengenaaide gordijnen. Langs de wanden zijn de toewakpotten op eene rij geplaatst, waarnaast de drinkhorens hangen. Eenige kisten, ter bewaring van kleederen en andere goederen, voltooijen het eenvoudige huisraad.

De buitenste wanden van het huis, zoo als ook de vloer en de binnenste afdeelingen, zijn gewoonlijk zamengesteld uit ruw bewerkte planken, terwijl het dak gedekt is met sirappen of met platgeslagene bamboe. Bij andere huizen vindt men ook boomschors in stede van hout gebezigd. Tusschen de enkele grootere gebouwen of onder dezelve staan de kleine, dikwijls zeer net gebouwde rijstschuren, huisjes, die allerzorgvuldigst bewerkt en gesloten zijn, voor 2 tot 6 Kojans ruimte bevatten, en op 4 sterke, aan het bovenste einde van groote houten schijven voorziene, palen rusten. Binnen deze magazijnen wordt de rijst in cilindervormige, uit boomschors gemaakte vaten of liever groote doozen bewaard. Onder de huizen bevinden zich tevens de dag en nacht gebezigde rijstblokken, de varkenshokken enz.

De benteng wordt gevormd door een eenvoudige of dubbele rij palissaden. Velen dezer, soms 30 voet hooge, ijzerhouten palen zijn met ruw snijwerk voorzien, misvormde menschen-gezichten met lange tongen voorstellende en gedrogtelijke dieren, meestal in de gedaante van krokodillen, vertoonende, ten einde den aanvallenden vijand, als het ware, vrees in te boezemen. Zoogenoemde *Bandars*, d. i. hooge, uit onderscheidene stukken zamengestelde palen, menschelijke schedels dragende, staan voor het hoofdfront der benteng, of ook rondom dezelve, verschillend van aantal, naast monsterachtige, uit hout vervaardigde gedaanten, en naast de met doodshoofden omringde kisten waarin de beenderen der voorvaderen bewaard worden. Binnen de benteng, waarin alles wat leven heeft digt bijeengedrongen woont, heerscht dag en nacht luidruchtige beweging. Voornamelijk verdient ten dezen opzigte melding te worden gemaakt van het rijststampen en het gehuil der honderden honden, die dikwijls alle tegelijk hunne doordringende stemmen, jammerlijk jankende, doen hooren.

Langs de rivieren Teweh en Mantalat heerscht dezelfde bouworde; de huizen zijn evenwel kleiner en de bentengs bevinden zich in eenen uiterst verwaarloosden staat. Boomschors wordt hier het meest gebezigd om de huizen van buiten te sluiten en van binnen in verschillende vertrekken te verdeelen. Bandars ziet men hier bijkans in het geheel niet, en de doodkisten worden insgelijks gemist, omdat in

deze streken de gewoonte heerscht, de beenderen der overledenen in aarden potten te verzamelen, en dezelven in rotsholen bij te zetten. [1])

Langs de boven-Kapoeas Moeroeng liggen de woningen der Ot Danom.

De kampongs van deze zijn zeer groot, bestaande meestal uit 3 of 4 zeer lage gebouwen, wier inrigting van die der boven beschrevene huizen in niets verschilt. Op onderscheidene punten van den bovensten rand der palissaden zijn kleine wachthuisjes gebouwd, waarin zich gedurig wachters ophouden, ten einde de omstreken van den kampong gade te slaan. Op vijf voet afstands van den bovensten rand der benteng loopt aan de binnenzijde eene gaanderij rond, op welke de deuren der familievertrekken uitkomen, en van waar men voornamelijk tracht den aanvallenden vijand nadeel toe te brengen. In de nabijheid der benteng zijn slechts weinige boomen geplant, om eene onverhoedsche nadering van den vijand onmogelijk te maken. Tevens dienen ook eene menigte houten pennen, schuins en in eene van de benteng afgekeerde rigting in den grond geplaatst, om den vijand het aanrukken in massa moeijelijk te maken. De bentengs zijn doorgaans aan den oever op zulke plaatsen aangelegd, waar twee ver afzienbare rivier-armen elkander ontmoeten, ten einde den aanrukkenden vijand, die meestal in praauwen nadert, op eenigen afstand reeds te kunnen waarnemen.

Overigens zijn al deze versterkte kampongs, die somwijlen ook *Kottas* worden genoemd, slechts tegen de aanvallen van inlandsche vijanden eenigzins beveiligd, maar volstrekt niet in staat om aan de Europesche krijgsmiddelen den minsten tegenstand te bieden.

Over de kleederen en wapenen.

De kleeding en de wapenen der bewoners van dit gedeelte van Borneo waren in vroegere jaren eenvoudiger dan thans.

De kleederen der mannen bestonden in een gordel, onderscheidene ellen lang en uit gebeukte boomschors vervaardigd, die om de heupen gedragen werd, ten einde de naaktheid eenigzins te bedekken. Een soortgelijke band werd om het hoofd geslagen, om het haar op te binden, en een buisje van voren open, met of zonder mouwen, het

[1]) Dit geschiedt hier, daar deze landstreek aan de helling van het Ange-ange-gebergte ligt.

halve lijf bedekkende, insgelijks uit boomschors of uit eigengeweefde stoffen genaaid, voltooide de geheele kleeding.

De vrouwen waren evenzeer eenvoudig gekleed. Meestal droegen zij slechts een' naauwen Sarong van eigen maaksel, beneden den navel om de heupen geslagen en even over de knieën hangende, en buitendien somwijlen ook een buisje met of zonder mouwen, het bovenlijf bedekkende tot aan de maagstreek.

Vele, ja de meesten der inboorlingen zijn aan deze oude gewoonte nog getrouw gebleven, andere daarentegen hebben de voorkeur gegeven aan katoenen stoffen voor hunne kleederen, terwijl sommigen getracht hebben de kleeding der Maleijers na te bootsen.

In Poeloe Petak, waar de katoenen stoffen tegen zeer geringe prijzen te verkrijgen zijn, is de kunst om te weven bijkans geheel en al verdwenen, terwijl men den tijd liever aan meer voordeeligen arbeid besteedt. Kleederen uit boomschors vervaardigd zijn hier hoogst zeldzaam. Hetzelfde heeft plaats in de beneden-streken van den Doeson en langs de rivieren Karau en Patai; echter heeft men overal het oude, oorspronkelijke model nog behouden.

De mannelijke bewoners der gemelde landstreken bekleeden de lendenen met gordels (*tjawat*), bestaande meestal uit een' langen band van wit of blaauw katoen; om het hoofd dragen zij een' doek op de wijze der Maleijers, maar vaster sluitende dan bij deze. Het buisje bestaat meerendeels uit stoffen van roode of andere levendige kleuren. Ter beveiliging tegen den zonneschijn en regen bedekken zij het hoofd met eenen kegelvormigen hoed uit nipahbladeren te zamengesteld. Aan de armen hebben zij eenige koperen of uit schelpen geslepene ringen. Zij dragen veelal ook boven de kuit een koordje, terwijl zij in de ooren schijven dragen, van één duim middellijn, vervaardigd uit hout of horen en soms ingelegd met goudblaadjes. Om den hals worden ketenen gedragen van lange, roode, geslepene agaatsteenen, *lameangs*, die uit een of meer rijen bestaan en soms onderling door goudplaatjes, in den vorm eener halve maan, verbonden zijn. Deze dikwerf zeer kostbare halssieraden bedekken tevens het bovenste gedeelte van de borst.

Een van de voornaamste versierselen is het tatoeëren van het bovenlijf, de armen en de kuiten, welke deelen dikwijls bedekt zijn met sierlijk en bevallig door elkander kronkelende, symmetrische, zwarte lijnen en krullen.[1])

[1]) In het zuiden van Borneo beschouwt men zulks als eene soort van costuum; meestal slechts door diegenen gebruikt, die zich op reis begeven.

De kleeding der vrouwen van Poeloe Petak, van den Kapoeas Moeroeng en den beneden Doeson bestaat in bovengemelden Sarong (*Saloi*) en in het buisje. Beiden sluiten digt aan het ligchaam en doen hare vormen duidelijk uitkomen. De naauwe, korte sarong, welke de dijen digt aan elkander gesloten houdt, gedoogt slechts korte stappen te doen, en is oorzaak van den trippelenden gang, die echter bij de vrouwen voor bijzonder mooi wordt gehouden. Over den sarong wordt een dunne, meestal rood gekleurde rotan, *Lintong* genoemd, 5 of 6 vademen lang, los om de heupen gebonden, zoodat ze een soort van harnas vormt. Deze lintong wordt nooit afgelegd. De sarong is meestal van donkerblaauwe kleur en omzoomd met rood katoen. Dragen de vrouwen geen buisje, hetwelk bij de rijkere klassen niet uit gebeukte boomschors, maar uit blaauw katoen met roode randen bestaat en met vele daarop vastgenaaide zeeschelpen versierd is, dan wikkelen zij, ten einde de borst te bedekken, het bovenlijf onder de armen tot aan de heupen in een' langen en breeden band van rood katoen.

De geheele voorarm is tot aan het handgewricht bedekt met eene menigte koperen ringen, welke van den elleboog af naar de hand toe kleiner worden en vast om den arm sluiten. De eerste ring aan het handgewricht en de laatste aan den elleboog worden uit schelpen geslepen. Deze worden *beloesar* genoemd, terwijl de koperen ringen, ten getale van 20 tot 25, *lassom* heeten. Zulke armringen worden den kinderen van rijke ouders reeds op het 8 of 10 jaar aangedaan, en belemmeren niet weinig de ontwikkeling der voorarmen, terwijl zij ze later, wanneer zij den meer gevorderden vrouwelijken leeftijd hebben bereikt, slechts eene enkele keer tegen andere, eenigzins grootere, ringen verruilen. Het zich ontwikkelende kopergroen werkt nadeelig op de huid, en veroorzaakt zweren en pijnlijken uitslag op de deelen van het ligchaam, die daarmede in bestendige aanraking blijven.

Om den hals dragen de vrouwen een soortgelijk sieraad als de mannen, de rijen van agaatsteenen zijn evenwel meer in getal en rijker voorzien van goudplaten. Ook de oorschijven zijn eveneens als bij de mannen, maar iets grooter. De vingers zijn versierd met eene menigte koperen, ijzeren, zilveren, en uit schelpen geslepene ringen.

Het haar dragen zij van elkander gescheiden, en zijdelings naar achteren gekamd, alwaar het met het haar van het achterhoofd in eenen knoop zamengebonden wordt.

Tegen zonneschijn en regen beveiligen zich de vrouwen door eenen ronden, zacht gewelfden hoed, *tangai*, van nipahbladeren gemaakt, welks middellijn niet zelden 2, ja wel 3 voeten bedraagt. De *tangai* is geschilderd met roode figuren en lijnen, en versierd met vastgenaaide zeeschelpen.

De tanden van beide geslachten worden wel eens, zoodra de huwbare leeftijd bereikt is, afgeslepen en de beide snijtanden van het boven kakebeen bij enkelen met gouden of koperen blaadjes belegd.

De kleeding der bewoners van Siang en Moeroeng stemt in het algemeen overeen met die der Ot Danom.

De mannen, fraai en krachtig gevormd en van zeer lichtbruine huidkleur, gaan op een' uit boomschors gebeukten, wit- of roodachtig gekleurden gordel na, die om de lendenen gedragen wordt, meestal naakt. Het lange haar wordt naar achteren gekamd en om het hoofd een smalle, insgelijks uit boomschors vervaardigde band gewikkeld, welks stijve einden aan beide zijden van de slapen sierlijk omhoog staan. Het haar wordt vervolgens naar voren geslagen, over het achterste gedeelte van den hoofdband heen en onder den bovensten rand verborgen. Sommigen dragen het haar op de wijze der Pari van Koetei, aan het achterhoofd namelijk tot op eenen span na afgesneden, terwijl zij het overigens laten groeijen. De langere haren, over den hoofdband teruggeslagen zijnde, bedekken de kortere in den nek, dezen in het gevecht beveiligende tegen het indringen van den mandau. Anderen en wel voornamelijk, de rijkeren, dragen buisjes uit stoffen van eigen maaksel of uit gekleurde katoenen vervaardigd. Ook de lendenband uit boomschors wordt reeds in enkele gevallen vervangen door wit katoen, en sommigen dragen ook reeds den Javaanschen hoofddoek. Buisjes van inlandsche stoffen, meestal van blaauwe kleur, worden insgelijks dikwijls door de mannen gedragen.

Het ligchaam is buitengewoon rijk en fraai getatoeëerd. Aan de armen worden dikwijls enkele koperen ringen gedragen en om den hals de reeds vroeger gemelde ketenen van agaatsteenen; echter zijn deze minder talrijk, ja gewoonlijk zijn het slechts enkele stukken, vastgemaakt aan een eenvoudig koord.

De vrouwen, van een vollen en stevig gebouwden ligchaamsvorm en nog lichter gekleurd van huid dan de mannen, kleeden zich als de vrouwen van Poeloe Petak, in eenen korten en naauwen sarong, die tot aan de knieën naar beneden loopt en om de heupen

vastgemaakt is, door hem over elkander te slaan en zamen te rollen, terwijl hij tevens nog vastgehouden wordt door den lintong. Deze geheele manier van vastmaken is overigens vrij ondoelmatig, de sarong blijft slechts op enkele plaatsen hangen, terwijl de billen en dijen gedeeltelijk ontbloot zijn.

De rotan lintong wordt dikwijls vervangen door zware koperen ketenen, die herhaalde keeren om het lijf gaan.

De vrouwen der Ot Danom hebben de armen geharnast met den *lassom* der Ngadjoe, terwijl deze bij de vrouwen van Siang digt omwikkeld zijn met koperdraad. De vingers zijn voorzien van een dikwijls groot aantal ringen van rood of geel koper en zeeschelpen. De oorschijven zijn grooter dan die der mannen en somwijlen van 1¼ duim middellijn.

Boven de kuiten is om het been een zwart touw gewikkeld, uit vezels van planten gemaakt. De hals is versierd met snoeren van glaskoralen of met agaatsteenen.

De vrouwen zijn insgelijks getatoeëerd op sommige plaatsen van het ligchaam, zoo als b. v. op de rugzijde der handen en van de knieën af langs het scheenbeen tot aan de enkels.

Wanneer zij buiten het huis bezig zijn bedekken zij de borst met een' linnen omslagdoek van roode kleur, of kleeden zich in een buisje van boomschors of blaauw katoen, met of zonder mouwen. De sarongs weven zij zelven uit bamboevezels of gras, en verwen die blaauw. Het hoofdhaar, dikwijls los neërhangende, wordt soms ook vastgehouden door haarsnoeren.

De mannen en vrouwen zijn groote liefhebbers van rooken, en geven aan hunne uit pisangbladeren zamengerolde sigaren van zelfgeteelden tabak, de voorkeur boven de siri.

De bewoners van den Doeson houden, wat hunne kleeding aangaat, het midden tusschen die van Siang en die van Poeloe Petak. Zij zijn dikwijls in het geheel niet, sommige slechts weinig getatoeëerd, echter prikken zij in de huid zekere figuren, aan welke zij eene bijzondere beteekenis hechten. Zoo beteekent b. v. eene figuur, bestaande uit twee door elkander kronkelende en aan de einden met sterren voorziene spiraallijnen, in de eene of andere schouder geprikt, dat een man bij gelegenheid van Ngaijau-togten reeds hoofden heeft afgeslagen. Twee onder eenen scherpen hoek elkander ontmoetende lijnen achter de nagels van de vingers, beteekenen eene zekere bedrevenheid in het snijden van houtwerk; eene ster op de slapen achter den

buitensten hoek van het oog is een teeken van geluk in de liefde enz.

De vrouwen zijn in het geheel niet getatoeëerd en onderscheiden zich van de tot dusverre beschouwde volkstammen ten opzigte harer kleeding nog daardoor, dat hare korte sarongs niet genaaid, maar op zijde open zijn, zoodat bij iedere schrede het geheele been te voorschijn komt.

Langs den Teweh volgt men, wat de kleeding betreft, in vele opzigten de gewoonte der bewoners van de Doeson-rivier. Ook hier zijn de mannen slechts weinig getatoeëerd. Aan den boven-Teweh echter wordt het tatoeëren, vooral van het gezigt, meer algemeen. Ik heb hier mannen gezien, die op het voorhoofd, anderen, die op de wangen, en nog anderen die op de bovenlip waren getatoeëerd. Daarentegen dragen zij eene menigte armringen; ook de beenen zijn van de enkels af, tot aan de helft der kuiten, met koperen ringen versierd. De oorlapjes zijn meer uitgerekt dan die der mannen. Tevens is bij dezen in den bovensten rand van het oor dikwijls nog eene tweede opening waar te nemen, door welke een slagtand van eene groote katten soort is gestoken, iets, dat hun een zeer verwilderd voorkomen geeft. Inzonderheid wordt dit sieraad gedragen door de zoogenoemde Orang brani, d. i. door mannen vol van moed en strijdlust. De lintong wordt door de vrouwen dezer gewesten insgelijks niet gebezigd; deszelfs plaats wordt vervangen door een touw of in enkele gevallen door eenen gordel, bestaande uit eenen ketting van geel koper.

In de bovenste streken der rivier dragen de vrouwen hoofddoeken even als de mannen, en haar sarong is op zijde geopend. De snijtanden van het boven-kakebeen worden hier dikwijls met koperen blaadjes belegd.

De mannen der Orang Boroi dragen dikwijls buisjes, vervaardigd uit sterke stoffen, welke door hunne vrouwen uit bamboevezels worden geweven. De vrouwen hebben insgelijks hoofddoeken en kort afgesneden haar, hetgeen in het geheel niet voordeelig staat. De oorlapjes zijn bijzonder uitgerekt. Overigens zijn zij, met uitzondering van het linkerbeen, dat uit hoofde van de opening des sarongs gedurig half ontbloot is, zedig gekleed. Voornamelijk draagt hiertoe bij een smal stuk katoen, met opgenaaide roode en witte linten, hetwelk om den hals vastgemaakt zijnde over de borst nederhangt, en een buisje met mouwen. Aan de armen en beenen dragen zij ringen, en houden veel van tabakrooken, waarbij zij zich dikwijls van pijpen, uit rotan gemaakt, bedienen.

De wapenen der inboorlingen laten zich verdeelen in *wapenen voor den aanval* en *wapenen voor de verdediging.*

Tot de eerstgenoemde behooren.

1°. De *mandau*, een kort zwaard met een afgerond lemmer, waarmede zij eene inderdaad verbazende kracht weten uit te oefenen. Zoo heb ik b. v. eenen Sianger gezien, welke de dij van eenen gevangenen Malahoeiër, die gedood werd, met eenen enkelen slag doorhakte. De mandau is overigens een wapen, dat eerst sedert omstreeks 50 jaren door de Pari van Koetei in dit gedeelte van het stroomgebied is bekend geraakt. Vroeger was in deszelfs plaats de *panang* in gebruik.

2°. Een aantal lansen, verschillende namen dragende volgens den verschillenden vorm der ijzeren punten, die nu lang en smal, dan kort en breed, of van weerhaken voorzien zijn enz.

3°. De blaaspijpen, waaruit met vergiftige pijlen wordt geschoten, en welke somwijlen van lanspunten voorzien zijn.

Tot wapenen van verdediging dienen.

1°. Het schild, *telawang.*

2°. Een wambuis met kapok (boomwol) gevoerd, *badjoe kapok*; bijkans een duim dik, of uit touwwerk vervaardigd.

3°. Het vel van dieren, voornamelijk van geiten en beeren, of ook van groote katten. Het dient ter bedekking van borst en rug, is op de voorzijde voorzien van groote schelpen of koperwerk en wordt *ajong* genoemd.

4°. De bedekking van het hoofd bestaat in eene halfronde muts, *tapoh*, van rotan gevlochten, en met het vel van een dier overtrokken.

N°. 1 en 4 dienen voornamelijk ter bescherming tegen de mandau-slagen; n° 2 en 3 belemmeren het indringen van vergiftigde pijlen.

De mandau, het schild, de lans of de blaaspijp behooren zelfs in den tijd van vrede wezenlijk tot den dos der inboorlingen, die zonder dezelven nooit hun huis verlaten.

Een man in zijn krijgstooi, vertoont den vijand, behalve de naakte armen en beenen, slechts weinige kwetsbare plaatsen; hij is beveiligd tegen verwondingen door den mandau, en op grooten afstand zelfs tegen het indringen van geweerkogels. Maar ook de naakte deelen zijns ligchaams weet hij zeer handig door het schild te dekken. De inboorlingen vechten namelijk in eene acht overge-

bogene houding, waarbij de regter- of linkervoet wordt vooruitgestoken, terwijl het gewigt van het ligchaam op het andere been rust. Het schild wordt voor de teenen van den vooruitgestokenen voet op den grond geplaatst, en bedekt het geheele achterovergebogene ligchaam. Slechts bij tusschenpoozen komen de vechtende tegenstanders met stoute sprongen te voorschijn, om even zoo spoedig hunne gebukte houding achter het beveiligende schild weder aan te nemen. Heeft het gevecht op deze wijze eenigen tijd geduurd, en zijn de strijders niet in staat geweest om elkander verwondingen toe te brengen, dan klimt hunne verbittering tot de hoogste woede; de schilden worden ter zijde geworpen, en nu begint eene worsteling op leven en dood, waaronder dikwerf beiden bezwijken.

De krijgsman draagt om de lendenen een *tjawat* van boomschors, en is gekleed in een dik en stevig, met watten gevuld wambuis, zonder mouwen, van voren open, door eenen enkelen knoop zamengehouden en tot aan den onderbuik nederhangende. Aan den nek heeft dit wambuis eenen, insgelijks met watten gevulden, stevigen kraag, die het achterhoofd bedekt. Boven dit kleed hangt over den rug en de borst de *senajang*, de ruige zijde naar buiten gekeerd. Het voorste gedeelte hiervan is, ten einde de wildheid van het voorkomen te vermeerderen, of om het tegen de vijandelijke wapenen meer te versterken, van schelpen of koperen platen voorzien. De haren hangen los over den rug en de schouders, en brengen niet weinig toe tot de beveiliging dezer deelen. Het hoofd is bedekt met de bovengemelde ronde muts, *tapoh* geheeten; welke aan het gedeelte van het voorhoofd insgelijks van schelpen en koperen platen voorzien, en buitendien nog opgesierd is met bundels van hanevederen, met de slagvederen van den neushorenvogel en met menschenharen. Somwijlen is zij gevormd als de kop van een beer of tijger. Op de linker heup hangt, naast de mandau, aan den tjawat, de koker gevuld met vergiftigde pijlen. Plaatst men vervolgens in de linkerhand van een zoodanig uitgedosten man een schild, en in de regterhand eene blaaspijp voorzien van eene lanspunt, dan heeft men het volledige beeld van een' tot het gevecht toegerusten krijgsman.

Men mag veronderstellen dat 25 man Europesche troepen, achter eene borstwering van palissaden, mits zij maar het geweervuur gedurig onderhouden, in staat zouden zijn om aan 300 tot 400 inboorlingen het hoofd te bieden. Bij het handgemeen-zijn daarentegen, is, volgens

mijne overtuiging, één inboorling bestand tegen 2 of meer Europesche soldaten.

Pijlvergiften.

Tot het vergiftigen van pijlen bezigen de inboorlingen inzonderheid het sap van twee planten, namentlijk het *ipoh* en het *siren* of *sadieren*.

Het *ipoh*, ook *ratoes* genaamd, wordt gewonnen uit het sap van den *konjong*-boom. De konjong heeft een dunnen stam en lange, ranke takken; de bladeren, voorzien van lange stelen en in twee reijen geplaatst, zijn breed en eivormig, derzelver punten zijn bij wijze van eenen draad lang uitgetrokken, en het saprijke groen gelijkt op dat der bladeren van den koffijboom.

Ten einde het vergift te winnen, worden de takken en de stam vooreerst bevrijd van de buitenste dunne schors, en vervolgens wordt er het spint afgeschrapt. Dit laatste wordt in de zon goed gedroogd en benevens eenige gedroogde bladeren van denzelfden boom in eene ijzeren pan zoo lang met water gestoofd, tot dat het vocht eenigzins dik wordt en eene bruine kleur begint aan te nemen. Vervolgens laat men het door een doek zijpelen, om het te zuiveren van het spint en van de bladeren, en kookt het dan nog eens, zoodat het eindelijk door verdamping pikachtig wordt. De voltooijing van het verdampen geschiedt in een zamengesteld blad, hetwelk onophoudelijk over het vuur wordt geschud, tot dat de massa volkomen droog is. Het ipoh wordt nu nog onderscheidene dagen blootgesteld aan de werking der zon, en kan vervolgens in gedroogde bladeren gedurende maanden bewaard worden. Men bezigt hetzelve voornamelijk bij de jagt op kleinere dieren.

Het *siren* of *sadieren* wordt gewonnen van een boom van denzelfden naam. Deze is hoog en de ranke, regt opgegroeide stam is op eene vrij aanzienlijke hoogte in takken gesplitst. Het weelderige loof is donker van kleur en de vorm der middelmatig groote bladeren is puntig eirond. Het vergiftige sap wordt afgetapt door insnijdingen in den stam en verzameld in bamboezen kokers. Het kan, zoodra het door verdamping eene zekere vastheid verkregen heeft, zonder verdere behandeling worden gebezigd.

Het siren is het sterkste vergift, en vernielt het leven met verbazende snelheid. De inboorlingen bezigen het voornamelijk in den oorlog en op de jagt op grootere dieren. Een mensch of een dier

door een daarmede vergiftigd wapen geraakt, sterft binnen weinige minuten onder afgrijselijke stuiptrekkingen. Een mijner inlandsche reismakkers stierf, door eenen pijl van de Poenan [1]) gewond, onder vreeselijke stuipen, na nog geen 10 minuten lijdens. De pijl had hem slechts zeer gering aan den regter schouder gewond. Het eenige middel waardoor soms de doodelijke gevolgen van eene verwonding kunnen worden voorgekomen, bestaat in het uitsnijden der geheele gewonde plaats, en in het uitzuigen en uitpersen van het bloed. Eens in het bloed gedrongen, werken beide vergiften snel, ja oogenblikkelijk; minder sterk is echter de werking, wanneer ze met voedsel vermengd gebruikt worden. In dit geval hebben zij een langzaam wegkwijnen van het ongelukkige slagtoffer ten gevolge.

De inboorlingen, in hun dagelijksch leven.

Uit hetgeen wij tot dusverre hebben medegedeeld zal men kunnen afleiden, van welken aard het huiselijk leven en de dagelijksche bezigheden der inboorlingen zijn.

De bebouwing van het land en de huiselijke bezigheden zijn aan de vrouwen overgelaten, welke buitendien nog zorg moeten dragen voor de oppassing der kinderen, voor het vervaardigen van weefsel en kleederen, voor het vlechten van matten enz. Slechts bij den zwaarsten arbeid slaat de man de hand aan het werk; overigens besteedt hij zijnen tijd om lui te rusten of om zijne wapenen te vervaardigen en in goeden staat te houden, zijn huis te herstellen en zijne familie te bewaken, of hij brengt dien door met spelen, drinkgelagen, regtsgedingen, ngajau- of assan-ondernemingen, met de jagt en vischvangst, met het verzamelen van voortbrengselen der bosschen en met den koophandel.

Hun dagelijksche kost is hoogst eenvoudig. Zij eten de voortbrengselen van jagt en vischvangst met rijst en andere toespijzen. Huisdieren worden alleen bij gelegenheid van feesten geslagt, en ook slechts daarbij gebruik gemaakt van den bedwelmenden toewak. Gebak is bij hen evenmin bekend, als opium. Over het algemeen houden zij veel van siri-kaauwen en tabakrooken; voor het kostelijkste wordt echter, zooals bij alle volken van onzen aardbol, het onderling verkeer der beide geslachten gehouden.

[1]) Dit is een stam wonende aan den boven-Mahakkam of Koetei-rivier.

De stam der Orang-Ot.

Alvorens dit ethnographisch gedeelte mijner berigten te sluiten, kan ik niet nalaten er nog het een en ander bij te voegen van den merkwaardigen stam der Orang-Ot en hunne gebruiken.

Deze volkstam bewoont de ontoegankelijke bergen der oostelijke en zuidelijke waterscheiding. Hij is verspreid in het noordelijke Siang, langs de bronnen der rivieren *Lahej*, *Tohop*, *Marawej*, *Tahoedjan* en *Ossoh*, en aan de overzijde tot aan de uitwateringen naar den Mahakkam, alwaar hij met de stammen Pari in aanraking komt, van welke hij reeds vele gebruiken heeft overgenomen. De invloed van den kant des Barito en Moeroeng heeft tot dusverre nog weinige gunstige resultaten opgeleverd en weinig vertrouwen gewekt; hieraan is het waarschijnlijk ook toe te schrijven, dat de Orang-Ot nog zoo schuw zijn en in het donkerste hunner bosschen schuilende, alle aanraking met vreemdelingen vermijden. Wanneer zij echter genoodzaakt zijn om met vreemdelingen om te gaan, dan keeren zij hun den rug toe en hurken op den grond neder, het gezigt achter de armen op de kniën verbergende. Als reden van deze zonderlinge gewoonte geven zij voor, dat hun het gezigt van vreemde personen duizelingen veroorzaakt, en dat hunne oogen op dezelfde wijze worden aangedaan, als bij het aanschouwen der zon.

Hunne ligchaamsvorm stemt overeen met die van de reeds meer beschaafde bewoners van Siang. Zij zijn groot en fraai gebouwd en zeer ligt van kleur.

Zonder kampongs leven zij in de bosschen en bergen, in kleine familiën bijeen. Volgens de distrikten, in welke zij hun land verdeelen, en volgens de riviertakken, aan welke zij wonen, zijn de onderafdeelingen van hunnen stam met verschillende namen bestempeld.

Iedere familie heeft bij uitsluiting het regt om te jagen in de door haar bewoonde landstreek; wilddieverij heeft bij hen dikwerf bloedige oorlogen ten gevolge.

De vader van het huisgezin is er tevens het opperhoofd van. Tegen zonneschijn en regen schuilen zij in hutten, uit boomtakken zamengesteld en met kadjangmatten gedekt. Gelijk de dieren der bosschen leiden zij een rondzwervend leven, slechts zorgende voor de voldoening hunner levensbehoeften. Zij verblijven daar, waar hun de natuur voor eenigen tijd genoegzaam levensonderhoud aanbiedt, om ver-

volgens weder nieuwe bronnen van bestaan op te zoeken; want met den landbouw, van welken aard ook, zijn zij geheel en al onbekend. Tot voedsel gebruiken zij allerlei, zelfs de walgelijkste soorten van beesten, benevens sago en wilde vruchten. Het zout lusten zij niet, en gelooven, dat door het gebruik daarvan doodelijke ziekten ontstaan.

Hunne geheele kleeding bestaat slechts in een *tjawat* uit boomschors vervaardigd. Ook het vrouwelijke geslacht draagt geene andere kleederen, dan om de lendenen een bindsel van rotan, waaraan een band van boomschors, eene hand breed, van voren is vast gemaakt, die tusschen de beenen doorgeslagen en op de rugzijde om het bindsel gedraaid, hare naaktheid ter naauwernood bedekt. Mannen noch vrouwen zijn getatoeëerd; maar beiden op dezelfde wijze gewapend. Eene blaaspijp, voorzien van eene ijzeren of bamboezen lanspunt, een koker met vergiftigde pijlen, een *panang* en een schild zijn hunne wapenen en middelen van verdediging. Zij zijn wild, wreedaardig en oorlogzuchtig van aard. In het holst van den nacht bekruipen zij hunnen vijand en ontvlugten haastig weder, zoodra zij hem met de vergiftigde, uit hunne blaaspijpen geschotene pijlen hebben geraakt. Het open gevecht vermijden zij. Naar hetgeen men verhaalt, hebben de Ot Danom in vroegere jaren onder de aanvoering van eenen zekeren Marong Kain verwoestende ngaijau-togten naar Siang en Moeroeng ondernomen en zich eerst na de vermoording huns aanvoerders in de bergen en bosschen teruggetrokken.

Bij hunne huwelijken speelt de wil van het meisje de voornaamste rol. Deze kiest haren man en schenkt hem een keukengereedschap, met eene blaaspijp, een schild en een panang. Overigens is de band van den echt bij hen zeer los, en de geslachten voldoen aan hunne vleeschelijke lust, zoodra de tijd en de gelegenheid dit gedoogt.

Hunne dooden begraven zij in eene staande houding, in de stammen van oude ijzerhout-boomen, en sluiten vervolgens de opening zoo zorgvuldig dat men er geen spoor meer van bemerken kan. De boom blijft leven en de plaats der opening wordt overtrokken met nieuwe schors. Aan een levend graf van dien aard worden allerhande toovermiddelen opgehangen, benevens de schedels van vijanden en de koppen van zwijnen, herten, apen enz., welke de overledene gedurende zijn leven heeft geveld. Het bijzetten der beenderen in Sandongs, gelijk bij de meer beschaafde volkstammen in gebruik

is, heeft zijnen oorsprong misschien in deze gewoonte, zoo als over het algemeen door de overeenstemming van nog vele andere gebruiken, al zijn deze ook door den tijd en de omstandigheden eenigzins gewijzigd, de juistheid van het gevoelen gestaafd wordt, dat de levenswijze der voorouders van alle inboorlingen in niets onderscheiden geweest is van die der tegenwoordige Orang-Ot.

De vrouwen der Ot baren gemakkelijk en snel. Zoodra het kind ter wereld gebragt is, wordt de moeder boven een kuil geplaatst, waarin zeker houtsoorten, gemengd met de aarde van eenen mierenhoop, in brand zijn gestoken. De bloeding wordt bij deze, eenige malen herhaalde behandeling, door den rook weldra gestuit, de vochten worden opgedroogd, en de moeder wint hare krachten zoo spoedig terug, dat zij den volgenden dag reeds in staat is, om haar kind in boomschors gewikkeld rond te dragen en hare gewone bezigheden weder te verrigten.

Wanneer de Ot met het een of ander oogmerk wenschen zich in grooter aantal te vereenigen, dan slaan zij met geweld op eenen uitgeholden boomstam. Het hierdoor voortgebragte geluid wordt zeer ver gehoord, en de rigting van hetzelve volgende, komen de verspreid levende deelgenooten van den stam op tot de plaats der vergadering.

Tevens bedienen zich ook de handelaars van dit middel, om hunne klanten bijeen te roepen, ten einde van de Ot was, touwwerk, blaaspijpen, kadjangmatten en pijlvergift in te ruilen tegen keukengereedschappen, lanspunten en panang's. [1])

---

[1]) De Orang-, of Olo-, Ot, of Oet, drijven de ruil op de bekende wijs der Koeboe of Loeboe op Sumatra en van andere dergelijke primitive stammen op Celebes en elders. Aan den Europeaan vertoonen zij zich nimmer; al wat men van hen weet heeft men van hooren zeggen. De Koeteinezen verhalen, dat hunne Ot geene huwelijken sluiten, geen woningen hebben, en als de dieren des wouds door hen gejaagd worden.

AANMERKINGEN.

1) *Hatalla*, is noch Indisch noch Dajaksch, maar uit het Arabische *Allah taäla* af te leiden. Hardeland heeft in de Bijbelvertaling dezen naam gebezigd, en het is inderdaad vreemd, dat tot nog toe geen inlandsche naam voor de hoogste Godheid is bekend geworden.

2) *Tasik Tabanteran Boelan Loembong Matan Andan*, d. i. de zee, die door de maan bewogen wordt en de zon omgeeft. Wij leiden *tabanteran* af van het Javaansche *banter*, en vergelijken den vorm met den bekenden Maleischen, die door het voorzetsel *ter* ontstaat. *Matan andan* is waarschijnlijk een andere vorm van *mata-hari*. In de Polynesische talen worden vele voorbeelden van de verwisseling der *r* met de linguale *d* gevonden, en dat de *neusklank* daarvoor geplaatst wordt, is insgelijks geen ongewoon verschijnsel. Alleen *an* in plaats van *i* blijft onverklaard. Vgl. Bal. *matan-ahi*. Zie tevens verder beneden *angai* in plaats van *angin*.

3) *Tasik Malambang Boelan Laut Babandan Intan*, d. i. de zee, die op de maan gelijkt en edelgesteenten bevat (of: van edelgesteenten is omgeven).

4) Wij verplaatsen nu de woorden naar de wijze, waarop zij bij de voorafgaande namen zijn gerangschikt: *Tasik Kaloembang Boelan Labeho Rambang* (op eene andere plaats *rampang*) *Matan andan*, d. i. de zee die door de maan wordt omgeven en die aangenamer is dan de zon. In plaats van *Kaloembang* lezen wij *Kaloemboeng*, zoo als boven bij den naam van de eerstgenoemde zee. De woorden *Labeho rambang* zijn onbekend, het eerste komt misschien overeen met het Mal. *lebeh*, Jav. *loewih*, d. i. meer, terwijl het tweede eene bedorvene uitspraak is van *ramja* (Kaw.) d. i. aangenaam, Mal. *rame*. De daarachter geplaatste neusklank wordt ook in het Kawi gevonden.

5) *Tempon Tellon*: (op eene andere plaats een *Sangsang* genoemd;) is onbekend. Volgens de nader beschrevene functiën van dit wezen, zoude men geneigen zijn *tempon* af te leiden van het Jav. *tampo* of *tampi*, ontvangen, aannemen; want *Tempon Tellon* ontvangt en geleidt de zielen gelijk Mercurius.

6) *Laut Bahawang*: De beteekenis hiervan is niet duidelijk. *Bahoe* is in

het Sanskrit: veel; in het Balinesche Kawi wordt ook het meervoud *bahawah*, of onjuist *bhawah*, gevonden.

7) *Sangsang*, op andere plaatsen *singsang* genoemd, is buiten twijfel het Jav. Balin. *sanghjang*, een gewone naam der goden, even als *batórô*, waarbij echter de hoogere rang niet bepaald is, want ook de hoogste godheid wordt *sanghjang toenggal* genoemd.

8) *Bilian*, op Bali *Balian*, of *Wawalen*, zie „Oesana Bali" (Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaarg. 9.) Deze zijn, op beide eilanden, bezetenen, uit wie de godheid spreekt en door welke zij zieken geneest.

9) d. i. de zee der maan.

10) *Kaloe Toenggal Toessoh.* Het eerste woord, *kaloe* of *kala*, is waarschijnlijk de God des doods, der vernieling, die zijnen zetel zeer natuurlijk onder de aarde heeft, maar tevens, als onderaardsch vuur, leven verwekt, en daarom gezegd wordt over de planten te waken, die hij voortbrengt. *Toenggal*, d.i. de eenige: hij is dus eene zeer voorname godheid. *Toessoh* is misschien in het Mal. *toessok*, steken, een bijnaam, die van den god wordt gebezigd uit hoofde van zijne vernielende wapenen.

11) *Hantoe*, Sanskr., is ook op Java bekend; op Bali is *Bhoeta* gebruikelijk, welke soort van demonen echter hetzelfde denkbeeld uitdrukken.

12) Vergelijk de *Naga Padoha* der Battas bij Humboldt „Kawi Sprache", I, 240. *Naga* bet. slang; *padoha*, of *padoeka*, Sanskr. Mal., vorst; de oorspronkelijke beteekenis echter is: pantoffel. Bij *boessai* zal men wel moeijelijk aan *Vasoeki* den slangenkoning kunnen denken, die eene groote rol in de Indische en Balische mythologie speelt, echter niet gezegd wordt de aarde te dragen.

13) Vergelijk *Batada* (batara) *Jinjang*, de *God Jinjang*, bij Humboldt „Kawi Sprache," 1, 239.

14) *Sangsang Angai* is waarschijnlijk *Sanghjang angin*, de god des winds, hetgeen door zijne verrigtingen ook aangeduid is. In den uitgang *ai* bevindt zich eene analogie met *Matan-andan* in vergelijking met *Mata-hari*.

15) *Dewa-* of *lijkfeest.* Dit laat zich (alhoewel *deva* God beteekent in Sanskr. Bal. Jav. Mal.) zeer goed daardoor verklaren, dat de overledenen (de *pitaras*, schimmen) ook als goden worden beschouwd, en dat aan hen op Bali tot op dezen dag veelvuldige jaarlijksche, ja dagelijksche, offeranden worden gebragt. De verbranding en de daarbij gehouden feesten spelen mede op Bali eene grootere rol, dan eenige andere plegtigheid, die op de stervelingen betrekking heeft.

16) *Malabo Balai* is mogelijk te verklaren door Kw. *laboe*, vergaan, bederven, en *balé* (even als *angai* uit *angin*, schijnt *balai* uit *balé* ontstaan) eene slaapplaats, hier in 't bijzonder de slaapplaats der zwangere vrouw, of het huwelijksbed. De woorden zouden dus beteekenen *bederven der slaapplaats*, en het feest, ingesteld om dit voor te komen, zoude den naam van de gevreesde zaak hebben verkregen.

17) *Nakoenan Nakawan.* In het tweede woord vermeenen wij het woord *anak* d. i. kind, misschien verbonden met het Javaansche *wahoe*, nieuw, dus *jong*, te zien. Het eerste woord is duidelijk afgeleid van *tahoen*, jaar, en het geheel beteekent dus het feest, hetwelk jaarlijks wederkeert, d. i. het feest der geboorte.

18) *Mambandai*, het-badfeest, af te leiden van *mandi*, Mal.; de uitgang *ai* is al uit andere voorbeelden bekend. De verwisseling van *mb* en *m* ligt in het orgaan, en is te natuurlijker, daar reeds eene *m* vooraf gaat, en de verbinding van *m* met *b* zeer dikwijls in de Indische talen voorkomt.

19) *Belako oendong.* Het laatste woord is duidelijk het Mal. *oentoeng*, winst, voordeel; met het eerste woord weten wij alleen te vergelijken het Jav. *balaka*, of *belaka*, rondborstig, onbewimpeld.

20) *Bilianhai* is buiten twijfel zamengesteld met *bilian*, bal. *balian* en *wawalen*, (zie boven, aant. 8.) Het tweede gedeelte is niet duidelijk, misschien is het slechts een aanhechtsel, beantwoordende, daar de *h* niet wezenlijk is, aan de Mal. vorming op *i*. In dit geval zouden wij het woord kunnen terugbrengen tot *baliani* of *balianin*, d. i. tot een *balian*, een bezetene maken, iets dat, volgens de door den Heer Schwaner gegevene verklaring van de Bilians, hier wel zoude passen, daar de goden door de Bilians met de menschen in aanraking komen.

21) Deze naam duidt insgelijks op de boven reeds onderscheidene malen aangehaalde vereering der maan (benevens de zon), die den grondslag van de geheele godenleer schijnt te vormen.

22) De beteekenis der woorden *Sandong doelong* is niet duidelijk. In *Sandong naoeng* schijnt het laatste gedeelte overeen te komen met het Kaw. *noeng*, d. i. uitmuntend, hetgeen zeer wel met de beschrijving der zaak strookt.

23) *Ambatan* is misschien af te leiden van het Jav. *embat*, dunheid, rankheid, daar het menschenbeelden in 't klein schijnen te zijn.

RIJK
RIJK
PASSIR

KAART
DER VERKENNINGS REIZEN
op
BORNEO.
Gedaan door het Lid der Commissie
tot Natuurkundig onderzoek,
Dr. C.M. SCHWANER;
GEDURENDE DE JAREN 1841, 42, 43,
44, 45, 46, 47 EN 1848.
1853.
Uitgegeven van wege het Kon' Ins' voor de
taal, land en volkenkunde
Nederlandsch-Indië.
BANJER-MASSIN
BARITO
DELTA
JAVA
ZEE

00058163

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 26 March, 2016